

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

X. évfolyam

Főszerkesztő
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Felelős szerkesztő
TÖRÖK TAMÁS

Szerkesztőbizottság

Csanda Gábor, Gyurgyík László, Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Kiss József,
Lampl Zsuzsanna, Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András,
Simon Attila, Szarka László, Tóth Károly, Végh László

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, X. évfolyam 2008/4, Somorja

Tartalom

Tanulmányok

BORDÁS SÁNDOR	
Reváns és identitás	3
KESERŰ JÓZSEF	
Narratíva és etika összefüggései Krúdy Gyula: Az <i>útítárs</i> című regényében	27
GÖRÖZDI ZSOLT	
A protestáns egyházrendek problematikája a reformáció egyházaiban a 16. században.	43
KARASSZON ISTVÁN	
Nőalakok az ősatyákról szóló elbeszélésekben	55
VAJDA BARNABÁS	
Multiperspektivitás és történelmi megbékélés	65
CS. MOLNÁR JÁNOS	
A vallási interferenciák moszlim értelmezése (Van-e értelme vallási interferenciákról beszélni moszlim közegben?)	75
ERDÉLYI MARGIT	
Az olvasás és olvasni tudás	85

BÁNDY GYÖRGY	
Káin és Ábel (Egy mítosz interpretálása)	95
SIKOS T. TAMÁS–KOVÁCS ANDRÁS	
Kiskereskedelmi hálózatok, vásárlási szokások, határmentiség Dél-Szlovákiában	103
SIMON SZABOLCS	
Országos szintű pedagógiai mérések tanulságai. A középiskolai magyar nyelv- és irodalomtanítás az írásbeli érettségi vizsga eredményeinek tükrében	115
KISS JÓZSEF	
Martin Rázus a szlovákiai magyar sajtó tükrében	123

Műhely

„Egyetemünk egyfajta alternatívát nyújt.” Beszélgetés Albert Sándorral, a komáromi Selye János Egyetem rektorával (<i>Fazekas József</i>)	135
--	-----

Agora

SZABÓ INGRID–ANTALÍK IMRE	
A Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Karának fejlődési folyamata és fejlesztési lehetőségei	147
PAPP VANDA	
Az <i>Új Forrásban</i> 1969 és 1989 között megjelent fordításokról	157

Évforduló

MISAD KATALIN	
Jakab István nyelvész, nyelvművelő 80 éves	161
FAZEKAS JÓZSEF	
A 80 éves Zeman László köszöntése	167

Dokumentumok	173
--------------------	-----

S FINANČNOU PODPOROU MINISTERSTVA KULTÚRY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk, torok@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: EXPRES-PRINT s. r. o., Partizánske • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma támogatásával • Példányszám: 700 • Ára: 80 Sk / 2,66 € • Reg. szám: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk, torok@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s. r. o., Nové Zámky • Tlač: EXPRES-PRINT, s. r. o., Partizánske • S finančným príspevkom MK SR • Náklad: 700 • Cena: 80 Sk / 2,66 € • Reg. číslo: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

TANULMÁNYOK

BORDÁS SÁNDOR Reváns és identitás

SÁNDOR BORDÁS

Revenge and Identity

316.347

316.7

316.647.5

National identity. Socialisation. Treating conflicts. Negative code. Aggressive code. Collective recollection.

1. Identitás, nemzeti identitás

Az identitás fogalmának boncolgatásakor első gondolatunk az lehetne, hogy a fogalom maga tautologikus, hiszen természetes, hogy az egyén azonos önmagával. Amennyire axiomatikus ez a klasszikus matematikában ($a = a$), annyira nem egyértelmű a lélektanban. Az én-azonosság az a központi erő, amely a személy fejlődését születése pillanatától haláláig vezérli. Vezérfonal, amely a társadalomba való „benövést” irányítja.

Mivel az identitással kapcsolatos kijelentések nem „van” típusúak, hanem döntően „kell” megfogalmazások, azt is mondhatjuk, hogy a fogalom, az identitás fogalma etikai természetű a szó matematikai értelmében. Nem azt állítjuk, ami van, hanem azt, ami felé törekszünk, aminek lennie kell (vagy nem szabad, hogy legyen). Ezáltal válik érthetővé, miért jelennek meg az identitással kapcsolatos egyéni vagy társadalmi méretű konfliktusok „morális” színezetű problémaként. Az identitáskrízisben vergődő serdülő nem belső problémaként érzékeli állapotát, hanem szülei vagy a tanárai által képviselt nézeteket, életmódot utasítja el: „nem így kell” (Erikson 1963). A nemzeti önazonosságát kereső közép-kelet-európai népek nem önmaguk értékeit keresik elsősorban, hanem a másikat, a szomszéd népcsoportokra mondanak nemet: „Nem így kell, nem ilyennek kell lenni.”

Az identitás fogalmát több síkon értelmezhetjük, mi ezt a kérdéskört három területen próbáljuk megragadni:

1. Személyiség-lélektani értelemben az én-identitás az önkép fogalmával hozható kapcsolatba. Az önkép az én-struktúra fontos eleme, az önmagunkkal kapcsolatos ismereteink összessége. Az én-ideál hordozza az önmagunkkal szemben támasztott elvárásokat, így a lelkiismereti funkciókat is. Az én-struktúra harmadik fontos összetevője a reális én, leegyszerűsítve: ahogy mások látnak engem.

2. Szociálpszichológiai értelemben az én-identitás bizonyos szociálisan definiált értékek elsajátítását, a velük való azonosulást jelenti. Csepeli György úgy gondolja,

4 Bordás Sándor

hogy a társas érintkezésben, a másokkal folytatott kommunikáció során alakul ki folyamatosan az egyén (vagy a csoport) azonosságtudata vagy identitása, amely viszonylag stabil, nehezen változtatható és labilisabb, könnyen változó tudati elemeket egyaránt tartalmazhat. Ez a folyamat ellentmondásos, konfliktusokon, nemegyszer válságokon keresztül zajlik le, amíg új azonosulási támpontok révén újra helyreáll a harmónia, az identitás viszonylag állandó kerete (Csepeli 1993). Csepeli a nemzeti identitás két rétegét különbözteti meg, amelyek szociológiaiailag körülírható rétegekhez is köthetők. Egyik a spontán nemzeti identitás, amely a társadalom legszélesebb rétegeiben jelen lévő, pszichológiaiailag hatékony képződmény, és ennek révén pl. a magukat magyarokként meghatározó személyek stabil, legnagyobbbrészt pozitív érzelmekhez jutnak a nemzeti csoporthoz való tartozásuk révén, büszkeséget éreznek a magyar nemzet történelmi, gazdasági, külpolitikai, kulturális és egyéb (pl. sportbeli) teljesítményeinek láttán, és önmaguk azonosságtudatában pozitív szempontként van jelen magyar mivoltuk. Érzelmi jellegű képződményről lévén szó, ez a fajta identitás az élet korai (6–10 év közötti) szakaszában épül be a személyiségbe. A másik, az ideológiai szintű nemzeti identitás, a spontán identitás érzelmi tartalékaira épít, de más jelentős gondolatismereti elemeket is tartalmaz. Ez a változás szükségképpen összefügg a nagyobb tudatossággal, a magasabb iskolai végzettséggel, illetve a társadalmi munkamegosztásban betöltött hely jellegével. Az ideológiai szintű identitás hordozói szociológiaiailag persze nem szakadnak el a spontán nemzeti identitással rendelkező tömegektől, hanem számukra mintegy „vélemény-irányítóként”, a nemzeti szempontból értékelhető információk „strázsáiként” jelennek meg. Nem mindegy, hogy az ideológiai szintű identitás milyen ismereti-gondolati elemeket foglal magába e tekintetben: különös figyelmet érdemel az iskola, a tömegkommunikáció, a felsőoktatás és általában véve az értelmiségi rétegek tudatformálását szolgáló intézmények munkája, hiszen javarészt ezekről függ az ideológikus identitás „modernizációja”, azaz nacionalista, avitt, meg nem gondolt gondolatokkal terhes változatainak megbénítása és kiiktatása a társadalmi kommunikáció folyamatiból.

Egy korábbi kutatásunkban, az etnikai konfliktuskezelő tréning elméleti részének kidolgozásakor a Csepeli (1993) által megfogalmazott elv munkánkhoz egy koncepcionális keretet nyújtott. Ez az elv a következő volt: „Elismerve tehát az azonosságtudat pszichológiai és szociológiai realitását, belátva a nemzeti keretek objektivitását és fontosságát a mai világban, akkor járunk el helyesen, ha az ideológiai szintű nemzeti identitás számára olyan gondolati-tudati mintákat kínálunk, amelyeknek összességét demokratikus nemzeti identitásként jellemezhetjük. Ezen azt értjük, hogy a társadalmi kommunikációban fokozott figyelmet kell szentelnünk a nemzeti lét sajátos problémáinak, de olyan nemzetfogalom alapján, amely nyitott más nemzetek értékeivel és »magától értetődésével« szemben, nem lezárja, hanem kinyitja az utat az emberiséggel való azonosulás felé, és a társadalmi haladás fő vonalába esik. Az ilyen értelmű nemzeti identitás önismereti jellege folytán kritikus, pozitívumokat és negatívumokat egyaránt képes számba venni a nemzeti »univerzumon« belül, s képes a konfliktusoknak, a feszültségeknek válságformáló tettek és cselekvések irányában történő levezetésére” (Csepeli 1993, 230).

Pataki Ferenc (1982) úgy fogalmaz, hogy az identitás a személyiségnek nevezett konstrukció és a társadalmi struktúra között elhelyezhető közvetítő kategória, amely az egyén-társadalom viszonyt reflexív módon és szimbolikus formákban építi fel. Pa-

taki a nemzeti identitást úgy fogalmazza meg, hogy a nemzeti identitás én-rendszerünknek az az összetevője, amely a nemzeti-etnikai csoporthoz (kategóriához) tartozás tudatából és élményéből származik – ennek minden értékkelő és érzelmi mozzanataival, valamint viselkedési diszpozíciójával együtt (Pataki 1997).

Egy adott közösséghez kötődő identitás koncepciója a modern társadalomban számos problémát vet fel, talán azért, mert az áthagyományozott, rögzített identitásokat kínáló közösségek meggyengültek. Ma a globalizálódás világában központi kérdéssé válhat, hogy a közösségi (nemzeti) identitások miképpen teszik lehetővé az általánosan igazolandó normák mentén kialakuló posztkonvencionális identitás létrejöttét. Véleményünk szerint úgy, hogy reflexszerűen újra megerősödnek, gyengítve ezzel az új identitáslehetőségek kialakulását. Gondoljunk csak a 2006-os szlovákiai választásokra, ahol a már kialakulófélben lévő európai értékek és normák új identitásvonalakat határoztak meg, és a mélyből, viharszerűen feltörő nemzeti identitás keresésének igénye szinte lesöpörte a posztkonvencionális identitás létrejöttének a lehetőségét is. Szlovákia a nemzeti identitás megerősödésével valószínű szegregálódik, mivel az Európa Unió féltve a tojáshéj vastagságú, nem megfogalmazott, törekény európai identitást, reflexszerűen elszigeteli a sajátos, nemzeti identitását megerősítő Szlovákiát, hiszen nem az univerzialisztikus normák mentén kíván haladni.

Több kutató (Ricoeur 1985; MacIntyre 1999) bevezeti a narratív identitás fogalmát, mellyel egyrészt megoldást kínál az identitás területén kibontakozó vitákra, másrészt a diszkurzív politikatudomány számára nyújt megfelelő fogódzókat. A narratív identitás egyszerre fejezi ki az egységes élet ideálját és a modern énkép fragmentáltságának realitását, egyszerre ismeri el az egyén autonómiáját és meghatározottságát, egyszerre utal a partikuláris kollektív identitások jelentőségére és az egyetemesre irányuló keresésre. Ricoeur (1985) úgy tartja, hogy az identitás gyakorlati kategória, mégpedig a „Kicsoda?” kérdésre adott felelet, ami nem más, mint elmesélni egy élet történetét. „Az elmesélt történet határozza meg a cselekvő »kicsodát«, akinek az identitása ekképpen narratív természetű. Az elbeszélés segédletével feloldható a személyes identitás alapvető antinómiája, vagyis egyrészt a minden körülmények között változatlan önazonosság tézise, másrészt a változatlan én ideálját mint szubsztancialista illúziót leleplező felfogás, amely teljesen feloldja az alanyt a különböző kognitív és érzelmi affekciókban vagy diskurzusokban. A változatlanságot kifejező »dologi azonosságtól« (Tengelyi 1988, 17), amit Ricoeur az *idem* kifejezéssel ragad meg, meg kell különböztetni az önazonosságot, azaz az *ipse*-t, ami azt fejezi ki, hogy maradhatunk ugyanazok, ha változunk is. Nincs olyan lényegi magva az egyéni identitásnak, amelynek változatlannak kellene maradnia ahhoz, hogy ne veszítsük el az önazonosságunkat: az egységes történetben elbeszélt, elbeszélhető élet maga az *ipseitás*, azaz a narratív identitás” (Boda 2000, 145). Az elbeszélt identitás koncepciójában az egyén egyszerre olvasója és írója a saját életének, a történet olyan színre vitt drámai elbeszélés, amelynek a szereplői egyben a szerzői is. Ricoeur a narratív identitást a közösségre is értelmezhetőnek tartja, szerinte a közösségek, éppúgy, mint az egyének, elbeszélésben fogalmazzák meg és őrzik önazonosságukat, tehát az egyéni és a közösségi narrációk összefonódnak egymással.

3. Harmadsorban az én-identitás filozófiai-antropológiai probléma, ahol végeredményben az ember önértelmezéséről van szó. Egyénileg ezért az én-identitás első-

sorban a szubjektum része, az a kép, ahogy a személy önmaga tudatában megjelenik, ahogy önmagát átéli. Ez az önértékelés nem passzív folyamat, hanem a lélek aktív értelmező tevékenységének eredménye, teljes hermeneutikai kör. Ezért az önazonosságot nem úgy kell felfognunk mint egy adottságot, hanem mint folyamatosan változó „produktumot”. Az ember tudatában nem átéli, hanem inkább megalkotja önmagát abból a végtelen nyersanyagból, amit az egyén biopszichológiai és szociális adottságai felkínálnak. Az én-azonosság ezért végső soron nem objektíválható, inkább önismeretünk végső horizontjaként fogalmazható meg.

Az emberek többsége általában egy nemzeti identitással rendelkezik, melyet származásuk szab meg, de egyre többen vannak olyanok, akik emellett egy második (néha harmadik, negyedik stb.) nemzeti identitással is rendelkezhetnek, attól függően, hogy hová sodorja őket az élet. Mind gyakrabban találkozunk olyan családokkal, ahol a feleség, a férj és a gyerekek által különböző nemzeti identitások keverednek, binacionális, multinacionális családokat hozva létre. Az ilyen többszörös nemzeti identitású kultúrákban kicsi az olyan konfliktusok valószínűsége, melyek az egyes nemzeti értékek túlhangsúlyozásából eredhetnek a másik kárára, hiszen valószínű mindegyik érték fontos számukra.

2. Kultúra és szocializáció

A kultúra értékeinek elsajátítása szocializációs folyamatok következménye (Mead 1962), a szocializációs folyamatok pedig közvetve vagy közvetlenül kommunikáción keresztül zajlanak (Rosengren 2004). Rosengren (2004) véleménye szerint a modern társadalmakban nyolc különböző szocializációs ágensről beszélnek:

- család, kortárscsoport, munkahelyi közösségek;
- iskolák, egyházak, törvényességért felelős hatóságok;
- tömegmozgalmak és média.

A családban folyó szocializáció a legalapvetőbb, ezért ezt elsődleges szocializációnak nevezik, az összes többi másodlagos szocializációnak hívják – a folyamatok fő eszköze a kommunikáció.

A szocializáció ágensei mindegyike specifikus feladatokkal rendelkezik és többé-kevésbé hierarchikusan szervezett csoportokon és szervezeteken belül helyezkedik el. Ezek időnként nagy hálózatok is lehetnek pl. családi-rokonsági rendszerek, gazdasági szervezetek, oktatási rendszerek, egyházkerületek, megyei önkormányzatok, feljebbviteli bíróságok, médiacsoportok stb.

A szocializáció környezetbe ágyazottan és nem vákuumban történik, azaz az ember fejlődése mindig egy adott kultúrán belül zajlik. Ennélfogva a pszichológiai realitás teljes egészében csak a kontextus ismeretében értelmezhető. Az állítás evidenciának tűnik, mivel Segall szerint „ritkán (vagy sohasem) fordul elő, hogy az ember viselkedésével ne a kultúra valamelyik aspektusára válaszoljon” (lásd Vajda-Kósa 2005, 5).

Az adott kultúra maga szolgáltathat támpontokat az ott zajló szocializáció megértéséhez, ezért Ogbu (1981) véleménye szerint ismerni kell a specifikus szülői vélekedéseket, a népi hiedelmeket és gyakorlatot, a vallási szabályokat, a szülői stratégiákat, a születési arányokat és számtalan más társadalmi-demográfiai tényezőt. Tudni kell, milyen kép él az adott közösségben a gyerekekről, és a gyerekek milyen

szerepet játszanak az adott társadalomban. Tisztába kell lenni az adott közösség társas szerveződéseinek szabályaival és struktúrájával. Ily módon az adott időre és helyre jellemző „kulturális szerkezet” és a kívánatos kulturális célok elérése érdekében alkalmazott eljárások adják a szocializáció tervrajzát.

A szocializációs modellek kutatása különösen a 20. század második felében produkált jelentősebb eredményeket, mutatott fejlődést. Bronfenbrenner és Crouter (1983) történetileg három, bizonyos mértékig egymásra épülő elméletről számol be. Az első paradigma az alapvetően különböző szociális környezetben (*social address*) nevelkedő gyerekek összehasonlításában merült ki, de átható és hosszan tartó hatást gyakorolt az emberi fejlődésre vonatkozó kutatásokra. A második szakasz a 20. század harmincas éveinek elejére tehető, amikor a kezdeti strukturalista modell dinamikus modellé formálódott, melyben az egyéni fejlődés és a környezet bizonyos sajátosságai között összefüggést, kapcsolatot tételeztek fel. Ilyen jelentős paradigmaalkotó volt Freud, Piaget és Lewin, majd Vigotszkij, Lurija, Hull és mások. Központi teret kapott a gyermeket körülvevő csoportnak mint fejlődési kontextusnak a vizsgálata. Ezek a vizsgálatok részben a gyerek és a vele kapcsolatban levő felnőttek, másrészt a gyerekek egymás közti kapcsolatának fejlődésében betöltött szerepét elemezték, főleg Moreno szociometriai módszerének hatására.

Ennél a szakasznál kell megemlíteni a Georg Herbert Mead (1973) és tanítványa Herbert Blumer (1969) által kidolgozott szimbolikus interakciós elméletet, melyből inspirációt nyertek a szocializációs elméletek. A szimbolikus interakcionizmus kifejezés magába foglalja azt, amit Mead a legfőbb emberi tevékenységnek tartott, és az embert emberré teszi – a beszélgetést. Blumer a szimbolikus interakcionizmus három alapelvét fogalmazta meg, melyek a jelentéssel, a nyelvvel és a gondolattal foglalkoznak. Blumer szerint a jelentés az emberek közötti társadalmi interakciókból ered, tehát a jelentés nem velejárója a tárgyaknak. A jelentés a nyelv használata során alakul ki. A szavak esetenként hangzásukban hasonlítanak arra, amit leírnak, de általában semmilyen logikai kapcsolatban nem állnak a jelölt tárggyal. A szimbólumok önkényesen kialakított jelek. „Csak az egymással folytatott beszélgetés – szimbolikus interakcionizmus – során ruházzuk fel a szót a jelentéssel, és így alkotjuk meg a diskurzusok univerzumát” (Griffin 2001, 57). Ha a szimbólumok önkényesen kialakított jelek, akkor a kultúra ezt az önkényt mennyire határozza meg? Vajon melyik kultúra nem lenne képes Douglas Hofstadter rejtvényét megfejteni, amely a következő: Apa és a fia egy meccsre igyekeztek, amikor autójuk lefulladt a vasúti síneken. A távolból közeledő vonat leadott egy figyelmeztető fűtyszót. Az apa rémülten próbálta beindítani az autót, de annyira pánikba esett, hogy képtelen volt elfordítani a kulcsot. Az autót maga alá gyűrte a robogó vonat. A mentő ugyan hamar a baleset helyszínére érkezett, de az apa útban a kórház felé meghalt. A fiú is életveszélyes állapotban volt, azonnal meg kellett operálni. Ahogy megérkeztek a kórházba, rögtön a műtőbe vitték. Az ügyeletes sebész rutinműtétre számított, de mihelyt meglátta a fiút, elfehéredett és ezt suttogta: „Nem operálhatom meg ezt a fiút – mert ő az én fiam” (Griffin 2001, 57). Valószínű az a kultúra nem képes megfejteni a rejtvényt, amely nagyon elnyomja a női nemet, és még véletlenül sem képzelhető el tagjai számára, hogy nő is lehet sebész, mint a történetben, ahol a sebész a fiú anyja. Kutatásainkban számos hasonló „rejtvényel” találkoztunk, pl. amikor a Párkányt és Esztergomot összekötő híd megépítése Szlovákia és Magyarország között a szlovákságban félelmet váltott ki, mivel veszélyeztetve érezte magát

8 Bordás Sándor

a magyar csapatoktól, akik a hídon átkelve könnyen Szlovákia szívébe kerülhetnek, míg a magyarok kereskedelmi lehetőséget láttak a híd megépítésében (Bordás–Huncíék 1999). Beszélgetések, diskurzusok által sor került a megoldásra, és ma áll a híd.

Itt említjük meg a nyelvi relativitáselméletet, melyet Edward Sapir és tanítványa Benjamin Lee Whorf dolgozott ki. Szerintük egy kultúra nyelvének szerkezete formálja az emberek gondolatait és tetteit. „A »valódi világ« jelentős részben öntudatlanul is az adott csoport nyelvi szokásain alapul” (Griffin 2001, 41). Szembeszállnak azaz a feltevessel, hogy minden nyelv hasonló, és a szavak csupán a jelentés hordozására szolgáló közömbös eszközök. A többi kutatóval ellentétben azt állítják, hogy a nyelv határozza meg, hogyan észleljük a valóságot, és nem a különböző nyelvek szókincsei tükrözik a kapcsolatok közötti kulturális különbségeket. Kutatásaink szerint Szlovákiában (Bordás et al. 1995; Bordás et al. 2000) a szlovákok és a magyarok között a konfliktus a nyelv területén bontakozik ki leginkább. Egyrészt a nyelv használatában, hogy mely területeken milyen nyelven beszéljenek, másrészt a szlovákok szinte rendszeresen nehezményezik, hogy a magyarok rosszul beszélnek a szlovák nyelvet: Sapir és Whorf gondolatmenetében ez azt jelentené, hogy nem úgy gondolkodnak, mint mi, márpedig „megengedhetem-e, hogy másként gondolkodjanak, mint én”. Tehát a szlovákok és a magyarok nyelvi konfliktusa mögött a fentiek értelmében gondolkodásbeli különbségek húzódnak meg, melyek feloldása most még diskurzusokkal megoldható.

A harmadik szakasz az általános rendszerelméletnek a pszichológia tudományára gyakorolt hatását mutatja, amely többek között a fejlődés ökológiai elméletének kiforrásával jellemezhető. A fejlődés ökológiai teóriája a környezetet a struktúrák olyan hierarchikus, egymásba illeszkedő rendszerének tartja, melyben mindegyik rendszer benne rejlik a következőben. Bronfenbrenner és Crouter (1983) az egyes rendszereket mikro-, mezo-, exo- és makroszisztémának nevezi, hangsúlyozva ezzel az egyes rendszerek egymásba illő, egymásra épülő, benne foglaló rendszerét. Egy interjúban Bronfenbrenner a rendszer szemléltetéseként az egymásba rakható orosz játékbabát, a Matrojszkát hozza fel hasonlatul, ahol egy rendszer elemzése vagy értelmezése során tudatosítani kell a többrétegű befolyásoltságot. Az egyén és környezete közötti összetett kapcsolatrendszer főbb jellemzői a következők:

- A mikrorendszer – a gyermeket körülvevő (a korábbiaknál jóval differenciáltabban értelmezett) közvetlen környezet, a maga sajátos jellemzőivel, aktivitásával, szerepeivel, mely magában foglalja: a környezet fizikai tárgyait, azt, ahogyan a környezetet a felnőttek fizikailag és időbelileg szervezik, és azt az interperszonális struktúrát, melyben a gyermek más személyekkel interakcióba kerül.

- A mezorendszer tartalmazza a főbb környezeti színterek közötti kapcsolatot a személy fejlődésének egy adott pontján, azaz az egyén életterébe belépő, az életkor előrehaladtával egyre bővülő különböző csoportok, környezeti helyszínek együttélése.

- Az exorendszer azt a szélesebb, a mezorendszereket magába ágyazó szociális struktúrát tartalmazza, mely közvetve vagy közvetlenül hatást gyakorol a gyermek életére: a munka világa, a tömegkommunikáció, a szülők társas kapcsolatai és szociális hatóerejük, az iskolarendszer, a közlekedési lehetőségek, a szociálpolitika stb.

- A makrorendszer egyrészt az adott kultúrát átfogó gazdasági, szociális, politikai intézményrendszer (melynek konkrét kifejeződései az exo-, a mezo- és a mikrorendszerek), másrészt az adott kultúra legszélesebben vett normái és értékrendse-

re, mely megadja a szociális viselkedés „tervjazát”: azok az eszmék és minták, amelyeket az adott társadalomban élő emberek természetesnek vesznek.

Tréningjeinken ezeket a Matrjoszka-szerű rendszereket, azok hatásait próbáljuk megtalálni és megfogalmazni. Különösen a mikrorendszerek esetében sikeresek a feltárások a pszichodráma módszerének alkalmazásával, de mivel ezek a rendszerek egymáson keresztül is hatnak, a más rendszerekben be nem fejezett történetek is felszínre kerülhetnek. Hogy a be nem fejezett történet feszültsége csökkenjen, a pszichodrámban eljátszásra kerülnek.

Fontos kérdése a szocializáció folyamatainak, hogy a benne részt vevő felek mit, hogyan és miért tanulnak. LeVine (1971) felfogása szerint a környezeti és a kulturális különbségek hatása a szocializációban a szülők szocializációra vonatkozó kogníciójának különbözőségére vezethető vissza. Úgy gondolja, hogy a szocializáció ágenseinek kognitív struktúrája mintegy közvetítő láncszem a környezet szabta lehetőségek, követelmények és a gyerekek szocializációs folyamata között. Az, hogy a felnőtt világ környezetre vonatkozó tapasztalatai milyen módon és mértékig fordulnak át konkrét gyermeknevelési eljárásokba, függ attól, hogy „a szülő szocializációra vonatkozó fogalma absztrakt vagy konkrét, differenciált vagy differenciálatlan, verbalizált vagy reflektálatlan, ideologizált vagy racionalizált, abszolút vagy relativisztikus, deduktív vagy pragmatikus, merev vagy rugalmas, koherens vagy széteső. A kultúrák nagymértékben különböznek a szülői kogníció dimenziója mentén” (LeVine 1971, idézi Vajda-Kósa 2005).

Chaffee, McLeod és Wackman szerint (1971) a szocializációs folyamatokat a család kommunikációs klímájával bővítik ki, amely szerintük lehet társas és fogalmi orientációjú. A társas orientáció hangsúlyozza a harmóniát és kerüli a vitákat, míg a fogalmi orientáció az intellektuális értékeket helyezi a középpontba, bátorítja a rugalmasságot és mások nézeteinek a megkérdőjelezését, akár a státusz-, a képesség- és a tudásbeli különbség ellenére is. E két dimenzió keresztezéséből négy különböző kommunikációs klímát vezetnek le:

- A laissez-faire-i családokban az aktív és a tudatos szocializáció a lehető legminimálisabb, éppen csak annyi, amennyi elengedhetetlenül szükséges a család összetartásához.
- A protektív (védő) családokban a gyermekeket védik a külvilágból érkező és a családban nem elfogadott véleményekkel szemben.
- A konszenzusos családokban a szülők és gyerekek véleménye az élet alapvető dolgaiban megegyezik, a családban egyetértés uralkodik.
- A pluralisztikus családokban a gyermekeket kifejezetten bátorítják, hogy új ismereteket szerezzenek, hogy azokat saját belátásuk alapján elfogadják vagy elutasítsák, hogy legyen véleményük, és képesek legyenek azt megvédeni még akkor is, ha az nem esik egybe a szülők nézeteivel.

Más családszocializációs folyamatok más eredményeket hoznak, melyeket empirikus kommunikációvizsgálatok és pszichológiai vizsgálatok kimutattak, pl. a laissez-faire-i családokban felnövő gyerekek önképe negatívabb, mint a más családokból jövőké.

Az említett családszocializációs kommunikációs klímák nem kizárólag a családokra jellemzők, hanem más kis csoportokra vagy pl. szomszédokra is – eltérő egy falusi szomszédság kontrollja és egy lepusztult nagyvárosi negyedé, de más lehet különböző nemzetek, etnikumok esetében is.

Harry Hendin (1964) az öngyilkosság motivációs hátterének kutatása kapcsán feltételezi, hogy különböző családszocializációs típusok léteznek a különböző kultúrákban. Dániában és Svédországban végzett vizsgálatai szerint a dánoknál a szere tett hozzátartozó elvesztése sokkal gyakrabban vált ki öngyilkosságot, mint Svédországban, ahol inkább a teljesítményben ért kudarc számít szuicidogén faktornak. Hendin szerint léteznek teljesítményre orientált családszocializációs típusok és emocionális kapcsolatokra orientált családszocializációs típusok. A családszocializációs típusok abban különböznek egymástól, hogy szocializációs funkciójukat másképp gyakorolják. Más a szülő-gyerek kapcsolat emocionális tartalma, különbözőek az érintkezés formái, a nevelésben érvényesülő autoritási módszerek, a büntetés vagy a jutalmazás formái. A motivációk és ideálok – melyeket a család épít be a gyermek személyiségébe – szocializációs típusonként szintén különböznek. Ugyancsak különböző mértékű a stresszhatás, hiszen az egyén élete során valószínűleg hasonló szocializációs típushoz tartozókkal érintkezett. Ebből a szocializációs típusból kikerülőkközül választ barátot, házastársat stb. A Szlovákiában folytatott kutatásaink alapján megállapíthatjuk, hogy a szlovák nemzetiségű személyeknél, függetlenül attól, hogy milyen jellegű vidékről származnak, az érzelmekre, ill. az érzelmekre és a hagyományokra orientált családszocializációs típus dominál. A magyar nemzetiségűek között több volt az érzelmekre és a teljesítményre orientált típus. Ennek ismeretében feltételezhető, hogy a szlovákok cselekedeteit nagyobb mértékben befolyásolják az emóciók (Bordás et al. 1995).

A kommunikáció kulturális stílusfajtaát vizsgálták még C. Kiewitz és munkatársai, és arra a következtetésre jutottak, hogy a németek a cselekvésorientált kommunikációs stílust, az izraeliek a tartalmat, míg az amerikaiak a kommunikáció személyes és időbeli aspektusát preferálják. E mögött a stílusok mögött egyértelműen kimutathatók a szocializációs folyamatok. Hozzá tették, hogy a kommunikációs stílust még 3 fő társadalmi változó befolyásolja: az életkor, a nem és a társadalmi osztály (Kiewitz et al. 1997).

A szocializáció más megfogalmazásban szereptanulást jelent, a szerepekkel kapcsolatos magatartássémák, valamint kognitív képek, helyzetfelismerési támpontok kialakulását foglalja magába. Az említett szocializációs folyamatok mögött az azonosulás mechanizmusa húzódik meg. Ebben nagy szerepe van a gyakorlatnak, különböző szerephelyzetekben a próbálkozásnak, a legfőbb mechanizmus azonban az azonosulás (identifikáció) a szerepet már zökkenőmentesen élő felnőtt magatartásmo dellekkel. A szerepek helyes eltanulása és megvalósítása kapcsolatban van a személyiség érésével, és mintegy feltétele a felnőtt identitás kialakulásának.

Az identifikációt a pszichoanalízis írta le, amely végső soron egy különleges kapcsolatforma egy érettebb és egy kevésbé érett, fejlődésben lévő személyiség között, valójában egy sajátos kommunikációs sorozat. Az identifikáció különleges humán tanulási mechanizmus, ennek révén a személyiségbe más személyiségek mo delljeinek viszonylag nagy egységei épülnek be. Az identifikáció egyike a pszichoanalízis olyan tételeinek, melynek kommunikációelméleti magyarázata még várat magára (Buda 1994).

Az identifikációval a személyiségbe épített normák valójában előírások sorozata, amelyek megszabják, hogy egy adott személyiségnek adott helyzetben és viszonylatban hogyan lehet, szabad, kívánatos vagy kötelező viselkednie. A normák egy

családi rendszerben lehetnek közösek, tudatosak, mindenki számára vállaltak, ugyanakkor lehetnek rejtettek is (pl. delegációk) (Stierlin 1978; Bordás et al. 1995). A norma a személyiségben képként él.

A törvények, a jogszabályok, az illemszabályok, a hagyomány és a szokás egyes normái többnyire tudatosak, de lehetnek nem tudatos normák is, melyek mögött szintén a kognitív képet feltételezhetjük. A tudattalan normák mint viselkedésautomatizmusok alakulnak ki, és ilyen értelemben a személyiség kénytelen megvalósítani őket, illetve csak ritkán szegi meg a bennük rejlő előírásokat, talán ezért is enyhébbek, bizonytalanok a megszegésükért járó szankciók.

Az újabb teoretikusok normatív paradigmáról, normatív társadalomképről beszélnek. A normatív elképzelés szerint a normák tényleges hatásmódját és szociális funkcióját a normaelmélet egy speciális ága, a szerepteória fejezi ki. Eszerint a normák sajátos csoportokba, fűrtökbe rendeződve megszabják az emberi magatartást, meghatározzák, milyen helyzetben és milyen viszonylatban kinek hogyan kell viselkednie.

A szerep általánosságban egy viszonyformában vagy interakcióban az egyik személyre érvényes normák összessége. A normák a „lehet – kötelező” dimenzióban különböző helyet foglalnak el. Egyszerre, egyidejűleg többféle szerep megvalósítása is lehetséges, az időfolyamatban a viselkedés pedig rendszerint egymás után, több szerepben is jelentkezik.

A struktúrában az ember megszabott helyet tölt be, ez a társadalmi státusz. Egy ember többféle státusz birtokosa is lehet attól függően, hogy a társadalmi struktúráltság milyen rendszereiben vesz részt. E rendszerek összessége képezi a társadalmi kommunikáció legáltalánosabb kontextusát.

A szerepek osztályozása:

1. Pervazív szerepek (Hartley, E.–Hartley, L. 1961). Az életkor és a nem szerepe, ez az egyén állandó jellemzője a társadalmi szisztémában.

2. Családi szerepek. A családban betöltött pozíció a személyiség alapvető jellemzője, pl. a szülő, az anya, az apa, a gyermek szerepe. A rokonsági rendszer szerepeit is ide sorolják.

3. Organizációs vagy foglalkozási szerepek. Ezek a szerepek hivatásszerű foglalkozások esetén (pap, orvos stb.) pervazív szerepek is lehetnek.

4. Szituációs szerepek. A modern társadalomban a szituációs szerepek nagy számban fordulnak elő, pl. vevő, járókelő, vendég, kliens, ügyfél stb. Minden ilyen helyzethez meghatározott magatartásnormák tartoznak, melyeket a környezet elvár.

5. A privát szféra szerepei. Ezek többnyire az egyén felvállalt szerepei, ezért kulturális szerepeknek is nevezhetjük, pl. barát, ismerős, szerető stb.

A szerepek helyes eltanulása és megvalósítása kapcsolatban van a személyiség érésével, és mintegy feltétele a felnőtt identitás kialakulásának.

Spranger úgy tartja, hogy az emberek nem annyira tulajdonságaikban, temperamentumukban különböznek egymástól, hanem inkább az értékorientációban, amely szintén lehet a kulturális hatások eredménye. Hogy ki milyen szerepet választ a társadalomban, az függvénye értékorientációjának. Spranger (1950) hat szerepben gondolkodik):

1. Hatalmi típus: irányítani akar, befolyásolni az embereket, hatalomra törekszik.
2. Gazdasági típus: vagyont, pénzt gyűjt, a gazdasági történésekre figyel.
3. Teoretikus típus: mindent a törvényszerűsége épít, amit tiszteletben tart.

12 **Bordás Sándor**

4. Esztétikai típus: mindenben a harmóniát, a minőséget és az egyensúlyt keresi.

5. Vallási típus: az élet értelmét, küldetését keresi függetlenül a vallásoktól.

6. Szociális típus: feladatát úgy éli meg, hogy segíteni kell másokon és másoknak.

Ha a fenti értékek ütköznek, konfliktus az eredménye. Fontos kérdés, hogy egy társadalomban melyikből van több, ha a gazdasági és a hatalmi típusból van több, a szociálisból pedig kevés, akkor a társadalmi konfliktus adott.

3. Negatív kód – agresszív kód

A kultúra és a szocializáció folyamatainak fenti megfogalmazása (Luhmann, Geertz, Rosengren, Hendin, Bronfenbrenner stb.) lehetővé tesz egy olyan hipotézis felállítását, mely szerint a kultúra kommunikációs folyamatain keresztül tanítja meg tagjaival a konfliktusok, a krízisek kezelési módját. Ez a „kezelési” mód az egyénre, az adott kultúrára nézve akár önmegsemmisítő is lehet, különösen akkor, ha a kultúra kommunikációjában a „megoldás” jel vagy kód szintjén is jelen van. Ellis (1992) megfogalmazásában a kód a jelek kollekciója, amely olyan pragmatikus elvek szerint szerveződik, mint a kontextus, a megfelelés, a plauzabilitás a nemek és a szituatív tulajdonságok. A kód különösen érzékeny a nyelvi tapasztalatok fejlődési és kognitív következményeire. A kódok a jelrelációk olyan rendszerét képezik, amelyek szabályozzák a jelentést, és az interakciókban keletkeznek. Az interakció hívja elő a kódot. Néhány kód olyan jelrendszer, amely kiváltképpen érzékeny a kontextusra és a csoportok tapasztalataira.

Kézdi Balázs *A negatív kód (Kultúra és öngyilkosság)* (1995) című munkájában abból indult ki, hogy a krízis kommunikációja egyben a kommunikáció krízise is, és mivel lehetetlen nem kommunikálni, egy adott kulturális kontextusban fellelhetők az öngyilkosság diskurzusának karakterisztikus nyelvi és szemantikai vonásai. Adottnak vette azt is, hogy a nyelv a kultúra viszonylag konstans reprezentációja, valamint azt, hogy a nyelv a kultúra formája, a kultúra a nyelv tartalma. A következő hipotézisekből indult ki: „...ahhoz, hogy az egyént közvetlenül fenyegető öndestrukció kommunikatív jelei *fel nem ismertek* maradjanak, a következő három feltétel egyikének teljesülnie kell:

1. Az üzenet kódja kulturálisan ismeretlen.
2. A kódolt üzenet megfelelő eszközök híján nem megfejthető.
3. Nincs lehetőség információátvitelre az üzenet forrása (feladó) és a címzett (vevő) között.

Ad 1. Pszicholingvisztikai és pszichoterápiás kutatások egyértelműen tisztázták, hogy:

– A gondolkodás és a viselkedés általános mintázatai összefüggésben vannak a beszéd stílusával.

– Stresszhelyzetben (pl. krízisben) a beszélők olyan nyelvi változókkal operálnak, melyek tükrözik az egyén »coping«, illetve elhárító mechanizmusokat.

– Egy-egy személyre jellemző beszédstílus csak nehezen változik, s mintegy tükrözi pl. a pszichoterápiás folyamat hatékonyságát.

– Azok között, akik lelki folyamataik sajátosságait illetően azonosak, hasonló izomorfia mutatható ki a nyelv használatának »habitusában« is.

A verbális kód kulturális hiánya mint hipotézis, tehát elvethető.

Ad 2. »A megfelelő eszközök hiánya« szintén elvethető az információelmélet, a kommunikációelmélet, a kulturális antropológia, a pszichiátria, a pszichológia, a pszicholingvisztika, a pszichoterápia, a rendszerelmélet, a szociológia stb. mint diszciplínák létezése alapján. Viszont szükséges – éppen e létezés alapján – az öngyilkosság veszélyeztetettsége szempontjából *releváns kódok* és kódolási mintázatok felismerése, erre alkalmas perceptuális séma tervezése és tanulása, új támpontok strukturálása révén.

Ad 3. Az emberi létezés egyik princípiuma, hogy »*lehetetlen nem kommunikálni*«, s mivel ez csak a jelekhez adekvát csatornákon keresztül lehetséges, a kommunikáció léte azonos a csatornák meglétével. Ebből következik, hogy *a szuicid veszélyeztetettségre vonatkozó információk átvitelét ez a hiány nem gátolhatja, ha a jel mégsem jár jelentéstudajdonítási aktivitással (felismeréssel, megértéssel), akkor ez a csatornák belső vagy/és külső »zajának« köszönhető csak.* A külső zaj forrása ugyan lehet természeti vagy technikai jellegű, azonban ez ritka. E zajnak elsősorban az adott kultúra adja a hátteret az öngyilkossággal kapcsolatos diskurzus vonatkozó problémái miatt.

A releváns információk átvitele szempontjából azonban sokkal fontosabbnak tűnik *a feladó és a vevő belső zaja.* A feladó zaja az 1. pontban foglaltakkal, a vevő zaja pedig a 2. pontban foglaltakkal van lényegi összefüggésben” (Kézdi 1995, 53). Kézdi később így folytatja: „A szuicid hívók beszédmódját a *tagadó grammatika* uralja, emellett a veszteségekre, a megszűnésre utaló általános, ill. konkrét tartalom, s természetesen az esetek többségében megjelenik a direkt szuicid fantáziálás is. Nagyon fontos, hogy a tagadó grammatika akkor is végig jelen van ezekben a megnyilvánulásokban, amikor a szuicidalitásra vonatkozó szemantika még utalás formájában sem fedezhető fel – a beszélgetések bevezető fázisában. A továbbiakban ezt a kapott faktort mint jelet s mint *kódot* is értelmezem, és úgy nevezem meg: *negatív kód.* A negatív kód mint nyelvi jelenség a magyar öngyilkos beszédmódban egyben a magyar kultúra jele is, egy olyan jel, amely a mindennapi beszédesemények során vagy olyan sajátos beszédaktusokban, mint amilyen a »cry for help« jellegű megnyilatkozás – az önpusztítás kódja. Ez mint jelkollekció, egyszerre reprezentál egy világképet, s lehet ugyanakkor a személyiségdinamika nyelvi jele” (Kézdi 1995, 54–55).

Kézdi a negatív kód cselekvés szintjén történő megjelenésére Austin (1990) beszédaktus-elméletét hívja segítségül, aki úgy tartja, hogy a verbális kommunikáció nem csupán a cselekvés irányítója, hanem maga ez a megnyilvánulás is cselekvés. Egy-egy megnyilatkozásban elhatároljuk egymástól azt, hogy valaki valamit tesz, cselekszik abban, amit mond, miközben mondja. A megnyilatkozásoknak ezt a két formáját lokúciónak, illetve illokúciónak nevezik. A lokúció terminust egy nyelvtanilag értelmezhető hangsorra, illetve annak kimondására vonatkoztatjuk, az illokúció terminus pedig egy nyelvtanilag értelmezhető hangsornak valamilyen cselekvési, azaz illokúciós erővel való kimondására utal, vagyis arra az aspektusra, amelyet egy nyelvtanilag értelmezhető hangsor kimondásában hajtunk végre. Minden verbális cselekvés tehát lokúció és illokúció egyszerre.

Niklas Luhmann a kód mellett feltételez egy programot, amely alapján a szelekció is történik. Karácsony András (2000) erről a következőket írja: „Amikor azt

mondjuk, hogy egy társadalmi rendszer egy meghatározott kód alapján dolgozza fel a valóság eseményeit, akkor azokra a rendszerhatárookra utalunk, melyen belül egy-egy rendszer képes rezonálni a környezeti eseményekre. A kód mellett a rendszer másik jellemzője a program, mely fogalommal Luhmann a rendszerek nyitottságára, változóképességére utal. Ugyanis a programtól függ, hogy minek alapján történik a szelekció” (Karácsony 2000, 90). Például az öngyilkosság témakörében gondolkodva tovább, tudjuk, hogy a protestánsok körében jóval gyakoribb az öngyilkosság, mint a katolikusok körében. Valószínű azért is, mert a katolikusok „programjában” benne van, hogy az öngyilkosság megbocsáthatatlan bűnnek számít, míg a protestánsoknál ez nincs így megfogalmazva, tehát a katolikusoknál jelen levő program szelektál, és az öngyilkosság cselekvésbe történő átfordulása ritkábban jön létre.

Ha elfogadjuk Kézdi következtetéseit és a negatív kód jelenségét a magyar kultúrára vonatkozóan, ahol a kód az önmegsemmisítés kódja, akkor feltételezhetjük, hogy létezhet olyan kultúra, ahol a kód a másik kultúra megsemmisítéséről szól. Feltehetjük a kérdést, hogy találunk-e olyan kultúrát, melynek verbális viselkedésében jellemzően olyan sajátosságok artikulálódnak, melyek más nemzet vagy etnikum megsemmisítésére irányul? Vegyük példának a polgárháború következtében darabokra hullott Jugoszláviát. A polgárháború kirobbanásában többen a Szerb Tudományos Akadémia memorandumában meghirdetett Nagy-Szerbia létrehozásának megfogalmazását látják (Dukić 1999), melynek kivitelezését Szlobodan Milosevics magáévá tett, azzal a kettős arccal, hogy kifelé a memorandumot bírálta, de közvetlen munkatársaival Nagy-Szerbia létrehozását illetően szolidáris volt. A háttérben valóban terjeszkedési, gazdasági érdekek álltak, vagy esetleg valami másról volt szó, hiszen tudjuk, hogy az akkori Jugoszlávia gazdaságilag és katonailag is a térség egyik legfejlettebb országa volt? Úgy véljük, hogy a valódi háttér sokkal mélyebb, melynek egyrészt történelmi-lélektani, másrészt kommunikációs okai vannak.

Vamik Volkan (2002) „választott dicsőségről” és „választott traumáról” beszél egy nagycsoport (nemzet) esetében. Véleménye szerint sok nemzet ünnepli meg függetlenségének napját, és minden nagycsoportnak vannak rituális emlékei bizonyos eseményekről és hősokról, amelyeknek, illetve akiknek a mentális reprezentációi a siker és a győzelem közös élményét nyújtják a csoport tagjai számára. Az ilyen emlékekben felidézett események és személyiségek az idők során erősen mitologizálódnak és a nagycsoport (nemzet) indikátoraivá válnak, melyeket „választott dicsőségnek” nevezett. Volkannál a „választott trauma” fogalma egy olyan esemény mentális reprezentációját jelöli, amely során a nemzet (nagycsoport) drámai veszteségeket szenvedett el, miközben tehetetlennek és egy másik nagycsoport áldozatának érezték magukat, s a nagycsoport minden tagja megalázó sértésnek élt meg. Volkan úgy tartja, hogy a szerbek „választott traumája” az 1389-es rigómezei csatához kötődik. A rigómezei csatában mindkét oldal vezetője meghalt, az oszmán I. Murát szultán és Lázár szerb fejedelem is, és mind a török, mind pedig a szerb seregek hatalmas veszteségeket szenvedtek. Lázár testét bebalzsamozták, őt magát pedig szentté avatták. Az évek és az évszázadok során a rigómezei csata a szerbek legnagyobb választott traumájává vált, amely a szerb uralom dicsőséges szakaszának végét és az oszmánoknak való alávetettség kezdetét jelölte. Lázár fejedelem képe a török hódoltság idején arra szolgált, hogy a szerbek áldozati önazonosságának közösségi érzését megteremtse. Később annak a kívánságnak a szimbólumává vált, hogy az elszenvedett megaláztatást megfordítva visszafoglalják Koszovót.

Bár Koszovót a 19. század végén visszahódították az oszmánoktól, Lázár „szelleme” még mindig nem tudott megnyugodni. A kommunista rendszer összeomlása után a rigómezei csata traumájával együtt ismét elevenné vált, amikor Szlobodan Milosevics és Radovan Karadzics a propaganda minden módját bevetette, hogy felébressze a hatszáz éves emlékeket. Az időérzékelés ilyen módon elősegített összeomlása érzelmileg felkészítette a szerbeket azokra a rémtettekre, amelyeket a háború során a bosnyák muzulmánokkal szemben követtek el, akiket az oszmán törökök örököseinek tekintettek. A szerbek csoportidentitását ennek a távoli régmúltban történt eseménynek a töretlen érzelmi hatalma megerősítette, és új élettel töltötte el a nem szerbek rovására.

Ha Volkannak igaza van, akkor feltehetjük a kérdést, hogy 600 éven keresztül hogyan tudott a szerbekben fennmaradni a reváns motivációja? Feltételezhetjük, hogy kommunikáción keresztül, hiszen Luhmann kissé provokatív megfogalmazásában a társadalom nem emberekből, hanem kommunikációkból áll. „Ami persze semmiféle emberellenességet nem jelent, csak azt, hogy az »ember« komplex fogalom (egyszerre utal biológiai, pszichikai és szociális vonatkozásra), ami már feltételezi a szó szociális összetevőjét is. S ha csak ezt a szociális összetevőt akarjuk megragadni, azaz a szocialitás elméletét akarjuk kifejteni, akkor az »ember«-nek, ha úgy tetszik, csak egyetlen dimenziójára kell koncentrálni. Ez pedig az emberek közötti kapcsolat maga, ami nem testünk biológikumában, hanem az agyunk mélyén rejtőző tudat (most tekintsünk el a tudatok közvetlen kapcsolatát feltételező parapszichológiai megállapításoktól), hanem a kommunikáció. A kommunikáció persze lehet nyelvi és nem nyelvi, de a nyelvi kommunikációk sikerének nagyobb a valószínűsége. Siker alatt csupán azt értve, hogy a nyelvi közlésben rejlő információs tartalmat könnyebben megértjük, mint a nem nyelvi közlés üzenetét” (Karácsony 2000, 88).

Feltételezhetjük, hogy sajátos a szerbek nyelvi kommunikációja, ha 600 év elteltével olyan cselekedetekre voltak képesek vezetőik buzdítására, melyek a Tito-rendszer akkorra már kialakult viszonylagos jólétét képesek voltak felrúgni. Milovan Gyilas, a Tito-rendszer ellenzéki politikusa tette fel a kérdést egy televíziós interjúban, az 1980-as évek közepén, nem sokkal a házi őrizete megszűnte után, a szerbekre vonatkozóan: „Milyen nemzet lehet az, amikor ha két szerb férfi meglát egy csinos nőt az utcán, akkor általában úgy reagálnak, hogy olyan jó, mint a puskám?” A fegyverük karbantartása, működésének tökéletessége, szépsége mint az agresszív cselekedetek tárgya, társadalmi békében is rendszeresen jelen van a nyelvi kommunikációban és cselekedetekben, mintha valamilyen pszichológiai indítéknak jelölné a készenléti állapotát. Itt érdemes megjegyezni Grice (1988) két szabályát, melyek a pszichológiai indítékokat beszédaktussá formálják. Két konstitutív és két restriktív szabályt ír le. Konstitutív szabályok: 1. a grammatika, 2. a megnyilatkozások cselekvésvértékének szabályrendszere. Vagyis: mikor, milyen körülmények között, milyen beszédcselekvéseket lehet végrehajtani, illetve, hogy az adott szituációban kimondott megnyilatkozás milyen tetteknek számít. Restriktív szabályok: 1. nyelvhelyességi, 2. társalgási szabályok gyűjteménye.

A szerbek fegyverimádatát erősíti az a nagyon régi szerb mondás is, mely szerint, a szerb férfi nem férfi fegyver nélkül, így szinte minden férfinak van legálisan vagy illegálisan tartott fegyvere. Nehéz volna elképzelni a magyar kultúrában, hogy egy pár hetes fiúcsecsemőnek a nagybácsi egy gravírozott 9 mm-es pisztolyt adjon

ajándékba, mint ahogy az a szerb kultúrában természetes és elfogadott. A titói rendszer alatt a „felfegyverzett nép” szerbektől származó koncepciója volt az elfogadott. Ez azt jelentette, hogy az egyéni fegyvertartási engedélyek kiadása nagyon szigorú volt, ugyanakkor a félkatonai szervezetek fel voltak fegyverezve és oldalági kapcsolatban voltak a hadsereggel. Ezek a félkatonai szervezetek rendszeresen, kötelező jelleggel gyakorolták a fegyverhasználatot, főleg Szerbia területén. A polgárháború után Szerbiában 1998-ban szigorú törvényt hoztak a fegyvertartásról, melynek liberalizációját próbálja elérni a NAOS (Nemzeti Asszociáció a Fegyverekért Szerbiában) és annak vezetője Zorica Subotics. Ez a szervezet nonprofit, pártokon és kormányon kívüli és a *Kalibar* folyóirat 2006. decemberi számában arról nyilatkoznak, hogy Szerbiában rengeteg az illegálisan tartott fegyver okozta baleset, és az azokkal történő visszaélés, ezért a fegyvertartási engedélyek kiadásának liberalizálását szorgalmazzák. Arra hivatkoznak, hogy Szerbiában a fegyver ősidők óta fontos jelképe a nemzeti identitásnak, és lehetővé kell tenni, hogy mindenki, aki akar, legálisan tartasson otthon fegyvert. A szervezet azzal is érvel, hogy az EU országaiban a legálisan tartott fegyverek száma jóval magasabb, mint Szerbiában, pl. Franciaországban 35 millió lakosra 16 millió regisztrált fegyver esik, ami 46%-ot, Németországban 85 millió lakosra 27 millió, ami 32%-ot, Szerbiában 7,5 millió lakosra 1,13 millió regisztrált fegyver esik, ami 15%-ot tesz ki. A szövetség a továbbiakban azt szeretné elérni, hogy a fiataloknak oktatást szervezzenek fegyverismeretről és fegyverkezelésről, mert véleményük szerint az illegálisan tartott fegyverekkel tudatlanságból történik a legtöbb baleset.

Milosevics a rigómezei csata 600 éves évfordulóján, Jugoszlávia tagköztársaságainak legfelsőbb vezetői és közel kétmillió ember előtt, így fogalmazott: „600 évvel a rigómezei csata után ismét csatákban vagyunk, melyek nem fegyveres csaták, de azok sem kizártak” (Dukić 1999), később javasolja a szerb népnek, hogy hajoljon meg Lázár fejedelem sírja előtt, és visszatér majd a szerbek nemzeti dicsősége. Olyan erős propagandahullámot váltott ki maga körül, hogy az emberek vásárolták képeit, és nagyon sokan a lakásukban szerb zászlóval díszítve, ereklyeként tartották. Szinte azonosult Lázár fejedelemmel, s olyan mondókák keltek szárnyra, melynek gyártásában nyilván propagandagépezete is közreműködött, mint pl. „Lázár fejedelem nem volt szerencséd, mert Sloba nem melletted vágta [a törököt – B. S.]” Sikerült elhíttetni az emberekkel azt is, hogy ha ő vezette volna a csatát Lázár fejedelem helyett 600 évvel korábban, akkor a rigómezei csatának más kimenetele lett volna (Dukić 1999). Beszédét a tévéadók, a rádióállomások egyenes adásban közvetítették, majd az újságok másnap főoldalon hozták le. Valószínűsíthető, hogy a szerbek által akkor nagy százalékban elfogadott Milosevics beszéde mobilizálta a szerb nép kommunikációjában 600 éven keresztül fenntartott (valószínű a szocializációs folyamatoknak köszönhetően), az identitásuk részévé váló agresszív jelek kollekcióját (nevezhetjük agresszív kódnak), racionális teret biztosítva a pszichológiai indítékoknak. Az agresszív kód mellett álló program valódi célja valószínű a rigómezei veszteségek miatti reváns volt, Nagy-Szerbia létrehozásának köntösébe csomagolva. Hiszen józan ésszel senki nem feltételezhette, hogy a szlovénokat, a horvátokat, a macedónokat, a bosnyákokat és a területeiken élő kisebbségeket Nagy-Szerbia igája alá lehet vonni a 20. század végén. Milosevics beszédével a tömeg valószínűleg azonosult, hiszen – Kenneth Burke szerint – a meggyőzés elengedhetetlen eszköze az azonosulás. A kommunikációkutatók nem tudják tesztelni Burke ál-

lítását, miszerint az öntudatlan azonosulás viselkedésbeli változásokat eredményez, azt viszont megerősítik, hogy a szónok és hallgatósága közötti nyilvánvaló hasonlóságok elősegítik a közönség meggyőzését. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy Burke több kutatóval együtt azt vallja, hogy a nyelv az ember stratégiai jelentőségű válasza egy adott szituációra, a verbális jelek pedig olyan jelentéssel bíró cselekedetek, melyekből a motivációkra következtethetünk. (Milosevics személyiségének patológiájáról annyit érdemes megjegyezni, hogy mindkét szülője öngyilkos lett, akkor, amikor Szerbia öngyilkossági gyakorisága, főleg az északi területek miatt, meggyezett Jugoszlávia országos átlagával [amely 11 százalékelék körül mozgott], tehát a szerb kultúrát nem jellemzi az öngyilkosság. Apját a kötélről, az az Ivan Stambolics vágta le, aki Szerbia elnöke és a család jó barátja volt, s akit később Milosevics meggyilkoltatott.)

Az általunk feltételezett agresszív kód jelenlétét a szerb kultúrában, a szerb nyelvben és gondolkodásban bővebb analízis igényelné, mivel a tettekkel történt kommunikáció, mely Jugoszlávia széteséséhez és Szerbia elszigeteléséhez vezetett, nem elég bizonyíték a nyelvben lévő agresszív kód jelenlétére. Viszont érdemes lenne más kultúrák nyelvi analízise az agresszív kód keresése szempontjából, különösen az olyanoké, melyek az utóbbi időben etnikai vagy társadalmi konfliktusokat robbantottak ki.

Valószínű Kézdi Balázs negatív kód elmélete sem teljesen bizonyított, és kérdés, hogy a nyelvi kódok mennyire képesek az agresszió kifelé vagy befelé történő mobilizálására, akkor, amikor eléggé szubtilisek. Az agresszió kifelé vagy befelé vetítése egy nagyon bonyolult tanulási folyamaton megy keresztül, melyben a kultúra kommunikációjának óriási szerepe van. Ha lehetetlen nem kommunikálni (melyet elfogadunk a kommunikáció definíciójának meghatározásától függően), akkor az egyén a kultúrát mátrixszerűen behálózó információs áradatban annak az információnak ad prioritást, melyet a szocializációs modellek (a 8 szocializációs ágens közül bármelyik lehet, vö. Rosengren 2004) ilyen vagy olyan formában számára megerősítenek. Hiszen a kultúra kommunikációs sajátosságában a csatornák külső és/vagy belső „zaja” is azt a háttérrel adja, amely az agresszió kifelé és/vagy befelé vetüléséről szól, kultúráktól függően, amely véleményünk szerint, a diskurzusok mentén is nyomon követhető. A kommunikációban lévő negatív kód és/vagy agresszív kód szubtilitásuknál fogva elindítói („elsütő szerkezetei”) lehetnek a szocializációs folyamatokban eltanult viselkedési formák kiváltásának.

Korábbi vizsgálataink tárgyát főleg Szlovákia képezte, mivel Szlovákiában a többség és a kisebbség viszonya egyáltalán nem nevezhető kiegyensúlyozottnak, és kicsit hasonlít a Vamik Volkan (2002) által megfogalmazott „harmonikajelenségre”. Volkan az arab–izraeli konfliktus kutatásánál fogalmazta meg ezt a jelenséget, mivel úgy látta, hogy van időszak, amikor az ellenséges csoportok képviselői „barát-ságosan” fordulnak egymás felé, majd a közeledést hirtelen eltávolodás követi, ami után újabb közeledés következik. Volkan ezt írja: „A harmonikajelenség okát első sorban az agressziós ösztön következményeiben lelhetjük meg, az ilyen találkozáskor mindkét fél magával hozza történelmi sérelmeit, konfliktusait, és tudatosan vagy tudattalanul az agresszió érzéseit éli meg az »ellenséggel« szemben. A kezdeti eltávolodás tehát valójában védekező hadmozdulat, amely azt szolgálja, hogy az agresszív beállítódást és az érzelmeket ellenőrzés alatt lehessen tartani, mivel az ellenségek találkozása magába rejti az elképzelt, a szimbolikus vagy a nagyon is valósá-

gos erőszak, illetve megtorlás lehetőségét. Ha az ellenséges tárgyalófelek vállalják, hogy intenzíven és tudatosan tesznek a békéért, le kell tagadniuk saját agresszív érzéseiket, mivel egyfajta átmeneti, bár nem egészen szabad közösséget alkotnak. Ez a közösség azonban fenyegetést jelent, amennyiben a közelség veszélyezteti a partnerek identitását. A csoportidentitás eltűnését tudatosan vagy tudattalanul mindkét fél veszélyesnek érzi, ami ismét távolodáshoz vezet. A hivatalos tárgyalásokon az ilyen pszichopolitikai félelmeket kiszámított érvekkel, tárgyalási stratégiákkal és módszerekkel igyekeznek a legmagasabb szinten legyőzni. Amint a tárgyalófelek veszélyben érzik csoportidentitásukat, nyomban megpróbálnak felülemelkedni azon a pszichológiai igényükön, hogy megvédjék ezt az identitást. A »racionális« gondolkodás éppen ezáltal értheti meg, hogy milyen következményekkel jár a változások elferdítése, a békével szembeni ellenállás» (Volkan 2002, 44).

Szlovákiában ez a harmonikajelenség az 1989-es változások után követhető nyomon. A kezdeti eufórikus állapotot viszonylag gyorsan követte egy nacionalista, kisebbségellenes program, melyet a rövid ideig tartó Moravčík-kormány lecsendesített, hogy újult erővel törjön elő (főleg a magyarellenesség) az 1994–1998 közti időszakban, a második Mečiar-kormány idején. 1998–2006 között, a két Dzurinda-kormány ideje alatt egy enyhülési folyamat kezdődött a szlovákok és a magyarok között, melyet a 2006-os választások megtörttek, és újra erős magyarellenés időszak kezdődött a szélsőséges Szlovák Nemzeti Párt kormányba kerülésével.

Az 1994–1998-as időszakban a második Mečiar-kormány mindent megtett azért, hogy a magyarok elleni erőszak jogként megjelenjen a jogi rendszerben. Gondoljunk csak a nyelvtörvényre vagy Szlovákia területi átszervezésére, amely egyértelműen a magyarlakta területek szétverésére irányult, a magyar iskolák felszámolására tett törekvésekre vagy később, az 1998-ban létrejött Magyar Koalíció Pártját ért támadásokra, amikor megkérdőjelezték annak legitimitását, mivel etnikai alapon jött létre. A Szlovák Nemzeti Tanács ülésein többek között ilyen kijelentések hangzottak el, melyeket a szlovák állami televízió is közvetített: „A Magyar Koalíció Pártja nemcsak politikai párt, hanem magyar nacionalista-soviniszta párt, és azért van itt, hogy bebiztosítsa a szlovák nemzet kiirtását» (Moric; Jelentés a Szlovák Nemzeti Tanács 4. üléséről, 1998); „A Magyar Koalíció Pártjának létezése kínai falat von a magyar választópolgárok köré»; „Jogi úton meg kell szüntetni a Magyar Koalíció Pártját, mert etnikai és nemzeti alapon jött létre» (Brňák; Jelentés a Szlovák Nemzeti Tanács 4. üléséről, 1998).

Niklas Luhmann (1975) szerint a modern társadalomban korlátozott az erőszak hatóköre. Úgy fogalmaz, hogy a fizikai erőszak a hatalom alapja, de nem az erőszak ellenőrzi a modern társadalmat, mivel ott az erőszak temporalizálódott, ugyanis olyan valami, ami, miután már megjelent a társadalom életébe, a jövőben újból megjelenhet, tehát az erőszak egy lehetséges esemény. A mindenkor itt és mostban az erőszak nincs közvetlenül és reálisan jelen, hanem csak lehetőségként, ám lehetőségként épp azért képes funkcióját teljesíteni, mert a múltban már alkalmazták és a jövőben is alkalmazható. „A fizikai erőszak csak akkor képes hatalom alapjaként szolgálni, ha és ameddig nem használják, hanem csupán mint lehetőség van jelen» (idézi Karácsony 2000, 93).

Azt a luhmanni gondolatmenetet, mely szerint a fizikai erőszak lehetőségét lebegtetni kell és nem alkalmazni, a második Mečiar-kormány kitűnően alkalmazta akkor, amikor a magyar kisebbség előtt ennek lehetőségét lebegtette, és hatásai mér-

hetők voltak vizsgálatainkban országszerte (Bordás–Hunčík 1999). A későbbi Dzurinda-kormány ideje alatt is találkozni lehetett magyarellenes hangvétellel mind a szlovák törvényhozásban, mind pedig más társadalmi területeken. Főleg az alábbi kifejezések voltak gyakoriak: Szlovákia a szlovákoké, Szlovákiában szlovákul, magyarok a Duna mögé. A Szlovák Nemzeti Párt 2006-os választási plakátja a magyarokat parazitaként emlegeti stb. Ami nagyon elgondolkodtató, hogy a Szlovák Nemzeti Párt szélsőséges magyarellenességétől egyik szlovák párt sem határolódott el.

Feltehetjük a kérdést, hogy honnan jön ez a magyarellenesség? Mi volt a magyarok és a szlovákok történelmi múltjában olyan, ami a szlovákok kommunikációjában fenntartott egy, a szerbek esetében már megfogalmazott és feltételezett agresszív kódot?

Menjünk egy kicsit vissza a történelemben és vegyük sorjában a dolgokat!

1861 júniusában a Habsburg Monarchia területén megjelenik *A szlovák nemzet memoranduma* című kiáltvány, amely követeli a szlovák nemzet létének elismerését és egyenjogúságát, a Felső-magyarországi Szlovák Kerület kialakítását, valamint a szlovákok nyelvi és adminisztratív jogainak elismerést. Mivel követelésüket elutasították, 1862-ben megalakították a Matica slovenskát, a magyarországi szlovákok irodalmi egyesületét.

1868 novemberében a magyar országgyűlés elfogadja a nemzetiségi törvényt, amely jóval több lehetőséget nyújtott anyanyelvük használatára a nem magyar nemzetiségűeknek, mint az 1848 előtti törvények. Ugyanakkor nem teljesítette a nem magyar népek legfontosabb politikai kívánságát, mivel nem ismerte el nemzeti létüket, nem engedélyezett számukra kollektív nemzetiségi jogokat és politikai intézményeket, valamint erősen korlátozta a nemzeti nyelvek érvényesülését a törvényhatósági önkormányzat keretei között. Az egész nemzetiségi törvény a gyakorlatban soha nem érvényesült.

1874 tavaszán Grünwald Béla Zólyom vármegye alispánja javasolja a kormánynak a turocszentmártoni evangélikus, a zsmiováraljai katolikus, a nagyőrcei evangélikus gimnáziumok bezárását és a szlovák alapiskolák megszüntetését, amit a kormány elfogad.

1875 novemberében Tisza Kálmán, Magyarország miniszterelnöke felosztatja a Matica slovenskát.

1907 júniusában életbe lép az ún. *lex Apponyi*, melynek lényege, hogy a nemzetiségi iskolákban 4 év alatt, szóban és írásban, meg kellett tanulni magyarul. Ennek következtében 14 év alatt a szlovákul is oktató iskolák majdnem fele megszűnt.

1907. október 27-én volt az egyedüli fegyveres konfliktus a szlovákok és a magyarok között, amely csernovai sortűzként került be a szlovák–magyar történelembé. A Rózsahegy melletti Csernován, Andrej Hlinka szülőfalujában, az általa kezdeményezett templomot a helybéliek nem engedték más pap által felszentelni. A rózsahegy szolgabíró a kivezényelt csendőrökkel az utat elálló falusiak közé lövetett, 15-en meghaltak. Érdemes megjegyezni, hogy a csendőrök között szlovák nemzetiségűek is voltak, de a jelenlegi kormány az események száz éves évfordulóján ezt a tényt figyelmen kívül hagyva igyekezett tovább mélyíteni a szlovákok gondolkodásában a magyar ellenségképet.

1938-ban, a bécsi döntés értelmében, Horthy hadserege elfoglalta Dél-Szlovákiát, ami a szlovákokban komoly félelmeket váltott ki.

A szlovákok a magyaroktól elszenvedett legnagyobb sérelmeiket valójában 1861-től 1918-ig, Csehszlovákia megalakulásáig terjedő időszakra teszik, de a Szlovák Nemzeti Párt vezető politikusai ezeréves magyar elnyomásról beszélnek, viszont kevés ténnyel tudnak szolgálni az 1861 előtti időszakról.

A szlovák nyelvben a magyar ellenségkép artikulálódott, de az ellenséggel való bánásmódra nem a fizikai erőszak kivitelezése, nem a fegyveres konfliktus kiváltása válik gyakorlattá, hanem az erőszaknak a jogi rendszerben történő megjelenése. Valószínű, hogy ehhez az is hozzájárul, hogy a szlovákoknak a fegyverhez való kötődése, a fegyvernek a nyelvben való megjelenése, mellyel az ellenséget megsemmisítheti, nem fordul elő olyan szinten, mit a szerb nyelvben és gondolkodásban. Tehát, ha létezik agresszív kód, akkor a szlovákoknál a kód mellett lévő program célja itt is valószínű a reváns az 57 éves magyar elnyomás miatt, de a diskurzusok mentén a szocializáltabb megoldások mellett döntenek, elkerülve a fegyveres konfliktust.

Az már egy következő kérdés, hogy hogyan reagáltak/reagálnak a szerbiai és a szlovákiai magyarok a többség erőszakos megnyilvánulásaira. Gondoljuk csak végig, hogy a szerbiai magyarok emlékezetében ott él az 1945-ös mészárlás, amikor a partizánok 40-50 ezer magyart mészároltak le, csak azért, mert magyarok voltak, vagy a szlovákiai magyarok emlékei, amelyek az 1947–1948-as kitelepítésekről szólnak. Mentálhigiénés statisztikák birtokában elmondhatjuk, hogy sem a szerbiai, sem pedig a szlovákiai magyarok között nem jó a helyzet. A szerbiai magyarokra ható nagyon erős frusztráció valószínű hozzájárult ahhoz, hogy 1953 és 1966 között a vajdasági magyarok (Szabadka és környéke) 66,4 százalékkal világszerte voltak az öngyilkossági statisztikában, megelőzve Magyarországot. A zárt, a vertikális, a magyar családokra jellemző kommunikációs kapcsolatok ennek köszönhetően válhattak még zártabbakká, ahol a családi szocializációs modell a szubmisszivitás volt a túlélés miatt, így nem taníthatták meg gyermekeiket az agresszió kezelésére és az alárendelődő, az engedelmeskedő, a mindent tiltó és tagadó magatartásra szocializálták őket. A később jelentkező frusztrációkra autoagresszióval reagáltak, hiszen a negatív kód, a tagadó reakciók sokaságának (Kézdi 1995) létrejöttéhez a szocializációs folyamatok nagymértékben hozzájárultak. Ez a magas öngyilkossági arányszám jelentősen később sem változott, és a Jugoszláv polgárháború (1991–1992) kezdetén, majd a későbbi évek folyamán a szerbiai magyarok közel fele (ma sincs pontos adat) elmenekült otthonából, Magyarországon és Európa más országaiban talált megélhetési lehetőséget.

Szlovákiában sem volt jobb helyzet, a különbség annyi, hogy a volt Csehszlovákia nagyon ügyelt arra, hogy ne készüljenek olyan statisztikák (ha készültek, nem váltak hozzáférhetővé), amelyben lebontva kimutatható a csehszlovákiai magyarok magas öngyilkossági aránya, amelyet mi gyakorló pszichológusok a pszichiáter kollégákkal csak sejthettünk, hiszen rendszeresen találkoztunk öngyilkossággal és öngyilkossági kísérlettel. Az anyanyelvi pszichoterápia akkor sem volt, és ma sincs megoldva, márpedig az anyanyelven történő pszichoterápiás kommunikációnak van hatékonysága. A szlovákiai lakosság egészségi és mentálhigiénés állapotával kapcsolatban viszont zajlottak kutatások, melyek eredményeiből a szlovákiai magyarság egészségi állapota is értelmezhető (Pažitný 2004). Pažitný kimutatta, hogy a magyarok születéskor várható élettartama a nők esetében 0,8, a férfiak esetében 1,1 évvel kevesebb, mint a szlovák átlag, a keringési rendszer betegségei következ-

tében kialakult halálok 20%-kal magasabb a magyarok körében a szlovák átlagnál, a halállal végződő daganatos megbetegedések 15%-kal magasabbak a szlovák átlagtól. Tudjuk, hogy sok tényező hozzájárul a fenti halálokokhoz, de a lélektani tényezők egyik esetben sem hanyagolhatók el. Egyetemi hallgatók körében folytatott vizsgálataink kimutatták, hogy a Selye János Egyetem hallgatói depressziósabbak és szorongóbbak a magyarországi egyetemi hallgatóknál (Bordás–Lisznai 2007).

Feltehetjük a hipotetikus, provokatív kérdést, hogy ha létezik agresszív kód, akkor annak a következménye a negatív kód létrejötte, amely az egészségi és mentálhigiénés területekre csapódik tovább? A fenti összefüggések értelmében elképzelhető.

4. A kollektív emlékezet

A fentiekben már történt utalás a nemzetek, a nemzeti kisebbségek a történelem folyamán elszenvedett vereségeire, veszteségeire, melyeket az emlékezés akár 600 éven keresztül is fenntart. Ebben a témakörben Maurice Halbwachs munkássága érdemel figyelmet, aki egyik művében a következőket írja: „Amikor azt mondjuk, hogy az egyén a csoportemlékezetre támaszkodik, ezt úgy kell érteni, hogy ez nem követeli meg a csoport egy vagy több tagjának tényleges jelenlétét. Valóban, akkor is a társadalom hatása alatt maradok, ha eltávolodom tőle: elegendő, hogy magammal vigyem elmémbe mindazt, ami lehetővé teszi számomra, hogy behelyezkedjem tagjai szemszögébe [...] és a csoport közepén érezsem magam” (Halbwachs 2000, 425). E megfogalmazás szerint a történelemnél több, személyesebb vagy legalábbis más az emlékezet. A kollektív aktuális társadalmi kontextusban képes emlékezni, és a külvilág segítségével rekonstruálja a történelem releváns mozzanatait, ezért az emlékezés valóban kollektív, nem individuális tevékenység. Vita tárgya azonban a történelem és az emlékezet viszonya. Valójában Halbwachs is arra az álláspontra jut, hogy míg a történelem az igazságra, a tárgyilagosságra törekszik, addig az emlékezetre természetből fakadóan ennek ellenkezője igaz. A történelem ugyan a teljességre törekszik, viszont valószínűleg végtelenen unalmas, csak keveseket érdekel, ellentétben az emlékezettel. Halbwachs megkülönbözteti az önéletrajzi emlékeket, amelyeket saját emlékezetünkben őrzünk, a történelmi emlékezettől, amely írott szövegek révén marad fenn. Ez utóbbi már nem része személyes életünknek, az előbbi viszont alakítja identitásunkat. Abban a pillanatban, amikor emlékezetünk kiürül, a kiesett személyes események láncolata a történelem részévé válik. A történelmi emlékezet azonban lehet organikus és holt. A társadalom kollektív emlékezetében fennmaradt események az úgynevezett organikus emlékezetben továbbra is a mindennapok részét képezhetik. Ha a kollektív emlékezet nem tölti meg élettel a személyes emlékeket, ezek az emlékek holtta válnak, és írott formában, társadalmi reflexióként maradnak fenn. Társadalmi reflexió alá a megemlékezések, a nemzeti ünnepek, a nyilvános diskurzusok tartoznak, de ide sorolhatók olyan történések is, melyeket a kultúra hosszú távon képes a hétköznapi életben fenntartani. Az organikus emlékezet révén válhatnak a kollektív, egykor személyesen átélt emlékek a közéleti kommunikáció legitimáló elemeivé. A nemzet által megélt események, ellentétben a szervesen, kissé unalmas történelemmel, szenvedélyes értelmezési lehetőséget kínálnak, ráadásul hivatkozott alapértékekre épülnek, amelyek kívül esnek a politika relativizmusán.

Halbwachs gondolatmenetében a történelmi múlt egyfajta birtoklása a politikai formális szervezeteinek önazonosságához is hozzájárul. Az aktív múlt identitáskép-

ző, és nemcsak az individuum, hanem bármely kollektíva számára is az, továbbá megfogalmazza, hogy a közös emlékek a társadalmi differenciálódás számára alkalmas kiindulópontok, amelyek a versengő politikai pártok elkülönülésének egyik alkalmas módját képezik.

Assmann (1990) munkájában utal a Lévi-Strauss által megkülönböztetett „hideg” és „forró” emlékezésre a változáshoz fűződő viszony tekintetében. A „forró” társadalmak sóvárognak a változásokért, ezért bensővé tették történelmüket, a maguk történeti változásait, hogy fejlődésük motorjai legyenek. A „hideg” társadalom kifejezés nem a történelem tagadását jelöli, hanem egyfajta pozitív bölcsességet. A „hideg” időszakban a társadalom egyfajta „lehűtött” állapotban él, múltja nélkül, a feledés állapotában. A „forró” periódust ezzel szemben az emlékezés hatja át, a felidézett és a társadalmi kommunikációba beemelt fogalmak a cselekvés mozgatóivá válnak. A „forró” periódusokban a kollektív emlékezet gyakran harcmezővé válik. A közéleti nyilvánosságban jelen vannak olyan véleményközösségek, amelyek a múltra való hivatkozás révén tartalmilag más-más demokráciaeszményt fogalmazhatnak meg. Gondoljunk csak Milosevics 1989-es rigómezei beszédére, ahol a szerbek kollektív tudatára és emlékezetére hatva milyen „forró periódust” indított el. Talán így is fogalmazhatnánk: a kollektív tudatban élő történelmi emlékek, amelyek egy közösségi, családi híd jóvoltából belsővé váltak (hiszen az egyén személyesen nem élhette át, mert a születése előtti időben zajlottak le), egy jól irányított beszédnek köszönhetően, szinte majdnem egy időben jelennek meg szubjektív és kollektív szinten, „forróvá” téve a társadalmi közeget, a reváns lehetőségének reményében. Ebben a folyamatban a fent leírt szocializációs folyamatoknak, a kultúrára vonatkozó kommunikációs sajátosságoknak, a kultúra által elsajátított különböző kódoknak stb. kiemelt szerepe lehet. Kicsit sántít ez a megfogalmazás, ha Luhmann a modern társadalom emlékezéséről írt véleményére gondolunk. Luhmann szerint a modern társadalom különböző funkciórendszereiben (például a nevelés, a gazdaság, a politika területén) eltérő módon valósul meg az emlékezés. Politikai rendszerek esetében az emlékezés az értékek és az érdekek segítségével történik. Az értékek létezése nem egyszerűen csak célokat és preferenciákat jelent, hanem ez egy olyan előnybe részesítési folyamat, amely normatív igényli az érvényesség elismerését. A kommunikációban nem fogalmazódik meg szükségképp egy-egy érték tartalma, elég csak feltételezni, azaz az adott értéknek megfelelően kommunikálni. Ha valaki egy másféle értéket tart követendőnek, akkor nem kell mindenáron értékvitát kezdeményezni, elegendő, ha egyszerűen feltételezi ezt a másféle értéket. Az értékek a felejtés „költségeire” (hátrányaira) emlékeztetve akadályozzák a felejtést (Karácsy 2000). E gondolatmenet kapcsán feltehetjük a kérdést, hogy 1989-ben Jugoszlávia mennyiben volt „modern” társadalom, és ezen belül a szerb tagköztársaság funkciórendszereiben mennyire eltérő módon valósult meg az emlékezés Milosevics beszédének hatására, mivel a közös „forró” cselekedetekről tudunk csak. Esetleg visszatérhetünk a leegyszerűsített és sokat bírált individualisztikus-kollektivistikus társadalmi megkülönböztetéshez. Ez a fajta megközelítés arra hívta fel a figyelmet, hogy egy adott kultúra szélesebb társas strukturális szerveződése alapvető szerepű a szocializáció folyamatában. A kultúrantropológiai és pszichológiai megfigyelések szerint a legtöbb ipari társadalomban a családok általában inkább individualista helyzetet foglalnak el, míg a kevésbé vagy egyáltalán nem iparosodott társadalmakban a családi szocializáció inkább kommunalisztikus családi elrendező-

déshez kötődik. Azokban a kultúrákban, melyeket az individualizmus magas foka jellemmez, fontos, hogy az egyén képes legyen a személyiségében rejlő különböző lehetőségeket megvalósítani. Ehhez számottevő kezdeményezőkésszeggel kell rendelkeznie, valamint akaraterővel is, hogy képes legyen akár vitatott ügyekben is kiállni a maga igazáért. Majd cselekedeteiben tudnia kell magát függetleníteni azoktól a különféle csoportoktól, melyeknek különben tagja, hiszen ezek a csoportok, amelllett, hogy jelentős támaszt nyújthatnak, komoly korlátozásokat is jelentenek számára. Azokban a kultúrákban viszont, melyek kollektivisták jellegűek, az egyén alárendelődik annak a csoportnak, amelyhez elsődlegesen tartozik. Számos ilyen csoport van, bár ezek más-más súllyal rendelkeznek. A legfontosabb három csoport általában minden kultúrában a kiterjedt család, a szomszédság, valamint az a közösség vagy társadalmi szervezet, melynek keretén belül az egyén munkáját végzi és éli a napi életét. Ez a három csoport együttesen és meglehetősen komplex módon határozza meg az egyén társadalmi helyzetét (Rosengren 2004).

Korábbi kutatásaink szerint a szerb családokra jellemző horizontális kommunikációs kapcsolati rendszer inkább a kollektivistikus társadalmi szerkezethez áll közelebb, míg a magyar családokra jellemző vertikális kommunikációs modell inkább az individualisztikus társadalmi vagy kulturális modellhez. Igen, de 1945-től ezek a kultúrák egy társadalomban éltek egészen Jugoszlávia széteséséig, sőt Szerbiában a magyarok egy része még most is ott él. Úgy tűnik, hogy az együtt eltöltött 50-60 év kevésnek bizonyult ahhoz, hogy mind a szerbek, mind pedig a magyarok kommunikációs szerkezetében olyan változások alakuljanak ki, amelyek az egymáshoz való közeledésről árulkodnak. Inkább fordítva történik, mivel a fentebb megfogalmazott hipotetikus kódok a távolodásról szólnak, a többség agresszív kódja előhívja a kisebbségben a negatív kódot, melyhez valószínűsíthető, hogy a kollektív emlékezet nagymértékben hozzájárul.

5. Összefoglalás

A fentieket összefoglalva elmondhatjuk, hogy egy kultúra a történelemben elszenvedett traumáinak, veszteségeinek lenyomatai (feszültségei) tovább élnek a kultúra tagjaiban, és képesek fennmaradni akár 600 éven keresztül is, a revánsra várva. Ezt a fennmaradást, a trauma által okozott feszültséget, főleg a szocializációs folyamatok, a nyelvi kódok, a nemzeti és ezzel szorosan összefüggő identitások, a kollektív emlékezet, a kommunikáció kultúrára vonatkozó sajátosságai biztosítják. A reváns talán akkor lenne elkerülhető, ha a feszültség levezetődne, a kultúra által elszenvedett trauma befejeződne a Zeigarnik-effektus értelmében, de amíg a feszültség fennáll, a reváns esélye, kivitelezésének lehetősége megvan, még akkor is, ha a kultúra pillanatnyi hátrányát okozza. Mint pl. a volt Jugoszláviában a szerbek esetében, ahol az általuk kezdeményezett polgárháborúból szinte legnagyobb vesztesként kerültek ki, mivel a 600 évvel korábban elszenvedett trauma fenntartotta a feszültséget. Itt lenne óriási feladata egyrészt a szociálpszichológiának és a mindenkori politikai vezetésnek, hogy megtalálja azokat az utakat, amelyek a veszteség következtében kialakult gyász feldolgozásában konstruktív segítséget nyújtanak a kultúra tagjai számára, másrészt az oktatásnak, ahol a toleranciára való nevelés oktatott foglalkozásként, tantárgyként lenne jelen az óvodától az egyetemig.

Felhasznált irodalom

- Assmann, A.–Assmann, J.: *Kultur und Konflikt*, Frankfurt/M., Shurkamp, 1990.
- Austin, John Langshaw: *Tetten ért szavak*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.
- Blumer, Herbert: *Symbolic Interactionism*. Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1969.
- Boda Zsolt: A komunitárius elmélet: identitás, kultúra, értelmezés. In Szabó Márton (szerk.): *Beszélő politika (A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete)*. Budapest, József Műhely Kiadó, 2000.
- Bordás Sándor–Frič, Pavol–Haidová, Katarina–Hunčík Péter–Máthé Robert: *Ellenpróbák (A szlovák–magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel Szlovákiában)*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1995.
- Bordás Sándor–Hunčík Péter–Mikulás Domonkos–Stredl Terézia: *Együttlét (Egy interetnikus tréning tapasztalatai)*. Budapest, Balassi Kiadó–Magyar Pax Romana, 2004.
- Bordás Sándor–Hunčík Péter: *Barát- és ellenségkép-vizsgálatok Szlovákiában*. Kézirat. 1998.
- Bordás Sándor–Hunčík Péter: *Etnopszichológiai felmérés a Kárpát-medence nyolc országában*. Kézirat. 1996.
- Bordás Sándor–Hunčík Péter: *FER (Feszültség-előrejelző rendszer)*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1999.
- Bordás Sándor–Lisznyai Sándor: *Az egészséges felsőoktatásért határon innen is túl*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola, 2007.
- Bordás, Sándor et al. *Confidence Building in the Carpathian Basin*. Bratislava/Pozsony – Dunaszerdahely, Sándor Márai Foundation – Nap Kiadó, 2000.
- Bordás Sándor: Diszkrimináció az EU küszöbén. Diszkrimináljuk-e a romákat? In Beszteri Béla (szerk.): *Európaiság és magyarság. Tanulmánykötet*. Komárom, MTA VEAB–Komárom Önkormányzat, Komárom, 2003.
- Bordás Sándor: *Lelkünk útvesztői*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1994.
- Bordás Sándor: *Öngyilkosságot megkísérelt személyek motivációs háttérének interkulturális vizsgálata magyarországi magyar, jugoszláviai magyar és jugoszláviai szláv közösségekben*. Bölcsészdoktori disszertáció. Budapest, ELTE, 1979.
- Bronfenbrenner, Urie–Crouter, A. C.: The evolution of environmental models in developmental research. In Mussen, P. (ed.): *Handbook of child psychology*. Vol 1. *History, theory and method*. New York, John Wiley and Sons, 1983.
- Bronfenbrenner, Urie: Az azonosulás Freud-féle elméletei és azok származékai. In Buda Béla (szerk.): *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. Budapest, Gondolat, 1971.
- Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest, Animula, 1994.
- Chafee S. H.–McLeod J. M.–Wackman D. B.: *Parental influences on adolescent media use*. American Behavioral Scientist, 1971.
- Csepeli György: *A meghatározatlan állat*. Budapest, Ego School Bt., 1993.
- Csepeli György: *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris, 1997.
- Chafee S. H.–McLeod J. M.–Wackman D. B.: *Parental influences on adolescent media use*. American Behavioral Scientist, 1971.
- Dukić, Slavoljub: *Kraj srpske bajke*. Beograd, K. V. S., 1999.
- Ellis, D. G.: *From Language to Communication*. Hillsdale, N. J. Hove and London, Lawrence Erlbaum Ass. Publ., 1992.
- Erikson, E. H.: *Identity: Youth and Crisis*. New York, Norton, 1968.
- Freud, Anna: *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Budapest, Párbeszéd, 1994. /Párbeszéd könyvek./
- Freud, Anna: Die Identifizierung mit dem Angreifer. In uő: *Das Ich und die Abwehrmechanismen*. München, Kindler Verlag BmbH, 1971.
- Grice, H. P.: A társalgás logikája. In Pléh Csaba–Siklaci István–Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988.

- Griffin, Emory: *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest, Harmat, 2001.
- Halbwachs, M.: A kollektív emlékezet és az idő. In Felkai Gábor–Némedi Dénes–Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elején*. 1. köt. Budapest, Új Mandátum, 2000.
- Hartley, E. L. – Hartley R. E.: *Fundamentals of Social Psychology*. New York, A. A. Knopf, 1961.
- Hendin, Harry: *A psychoanalytic study of culture and character, suicide and Scandinavia*. New York – London, Grune – Stratton, 1964.
- Karácsony András: A politika kommunikációelméleti megközelítése Niklas Luhmann munkásságában. In Szabó Márton (szerk.): *Beszélő politika (A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete)*. Budapest, József Műhely Kiadó, 2000.
- Kézdi Balázs: *A negatív kód (Kultúra és öngyilkosság)*. Pécs, Pannónia Kiadó, 1995.
- LeVine, R. A.: Culture, Personality and Socialization: An Evolutionary View. In Goslin, D. A. (ed.): *Handbook of Socialization Theory and Research*. Chicago, Rand McNally and Company, 1971.
- Luhmann, Niklas: *Macht*. Stuttgart, Enke Verlag, 1975.
- Luhmann, Niklas: *Soziale Systeme*. Frankfurt/M., Suhrkamp, 1984.
- MacIntyre, A.: *Az erény nyomában. Erkölcselméleti tanulmány*. Budapest, Osiris, 1999.
- Mead, George Herbert: *Mind, Self and Society*. Chicago, University of Chicago Press, 1970. (Magyarul: *A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest, Gondolat, 1973).
- Mead, Margaret: National Character. In Tax, S. (ed.): *Anthropology Today*. Chicago, University of Chicago Press, 1962.
- Pataki Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1982.
- Pataki Ferenc: Nemzetkarakterológia? *Magyar Tudomány*, 1997. 2. sz. 169–179. p.
- Pažitný, Peter: Az egészségügy és a déli régiók lakosságának egészségi állapota. In Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004)*. 1. köt. Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.
- Pilling János. (szerk.): *Gyász*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt., 2003.
- Ricoeur, P.: Temps et récit. Tome III. Paris: Éditions du Seuil. In Szabó M. (szerk.): *Beszélő politika (A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete)*. Budapest, József Műhely Kiadó, 2000.
- Rosengren, Karl Erik: *Kommunikáció*. Budapest, Typotex, 2004.
- Spranger, Eduard: *Lebensformen*. Tübingen, 1950.
- Stierlin, H.: *Delegation und Familie, Beiträge zum Heidelberger Familiendynamischen Konzept*. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1978.
- Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest, Atlantis, 1998.
- Vajda Zsófia–Kósa Éva: *Neveléslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
- Volkan, Vamik D.: Ha ellenségek beszélnek: az arab–izraeli tárgyalások pszichoanalitikus megfontolásai. *Pannonhalmi Szemle*, 2002. 1. sz. 42–53. p.

SÁNDOR BORDÁS
REVENGE AND IDENTITY

Marks (tensions) of the traumas, losses of a culture suffered during its history live further in the members of the culture and are able to survive even through 600 years, waiting for revenge. This survival, tension caused by the trauma is ensured mainly by the processes of socialisation, language codes, national and related identities, collective recollection and individuality regarding communication culture. Revenge can be perhaps avoidable in that case if the tension could be vented, if the suffered trauma would end in the sense of Zeigarnik-effect, but if the tense is existing, there is still possibility, execution of revenge, even if it causes momentary disadvantage of culture, for instance in the case Serbians in former Yugoslavia, where they were almost the biggest losers of the civil war initiated by them. Here would the social-psychology and the current political leadership play a giant role to find those ways that provide the members of the culture constructive assistance in the processing of the mourning that arose due to the loss. Another giant role should be played by education that would be present from pre-school to university, teaching tolerance.

KESERŰ JÓZSEF

Narratíva és etika összefüggései Krúdy Gyula *Az útitárs* című regényében

JÓZSEF KESERŰ

CONNECTIONS OF NARRATION AND ETHICS IN THE NOVEL TITLED
TRAVELLING COMPANION BY GYULA KRÚDY

82.033:821.511.141-31

821.511.141-31.033

Ethics. Moral. Narrative. Novel. Story. Narrataire. Irony. Ethical response. Interrogation. Identity of the characters.

Morál és etika

Ha az etika kérdésének a regényműfajjal való kapcsolatát firtatjuk, legalább érintőlegesen utalnunk kell arra, hogy milyen nagy szerepet játszott a regény önlegitimációjának útján az erkölcsi kérdések felé való nyitás. Ugyanis éppen az erkölcsi kérdések előtérbe állításának köszönhetően vívta ki az addig jobbra lenézett műfaj a megbecsülést. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy a regény nyíltan felvállalja az erkölcsnemesítő, illetve tanító szándékot. A magyar irodalomban a 19. század harmincas éveitől, tehát a regényműfaj egyre erősödő térhódításától számítva megfigyelhető, hogy az olvasó nevelése és a gyönyörködtetés szándéka kéz a kézben jelennek meg. Az erkölcsnemesítő ambíciókat mi sem jelzi jobban, mint a korszak számos regényírójának önértelmezése, mely szerint a cél – például még egy történelmi regény esetében is – nem annyira a korhű történet elmondása, hanem az olvasó számára követendőnek beállított etikai minta felvázolása. Ez a morális célkitűzés aztán a 20. századi modern regényben fokozatosan háttérbe szorul, bár teljes felszámolódásáról aligha beszélhetünk. A regények egy csoportja továbbra is gyakorolja erkölcstani funkcióját, ha másképp nem, hát oly módon, hogy cselekvési mintákat kínál vagy morális konfliktusokat jelenít meg. A példázatszerű olvasásmód, valamint a különböző narratív eljárások, mint például a nézőpontváltások vagy a többnézőpontúság mind ahhoz járulnak hozzá, hogy a regény képes megőrizni etikai irányultságát. Ebből a szempontból (is) kitüntetett érdeklődésre tarthatnak számot azok a regények, amelyek a két korszak közötti átmenetben születtek, tehát abban az időszakban, amikor a direkt moralizálás már idejétmúltnak tűnhetett, de még élő hagyományt képeztek azok a művek, amelyekben ez megjelent.

Krúdy regényművészete – legalábbis részben és bizonyos megszorításokkal, amelyekről még lesz szó – erőteljesen kötődik ahhoz a 19. századi és azt megelőző regényírói hagyományhoz, amely a regényt olyan erkölcsi küzdőtérként szemlélte, ahol az olvasó lelkének megmentése a tét. Az író művészetének számos elemzője

utalt már arra, hogy az erkölcsi kérdésfeltevések milyen nagy szerepet játszanak Krúdy regényművészetében, vagy legalábbis egy adott korszakában.¹ Ez a meglátás az újabb szakirodalomban is megjelenik. Fried István például „erkölcstörténeti” szerzőnek tartja Krúdyt – igaz, idézőjelben használva a szót –, s az író regényművészetét Balzac *Emberi színjátékával* állítja párhuzamba, azzal a megszorítással, hogy a balzaci totalitásigény meglehetősen távol állt Krúdytól.² „S bár Krúdy mintha – gyakorlati megvalósulásában – elképzelhetetlennek vélné a balzaci »regényfolyam« XX. századi továbbgondolását, azt azonban megengedhetőnek tarthatta, hogy az összeomlás-országvesztés előtti évtizedek erkölcstörténetével szolgáljon, mintegy a XIX. századi »morális tanulmányok« elképzelést a maga írásmódjára, regényalakzatára fordítsa le, és fölvázolja a magánélet, a vidéki élet, a falusi élet, a fővárosi élet »jelenetei«-t.”³

Az alábbiakban – *Az útítárs* című regényt olvasva – először arra kérdezzük rá, hogy mennyiben tekinthető Krúdy „erkölcstörténeti” szerzőnek, illetve milyen szerepet játszik a morál az író nevezett művében.

Az olvasó figyelmét aligha kerülheti el, hogy már a regény felütésében tematizálódik a bűn kérdése.⁴ Ezt követően pedig előbb az útítárs önjellemzése⁵, majd első kalandja – rögtön megérkezése után elcsábítja a kisváros egyik, korábban feddhetetlen erkölcsű asszonyát – állítja középpontba a tisztaság, a bűn, a helyes és a helytelen cselekedet problematikáját. Mint látni fogjuk, a cselekmény bonyolításában is ezek a kérdések játszanak meghatározó szerepet. Ugyancsak az erkölcsi kérdésfeltevés fontosságát példázhatják azok a szövegrészek, amelyekben explicit erkölcsi véleményének ad hangot az elbeszélő.⁶ Mivel azonban ezek jelentőségüket csupán kontextusukban nyerik el, a kérdést más irányból fogjuk elkezdni. A továbbiakban két olyan kérdést vizsgálunk, amelyek felől megközelíthető a regény morális horizontja. Először az útítárs alakjával való azonosulás játékára kérdezzük rá, majd feltesszük a kérdést: kínál-e a regény erkölcsi tanulsággal szolgáló történetet?

1. Ahhoz, hogy a cselekedetek és a jellemek értékeléséről beszélhessünk, el kell fogadnunk a szereplő szuverén alakként, azaz önálló erkölcsi cselekvőként való működését. Csakis ezen a hiten alapulhat az a játék – az azonosulás és az eltávolodás játéka –, amelyet az olvasó a szereplővel folytat. *Az útítárs* szövege ebből a szempontból kínál számunkra megfontolnivalókat. A regény főszereplője – az „útítárs” – dinamikus karakter; dinamikus jellegét nem utolsósorban az szolgáltatja, hogy néhol közeledik, másutt pedig távolodik az olvasó feltételezett értékhorizontjától. Ez az oda-vissza játék mindenekelőtt két eljárás révén valósul meg: az önértékelő belső monológok és az alak „lelki” vívódását reprezentáló kérdések révén. Nézzünk egy olyan példát, ahol a kettő egyszerre érvényesül! Mielőtt sor kerülne Eszténa elcsábítására, az útítárs így morfondírozik magában: „»Más városok – más leányok«, idézgettem magamban a német mondást. Vajon egyáltalában bűnt fogok-e elkövetni? A leány saját bevallása szerint el van tőkélve mindenre. Ha én nem érkezem X.-be, jött volna valamely kereskedelmi utazó vagy egy katonatiszt... Bizonyos, hogy nem én vagyok a vétkes. Hisz még alig ismertem Eszténát, midőn az ama mézeskalácsképző Olga társaságában lakásomra szökött. Ennek meg kell történni, mert a sors akarja. Sajnálom Szikrai urat, de nem engedhetem át helyemet” (273. p.).

A német mondást idézgető figura az idézett rész első mondatában még a csábító szerepében tetszeleg. Az önmagához intézett kérdés formájában megfogalmazódó második mondat azonban már bizonyos erkölcsi természetű aggályokról tanús-

kodik. S ami ezután jön, az jobbra kimeríti az önmegnyugtató legkülönbözőbb módzatait. (Ha én nem teszem meg, megteszi helyettem más. Végül is Eszténa tette meg az első lépést. Különben is a sors akarja. Meg kell előzőnöm vetélytársam.) Nem véletlen, hogy a megjelenő erkölcsi aggályt egy kérdés jelzi, s arra is fel kell figyelni, hogy milyen gyakoriak a regényben az útitárs önmagához intézett retorikus kérdései.⁷ A kérdések szerepe abból a szempontból is fontos lehet, hogy főként ezeknek köszönhetően apellálhat a – másutt cinikusnak és érzéketlennek mutakozó – szereplő az olvasó megértő jóindulatára, más szóval ezek szabályozzák azt a mozgást, amely a figurát az olvasóhoz közelebb viheti.

Ezeket az eljárásokat követve összességében egy ambivalens karakter körvonalai rajzolódhatnak ki előttünk, aki egyrészt „áldozatokat szed”, másrészt azonban maga is áldozat, a körülmények áldozata. Ezt az ambivalenciát jól érzékelteti a Hartvigné-eset, amely az Eszténa-kaland előképének is tekinthető.⁸ Az útitárs egyfelől elismeri, hogy csupán kalandvágyból csábította el az asszonyt, másrészt azonban arra is rámutat, hogy ehhez Hartvigné beleegyezésére is szükség volt, s ezzel mintegy érzékelteti Hartvigné látszólag biztos alapokon álló erkölcsi életének ingtagságát. „Én kalandot kerestem az idegen városban, mint egy unatkozó vigéc. Hartvigné is várt valami alkalomra, bár meg vagyok győződve, hogy azelőtt sohasem jutott eszébe bárkinek megmutatni a fehér harisnyás lábát” (234. p.). Érdemes felfigyelnünk az önjellemzésben rejlő öníroniára; arra, hogy az útitárs a hasonlat eszközével miként teremt távolságot önmagával szemben, másfelől pedig miként próbálja meg szerepjátéknak beállítani ténykedését.⁹

Végezetül pedig utalnunk kell arra, hogy a szöveg nem csupán az önjellemzés és a belső monológ eszközeivel láttatja és értelmezi a szereplőt, hanem egy másik alak perspektíváját is igénybe veszi. A regény felütésében – igaz, csak egyetlen szöveg hely erejéig – az (elsődleges) elbeszélő nézőpontjából látjuk a főszereplőt. Éppen azért, mert az elbeszélő a későbbiekben háttérbe húzódik (legalábbis úgy tűnik), válhat fontossá az alábbi passzus: „...útitársam szimpatikus, nyugodt, szomorú szemű, deres hajú és főként igénytelen úriembernek látszott” (231. p.). Feltűnő lehet az egyértelműen pozitív állásfoglalás (amely nyilvánvalóan az olvasót is orientálja), akárcsak az értékelés élének tompítása („látszott”).

2. A szereplő közelítésének és távolításának játéka mellett további morális értelmezhetőségre kínálhat lehetőséget a lekerekített és tanulsággal szolgáló történet. Mint korábban is utaltunk rá, Krúdy szövegei többségükben nem történetcentrikusak, pontosabban szólva többnyire ritkán kínálják fel egy egységes történet illúzióját; sok esetben inkább több apró történetkezdemény jelenlétét figyelhetjük meg az író műveiben, amelyek sehogy sem akarnak egyetlen narratívába rendeződni. Az *útitárs* ez alól első látásra kivételnek tűnik, hiszen éppenséggel a fokozatos és lineáris cselekményépítés jellemzi. Az útitárs beszámolójából kiderül, hogyan érkezett meg egykor X. városba, ahol előbb elcsábította szállásadónőjét, majd annak hűgát. A templomban újabb áldozatokra les, így találkozik Eszténával, aki – Szikrai úr jellemzése szerint – „az egyetlen tisztességes lány a városban” (258. p.). A megismerkedést Eszténa elcsábításának előkészületei követik, amelyeket azonban váratlanul megakadályoz egy megmagyarázhatatlan jelenség. Eszténa – aki egyébként szintén szorgalmazza az együttlétet hősünkkel – az ablakon keresztül menekül egy apokaliptikus jelenetsor közepette. S csak a regényzárlat utal a lány öngyilkosságára.

Érdemes a regény utolsó sorait szó szerint idézni, mert a történetek morális értelmezését sugallhatják: „A havas kerekcsikok kezdtek csikorgogni. Valaki végigfutott a vonaton mellett, és ugatott, mint egy komondor: / – Fogják meg Pálfi Pált. Miatta ugrott be a lékbe egy leány. / A vonat lassan mozgott, a rikácsolás mind érthetlenebbé vált. Eltűntek az x-i állomás piros és zöld szemei, s én azóta sohase voltam a városban” (282. p.). Nemcsak a vonatot üldöző hang foglal egyértelműen állást Pálfi Pál bűnösségét illetően, de az elbeszélő-szereplő utolsó szavai, amelyekkel tudatja, hogy azóta nem volt a városban, szintén a bűnösség beismeréseként értelmezhetők. A regényből tehát a következő narratíva rajzolódik ki: egy – első látásra rokonszenves, a későbbiek során inkább ambivalens – nőcsábász egy felvidéki kisvárosban erényes (és kevésbé erényes) nőket csábít el, utolsó kalandja azonban tragédiával végződik, aminek következtében menekülnie kell. Ha ezt az értelmezést kiegészítjük azzal a megfigyeléssel, hogy a figura a regény elején és a végén is utazik, s hogy hiába vágyakozik tisztességes polgári otthon és kiegyensúlyozott családi élet után,¹⁰ végeredményben arra kárhoztatott, hogy megnyugvást nemelve örökké úton legyen, akkor máris kész a tanulsággal szolgáló értelmezés.

Valóban ilyen egyszerű a helyzet? Leegyszerűsítő módon viszonyulnánk a szöveghez, ha azt feltételeznénk, hogy csakis ez az értelmezés állhatja meg a helyét. Egy ettől merőben eltérő értelmezést olvashatunk például Czére Béla könyvében, aki szerint az útitárs utolsó kalandja azért út ki balul, mert a szereplő nem képes teljesíteni a lány kérését. (Esztnát anyja zárdába szánja, de a lány előtte meg akarja ismerni a szerelmet.) „Esztnának ez lenne az első s feltehetően az utolsó találkozása a szerelemmel, de a regény férfihőse, ahelyett, hogy széttörnén az embertelen bigottság bilincseit, és messzire röptenén a lányt, erről az egyetlen, bántóanul váltalt örömről is lebeszéli Esztnát.”¹¹ Ebben az értelmezésben már nem az útitárs képviseli a romlottságot és a bűnt, hanem maga a város, álszent erkölcsével. Ezt alátámasztandó az elemző azokat a mondatokat idézi, melyekben az útitárs undorodva gondol arra, hogy egy rossz hírű házban lesz találkaja Esztnával. Az utolsó mondatok így nem a szereplő romlottságát példázzák, hanem éppen ellenkezőleg: azt feltételezhetjük, hogy az útitárs azért nem kíváncsi többet vissza a bűnös városba, mert szeretne a bűntől szabadulni. Az előbbiektől eltérően itt a megtisztulás narratívája rajzolódik ki. Érdekes módon az elemző nem csupán a szereplő kudarcát olvassa ki ebből – az útitárs végeredményben képtelen a megtisztulásra –, hanem a regényt is, amelynek befejezése „etikai sémák közé préselve egyszerűsíti le a bonyolult valóságot”.¹²

A két értelmezést nem azért állítottuk egymás mellé, hogy eldöntsük, melyikük helyes, hanem azért, hogy lássuk: mind a kettő történetet kerekíti a regényben foglaltakat, tudomást sem véve azokról a nyugtalanító elemekről, amelyek kikezdek az efféle morális értelmezést. Czére elemzéséből emellett az is kiderülhet, hogy egy moralizáló olvasat valójában nem tesz mást, mint hogy a regény feltételezett erkölcsi normáit háttérbe szorítva a sajátját abszolutizálja.

Elérkezett az ideje, hogy egy lényeges fogalmi pontosítást vezessünk be diskurzusunkba. Különbséget kell tennünk morális értelmezés és etikai olvasat között, amennyiben az előbbi csupán a reprezentáció síkján jelenik meg, az utóbbi azonban olyan eljárások sorozataként, amely képes megkérdőjelezni annak koherenciáját.¹³ Fontos hangsúlyozni, hogy a kettő nem létezik egymástól függetlenül, pontosabban az utóbbi az előbbire épül. Csak azért beszélhetünk megkérdőjelezésről, mert a szö-

veg megajánl egy olyan olvasatot, amely a későbbiekben megkérdőjelezhetővé válik. Más szóval létrehoz egy világot, amely nélkül nem létezne olvasás, sem pedig értelmezés; egy olyan tartalmat, amely egyáltalán lehetővé teszi, hogy beszélhessünk valamely műről. Azonban látnunk kell azt is, hogy ez a világ folyamatosan felsebződik, hogy sosem maradhatunk meg megnyugtatónak vélt berkeiben. Tájékozódásunkat és értékeléseinket rendre ellehetetlenítik bizonyos eljárások, amelyek a szöveg nyelviségére, nyelvi közvetítettségére irányítják a figyelmet. Olyan „hibákról”¹⁴ van szó, amelyek megszakítják a morális értelmezés ökonómiáját, és a szöveg idegenségét juttatják érvényre, egyúttal pedig rámutatnak az etika nyelvi feltételezettségére.

A következőkben azt vesszük szemügyre, hogy miképpen szakítja meg és billenti ki a regényszöveg folyamatosan a benne körvonalazódó világot, és miként teszi lehetetlenné az erkölcsi ítéletalkotást.

A másik közelsége

Fentebb utaltunk arra, hogy a morális értelmezés egyik forrása a lekerekített és tanulságokat kínálótörténet. Ugyanakkor azt is jeleztük, hogy amikor történetté olvasunk egybe egy elbeszélő szöveg eseményeit, hajlamosak vagyunk elfeledkezni azokról a mozzanatokról, amelyek nem illeszthetők be maradéktalanul a történet keretei közé. Ha ezeket a meglátásokat még azzal is kiegészítjük, hogy a történet elmondását gyakran a történések feletti uralom megszerzése (tehát a birtoklás, az elrendezés és a megértés) motiválja, akkor a narrativitást leginkább az idegenséget elfojtó mozgásként írhatjuk le. Kérdés azonban, hogy ezzel kimondtuk-e az utolsó szót a narrativitásról. Vajon csak morális szempontból van jelentősége a történetnek, vagy a történet rendelkezik etikai többlettel is?

Ahhoz, hogy körültekintően válaszolhassunk a felvetett kérdésre, egy fogalmi pontosításra lesz szükség. Gérard Genette-hez kell fordulnunk, aki a narrativitás kérdését vizsgálva az alábbi különbségtételt vezette be: „Történetnek (histoire) nevezzük a jelentettet vagy a narratív tartalmat [...], elbeszélésnek (récit) a szó legszorosabb értelmében a jelentőt, kijelentést (signifiant, énoncé), a diszkurzust vagy magát az elbeszélő szöveget, narrációnak pedig az alkotó elbeszélő eljárást és tágabb értelemben a valós és fiktív helyzet egészét, amelyben az eljárás is benne foglaltatik.”¹⁵ A felsoroltak közül az alábbiakban a harmadik fogalomnak (a narrációnak) szűkebb értelemben vett jelentését – magát a történetmondás aktusát – kívánjuk előtérbe állítani, s ezen belül is azt a funkciót, amelyet Genette a *narrataire* szóval jelöl. A *narrataire* nem más, mint a beszéd címzettje, vagyis az a(z) odaértett hallgató, akihez a narrátor odafordul. Nem az odaértett hallgató személye lesz érdekes a számunkra, hanem az odafordulás ténye. Úgy véljük – és ezzel előrebocsátjuk hipotézisünket –, hogy az etikai mozzanatot ebben a funkcióban, a másikhoz való odafordulás eseményében kell keresnünk. Az *útitárs*ban a másik közelsége, illetve az erre a közelségre adott válasz mint odafordulás lesz az a tényező, amely felelő nézve megkérdőjelezhetővé válnak a regényszöveg totalizációs mechanizmusai.

Az *útitárs* narrációja – akárcsak a vele sok tekintetben rokonítható *N.N.-é* – egyes szám első személyű, és itt sem beszélhetünk csupán egyetlen narrátorról. A regénynek két elbeszélője van, egymáshoz való viszonyuk – az *N.N.-éhez* képest – azonban kevésbé tűnik szövevényesnek. Már az első mondat világosan jelzi a ket-

tejük közti összefüggést: „Akkoriban töltöttem be negyvenedik évemet, és néha-néha nagyon szerencsétlen napjaim voltak [...] – kezdte elbeszélését útitársam” (231. p.). Az első oldalakon aztán az (elsődleges) elbeszélő (vagy közreadó)¹⁶ rendre kommentálja az útitárs megjegyzéseit. Fontos lehet, hogy e kommentárok minden esetben zárójelek közé kerülnek – a szöveg ezzel is jelzi, hogy éppen ki beszél –, mint ahogy az is, hogy a későbbiekben ez a széljegyzetelés megszakad. A közreadó háttérbe vonul, s jelenlétét csupán az egyre ritkuló megszólítások (az útitárs részéről) jelzik. Amellett, hogy a két megszólalás jól elkülöníthető marad, a narráció nem viszi színre a két alak közti dialógust. Azzal, hogy a közreadó a későbbiekben eltekint az útitárs beszámolójának kommentálásától, azt a látszatot kelti, hogy nincs is közöttük valódi párbeszéd. Egyszerűen csak végighallgatja a különös történetet, anélkül, hogy állást foglalna a hallottakkal kapcsolatban. (Az *útitárs* ebben is hasonlít az *N.N.*-re: a regény végén nem „záródik be” a keret, azaz nem térünk vissza a regény elején felvázolt kettős beszédszituációhoz.)

Mindez azonban mégsem jelenti azt, hogy a közreadó (az útitárs által többször is megszólított másik) nyomtalanul eltűnne.¹⁷ Éppen az lehet érdekes, hogy jelenlétére nyomok utalnak. Nemcsak a megszólítások értelmezhető ilyen nyomokként, hanem azok az elbizonytalanító és nyugtalanító mozzanatok is, amelyek a közreadó láthatatlan jelenlétéből fakadnak. A fentebb már idézett – meglehetősen óvatos – jellemzésen kívül („útitársam szimpatikus, nyugodt, szomorú szemű, deres hajú és főként igénytelen úriembernek *látszott*”)¹⁸ semmi sem utal arra, hogy a közreadó miként viszonyul útitársához. Ez nemcsak azért feltűnő, mert az elbeszélés – különösen a bizzar végkifejlettel – kimondottan provokálja az értelmezést, hanem azért is, mert egy fontos szöveghelyen maga az útitárs vonja be az általa elmondott történetbe a közreadót, egy olyan igényt támasztva vele szemben, amelynek az látszólag nem akar vagy nem tud megfelelni. A következő passzusról van szó: „Világossá szeretném tenni ön előtt a nékem mai napig is érthetetlen eseményeket. Ha ketten ülünk neki az ügy kibogozásának, talán hamarabb meglegljük a csomót” (239. p.). Az útitárs felszólítja a közreadót, hogy legyen segítségére a történetek értelmezésében. Ennek tükrében még különösebbé válik az a tény, hogy a közreadó nem ad semmiféle értelmezést.

De valóban nem ad? A regény végén nem találunk semmit, amit ekként lehetne értelmezni: a közreadó a háttérben maradt. Itt azonban felvetődik a következő, ugyancsak nyugtalanító kérdés: vajon módosította-e a közreadó az útitárstól hallott történetet, s ha igen, milyen mértékben, s főként milyen motivációból fakadólag? Szembetűnő, hogy a közreadó szólama, vagyis azok a részek, amelyek egyértelműen a közreadó betoldásaiként jelennek meg, modalitásukat tekintve milyen közel állnak az útitárs szólamához.¹⁹ Ez persze azzal is magyarázható, hogy – éppen az utólagos beavatkozásnak köszönhetően – a közreadó szólama rátelepszik az útitárséra. Ha ez így van, akkor a közreadó mégsem hagyja figyelmen kívül az útitárs igényét. Erre az igényre azonban nem egy morális magyarázattal szolgál, hanem egy történettel (pontosabban egy történet elmondásával, amelyben az elmondás ténye fontosabb lesz, mint a lekerekítettség). Ez pedig a maga komplexitásában egyfajta etikai válaszként is felfogható.²⁰

Noha a szöveg ezt hangsúlyozottan nem jelzi, bizonyos nyomokból – például az előbb említett modalitásbeli egyenműségből – arra következtethetünk, hogy egy olyan történetet olvasunk, amelynek a közreadó biztosította végleges formáját. Ez-

zel valóban felel az útitárs fentebb idézett igényére, de mindezt oly módon teszi, hogy elkerüli a totalizációt, s ezzel pedig végső soron ellehetetleníti a morális értelmezést. Egy olyan narratívát mond el, amely lekerekítettnek semmiképpen sem mondható. Azok az értelmezések – így az imént körvonalazott interpretációk is –, amelyek erkölcsi mondanivalót olvasnak ki az elmondottakból, valójában nem tesznek mást, mint elsímítják azokat a gyűrdőseket, amelyeket a közreadó benne hagyott a szövegben, és elvégzik azt a munkát, amelyet a közreadó nem akart (vagy nem tudott) elvégezni: egy kimondott tartalomra egyszerűsítik azt, ami természeténél fogva ellenáll minden egyszerűsítésnek. A Krúdy-regény egyik legérdekesebb sajátossága ugyanis éppen az, hogy időnként olyan nyugtalanító és elidegenítő eljárásokat alkalmaz, amelyek kisiklatják az olvasás bensővé tevő munkáját. A továbbiakban néhány ilyen eljárásra hívjuk fel a figyelmet.

Az olvasott szöveg idegenné válásának egyik módja, amikor a szöveg váratlanul saját textualitásával szembesíti az olvasót. Az *útitárs* ennek több, különféle módzatát valósítja meg. Az egyik legtipikusabb eljárás (amely egyébként más Krúdy-szövegekre is jellemző), amikor a szöveg elbeszéli jellege az irodalomra (ennélfogva pedig saját irodalmiságára) utaló önreflexiók révén hangsúlyozódik.²¹ Amikor például az útitárs a vidéki vendégfogadók életét azoknak az orosz postaállomásoknak a „miliőjéhez” hasonlítja, „amelyekről Turgenyevben vagy Tolsztojban olvashattunk” (234. p.), akkor az általa elbeszéli történet – a mellérendelés logikájának köszönhetően – egy másik síkban találja magát: a történés átalakul textuális történéssé. Ez a fogás nem kevés ironiát rejt magában. Elegendő, ha csupán arra a szöveghelyre gondolunk, ahol a regény főszereplője a következőt mondja magáról: „Nem vagyok regényhős...” (240. p.). E kijelentés, ha a megjelenített világon belül szemléljük, mindössze a figura önértelmezéseként fogható fel; arra utal, hogy a szereplő nem tartja magát kalandos természetűnek. Érdekességét és zavarba ejtő jellegét azonban éppen annak köszönheti, hogy megsérti a megjelenített világ határait, s ezáltal szembesít annak illuzórikusságával.

A szöveg egyes helyein az irodalmiságra történő reflexió már nem egyszerűen az elbeszéltség tényét állítja előtérbe, azaz nem csupán a jelölőre irányítja a figyelmet, hanem olyan ironikus tükörként is működni kezd, amely nem hagyja érintetlenül az elmondottakat. Tehát nem csupán arról van szó, hogy a hangsúly áttevődik a történetről a történetmondás aktusára; hanem arról is, hogy a kimondás ténye, illetve annak módja miképpen hat vissza a korábban mondottakra. „Bolondság, mondanám, ha könyvben olvasnám. Legyintenék a kezemmel, ha valaki elbeszelné” (257. p.). Az útitárs megjegyzésének első fele – az első mondat – az olvasó helyzetének ironizálásaként is felfogható. A második azonban már magának az elbeszélőnek/szereplőnek a helyzetét teheti kétségessé, amennyiben felfogható arra irányuló figyelmeztetésként is, hogy nem feltétlenül kellene hitelt adnunk az elmondottaknak.

Nem lenne ez különösebben érdekes, ha csupán egyetlen, elszigetelt szöveghelyről volna szó. A regény azonban folyamatosan finom, alig észrevehető utalásokat tesz arra nézve, hogy az események nem okvetlenül úgy történtek, ahogyan azt az elbeszélő láttatja. Talán még azt a feltevést is megkockáztathatjuk, hogy a szöveg helyenként kétségbe vonja a megtörténtek megtörténtségét, s ezáltal megkérdőjelezi a történet identitását. Nézzünk néhány példát! A kezdeteknél, amikor az útitárs egy önjellemzés keretében felvezeti az elmesélendő történetet, miközben ko-

rábbi kalandjaira tesz utalást, a következőt mondja magáról: „Gondolatban sok ezer nővel volt viszonyom a magyar kisvárosokban...” (232. p.).²² Ezt követően pedig már tényleges tettekről beszél, mintha el sem hangzott volna a kijelentés, hogy mindezek csupán „gondolatban” történtek meg. Érdemes ebből a szempontból alaposabban szemügyre venni az első, részletesen elmesélt kalandját Hartvignével. Bár Hartvigné elcsábítása a későbbiekben moralizálásra szolgáltathat okot (egyébként az útitárs részéről is, aki tette után szánalmat érez minden elcsábított asszony iránt), az elbeszélés egyes elemei azt sugallják, hogy a kaland nem történt meg. „Az első szavaimra [Hartvigné] kissé bizonytalanul felelt a félhomályos előszobában, aztán megröppent, mint egy fehér pille, és a világos szobába vezetett az utca felé” (236. p.). Nem csupán a félhomály és Hartvigné „megröppenése” teszi sejtelmes-sé (sejtelmesen bizonytalanná) a jelenetet, hanem a pille-hasonlat is, amely az elkövetkező sorokban, sőt oldalakon többször visszatér. Ez az eljárás pedig újfent textuális síkra tereli a történéseket.

Ha ez nem volna elég az elbizonytalanításhoz, felidézhetjük, hogy miként kapnak álomszerű jelleget Hartvigné arcvonásai: „[S]zemközt ült velem, de háttal az ablaknak, hogy arcvonásai oly lassan bontakoztak ki előttem, mint egy álombeli kép” (236. p.). Az álomra történő utalás tovább fokozhatja gyanúunkat, hogy a csábítási jelenet csupán a képzelet játéka, s ezt a gyanút egyéb eljárások is alátámaszthatják. Elegendő, ha csupán a túlzás alakzatára utalunk, amely előkelő helyet foglal el a beszélő retorikai eszköztárában. Talán éppen a túlzások jelenléte okozza, hogy az olvasottakat némi kételkedéssel fogadjuk. Az útitárstól megtudjuk (lásd a regény első mondatát), hogy negyven esztendő volt, amikor X. városba került, s ugyancsak tőle tudjuk meg, hogy hetvenhét évet töltött a városban. Ez kétszeresen is fiktívvé teszi a történetet: nem csupán azért, mert az útitársnak valószínűtlenül hosszú élet-tartamot kölcsönöz, hanem a hetvenhetes szám mágikus/mesei összefüggéseinek köszönhetően is. A túlzás azonban nem csupán mesei jelleggel képes felruházni a történetet, hanem a groteszk humor irányába is eltolja. Gondoljunk csak arra a jelenetre, amikor az útitárs saját szerelmi izgatottságára a következőképpen utal: „[A] lehetemtől meglebbent az asszony füle mellett a vörhenyes haj” (240. p.).

De nem kizárólag a regény elején olvasható csábítási jelenet kapcsán bizonytalaníthat el a szöveg a történéseket illetően. A regény egyik utolsó jelenetsora még nyilvánvalóbban szembesít ezzel a jelenséggel. Az epizód, amely az Eszténával való utolsó találkozást örökíti meg, már nem burkoltan él elbizonytalanításokkal. Az útitárs talán maga sem tudja, mi történt valójában, illetve, hogy megtörtént-e, amit elmesél. Az olvasó számára sem könnyen értelmezhető jelenetsor egy időbeli elbizonytalanítással kezdődik: „Meddig ültünk így? Talán hét esztendő repült el felettünk, mint az elátkozottakon” (278. p.). A hetes szám említése visszaülészként is értelmezhető a már említett hetvenhetesre, hiszen ahhoz hasonló hatást vált ki: megvonja az olvasótól az időbeli tájékozódás lehetőségét. Az ezt követő szövegrészben aztán feltűnően megszaporodnak az elbizonytalanítást kiváltó kötőszavak. A „mintha” a szakasz végéig ötször fordul elő. A bizonytalanságot a következő kérdések is fokozzák, amelyek már a szereplő tanácstalanságáról is hírt adnak: „Ki volt ez az öregasszony? Valóság vagy a képzelet szüleménye?” (279. p.). A titokzatos öregasszony megjelenése és Eszténa menekülése után az események felgyorsulnak, ettől azonban még nem lesznek érthetőbbek. A szakasz végén megjelenő antropomorfizációk („utánafutottak a kémények a háztetőkről”, „a sarkon leszállt a

pipás török a trafik bádogtáblájáról”) valóságos karneváli hangulatot teremtenek. Az események kaotikusságára a szakasz utolsó mondata („Otthon nyomban ágyba feküdtem” [280. p.]) valamiképpen mégis választ szolgáltat, amennyiben arra enged következtetni, hogy mindez csupán lázálom volt.

A történet identitásának elkülönöződését mindemellett nemcsak a megtörtéenség kérdését problematizáló szöveghelyek jelzik. Ezeknél is fontosabb lehet az a szövegszervező eljárása a regénynek, amelyet az ironia működésének nevezhetünk. Ha – mint Paul de Man utal rá – az ironia a megkérdőjelezés trópusa, amely „kétélyek egész sorát indítja el az elménkben”²³, akkor azok a szövegrészek, amelyek ellentmondásba kerülnek egymással, joggal tekinthetők ironikusnak. Az így felfogott ironia működése azért lehet különösen fontos, mert alapjaiban érinti magának a megértésnek a kérdését. A továbbiakban néhány példán keresztül szemlélve arra a kérdésre irányítjuk a figyelmet, hogy milyen következményekkel jár egy szöveg megértésére nézve, ha úgy közöl egymásnak ellentmondó információkat, hogy látszólag nem állítja őket szembe egymással.

Ezt tapasztalhatjuk például a regény temetői jelenetében, amikor Eszténa hősünetet véli felfedezni a sírban. „Mintha maga feküdne itt, uram” (269. p.). E meglepőnek is minősíthető kijelentésre az útitárs a következőket válaszolja: „Ráhagytam, mert tudtam, hogy olyan babonás, a legképtelenebb dolgokat is elhiszi” (269. p.). Több utalás is történik arra, hogy az útitárs megmosolyogtatóan babonásnak tartja Eszténát, éppen azért, mert ő maga nem hisz az irracionális magyarázatokban. Néhány sorral lejjebb azonban a következőket olvashatjuk: „De nem csodálkoztam volna, ha a falon kaparászni kezd a szomszéd sírbeli halott, hisz alig egy lábnyi föld választott el bennünket” (269. p.). Ez a kijelentés pedig már arra enged következtetni, hogy az útitárstól mégsem állnak távol a babonás/irracionális gondolatok. Hogy nem az előző gondolat cáfolatáról vagy felülírásáról van szó, az is bizonyítja, hogy az útitárs később ugyanolyan gyanakvással kezel minden megmagyarázhatatlan történetet, mint annakelőtte. A két kijelentés, amely nyilvánvalóan ellentmond egymásnak, látszólag nincs kapcsolatban egymással. Mintha a szereplő egy pillanatra elfelejtette volna előző gondolatát, vagy kiesett volna szerepéből. Mégsem tűnik következetlenségnek ez a – Krúdy-szövegekben gyakran megfigyelhető – eljárás, hiszen felfogható a szereplő téves önértelmezésének példajaként is.

Megint csak arra kell utalnunk, hogy nem egyedi jelenségről van szó: a regényben többször találkozhatunk olyan szöveghelyekkel, amelyek a fentihez hasonlóan funkcionálnak. Váratlanul egy korábbi kijelentésnek ellentmondó kijelentést olvasunk, amely azonban mégsem cáfolja a megelőzőt, amennyiben a szöveg nem reflektál az ellentmondásra, s gyakran visszatér a korábbi magyarázathoz, mintha a látszólagos cáfolat meg sem történt volna. Talán nem túlzás, ha ennek alapján skizofrén elbeszélői tudatról beszélünk. Az elbeszélő nemcsak az elbeszélte történetet képtelen ellenőrizése alatt tartani, de önmagát sem mindig képes felismerni a történetben, saját maga számára is idegenné válik.²⁴ A történetek megértését és a szereplő önértelmezését elbizonytalanító passzusok lehetetlenné teszik, hogy „összeálljon” a kép. A történet identitását ugyanúgy megkérdőjelezzük, mint a szereplőét. A továbbiakban ez utóbbit fogjuk szemrevételezni.

A szereplői identitás kérdése

„Ekkor kezdődött egy új fejezete életemnek, amelyet sohasem bántam meg, amint általában sem bűnt, sem erényt, semmit se bántam meg, amit tettem. Némely emberrel nehezen bírnak el a papok, nincs meggyónnivalójuk a halálos ágyukon” (241. p.). „Megvallom, félttem a templomtól, miután gyermekkorom óta annyi meggyónatlan bűn terhelte a lelkiismeretemet. Csak volna valahol egy vak és süket és nagyon öreg szerzetes; majd könnyítenék magamon” (250. p.). A kérdés, amelyet itt fel kell tennünk, a következő: ugyanaz a személy beszél mindkét szövegrészben? Másként szólva: vajon állíthatja-e magáról valaki egyszerre azt, hogy nem bánt meg semmit és nincs gyónnivalója, illetve hogy meggyónatlan bűnei miatt szenved? A szöveg nem jelzi, hogy narrátorváltásról lenne szó, s az olvasó végig úgy hiszi, ugyanannak az embernek – Pálfi Pálnak – a történetét olvassa. De kicsoda valójában Pálfi Pál?

Mielőtt erre a – látszólag könnyen megválaszolható – kérdésre választ adnánk, fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy az idézett mondatokban az ellentmondás a bűntudat, illetve a gyónás kapcsán bukkan fel, s ez a beszédhelyzetre nézve is járhat bizonyos következményekkel. Míg az első idézet a gyónás felesleges voltát állítja, addig a másodikban éppen a gyónás titkos vágya jelenik meg. Bár az elképzelt szerzetes jellemzői („vak és süket és nagyon öreg”) tompíthatják a kijelentés életét, a lényegen ez nem változtat: az elbeszélő lelkét bűnök terhelik, ő pedig késztetést érez, hogy beszéljen róluk. Észrevehető, hogy mindez a regény alapszituációját mintázza. Az útitárs azért fordul a közreadóhoz, hogy elmesélje kalandjait, s hogy az elbeszélés révén – a közreadó segítségével – magyarázatot kapjon bizonyos „mai napig is érthetetlen események”-re (239. p.). Mint fentebb utaltunk rá, az az igény, amelyet az útitárs a közreadóval szemben támaszt, egyúttal az erkölcsi igazságszolgáltatás igényeként is értelmezhető. Ebből a szempontból is tanulságos lehet, hogy a fent idézett mondatok a gyónás szituációját ironizálják.

Az egymásnak ellentmondó kijelentések révén (is) működésbe lépő ironia aláássa az elbeszélés alaphelyzetét, csakúgy, mint az elbeszélői viszonyokat. Immár nem csupán az a kérdés, hogy a bűnös cselekedetek megvallásának szándéka áll-e az útitárs elbeszélésének a hátterében (ez másodlagossá válik, amint figyelembe vesszük a történet identitásáról fentebb mondottakat), hanem egy ennél alapvetőbb: ki beszél (gyón) kinek? A látszólag egyértelműnek tűnő alaphelyzet (az útitárs beszél a közreadónak) az elbizonytalanításoknak és az ellentmondásoknak köszönhetően megkérdőjelezhetővé válik. Nemcsak az válhat kérdésessé, hogy egyáltalán két személyről van-e szó, hanem magának az útitársnak az identitása is. Az alábbiakban arra próbálunk meg rámutatni, hogy *Az útitárs* olvasható olyan szöveggént, amely a személyiség elbeszélésének, illetve elbeszélhetetlenségének feladatával küzd.

Személyiség, nyelv és narratíva sajátos kölcsönviszonya fogalmazódik meg abban az elgondolásban, amely szerint az elbeszélt történet egysége képes biztosítani az elbeszélésben megjelenő személy identitásának azonosságát. Eszerint tehát a történet lehetőséget biztosíthatna az identitás narratív jellegű megalkotására. A Krúdy-regényben azonban ennek éppen az ellenkezője történik: az elbeszélésben artikulálódó személyiségkonstrukció váratlanul a nyelv hálójában találja magát, az uralhatatlanná váló diskurzus pedig lehetetlenné teszi, hogy határozott alakot öltjön a történetben megjelenő személy. Az identitás történetbe foglalása magában

rejtí azt a kockázatot, hogy a személyiség elbeszélhetetlenné válik. Ezt a tapasztalatot a regény nem csupán a főalak kapcsán viszi színre; az én elbeszélhetőségének kudarcaként – s ezáltal egyfajta öntükröző eljárásaként – jelenítődik meg Hartvigné történetének elbeszélése. Hartvigné alakja több szempontból is jelentőséggel bír, itt csupán arra utalunk, hogy az útitársnak éppen az az egyik kimondott célja, hogy elmesélje „Hartvigné történetét” (241. p.). Ez a szándék azonban – mint láthattuk – végső soron kudarcba fullad; a történet identitása megkérdőjeleződik. Ha Hartvignéra fókuszálunk, ugyancsak azt látjuk, hogy szerepe és megítélése a narratívában nem egyértelmű, s ez a nem-egyértelműség visszahat a történetre is.

Hartvigné esetében a következő elmozdulás figyelhető meg: a kezdetben egyértelműnek és megkérdőjelezhetetlennek láttatott személyiség előbb egyre meglepőbb vonásokat mutat, majd fokozatosan idegenné válik. A róla adott első jellemzés egyértelműen pozitív, bár a megfogalmazás módja (némiképp teátrális jellege és reflektálatlansága) szembeszökő lehet: „De hadd mondok el komolyan és az utazók léhasága nélkül, hogy ki volt Hartvigné. Hartvigné egy szentasszony volt” (234. p.). Lehetséges, hogy csupán a lélektani motivációk háttérben hagyása miatt van, hogy az olvasót váratlanul éri, amikor a későbbiekben Hartvigné „alattomoság”-áról olvas (266. p.). Ám ebben az esetben is felmerülhet a kérdés: vajon hogyan egyeztethető össze a két tulajdonság (a szentasszony mivolt és az alattomoság) egymással?

Az ambivalencia a későbbiekben még feltűnőbbé válik. Eszténa menekülési jelenetében a lány után iramodó főszereplő Hartvignét pillantja meg az utcán, akinek viselkedése közönyről árulkodik: „Elrepült mellettem Hartvigné francia cipőjében és krémszínű szoknyájában. Egy pillantásra sem méltatott” (279. p.). Ez a közöny – mindenféle magyarázat nélkül – váratlanul semmivé foszlik, amikor az események után Hartvignét a felzaklatott lelkű útitárs ágya mellett találjuk: „Éjfél tájban ébredtem fel egy halotti mécses és Hartvigné társaságában. Az asszony ezen az éjszákán nagyon gyengéd volt hozzám, talán odaadóbb, mint legelőször. Tele volt simogató szerelemmel, anyáskodó ölelésekkel, boldog, hosszadalmas csókokkal. »Szereted a lábom?« – kérdezte, és a lábát mutatta. »Tetszik a barackszínű hajam?« – szólt, s haját kibontotta. »A fehér nyakam, a vállam, a karcsúságom?« Mintha megvigasztalni, megjutalmazni kívánt volna bizonyos szenvedésekért ez a hallgatag asszony. Kedvemben járt, szemérmét úgy elfejtette, mint esküjét” (280–281. p.). A szövegrész modalitása, elbizonytalanító, ugyanakkor meghökkentő jellege, valamint az a tény, hogy vizuálisan is elkülönül a kontextusát alkotó szövegrészekről, arra engedhet következtetni, hogy az elmondottak csupán a beteg képzeletében játszódtak le. A feltételezett lázalom elmúltával azonban Hartvigné újra barátságos és segítőkész alakként jelenik meg, s az előző éjszakai közönyének semmi nyoma: „Hartvigné boldogan cipelte a nehéz táskámat” (281. p.). Persze az is felmerülhet, hogy a közönyösnek láttatott Hartvigné volt a képzelet szüleménye. De az is lehet, hogy mindegyik vagy egyik sem. A szöveg erre nézve nem kínál biztos fogódzókat. Ezzel az eljárással pedig teljességgel lehetetlenné teszi, hogy a Hartvigné jelölő mögé egy koherens személyiséget képzeljünk.

Hartvigné történetének elbeszélése feltűnő módon nem vonja maga után a figura identitásának megalkotását. Sőt inkább arról beszélhetünk, hogy a kezdetben oly egyértelműnek láttatott Hartvigné személyiségjegyei fokozatosan elmosódnak, olyanira, hogy a regény végére az olvasónak már fogalma sincs, hogy miként véle-

kedjék róla. Ahelyett, hogy létrehozna egy többé-kevésbé körvonalazható személyiséggel rendelkező szereplőt, az elmondott történet inkább annak idegenségét hozza a felszínre. Pontosabban szólva azzal a tapasztalattal szembesít, hogy a narratíva nem csupán a személyiség megalkotásának, hanem egyúttal e megalkotás lehetetlenségének is terepe lehet. Ez a belátás következményekkel jár a szöveg morális horizontjára nézve is, amennyiben lehetetlenné teszi, hogy bármiféle tanulságot vonjunk le az elbeszélés végén. Hiszen ha nem lehetséges egy megnyugtató történet keretei között elbeszélni, ki is volt valójában Hartvigné, akkor az erkölcsi ítékezés is megkérdőjeleződik. Ha mégis levonhatunk bizonyos következtetéseket, akkor azok nem morális, hanem etikai természetűek lehetnek. Eszerint a narratíva etikai jellegét annak köszönheti, hogy – belátva az idegenség felszámolhatatlanságának evidenciáját – ellenáll a személyiség teljességbe foglalásának.

A narratíva etikai természete az útítárs alakja kapcsán még látványosabban érvényesül. Ha a regény címéből indulunk ki, akkor arra a feltételezésre juthatunk, hogy az útítárs figurája a szöveg közreadójának narrációjában hasonló szerepet tölt be, mint Hartvigné az útítárséban. Amiként elmondható, hogy a regény főszereplője Hartvigné történetének elbeszélésére vállalkozik, úgy az is elmondható, hogy a közreadó magát az útítársat kívánja történetbe foglalni. Bizonyára nem véletlen, hogy a másik emberről szóló elbeszélésnek – a másik elbeszélésének – tapasztalata mindkét esetben ugyanazt mutatja. Az elmondott történet, akárcsak a benne megjelenő figura, elkülönбöződik, kivonja magát az elbeszélő ellenőrzése alól. A történet szereplőjének identitása megkérdőjeleződik, az egységesnek vélt alak egyszerre több irányba szóródik, s e szóródás olyan méreteket ölt, hogy az már-már veszélyezteti a figura egységes karakterként való elgondolását. Az alábbiakban néhány olyan eljárásra utalunk, amelyek révén ez a megkérdőjeleződés végbemegy.

Először is szembetűnő lehet, hogy az útítárs alakja a narrációban gyakran társul olyan „természetfeletti” hatalmakkal, mint a halál, a halott, a kísértet, a kísértő, az ördög, a gonosz. Ugyancsak megfigyelhető, hogy a figurát a kezdetektől egyfajta titokzatosság lengi körül. Mindezt fokozhatja a közreadó egy megjegyzése, amely akár egy lehetséges fantasztikus magyarázat körvonalait is sejtetheti: „[C]sak az útítárs szomorú szavai hangzanak fejem körül, mintha a halál a bibliát olvasná” (231. p.). Az útítárs szavainak a halál hangjához (?) történő hasonlítása első látásra csakis metaforikus természetű lehet; az olvasónak feltehetően nem jut eszébe, hogy a mondat alapján a figurát a halállal azonosítsa. Nyilvánvaló azonosításra a későbbiekben sem kerül sor, noha több esetben előfordul, hogy az alak – általában egy hasonlat formájában – a halál képzetével együtt jelenik meg. A legfontosabb szövegrész ebből a szempontból az lehet, amikor Eszténa az útítárs nevét olvassa a síron. Itt is kettős játékot folytat a szöveg, amennyiben két értelmezési lehetőséget is megenged. Egyrészt különbséget tesz a két alak között (Pálfi Pál nem ismeri fel magát a halottban), másrészt azonban nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy a sírban fekvő és az élő(nek tűnő) Pálfi Pál valamiképpen mégis egy és ugyanaz a személy. Elegendő, ha csupán arra gondolunk, hogy a sírban nyugvó Pálfi Pál a halálba hívja Eszténát, aki a későbbiekben – feltehetően a „másik” Pálfi Pál ténykedésének köszönhetően – valóban enged a hívásnak.

A halállal, illetve a halottal való azonosulás lehetősége talán fel sem merülne, ha a szöveg más alkalmakkor nem élne további, rokon természetű hasonlításokkal és azonosításokkal. Ezek közül kiemelkedik a kísértet és az ördög képze.

két esetben azt tapasztalhatjuk, hogy maga a szereplő azonosítja magát a kísértet és az ördög alakjával; a kontextusból ugyanakkor az is nyilvánvalóvá válik, hogy mindkét esetben pusztán metaforikus azonosításról van szó. A „kísértet” és az „ördög” olyan szerepekként jelennek meg, amelyekben az útítárs önmagára ismer. „[Ú]gy akarok élni, mint egy kísértet, senkivel szót váltani, magányosan járni hazafelé” (270. p.). „Én a mai szentmisén az oszlopok mögött leskelődő sánta ördög szerepét játszom, mert a véletlen így osztotta ki... Mennyivel könnyebb volna munkám, ha mezítelen homlokkal és arccal állhatnék fel a szószékre, hogy a paráználkodás fertelmességéről beszéljek női hallgatóimnak! De most ördög vagyok” (252. p.). Az idézetekből akár a személyiség szerepként való értelmezése is kiolvasható lenne, az azonban mindenképpen megállapítható, hogy az útítárs különböző „szerepei” a személyiség dinamikus jellegére utalnak. Ez a megállapítás egyúttal az identitás problematikusságára is magyarázatot szolgáltat. Eszerint a személyiség azonossága azért nem ragadható meg, mert folyamatosan elmozdul, állandóan úton van egy másik „szerep”, egy másik személyiségértelmezés felé.²⁵

Kicsoda hát az útítárs? Halott? Kísértet? Maga az ördög? Vagy csak egyszerűen Pálfi Pál? Alighanem akkor járunk a legközelebb az igazsághoz, ha azt állítjuk, hogy mindegyik és egyik sem. A szereplő a szövegben metaforikusan azonosítódik a különböző „szerepekkel” (identitáskonstrukciókkal), azonban ezek az azonosítások meg is kérdőjeleződnek. Úgy tűnik, hogy az útítárs csupán egyetlen megnevezéssel azonosítható maradéktalanul, s ez a „Pálfi Pál” jelölő. A szereplő neve az egyetlen metafora, amely lefedi a figura identitását. E ponton utalnunk kell az identitás fogalmának kettősségére; arra, hogy egyrészt magában rejtje az „ugyanaz” és az „azonosság” mozzanatát, amely az időbeli változhatatlanságra utal, másrészt pedig az „őmagaság” és az „önmaga” jelentését, amely nem von maga után semmiféle rögzítettséget.²⁶ Ezt a különbségtevést a fentiekre applikálva azt mondhatnánk, hogy a különböző szerepek az identitás második, dinamikus értelmével állnak kapcsolatban, míg a szereplő rendelkezik egy változatlan lényeggel, amelyre a Pálfi Pál név utal. Ebben az esetben az identitás problematikusságának kérdése is módosulna, hiszen azt mondhatnánk, hogy a figura minden elidegenedése önmagától valójában egy felsőbb erő – az Ugyanaz – felügyelete alatt zajlik. Lévinasszal szólva: „A magát másnak tartó »én« mássága [...] nem egyéb, mint az Ugyanaz játéka: az ének az ön általi negációja pontosan az egyik módja az én azonosulásának.”²⁷ Pálfi Pál alakváltásai ennyiben nem az identitás elvesztését példáznák, hanem – éppen ellenkezőleg – annak egy magasabb szinten történő helyreállítását. S az idegenség pedig pusztán a saját felismerésének egyik mozzanataként lenne értelmezhető.

Csak hogy a regény mindent megkérdőjelező textuális munkájának a név eme hatalma is áldozatul esik. Az útítárs nem mutatkozik be, teljes(?) nevét is csak egyszer olvashatjuk: a regény utolsó soraiban. Korábban mindössze vezetéknévvel utalnak rá a szereplők. Van azonban egy szövegrész, amely zavarba ejtheti az olvasót. A Hartvigné húgával, Genovévával való, látszólag teljesen jelentéktelen „kaland” elbeszélése kapcsán olvashatjuk a következőket: „[Genovéva] beszélt a menyasszonyi ingeről, öt esztendő előtt meghalt férjéről, a fekete, nagy kakasáról, amelyet ezentúl Péternek (az én keresztnévemen) fog szólni” (248. p.). Péternek? Hát nem Pálnak hívják a szereplőt? Vajon hibáról vagy tévedésről lenne szó? Vagy álnéven mutatkozik be az útítárs Genovévának? Esetleg volna egy másik (harmadik) elbeszélő, aki nem azonos Pálfi Pállal? Vagy a szereplő teljes neve Pálfi Pé-

ter Pál lenne? A szöveg egyik értelmezést sem támasztja alá. Mintha el sem hangzott volna a kijelentés, amely azonban mégis ott van és zavart okoz.

Könnyen előfordulhat azonban, hogy ez a zavar nem tudatosul; egyszerűen átsiklunk fölötte, vagy az előbbi feltevések valamelyikével magyarázzuk. Minden esetben olyan információ marad, amellyel nem tudunk mit kezdeni. Ugyanakkor példája lehet egy olyan szövegbeli nyomnak, amely úgy van jelen, hogy közben mégis ott, nem válik értelmezhető jellé. Mintha csupán az olvasó elbizonytalanítását akarná előidézni, s ily módon kifejezésre juttatni a szöveg radikális idegenségét.

Jegyzetek

1. Lásd pl. Bori Imre: *Krúdy Gyula*. Újvidék, Forum, 1978, 169. p.
2. A Balzackal való párhuzamra már Bori Imre is utal. Uo. 73. p.
3. Fried István: *Szomjas Gusztáv hagyatéka. Elbeszélés, elbeszélő, téridő Krúdy Gyula műveiben*. Budapest, Palatinus, 2006, 216. p.
4. „Holdfényben utaztunk, a fák megannyi szoknyás kísértetek, a világos mezőkön azok a láthatatlanná váltott rókák ügetnek, amelyek valamely rejtély folytán örökre eltűnnek a vadász szeme elől [...], egy falevélnyi ablak mögött mécses égett, tán most gyilkolnak meg valakit” (Krúdy Gyula: Az útítárs. In uő: *Pesti nőrabló*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1978, 231. p.; az oldalszámok a továbbiakban erre a kiadásra vonatkoznak).
5. „Iskolás lányok szalagos cipőjén felejtettem a tekintetemet, és a templomban olyan erősen néztem a menyasszony szemébe, amíg az elpirult. Földbirtokos asszonyoknak mondtam felejtethetetlen hazugságokat, pedig tudtam, hogy közeledik már az állomás, ahol végleg leszállnak, s örökre eltűnnek. Máskor egy ismeretlen nő csaknem megvert Püspökladány és Debrecen között, pedig éppen egyik menyasszonyomhoz utaztam” (232. p.).
6. Pl. „...a nők úgy török fel a férfiakat, mint a mogorót, és csemcsegeve fogyasztják reggeli kávéjukat, miután kedvesük halálhírét az újságban elolvasták” (244. p.).
7. Ezek alapos vizsgálatát lásd Szikszainé Nagy Irma: Retorikus kérdésfunkciók Krúdy Az útítárs című kisregényében. In Jenei Teréz–Pethő József (szerk.): *Stílus és jelentés. Tanulmányok Krúdy stílusáról*. Budapest, Tinta, 2004, 75–84. p.
8. A Hartvigné és Eszténa közötti hasonlóságokról kiváló megfigyelést tesz Bori Imre (lásd Bori: *Krúdy Gyula...* 155. p.).
9. Ez utóbbi már csak azért is fontos lehet, mert másutt a figura más szerepekben tetszeleg. Pl. vőlegény (232., 260. p.), ördög (252. p.), életunt utazó (244. p.). A később tárgyalandó szereplői identitás szempontjából e „szerepjátékok” beszédessé válhatnak.
10. „A karácsonyfa illata körülvette a fehér zubbonyos nőt, mint az a mérhetetlen vágy, amely a legromlottabb férfiakat is néha meglepi a tiszta, házas élet, a fehér lábú feleség, a dunnameleg téli éjszakák és a göndör fűtű gyermekek iránt” (239. p.).
11. Czére Béla: *Krúdy Gyula*. Budapest, Gondolat, 1987, 103. p.
12. Uo. 101. p.
13. Morál és etika ilyen jellegű különbségéről lásd Adam Zachary Newton: *Narrative Ethics*. Cambridge (Mass.)/London, Harvard UP, 1995, 5. p. Míg a morális értelmezés mindig tanulságokat keres (és talál), addig az etikai olvasás éppen arra figyelmeztet, hogy menyire ingatag lábakon nyugszik minden ilyen értelmezés.
14. Robert Eaglestone: „Hibák: James, Nussbaum, Miller, Lévinas”. *Helikon*, 2007. 4. sz. 521–531. p.
15. Gérard Genette: Az elbeszélő diszkurzus. In Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei I*. Pécs, Jelenkor, 1996, 63. p.
16. Bár a szöveg ezt a szót nem használja, a továbbiakban – a félreértések elkerülése vé-

- gett – a „közreadó” kifejezéssel utalunk a történet elsődleges elbeszélőjére.
17. Vagy feloldódna, mint Tolcsvai Nagy Gábor véli. Lásd Tolcsvai Nagy Gábor: A képzelet jelentéstana Krúdy műveiben. In Jenei-Pethő: i. m. 98. p.
 18. Kiemelés tőlem – K. J.
 19. Fried István óvatosan még azt az értelmezést is felveti, hogy az útitárs és a közreadó valójában egyetlen – meghasadt tudatú – ember. Lásd Fried: *Szomjas Gusztáv...* 210., 213. p.
 20. A narratíváról mint etikai válaszról lásd A. Z. Newton: *Narrative...* 1–33. p.
 21. Különösen érdekesek lehetnek azok az önreflexív kijelentések, amelyek az erkölcsnemesítő regények kérdését tematizálják: „Elvonult előttem ennek a szobának a története, mint valamely szomorú életrajz, amelyet gyermekkorunkban egy erkölcsnemesítő regényben olvastunk” (275. p.). „[Szikrai úr] avval dicsekedett, hogy regényen dolgozik, amely a polgárság erkölcsi életét tárgyalja. Majd ő bevilágít a hálósobákba, leleplezi a templomatyákat, megírja a szentképarcú, házikenyér-illatú asszonyoknak a paráznaságát” (258. p.).
 22. Kiemelés tőlem – K. J.
 23. Paul de Man: Az irónia fogalma. In uő: *Esztétikai ideológia*. Budapest, Janus–Osiris, 2000, 179. p.
 24. Érdekes lehet, hogy – akárcsak az *N.N.*-ben – a saját idegenségére való ráeszmélés itt is a hang elidegenedéseként jelenik meg: „Szinte nem ismertem meg a saját hangomat egy vágyteli percben, amint megszólaltam” (239. p.). Az útitárs idegenségének kérdése a másik szereplő nézőpontjából Rienzi mondatában tematizálódik: „Pálfi úr teljesen idegen?” (259. p.).
 25. Ebből a szempontból is beszédes lehet, hogy a regény narrációja az utazás, az úton levés téridejében bontakozik ki.
 26. Vö. Paul Ricoeur: A narratív azonosság. In László János–Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest, Kijárat, 2001, 15. p.
 27. Emmanuel Lévinas: *Teljesség és Végtelen*. Pécs, Jelenkor, 1999, 20. p.

JÓZSEF KESERŐ

CONNECTIONS OF NARRATION AND ETHICS IN THE NOVEL TITLED TRAVELLING COMPANION BY
GYULA KRÚDY

If we take a glimpse at the history of developing the genre of the novel, we can see that this genre from the beginning was in relation with that field that is almost called morality or ethics. In our study – analysing the Novel titled *Travelling Companion* by Gyula Krúdy – we call attention to this relationship, of which aspects have not been examined yet. At the same time we argue that Krúdy can be called author of „history of ethics” only with restrictions. The examination is focused on the connections of ethics, morale and narration.

SIMON ATTILA

TELEPESEK
ÉS TELEPES FALVAK
DÉL-SZLOVÁKIÁBAN
A KÉT VILÁGHÁBORÚ
KÖZÖTT

Nostra Tempora 15

Fórum Kisebbségkutató Intézet

GÖRÖZDI ZSOLT

A protestáns egyházrendek problematikája a reformáció egyházaiban a 16. században

ZSOLT GÖRÖZDI
THE PROBLEM OF THE PROTESTANT CLERICAL RANKS AT
THE CHURCHES OF REFORMATION IN THE 16 CENTURY

284(091)
348.84

Clerical Rank. Constitution. Reformation. Evangelical (Lutheran). Reformed (Calvinistic). Clerical Structure. Practical Theology.

Az egyházrendek teológiai jelentősége

Az egyházrendek, amelyek a reformáció egyházaiban egyfajta egyházalkotmányként szerepeltek, a római katolikus egyházi jogi iratok (kanonikus jogi iratok, néhány esetben ágendák stb.)¹ megfelelőinek és helyettesítőinek tekinthetők.

Minden jelentősebb 16. századi reformátori műben fellelhető konkrétan vagy legalább háttérgondolatként, kiindulási alapként a reformáció által újra felfedezett *solus Christus, sola gratia, sola fide, sola Scriptura* dogmatikai rendszer², ugyanakkor megfigyelhető bennük egy óriási, az egyházi élet megújításán munkáló erőfeszítés. A reformáció valamennyi irányzata egyetértett a dogmatikai alapkérdésekben és az alapállásban. A reformáció egységes volt abban, hogy tudatosan dicsőítse az egy Istent, és hálát adjon azért, amit tett Jézus Krisztusban.³

Ez a mozgalom ugyan az egyház, az egyház élete reformálásának szükségességéből eredt a Biblia alapján, az azonban nem volt egyértelmű, hogyan lehet az „új” tanokat annak az egyházi életre kivetülő igényével és következményeivel az egyházba beültetni és aktualizálni, hogyan lehet az egyházi élet által azok lényegét, aktualitását, üzenetét visszaadni, kiábrázolni, hogyan kellene megszervezni a gyülekezéseket, azok vezetését, milyen egyházstruktúra felel meg a Szentírás tanainak, azaz: hogyan lehet az egyházat úgy reformálni, hogy a közösségek alkalmazkodjanak a kijelentett Igéhez (pl. az első keresztyének feltételezett mintájára).

A reformáció elindulásával újra megfogalmazódott több kérdés: az egyház lényegével, annak felépítésével, irányításával, a tannak megfelelő egyházi élettel, az egyházi életben jelen levő szokások értékével, a kultusz elemeinek újraértékelésével (pl. igehirdetés, sákramentumok, ünnepek, egyházi év), a szolgák szerepének, feladatainak, kompetenciájának, hatalmának kérdésével (pl. egyházfegyelem), az egyház tanításának módjával (igehirdetés, katekézis, lelkipozíció) kapcsolatban.

Szükség volt olyan normatív iratokra, amelyek lefektették az egyházak számára a reformáció alapgondolatai szerint a működésükkel kapcsolatos alapokat, előírták az egyházi gyakorlatot néhány kiválasztott kérdéskörben az Írás idevonatkozó kijelentései alapján. Az egyházrend arra ad alapot, hogy „minden illendően és rendben

történjék”.⁴ Ez több a konfliktusmentességnél, a zökkenésmentességnél, ez az egyházrendek értelmezésében egy felsőbb, Isteni rend földi érvényesítését is jelenti.

A 16. századi protestáns egyházrend a reformáció irodalmának egyik legjelentősebb – bár a kutatásban gyakran méltatlanul mellőzött – gyakorlati teológiai műfaja⁵, amely normatív módon előírja az egyháztestek számára, hogyan lehet úgy alakítani az egyház életét, hogy az összhangban legyen a reformáció tanításaival.

A művek tematikailag rendkívül sokszínűek. Foglalkoznak többek között a reformációs tannal, a tévtanokkal, a rend teológiai értelmezésével, az isteni és az emberi rendelkezésekkel, az istentiszteletekkel, az igehirdetéssel, a sákramentumokkal, a kazuáliákkal, az egyház szerkezeti felépítésével, a konzisztóriumokkal (presbitériumokkal), a zsinatokkal, az egyházi vezetőkkel, szolgákkal, tisztségviselőkkel, a lelkészek elhívásával, megválasztásuk folyamatával, a lelkészi vizsgával, a velük szemben támasztott követelményekkel, a liturgiával, a liturgikus formulákkal, az imádságokkal, az ünnepekkel, az egyházfegyelemmel, a világi többséghez való viszsonnyal, a gyülekezet jogaiival, kötelességeivel, az egyház ellenőrző szerveivel, a vizitációkkal, az iskolai rendtartásokkal (tananyag, iskolai hitre való nevelés), a leendő lelkészek (teológusok) nevelésével, a diakóniával, az egyházi vagyonnal (pl. a kastenordnungen), a bevett szokásokkal, hagyományokkal, az egyházi élet elemeivel (pl. a törvény betartása, gyónás, imádság), némelyek tartalmaznak imagyűjteményeket, kitérnek a prédikáció módjára stb.⁶

Az egyházrendek e kérdésekben nyújtanak tehát hiteles eligazítást. De nem csak ez az egyetlen, amiről tanúskodnak. Az iratok tükrözik az egyházak spiritualitásának, sőt mentalitásának is, s ezek nem feltétlenül függenek össze a dogmatikai tanrendszerrel. Azonos dogmatikai alapokon különböző karakterű egyházak alakultak ki. Az egyházakat általában a tanaik alapján osztjuk csoportokba. Ám „az egyházat a tanok mellett, sőt gyakran inkább, mint azok, a kultusza, a kegyességének formái, az alkotmány, a szervezete és [...] sok esetben a szociális kérdésekben való jellegzetes alapállása jellemzi”.⁷ Az egyházrendek ilyen vizsgálata az egyházak mélyebb, kevésbé kutatott jellemzőit is kidomboríthatja.

Az egyházak a törvényalkotási és törvényadományozási jogukkal is éltek, amikor az egyházrendjeiket megalkották.⁸ Teológiai érdekes követni ennek folyamatát. Amikor a teológusok szerint – a reformációs elvre hivatkozva – csak az Írás az egyedül mérvadó, szemben az elvetett emberi hagyományokkal és rendelkezésekkel, akkor ők maguk is arra kényszerülnek, hogy – egyházépítői vagy akár apologetikus indíttatásból – normatív emberi rendelkezéseket hozzanak. Az egyházrendek megalkotói azon fáradoztak, hogy Jézus Krisztus rendelése, az Isteni kijelentés alapján alkossanak az egyházi életre vonatkozó rendeleteket. Ezek lefektetése annál inkább nehezebb volt, mivel az egyházi élet reformálásában nem pusztán instrukciókról, formális változásokról volt szó. A teológusok az egyházat olyan közösségként értelmezik, amely az egyén tudatos hitére épül. Ezért az egyházújítás nem technikai követelményeket támaszt, tehát elsősorban nem szervezés kérdése. Ennek előfeltétele éppen a hitélet, a tudatos keresztyén élet volt, s ebből az következett, hogy a keresztyén egyház, a gyülekezetek maguktól is – mintegy meggyőződésükből kifolyólag – változtassanak az egyházi élet rendjén, s alakítsák nemcsak a maguk egyéni életét, hanem a közösség életét is a bibliai tanításokhoz.

Ilyen értelemben az egyházrendek a reformáció egyházaiban próbálkozások arra, hogy a lelki dolgokat egy szükségesnek bizonyuló jogi keretbe, előírások rendszerébe

foglalják össze, Isten országát joginak minősülő előírásokkal igyekezzenek megvalósítani, már amennyire ez az emberi lehetőségek határán belül van. Teszik ezt azaz az igyekezettel, hogy a lelki lényeg ne vesszen el. Az egyház törvényalkotási jogát megtartva a szerzők messzemenően arra törekedtek, hogy munkáik teológiai, nem pedig jogi beállítottságúak legyenek. Annál is inkább, mivel tudatosították, hogy a rendalkotásban Isten rendjéhez igazodnak. A *ius humanum* alárendeltetett a *ius divinum*nak.

Teológiai vizsgálatuk kritériumai

Az egyházrendeket nem szabad csak önmagukban tekintenünk. Maguk a művek is hivatkoznak és támaszkodnak más forrásokra is.⁹ Önmagukat egészítik ki más irattal, ugyanakkor az egyházrenddel is kiegészítenek más iratokat. Ilyenek a katekizmusok, a hitvallások, a dogmatikai munkák, a liturgiákkal foglalkozó munkák, az imádságok, az énekeskönyvek.¹⁰ Együttműködnek és egybevágunk a saját irányzatuk normatív irataival. Kálvin János például az egyházrend mellett kiadott egy kátét¹¹, melyben a neveléssel, a gyülekezet lelki fejlődését meghatározó tanokkal foglalkozik, emellett az *Institúció*¹² is alapvető dogmatikai alapul szolgált. Az ott tárgyaltakra azonban nem tér ki az egyházrendben, mivel abban más területet érint. Nem vonhatunk le tehát messzemenő teológiai következtetéseket csupán az egyes egyházrendekből anélkül, hogy ne a dogmatikai, a liturgikai alapot megadó munkákkal együtt szemlélnénk őket. Ha egy téma nincs kifejtve az egyházrendben, az ugyan jelzésértékű, ám nem jelenti szükségszerűen azt, hogy az adott irányzat máshol, az egyházrendhez hasonló mérvadó módon nem foglalkozik a témával. Ennek ellenkezője is valamennyire igaz: ha a rend foglalkozik egy témakörrel, attól még nem biztos, hogy az irányzat központi gondolatáról van szó. Óvakodnunk kell attól, hogy a vizsgált evangélikus és református irányzathoz tartozó egyházrendek kimutatott hangsúlyából, jellegzetességeiből kiindulva az egész irányzatokat jellemeznénk, illetve hogy az irányzatok sablonjait ráhúzzuk a rendekre.

Nem vehetjük egy kalap alá az összes kálvinista és lutheránus egyházrendet. Mégis jelzésértékűek és árulkodók az egyházrendek hangsúlyai, hangsúlyeltolódásai, hozzáállásbeli különbségei. Ezek hozzájárulnak az irányzatok ekkleziológiai különbségeinek tipizálásához.

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy az egyházrend nem minden esetben kizárólag a tant akarja átültetni a gyakorlatba, néha a saját spiritualitását rögzíti a rendelkezésekkel.¹³

Továbbá fel kell tennünk a kérdést: számon kérhetők-e a dogmatikai igazságok a reformáció olyan irattöredékeiben, dokumentum-fragmentumaiban, mint az egyházrendek. Ha azt vesszük figyelembe, hogy a reformáció felfedezett alapigazságai Isten műve, a megváltás az élet egészét érinti, s az emberi és az egyházi életben konkrét leképeződése, a gyakorlatban megvalósítható üzenete van, akkor igennel válaszolhatunk. Ha azonban azt vesszük figyelembe, hogy minden egyházrendnek iránya van, a megírásának különböző körülményei vannak, s ebből következnek jellemző hangsúlyaik, akkor következtetéseinkben óvatosabbnak kell lennünk.

A lutheránus (evangélikus) egyházrendek

Az evangélikus egyházban az egyházrendek megrendelői és életbe léptetői a világi urak (Landesherr) voltak, akik – áttérve a protestáns hitre – az egész általuk vezetett területet (városok, fejedelemségek, őgrófságok) evangélikusnak hirdették ki, eltartották az egyházat, az egyházi vezetőkkel együtt vezető pozíciót töltöttek be benne. A saját területük egyháza működése számára jogi alapot kellett, hogy teremtsenek az egyházrendekkel (az 1526-os speyeri birodalmi gyűlés után). A világi uralkodó felelősséget hordoz az egyházért, s így területe lelki fejlődéséért. Erre természetesen azért lett szükség, mivel a korábbi püspöki kompetenciák megszűntek, s az egyházi működésben ezáltal új keletkezett, illetve azért, mert a reformációt esetleg elutasító püspökök szerepét másnak kellett átvenni. Világosan artikulálni kellett, ki veszi át ezt a szerepkört, kinek mire van joga, kinek mi a kötelessége, illetve mi az a norma, amelyhez az egyház tanbelileg, szervezetileg igazodik. Ezen túl a rendet a gyűlekezetekben is érvénybe kellett léptetni, sőt ezt a folyamatot ellenőrizni is kellett. Az episzkopális rendszert a korábbi formájában eltörölték, ezért meg kellett határozni az új működési rendszert. Az uralkodók teológusokat bíztak meg azzal, hogy ezt a munkát elvégezzék. Az első jelentős egyházrend, az *Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen*¹⁴ (a továbbiakban: *Unterricht*) egy vizitációsorozat tapasztalatai nyomán született 1528-ban. Ezt a művet sokan szó szerint vagy részleteiben átvették.¹⁵ Ezt követte a száznál is több evangélikus egyházrend a 16. század folyamán. A szerzők általában a már meglévő rendekhez viszonyítva írták meg saját munkájukat.

A legjelentősebb evangélikus szerzők és egyházrendjeik (a megnevezett egyházrendeket egyedül vagy más szerzőkkel közösen írták):¹⁶

F. MELANCHTHON: *Unterricht der Visitatoren*, 1528; Braunschweig (Bughagennel), 1528; Köln, 1543 (Bucerrel); *Wittenbergische Reformation*, 1545; Mecklenburg, 1540, 1552; Lippe, 1538.

J. BUGENHAGEN: *Wie man predigen und Sakramente gebrauche solle und was ein christliches Leben sei...*, Wolfenbüttel, 1543; Braunschweig, 1528; Hamburg, 1529; Lübeck, 1531; Hildesheim, 1542, 1544; Pommern, 1534, 1535; Dänemark, 1537; Schleswig-Holstein, 1542; Minden, 1530; Herford, 1532, 1534; Soest, 1532, 1534; Göttingen, 1530, 1531; Wittenberg, 1533; Osnabrück, 1543.

A. OSIANDER: Brandenburg-Nürnberg, 1528, 1533; Nürnberg (Brenzcel), 1528; Nürnberg: *Visitationsfagen und Lehrartikel*, 1528; Pfalz, Ottheinrichs Reformationsmandat, 1542; Pfalz-Neuburg, 1543.

A. CORVINUS: Braunschweig-Wolfenbüttel 1543; Hildesheim, 1544; Braunschweig-Calenberg-Göttingen, 1542, 1585, 1569; Northeim, 1539; Calenberg-Göttingen *Sonderordnungen*, Lippe, 1543.

J. BRENZ: Brandenbeürg-Nürnberg, 1533 (Osianderrel); Württembergische Eheordnung, 1553; Württemberg, Schwabisch Hall, 1527, 1543; *Visitationsfragen* Pfalz-Neuburg, 1556.

J. ANDREÁ: Württemberg, 1558; Pfalz-Neuburgische *Visitationsordnung*, 1560; Braunschweig-Wolfenbüttel, 1569; Lippe, Spiegelberg, Pyrmont, 1571; Pfalz-Neuburg, 1576; Pfalz-Neuburgische *Konsistorialordnung*, 1576; Nördling, 1576;

Kursachsen, 1580; Regensburger Kirchenregimentsordnung und Konzistorialordnung, 1588.

J. JUSTUS: Wittembergische Consistorialordnung, 1542; Sachsen, 1539; Lippe, 1538; Halle, 1543; Regensburg, 1553; Anhalt, 1538.

M. BUCER: Köln, 1543 (Melanchtonnal); Strassburg, 1534; Ulm, 1531; Augsburg, 1534, 1537; Ziegenhainer Zuchtorrdnung, Kassel, 1539.

J. TIMAN: Bremen, 1534; Lippe, 1538; Ostfriesland, 1529.

ALPINUS: Hamburg, 1539; Buxtehude 1552.

U. RHEGIUS: Hannover, 1536.

Továbbiak: C. Cruciger, J. Justus, Timann, Rhegius, Äpinus, M. Chemnitz.

A jelentősebb evangélikus egyházrendek, amelyek nagyban befolyásoltak más rendeket, amelyek vagy teljes egészében, vagy egyes fejezeteiben idézik az alpműveket:

UNTERRICHT DER VISITATOREN AN DIE PFARRHERRN IM KURFÜRSTENTHUM ZU SACHSEN, 1528

Pl. Brandenburg-Nürnberg, 1533; Braunschweig, 1528; Österreichische Kirchenordnung, 1571; Mecklenburg, 1552.

BRANDENBURG-NÜRNBERG, 1533

Pl. Mecklenburg 1542; Württemberg, 1536; Neumark, 1538; Nassau-Dillenburg, 1533, 1534; Brandenburg, 1540, 1553, 1572; Preussische Consistorialordnung, 1584; Württemberg, 1533, 1536, 1559; Braunschweig-Lüneburg, 1542; Schweinfurt, 1543; Schwabisch-Hall, 1543; Waldeck, 1556; Kölnische Reformation, 1543; Calenberg-Göttingen, 1542; Lüneburg, 1535; Pfalz-Neuburg, 1543; Hohenlohe, 1577; Köln, Reformationsordnung, 1543; Österreich, 1571; Halle, 1543; Erbach, 1560; Pfalz, 1563; Lübeck, 1531; Württemberg, 1553; Brandenburg, 1540, 1572; Sachsen, 1539, 1580; Mecklenburg 1542.

BRAUNSCHWEIG, 1528

Pl. Hamburg, 1529; Minden, 1530; Göttingen, 1530; Lübeck, 1531; Soest, 1532; Wittemberg, 1533; Bremen, 1534; Pommern, 1535; Schleswig-Holstein, 1542; Osnabrück, 1543; Braunschweig-Wolfenbüttel, 1543; Bergedorf, 1544; Hildesheim, 1544; Minden, 1530; Soest, 1532; Halle, 1541; Dänemark, 1537; Lübeck, 1531.

WÜRTTEMBERG, 1553

Pl. Pfalz-Neuburg, 1554; Württemberg, 1559; Baden, 1556; Pfalz, 1557; Preussen, 1558; Worms, 1560; Leiningen, 1566; Hanau, 1573; Hohenlohe, 1577; Pfalz-Zweibrücken, 1557; Kurpfalz, 1554; Sachsen, 1580; Braunschweig-Wolfenbüttel, 1564; Hohenlohe, 1577; Bad, 1556.

SACHSEN, 1539

Pl. Pfalz, 1563, 1554; Pommern, 1542; Preuss, 1544, 1558; Sachsen Generalartikel, 1557; Sachsen, 1580; Kölnische Reformation, 1543; Mecklenburg, 1552; Waldeck, 1556.

WITTEMBERGISCHE REFORMATION

Pl. Mecklenburg, 1552; Leiningen, 1566.

MECKLENBURG, 1552

Pl. Braunschweig-Lüneburg, 1564; Pfalz, 1554, 1556, 1557; Braunschweig-Lüneburg, 1564; Leiningen, 1566; Oldenburg, 1573; Wittemberg, 1559.

A kálvinista (református) egyházrendek

A 16. századi református egyháztestekben az egyházrend lényegesen kevésbé volt elterjedve, mint az evangélikusoknál. Ez a tény azonban nem arra utal, hogy a műfajban nem születtek meghatározó jelentőségű művek. Inkább arról van szó, hogy a néhány helyen megszületett egyházrend etalonként, mintaként szolgált sok református egyház és gyülekezet számára, és gyakorlatilag a mai napig hivatkozási alap a református teológiában. Kálvin János *Genfi egyházrendjét* 1541-ből és 1561-ből¹⁷ a legjelentősebbek között említhetjük szerzőjük, a keletkezési helyük autoritása, de mindenekelőtt a tartalma miatt. Ennek elsősorban a későbbi, bővített kiadása az elterjedt. Emellett a legnagyobb hatású az *Emdeni zsinat* aktái 1571-ből¹⁸, amely a zsinat-presbiteri egyházstruktúrát artikulálta.¹⁹ Ezt a rendszert vette át a világ összes – klasszikus – református egyháza, és tartja magát ehhez a mai napig. A *Kurpfalzi egyházrend*²⁰ különös jelentősége abban van, hogy az 1563-as kiadásának része a teljes *Heidelbergi káté*, amely szintűgy minden református egyháznak az egyetlen vagy egyik alap-hitvallása. A felsoroltakon kívül többek között a következő nagyobb hatású egyházrendek születtek:

Apologeticum Scriptum, 1557; Basel, 1529; Berner Reformation, 1528; Emden, Stadtgemeinde, 1594; Emden presbyterium, Predigercoetus, Visitationen, Frankfurter reformierte Kirchenordnung, 1554; Glastonbury, Groningen, 1594; Ordinances, 1554 (németül 1556); Zürcher Chorgerichtsordnung, 1525; Zürcher Kirchenordnung, 1529; Zürcher Nachtmahlsordnung, 1525; Zürcher Prädicantenordnung, 1532; Zürcher Taufordnung, 1525.

Szerzők (többek között): J. Lasco, M. Micron, G. Olevianus, Z. Ursinus, U. Zwingli, H. Bullinger, L. Jud, V. Poullain, M. Alting, S. Lubbertus, M. Lydius.

Az egyház fogalmának és szerepének átértékelése²¹

A reformáció újraértékelte az egyház szerepét, többek között azt a kérdést is felvetette, hogy az egyház korábbi önmeghatározása, miszerint ő maga közvetíti az üdvösséget (*extra ecclesiam nulla salus*, azaz egyházon kívül nincs üdvösség), érvényes-e. Abban egyetértenek a rendek, hogy ez nem áll, azaz nem az egyház rendelkezései, hanem az azok nyomán tett cselekedetek, azok teljesítése adnak üdvözlést. A másik oldalon azonban teljesen egyértelmű, hogy egyház nélkül (*sine ecclesia*) nincs üdvösség.

A *Genfi egyházrendben* Kálvin az egyházat sajátos módon azonosítja a bibliai egyházzal, Isten népével, arról mint egy olyan csoportról szól, amely Isten oldalán áll, hű és engedelmes hozzá, ismeri az igazságot, ennél fogva az Isten ígéreteinek letéteményese is. Az egyház az egyetlen kapocs, az egyetlen „intézmény”, amelyen

keresztül Isten kapcsolatban van az emberrel. Hitelesen és kompetens módon hirdeti, amit Isten közöl (a Szentírásban). Lelki tekintélyét Kálvin Krisztus autoritásában látja biztosítva. Krisztus az akaratát az egyházon keresztül érvényesíti. Az egyház maga jogosult bizonyos mértékű közvetítésre, ebből következően az egyháztól függ, természetesen csak specifikus értelemben (!) – az üdvösség. Nyilván nincs szó itt a közvetítő hatalmáról, befolyásáról, hiszen az egyetlen közvetítő egyedül Krisztus, s arról sem, hogy az egyház ilyen hatalmat, amely korábban a püspököknek tulajdonított, kisajátítsa.

Az *Unterricht*ben konkrétan is felvetődött e kérdés. Az egyház teljes mértékben a bibliai egyház, Isten népének folytatása, amelyre érvényesek az ó- és újszövetségi kijelentések, parancsok és ígéretetek. Noha a kritikusok²² kétségbe vonták az egyház szerepét, mondván, hogy úgyszólván egyedül Isten az, aki a bűnbánatot támasztja a szívben, ezért az emberi intés szükségtelen, mégis az egyház feladata marad az, hogy az igehirdetés eszközével közvetítse Isten szavát, mivel Isten éppen a hirdett Ige által vezet a bűnbánatra és a hitre. Éppen az igehirdetés hatására jut a hallgató bűnbánatra, s mutat hajlandóságot a megtérésre, amelynek célja az – egyébként ingyen kegyelemből kapott – üdvösség. A gyülekezet mint az üdvösség várománya gyakorolja a keresztyén hitét, melyet az életével, az úrvacsora által közösségekben is kiabrázol.

A *Brandenburg-nürnbergi egyházrend*²³ amellett, hogy azonosul az *Unterricht* eme nézetével, az egyház határait, lehetőségeinek korlátait fogalmazza meg. Mivel az egyházban kijelentett ún. emberi tanítások, rendelkezések beteljesítése nem játszanak szerepet a megváltás kérdésében, az egyház a korábbi gyakorlattal ellentétben ezzel nem terhelheti a híveit. Mégis, az egyház létjogosultsága vitathatatlan. Az egyház mintegy „igazi jogutódja” Isten népének. Az isteni rendeletek nemcsak személyekhez szólnak, hanem közösségnek adottak, a választott népnek. A Krisztusban nyújtott megváltást közösen élik meg a hívek, közösségben, rendezett szertartásokban. „Igaz, hogy az egyház létének joga megkérdőjelezhetetlen, de éppen abban az értelemben az, hogy éppen az egyház az, amely hirdeti az igaz evangéliumot, melynek hatására a hit felébred.” Ha ez nem történne meg, ha a hallgató nem hallgatná meg, és nem szívlelné meg az igehirdetést, nem juthatna hitre. Az egyház azért szükséges, hogy az Isteni közeledésre adott reakciót olyan szervezett formában tegye meg (pl. a kultusz gyakorlásában [istentiszteletek, sákramentumok]), amely által a hívő Krisztust a lehető legjobban megérti. Az egyház vezeti tanításával, szervezett életével úgy, hogy a hívő eljusson Isten ismeretére.

Az egyház tehát nem ad üdvöt, mint azt a római egyház hangsúlyozta, ám meghatározza, hogy milyen módon lehet azt megkapni. Olyan értékrendet képvisel, s az élete, ünnepei, parancsai, határozatai adják azt a rendszert, melynek a megtartása Istennek tetsző életet eredményez.

Az egyházrendek, amint az az elmondottakból logikusan következik, külön szabályozzák, hangsúlyozzák az egyház mint *creatura Verbi* egyik legfontosabb tevékenységét, az igehirdetést, és ezzel kapcsolatban az igehirdetőkre nézve is ad irányelveket. A reformáció felismerése nyomán teljes természetességgel veti magát alá a közösség az Igének, tudva, hogy a Szó teremtetje. Az írás dominanciájából és mindezt meghatározó erejéből következik, hogy a leginkább előrelátó szolgálat a prédikáció, amely semmilyen egyházi jellegű összejöveten nem maradhat el – ellentétben a római egyház gyakorlatával, ahol az igehirdetés háttérbe szorult.

Az ígehirdetés általában a lelkészek s részben a teológiai tanárok²⁴ feladata, ők közvetítik azt, amit Isten rájuk bízott, tanítanak, hirdetik az Igét; a gyülekezet vezetése, a konzisztórium²⁵ pedig e munka számára megteremti a technikai és – amennyire módjában van – a lelki feltételeket, s mindent megtesz azért, hogy az Ige meggyökerezzen a gyülekezet életében, ők ellenőrzik az egyén és a közösség életében annak érvényesülését.

A reformáció egyházai a Szentírás alapján elvetik a püspöki (episzkopális) egyházstruktúrát. Ezzel azonban számos kérdés merült fel. Meg kellett válaszolni azt, hogy ki, illetve kik vagy mi veszi át a püspöki kompetenciákat, teendőket, továbbá azt, hogy milyen egyházmodellt kell mintául venni, esetleg újonnan megalkotni, ugyancsak az Írás alapján; valamint irányelveket kellett adni a gyülekezeteknek a felső irányítást, az egyházi szolgák megválasztását, szolgálatba állítását, a lelki autoritást, a tanítói hivatalt, az egyház szervezeti vezetését stb. illetően.²⁶

A *Genfi egyházrendben* a püspök mint az egyház látható feje és egyben „garantálója” személyéről a hangsúly eltolódott az egyházi helyes cselekvés felé. Kálvin elutasítja az egyszemélyes vezetést, s a gyülekezetben folyó legfontosabb munkákat négy hivatal képviselőire osztja: a lelkészekre, a tanítókra (doktorok), a vénekre (presbiterek) és a diakónusokra. A püspöki kompetenciát és feladatkört kollektív szervek, nagy részben világiak (laikusok) vették át. A lelkészek és a gyülekezetek ellenőrzését egy lelkészekből és részben világiakból, tehát nem magasabb tisztséget betöltő személyekből álló testület végzi. Nincs felettes szerv, amely nagyobb jogokkal rendelkezne, mint a gyülekezet. A gyülekezet maga választ vezető testületet, konzisztóriumot, amelynek tagjai döntő részben világiak. Ez a testület jogosult a közösséget érintő minden kérdésben döntést hozni, az egyházfegyelmet, a diakóniát gyakorolni, a híveket ellenőrizni.

Genfben még nem valósult meg az a rendszer, amely a református egyháznak jellegzetessége lett, a zsinati-presbiteri rendszer.²⁷ Ám ennek jelei mutatkoznak.²⁸

A klasszikus értelemben vett zsinat-presbiteri rendszert az *Emdeni egyházrend* dolgozza ki.²⁹ Eszerint a gyülekezeteket a nép által választott presbitérium (konzisztórium) irányítja, amelynek tagjai a lelkész, a presbiterok, a diakónusok. Ők döntenek a saját ügyeikről. Erejüket meghaladó kérdésben tárgyalnak a közeli gyülekezetek előjáróival körzeti és provinciális zsinatokon, ahova minden gyülekezet delegál egy lelkészt és egy világi képviselőt. Ennél magasabb szintű testület az egyetemes zsinat, melynek tagjai ugyancsak a gyülekezetekből kerülnek ki. A korábbi, római katolikus gyakorlattal ellentétben, ahol a döntés, a tanítói jog kizárólag a klérus kezében összpontosult, a református egyházakban ez azokat illette, akik a gyülekezetekből érkeztek, így a gyülekezetekre vonatkozó határozatokat olyanok hozzák, akik nem magasabbról irányítanak, hanem végeredményben a saját ügyeiket oldják meg. Teljesen elvetik a tekintélyelvűséget, a püspöki hatalmat. Az egyház alulról építkezik, a gyülekezet maga dönt a saját ügyeiben, s ha erre nem képes, kiküldött képviselőin keresztül a koordináló funkciókat ellátó zsinatokon hoz határozatokat, melyeket a gyülekezeti szinten a presbitériumok érvényesítenek. A zsinatok feladata a tan tisztaságának megőrzése, az egység megtartása, a botránkozást okozó helyzetek megszüntetése, orvoslása, az egyházi fegyelem irányítása (melyet a presbitérium gyakorol gyülekezeti szinten), a dogmák alapján határozatok hozatala.³⁰

A lutheri egyházakban nem egyházmegyékről (dioecésis), sokkal inkább politikai egységekről beszélünk. Maga a világi uralkodó határozza meg az egész territórium

felekezetét a *cuius regio, eius religio* (akié az ország, azé a vallás) elv alapján. Ugyanő gondoskodik (koordináló módon, anyagilag, nem pedig azzal az igénnyel, hogy az egyház lelki jellegén változtasson) a lelkészi hivatalokról, az iskolákról, az egyházi vagyonról stb. Itt még nem beszélhetünk a gyülekezetek fölé rendelt, a gyülekezetek képességét meghaladó zsinatról. A korábbi püspöki lelki funkciók egy részét a lelkipásztoroknak bizonyos értelemben föléhelyezett vizitátorok és szuperintendensek veszik át. Ők ellenőrzik a lelkészeket, iktatják be hivatalukba, felügyelnek arra, hogy a lelki munka progresszív módon folyjék, tanácsot adnak vitás esetekben. Felügyelik a lelkész munkáját, a sákramentumok helyes kiszolgáltatását, az iskolákat, a nép és az ifjúság nevelését. Néhány esetben a vizitátorok jelentést tettek a világi uralkodónak, aki ennek nyomán megtette a szükséges intézkedéseket. Mindezek értelmében a 16. századi evangélikus egyházrendek még nem javasolnak egy gyülekezetet vezető testületet, sőt jelentős szabadságot biztosítanak a gyülekezeti szokásjognak, amely megfelel a népnek. Természetesen teszi mindezt úgy, hogy a reformációhoz igazítja az egyházi életet, s ami azzal nem ellenkezik, az meg hagyható.

Több evangélikus egyházrendre jellemző, hogy kevés előírást, megszorítást, direktívát tartalmaz. Nem koncentrálnak az egyház struktúrájára, inkább a gyülekezet lelki fejlődését tartja szem előtt, mondván, hogy a hitbeli meggyőződés az, ami igazán tartást ad egyénnek, csoportnak, s a megváltozott gondolkodásmódból, ha nem is automatikusan, irányítás, segítség nélkül, de mindenesetre könnyebben származnak a helyes következtetések az egyházi életben, a szokások megítélésében, az egyházfegyelem stb. területén. Ennek elérésében, mint mondtuk, az igehirdetés a legfőbb eszköz. Ezért is helyeznek hangsúlyt arra, hogy a tanértelmezés, az Isteni kijelentés interpretálása, ami a püspökség (episkopé) kompetenciájába tartozik, itt a lelkész feladatává válik.³¹ A lelkésznek magának kell az adott reformációs gondolatrendszer alapján az Írásból következtetéseket levonnia.

Az evangélikus egyházrendeknél is tapasztalhatjuk, hogy a püspök személyéről a szolgálatra helyeződik a hangsúly. Nem az igehirdető és a sákramentumok kiszolgáltatója, nem maga a személy a lényeges, hanem az igehirdetés és a szentség. A kulcsok hatalma ezért is nem függ a személytől, aki ezzel diszponál. A rend szerint az egyház ugyan működhet püspök nélkül, ám nem működhet igehirdető nélkül, ezért a legelőrevalóbb hivatal nem a püspöké, hanem az ige hirdetőjéé.

Az egyházrendek egy másik fő szándéka az volt, hogy a reformációs impulzus eljusson az egyházi életbe. A gyülekezetekben nemcsak prédikálnak és sákramentumot szolgáltatnak ki, hanem gondosan ügyelnek arra is, hogy az Isten ígéje számára a gyülekezeti talajt biztosítsák, gondozzák, s arra is, hogy az Ige áramlása emberi szempontból ne akadályoztassék, ügyelnek arra, hogy az Ige követelményei teljesüljenek, megvalósuljanak a gyülekezetek mindennapi életében. Ezt szolgálják többek között az egyházrendek által jelentősen tematizált egyházfegyelmi előírások is, valamint a katekézisre és a lelkigondozásra vonatkozó javaslatok.

Genfben (és az *Emdeni egyházrendben*) az egyházfegyelmet, amely az egyházi élet alapvető elemeként van nyilvántartva, maga a gyülekezet gyakorolja a konzisztóriumon keresztül. A korábban papok által irányított gyakorlat³² helyett – vagy helyesebben szólva mellett – a világiak és a lelkészek presbitériumi (egyháztanács, konzisztórium) közössége gyakorolja azt, s határoz fegyelmi ügyekben. Az egyházfegyelem lényege és célja a lelki állapot, a rend fenntartása. Ennek érdekében épí-

ti ki a gyülekezet az egyháztagok ellenőrzési rendjét, és határozza meg az irányelveket a fegyelmi eljárásra.

A tudatlant tanítani kell (katekézis). Ezt a munkát elsősorban a lelkészek és a doktorok végzik, de a szülők aktív támogatásával is számolnak. A nevelés is az evangéliumi tanítás megőrzését célozza meg. A felnőtt egyháztagoknak kellő ismeretekkel kell rendelkeznie a hit kérdéseiben. Ezt elősegítendő minden felnőttet évente vizsgáztatnak (az istentiszteleti liturgiában vagy otthonokban zajló kikérdezéssel), hogy megtudják, helyesen értelmezik-e az egyháztagok az úrvacsora tanát, és helyénvaló életet élnek-e.

Az evangélikus rendek egy része e téren is az igehirdetésből indul ki. Kiemeli annak katekizáló, pasztorációs és fegyelmező küldetését. Az igehirdetés általi nevelés lényege abban van, hogy az egyháztag egy lelki úton haladjon végig, amelyen tudatosítja a bűnösségét, s ebben az állapotában ismerje meg a kegyelmet, s ezáltal váljon szabaddá az Isten dicsőítő jó cselekedetekre. Az igehirdetés mellett azonban klasszikus katekizáció is folyik.

A *Brandenburg-nürnbergi egyházrend* az egyik legfontosabb feladatának a reformáció tanításának a gyülekezeti életbe való átültetését tekinti. Az igehirdetésnek akkor van értelme, ha az Ige megvalósul a gyülekezeti tagokban. Ezt célozza meg a pasztoráció mint az igehirdetés egyik funkciója, ugyanakkor az egyházfegyelem eszköze is.

Jegyzetek

1. Vö. *Codex Iuris Canonici – Az egyházi törvénykönyv*. Budapest, Szent István Társulat Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2001.
2. Az üdvösség egyedül Krisztus által, egyedül kegyelemből, egyedül hit által nyerhető el, a hagyományokkal szemben pedig egyedül a Szentírás az Isten kijelentése.
3. Molnár, Amedeo: *Pohyb teologického myšlení. Přehledné dějiny dogmatu*. Praha, Kalich, 1982, 330. p.
4. 1Kor 14,40.
5. Tisztában vagyunk az egyházrendeknek az egyházjogi iratok közé való besorolásával, ahogyan ezt tette pl. Anneliese Sprengler-Ruppenthal, Jan Remmers Weerda, Gertrud Schwannhüsser, Emil Sehling. Ugyanakkor ha megvizsgáljuk az iratokat a gyakorlati teológia diszciplínáinak szemszögéből, megmutatkozik rendkívüli gazdagságuk, amely túlmutat az egyházjog keretein.
6. Richter, Aemilius Ludwig (Hrsg.): *Die evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. 1. ausg. Bd. 2. Weimar, 1846; *Theologische Realenzyklopädie: Studienausgabe*. Teil 2, Band 18. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1989, 694–695. p.; *Die Religion in Geschichte und Gegenwart (RGG): Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*. 3. ausg. Band 3. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1959, 1497–1499. p.
7. Filipi, Pavel: *Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. 1. vyd. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996, 6. p. Az egyházrendek éppen ezekkel a fogalmakkal operálnak, és ezek segítségével (is) definiálják az egyházat.
8. Schwannhüsser, Gertrud: *Das Gesetzgebungsrecht der evangelischen Kirche unter dem Einfluss des landesherrlichen Kirchenregiments im 16. Jahrhundert*. 1. ausg. München, Claudius Verlag, 1967. /Jus Ecclesiasticum, 5./ Lásd még Weerda, Jan Remmers: *Nach Gottes Wort reformierte Kirche: Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrem Recht*. München, Chr. Kaiser Verlag, 1964.

9. Az evangélikus iratok pl. a *Liber concordiae*-ra alapoznak. *Liber concordiae* (Konkordia könyv). 1–2. köt. Budapest, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, 1957.
10. Pl. A *Brandenburg–nürnbergi rend* egy gyermekprédikációs-sorozatot csatol a rendhez, a Kurpfalzi 1563-as egyházrend magában foglalja a *Heidelbergi katekizmust*.
11. Kálvin János: A genfi egyház kátéja, 1545. In *Kálvin János kisebb művei a rendszeres theologia köréből*. 1. kiad. Pápa, Magyar Református Egyház, 1912, 5–70. p.
12. Kálvin János: *Institúció. A keresztyén vallás rendszere*. 1559. Pápa, Magyar Református Egyház, 1909.
13. Példa erre többek között a cseh Jednota bratrská egyházának egyházrendje. *Církevní řád Jednoty bratrské. Církevní řád Jednoty bratří českých: ustanovený hned v počátcích Jednoty podle učení Kristova a podle příkladu prvotní církve ke zbožnému zachovávaní, nyní pak z důležitých důvodů nově vydaný*. 1. vyd. Praha, Evangelické dílo v Praze, 1945.
14. Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. 1528. In Sehling, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*. Band 1. Leipzig, O. R. Riesland, 149–174. p.
15. Görözdí Zsolt: A vizitátorok tanítása a Szász választófejedelemség lelkészei számára, 1528. *Theológiai Szemle*, 49. évf. (2006) 1. sz. 21–27. p.
16. Vö. Sehling, Emil: *Geschichte der protestantischen Kirchenverfassung*. 2. ausg. Leipzig, Berlin, B. G. Tuebner, 1914.
17. Les Ordonnances Ecclésiastiques de l'Eglise de Geneve. In Niesel, Wilhelm: *Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*. 3. ausg. Zürich, Evangelischer Verlag A. G. Zollikon, 42–79. p.; Die Genfer Kirchenordnung von 1561. In Jacobs, Paul: *Reformierte Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen: in deutscher Übersetzung*. 1. ausg. Buchhandlung des Erziehungsverein Neukirchen Kr. Moers, 72–107. p.
18. Die Akten der Synode der niederländischen Gemeinden, die unter dem Kreuz sind und in Deutschland und Ostfriesland verstreut sind, gehalten in Emden, den 4. oktober 1571. In Lomberg, Elwin: *Emder Synode 1571–1971. Beiträge zur Geschichte und zum 400jährigen Jubiläum*. 1. ausg. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 49–66. p.
19. Görözdí Zsolt: Az 1571-es emdeni zsinat aktái. In Karasszon István (szerk.): *A szent hely. Tanulmányok Dr. Erdélyi Géza püspök tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Komárom, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 2007, 184–205. p.
20. Kirchenordnung der Kurpfalz, 1563. In Niesel, Wilhelm: *Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*. 3. ausg. Zürich, Evangelischer Verlag A. G. Zollikon, 136–218. p.
21. Görözdí, Zsolt: *Pojetí církve ve významnějších církevních řádech reformačních církví*. Disertační práce na fakultě praktické teologie. Praha, Univerzita Karlova, 2005.
22. Valószínűleg a reformáció balszárnáához tartozó spiritualistákról van szó, akik a Szentlélek közvetlen működését hangsúlyozták.
23. Kirchenordnung, In meiner gnedigen herrn der marggrauen zu Brandenburg Und eins Erbern Rats der Stat Nürnberg Oberkeyt und gepieten, wie man sich bayde mit der Leer und Ceremonien halten solle. In Sehling, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*. Band 11. Leipzig, O. R. Riesland, 140–283. p.
24. Pl. Genfben.
25. Egyháztanács (Kirchenrat), Presbitérium.
26. *Das Geistliche Amt in der Kirche. Gemeinsame römisch-katolische, evangelisch-lutherische Kommission*. Paderborn, Frankfurt am Main, 1982.
27. Nagy Sándor Béla: Kálvin Egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban. *Theológiai Szemle*, 2. évf. (1959) 1. sz. 11–12, 327–341. p.
28. Görözdí Zsolt: Az 1561-es Genfi egyházrend néhány ekkleziológiai aspektusa. *Theológiai Szemle*, 48. évf. (2005) 3. sz.

54 **Görözdí Zsolt**

29. Lomberg, Elwin: *Emder Synode 1571–1971. Beiträge zur Geschichte und zum 400jährigen Jubiläum*. 1. ausg. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973.
30. Weerda, Jan Remmers: *Der Emden Kirchenrat und seine Gemeinde*. 1. ausg. Wuppertal, Foedus-Verlag, 2000.
31. A többi püspöki funkcióról, pl. a közbenjárói, a megszentelői hatalomról itt természetesen nincs szó.
32. Gyónás–bűnbánat–megbocsátás.

ZSOLT GÖRÖZDI

THE PROBLEM OF THE PROTESTANT CLERICAL RANKS AT THE CHURCHES OF REFORMATION
IN THE 16 CENTURY

The Clerical Ranks (Kirchenordnung) in the protestant theological literature of the 16 century served as special clerical constitutions for the organising churches (communities) in that position, when the bishop clerical structure broke and a new structure developed during the study of the Bible that was to enter into force that needed principles on spiritual and organisational level, when the basic teachings of reformation, under which influence reformation of the church happened, were to reach the members of the church, that needed at one hand a short summary, and at the other hand a methodological assistance, when the relationship between religious and earthly leadership was to be articulated.

The author, who in the Hungarian language and Central European reformed theology deals with Protestant clerical ranks in detail as the first person, in this study gives an introduction, a kind of categorisation of the given issue.

KARASSZON ISTVÁN

Nőalakok az ősatyákról szóló elbeszélésekben*

ISTVÁN KARASSZON
FEMALE CHARACTERS IN THE STORIES ON ANCIENT

22
222/224
22.046

The Old Testament. Ancient Fathres. Female Characters. Interpretation of the Bible.

Azt hiszem, egyáltalán nem meglepő a fenti cím, talán csak a személyem lehet az, hiszen jobb lenne, ha az észrevételeket egy nő tenné meg. Ugyanakkor az is szerencsés lehet, ha éppenséggel nem érintett módon, hanem mintegy madártávlatból figyel valaki az elbeszélésekre. Ezek az elbeszélések ugyanis csak látszólag szólnak férfiakról; bár igaz, hogy a nagy események férfiakkal kötődnek, mégis jobb lenne azt mondanunk, hogy családi történetek állnak előttünk. S ha így van, akkor a kiemelkedő események mellett keresnünk kell a meghatározó eseményeket is – s ezekben a nők nemcsak hogy jelen vannak, hanem a női karaktertípusok széles spektrumát mutatják fel, amelyet érdeklődő férfiszem is jól kivehet.

Sára

Ezt a típust nem nehéz jellemezni. Úrnő! Akár egy angol lady. Az elbeszélések szerint nem törődik igazán sokat férje dolgaival; a világ legtermészetesebb módján követi őt, amikor Ábrahám elhagyja a szülői házat. Talán a legérdekesebb, hogy tulajdon testvérével, Lóttal sem törődik, mindig Ábrahám az, aki Lót dolgait elrendezi. Az ország ígérete, a szövetségkötés, a jövődől nagy nép látomása¹, csatározás a Szid-dím völgyében nagy királyokkal² – mindez nem foglalkoztatja Sárát. Szinte előttünk van egy angol szalon, ahol nagyon élvezetes lehet a társalgás, de csak hogy nem tiltott dolog valami értelmes dologról beszélgetni... Sára nem kimarad ebből: egy rezzenése sem árulja el, hogy egyáltalán érdekelné ez a dolog.

A gyermek, az érdekli Sárát! Igaz, hogy először csak nevet rajta, hogy ez lehetséges, hiszen elmúlt az idő! De a gyermekért mindent megtesz; szinte az a benyo-

*A fenti tanulmány a Budapesti Biblia Múzeum Csak szépek voltak? kiállításának alkalmából az Ószövetségben szereplő nőkről tartott előadás szerkesztett változata. Az előadás szövegét messzemenőig megtartottuk, viszont a jegyzetanyagban súlyt fektettünk arra, hogy a tudományos kutatásról is értesüljön az Olvasó.

másunk, hogy az úrnőben megszólalt az anya. Még egy olyan kompromisszumra is képes, amely európai ízlésünknek aligha felel meg: szolgálólányát kölcsönzi oda Ábrahámnak, hogy egyfajta ősi béranyaság keretében ő is családanya lehessen. Bizarr kép; bár tegyük hozzá, ez volt a sterilitás ókori megoldása. – Ám ezt még mindig könnyebb megérteni, mint azt, amikor az anyából előbújik az úrnő. Fordítva is megtörténik ugyanis az eset, s érdekes módon éppen akkor, amikor a lehetetlen is lehetségessé válik, s Ábrahám hite elnyeri jutalmát: Izmael után megszületik Izsák. Érdekes, hogy akkor mozdul meg Sárában az úrnő féltékenysége, amikor a két fiú egymással játszik³, s ekkor jut eszébe, hogy a szolgálólány fia éppúgy fog örökölni, mint saját fia. Az úrnő cselekszik: Ábrahám elűzeti a háztól a másik asszonytól született fiát.⁴ Ma így mondanánk: nem az a baj, hogy megteszi, hanem az, hogy megteheti. És megtette.

Sára úrnőként élt, s úrnőként halt meg. Nagy temetése, egész barlangsírboltja van, amelyet Ábrahám nemzetközi alku révén szerez meg egy jelentős helyen (Mamréval szemben). Lehet ezt a típust szeretni, lehet utálni – Sára alakja azonban ma is itt van közöttünk!

Hágár

Úrnő csak addig van, amíg szolga is van. Hágár szolga, s nem is a legszerencsésebb. Úrnőjétől egyszer menekülni is kényszerült. S vajon mit érezhet egy nő, amikor kölcsönadják egy férfinak? A maximális kiszolgáltatottság fejeződik ki ebben. S érdekes, hogy éppen ez a kiszolgáltatottság, illetve ennek a következménye lesz az, ami ideig-óráig Hágárnak valamelyest elismertséget ad: a gyermek révén emelkedik a társadalmi ranglétrán, igaz, ezzel még inkább kiváltja az úrnő, Sára haragját.⁵ Az viszont borzasztó, amikor nem csak ő, hanem a megszületett gyermek is belevonatik a szolgaságba: Hágárnak gyermekével együtt kell elmennie Sára féltékenysége miatt. Itt, és csakis itt pillantunk meg valamit a szolga Hágár érzelmeiből: Beérseba pusztájában az elkeseredés könnyeit hullatja Hágár, de nem önmaga miatt, hanem gyermeke miatt.⁶

Az olvasók nyilván tudják, hogy Hágár szenvedései nem voltak hiábavalók: Isten megmentette a számkivetett asszonyt, s az ő gyermeke is, Izmael, egy nép ősatya lesz. Tehát nem volt hiábavaló mindaz a kényszerű alázat, amit Hágárnak vállalnia kellett. A szolga személye azonban nem csak társadalmi helyzete miatt egészen más, mint Sára úrnő-volta: Sára úrnő, akár van gyermeke, akár nincs. Hágár viszont szolga – s a gyermek által válik ősanyává, igaz, nem kevés szenvedés által. Lehet, hogy ez a szerep tetszik némelyeknek, az ún. „modern” nők pedig átkozhatják azt: igen, a családban vállalt áldozatos női élet is magasba emelhet valakit, s a megáláztatások útján is magasztossá válhat egy női alak. Sáráról azt mondtam: ez a női típus itt él közöttünk; Hágárról azt mondom: *remélem*, hogy még itt él közöttünk, bírom benne, hogy még nem halt ki ez az alak.

Rebeka

A fentiekben bemutatunk két viszonylag egyszerű típust: az úrnőt és a szolgát. Rebekáról talán még kevesebbet tudunk, mint a két előző hölgyről, de annyi bizonyos,

hogy ő az előbbieknél sokkal bonyolultabb személyiség. Látszólag szép és jelentéktelen személyként lép be a történetbe, ami nem is az övé. Lehet, hogy nem is Izsáké, hanem még Ábrahámé. Ugyanis Ábrahám szerez feleséget fiának, Izsáknak, a még Mezopotámiában maradt rokonság köréből. Rebeka úgy megy férjhez, hogy előzőleg nem is látta jövőendőbelijét.⁷ De biztos szép és kedves fiatal lány volt, ha Izsák megvigasztalódott mellette, mert hogy anyja halála után annyira bánkódott. S biztos igen kíváncsi is volt Rebeka mások szemében is, ha Gerárban idegen király is megkívánja őt. Egy véletlen csupán, hogy Izsák megtarthatja ezt a kedves kincset!⁸

Izsák történetéből egyébként nem sok minden maradt fenn, így Rebekáról se tudunk sokat. Már a Jákob-történetek kezdődnek el, amikor egyszer csak egy másik Rebekát pillantunk meg.⁹ Szerb Antallal szólva mondhatnánk, hogy a rózsza egyszer csak rádöbbsent arra, hogy ő voltaképpen ostromgép, vagy hogy Rebeka angyalarca mögött egy gladiátor szíve rejtőzött. Az elsőszülöttség elorzásában ugyanis ő segíti Jákobot a csel végrehajtásában. Ő ugyanis Jákobot szereti, míg Izsák inkább Ézsaut. Röviden: a haldokló férjet úgy csapja be, ahogy csak egy férfit becsaphat egy nő, csak hogy az ő jelöltje kapja meg az áldást. Az elbeszélés kicsit furcsa: a haldokló Izsák jó étvággyal elfogyaszt egy egész kecskegidát, hogy összeszedje erejét az áldáshoz; viszont már annyira gyenge a felfogóképessége, hogy Jákob kecskebőrrel fedett kezét nem ismeri meg. Így vagy úgy: a csel sikerül; a bájos ara most rafinált nőszemélyként jelenik meg előttünk, aki célja elérése érdekében még férjét is rászedi.

Egyetlen szót lehet védelmében felhozni: azt, hogy igaza volt. Izsák tévedett; Jákobot illette az áldás, nem Ézsaut. Rebeka ugyanis anya volt, s ki ismerhette jobban a gyermekeit, mint maga az édesanya? Csalás, de *pia fraus* – nem saját érdekében, hanem a család java érdekében. Jákobról pedig elmondhatjuk, hogy nem az „apja fia”, de ha a csalássorozatot nézzük, akkor biztosan Rebeka leszarmazottja.

A történet túlmutat önmagán, és éppen a fent említett *pia fraus*, kegyes hazugság definíciójában lehet számunkra rendkívül tanulságos. Egészséges érzésű ember, természetesen, irtózik a hazugságtól. A hazugságnak egyetlen formája elfogadható (igaz, jelen sorok írója még ebben a formában is igen nehezen fogadja el a hazugságot): ha nem önérdékből történik, hanem éppenséggel annak az embernek az érdekét szolgálja, akinek hazudunk.

Ide kívánczik egy régi történet. Olyan régi, hogy még az egyik tanáromtól származik (aki lassan a kilencvenedik életévéhez közeledik). Neki pedig nem akárki mondta el, hanem a cinkotai tanítóképző fővédnöke, aki történetesen gróf Batthyány Lajos lánya volt – tehát a harmincas években lehetett mintegy kilencven esztendő. Talán tudják némelyek, hogy 1849-ben gróf Batthyány Lajos, első miniszterelnökünk, a börtönben öngyilkosságot kísérelt meg. Az osztrákok ezt megakadályozták; nekik nem volt elég a miniszterelnök halála, nyilvános kivégzést akartak. Az eset után látogathatta meg lánya a börtönben a beteg édesapját – ekkor látta utoljára. Teljesen érthető, hogy a tíz év körüli kislány könnyeivel küszködött. Saját emlékezete szerint apja meg is kérdezte tőle:

- Miért félsz? – Mire ő:
 - Nem félek! – Pedig dehogynem!
 - Akkor miért sírsz? – jött a következő kérdés.
 - Nem sírok! – itt az újabb hazugság.
- Batthyány Lajos erre, ahogy tudta, fölemelte a fejét:

– Tanuld meg, hogy a magyar asszony nem fél, nem sír – és nem hazudik!

Azóta eltelt másfél évszázad. Megtudtuk, hogy bizony a magyar asszony fél (ha van rá oka; és volt sok); bizony sír is (mert hogy erre is volt ok). És ha kell, hát hazudik is, hogy szeretteinek szolgáljon. De hol vannak a magyar asszonyok?

Ráhel és Lea

E két asszony helyzete nehezen érthető számunkra! A bigámia olyan szokatlan jelenség, hogy minden erkölcsi érzékünk csődöt mondani látszik; hogyan kell viselkednie egy istenfélő embernek egy ilyen helyzetben? A Kr. e. 2. évezredben ez a szokás létezett az ókori Keleten, s bizony nem embertelenség akart lenni: nyilván a családi otthont biztosította több nő számára, akiknek nem jutott volna férj, hiszen férfi kevesebb volt a korabeli társadalomban.¹⁰ Biztosan ezért csapta be Lábán Jákobot, s ezért csempészte be a nászéjszakára Leát Ráhel helyett, s biztosan ezért akceptálták a lányok is apjuk viselkedését. Hogy aztán Jákob még hét esztendeig szolgál Ráhelért, az már a családi gazdaságnak tiszta nyereség!

A magam részéről sokra értékelem, hogy a történetek után Jákob és Ráhel nem löki ki Leát az utcára, még amikor Lábántól elválnak, akkor sem. Ez ugyanis Leának a halált jelentené! Viszont ezáltal mindhármán fölvállalnak egy olyan megkötöttséget, ami számunkra szinte elképzelhetetlen.¹¹ Vajon mit gondol Jákob akkor, amikor a két testvér azon alkuszik, hogy a férj kinél töltse az éjszakát? Hogyan képzei el Lea az életét olyan összefüggésben, hogy ő áll az útjában Jákob és Ráhel boldogságának. Vagy mit gondol Ráhel, amikor Jákob mégis Leánál tölti az éjszakát? És vajon mit gondolnak az európaiak, akik tökéletesen látják ezt az áldatlan állapotot, mégis életükben újra és újra megismétlik a szerelmi háromszög hibáját? Ezek a kérdések szükségszerűen költői kérdések maradnak; úgy gondolom, nincs rájuk jó válasz, ha egyáltalán válaszról beszélhetünk.

A meglepő az, hogy minden megoldatlan probléma ellenére úgy tűnik: három főhősünk teljes életet él.¹² Ráhel és Jákob szerelme beteljesedik – még akkor is, ha meddősege hosszú ideig zavarja az idillt. Végül mégis születnek gyermekei. A beteljesedett szerelem azonban nem hosszú életű, hiszen Benjámin születése után Ráhel meghal. Szegény Jákob megtapasztalhatta, hogy a jóból mindig kevés van! Hátramaradt egy olyan asszonnyal, akit soha nem kívánt! Ezzel együtt nem tűnik úgy, hogy Lea boldogtalan lenne. Bizonyal leszámolt már azzal, hogy nem mehet férjhez, s boldog abban az állapotban, hogy mégis házasságban élhet, ha nem is szerelmi házasságban. Isten gyermekek révén kárpótolta őt sok mindenért, s családayaként teljes életet élhet Lea is. A szereplők közül mindháromnak adatott valami, míg – ez igaz – mindegyiküknek meg kell érteni a „valamit valamiért” elvét is. Ami ebben az elbeszélésben igazán szép, az az, hogy a szereplők egyikétől sem hallunk panaszt, zúgolódást a sors ellen; mindegyik elfogadja, hogy kapott valamit, s azzal boldog lehet. „Gib Dank dafür, was du hast, so vergisst du darüber zu klagen, was du nicht hast” – sugallja az elbeszélés. Mi sem áll távolabb tőlük, mint egy olyan mentalitás, mely „nem nyugszik, hogy ha nincsen, és nem boldog, ha van”. Mi sem áll távolabb e három személytől, mint az a magyar fiatal édesanya, aki sajnálja, hogy kisbabája miatt nem mehet mozi – tényleges alternatívát említek! Úgy gondolom, ez a három ember példát szolgáltat arra nézve, hogy megszorításokkal, kényszerű kompromisszumokkal is lehet teljes életet, boldog életet élni. Furcsa, de hasznos történet ez az ókori szerelmi háromszög!

Támár

Riasztó jelenség, azt is mondhatnánk: szajha! Vigasztalásunkra szolgáljon, hogy az 1Móz 38 történetét még soha senki nem tudta igazán megmagyarázni: vajon miért szakítja ketté ez a fejezet a József-történetet?¹³ Miért nincs se előzménye, se következménye, ha olyan fontos a mondanivaló? S az elbeszélés ugyan történeti jellegű, mégis az elképzelhetetlenségig bizarr: Támár először Júda fiát, Ért kapja férjül. Ennek halála után sógorházasságban¹⁴ élhet Ónánnal, aki viszont nem akarja, hogy fia szülessen, ezért Isten őt is halállal bünteti. Következnie kellene Sélának, de Sélá még kicsi: Támárnak várnia kell. És a várás nem szül gyümölcsöt: nem adják hozzá Sélához...

Ekkor jön az a meghökkentő lépés, ami joggal sokkolja a mai olvasót: Támár páránának öltözik, s tulajdon apósával kényszeríti ki szerelmi kapcsolatot, hogy teherbe essen tőle. A terhesség jeleinek a láttán felmutatja azokat a jegyeket, amiket csak Júdától kaphatott: a pecsétnyomót zsinórostul és a botot. Júda ekkor eszmél: ő volt igazságtalan Támárhoz, amikor megtagadta tőle harmadik fiát, s Támár volt az, aki ennek ellenére hűséges volt Júda családjához, hiszen a megszületendő gyermekek, Pérec és Zerah továbbviszik a család hagyományát.

Bizarr történet: Támár éppen egy illegitim kapcsolat révén mutat hűséget egy olyan családhoz, amelyik nem volt hűséges hozzá – igaz, ez a család már az ő családja. S bár nem vagyunk biztosak abban, hogy miért tartotta a szerző fontosnak elmondani ezt a történetet, abban biztosak lehetünk, hogy a szándéka mindenképpen az volt, hogy éppen erre az ellentmondásra, s az abból fakadó bizarr effektusra építette az elbeszélését. Az elbeszélés bemutatja a nőiség ellentmondásos helyét a társadalomban. Először is ábrázolja a nőiséget megélni akaró nő kiszolgáltatottságát, gyengeségét: Támárban semmi hiba nincs, nem ő tehet balsorsáról, a férjek nem töltik be a rájuk váró szerepet. A nőiség veszélyeztetett, hiszen ha a család inkorrektül viselkedik Támárral szemben, akkor rá teljes elszigeteltség vár. Ugyanakkor a nő erő hatalmas; olyan nagy, hogy a családfőnek, sőt az egész családnak meg kell hajolnia előtte. Támár lépése több, mint radikális; majd hogy nem agresszívnek nevezhető, s a szemrehányás sem hiányzik belőle. Olyan lépés, amely előtt Júdának is kapitulálnia kell – nem bánthatja Támárt, hiszen akkor saját gyermekét is bántaná. Egy ilyen lépés tökéletesen alkalmas arra, hogy akár egy egész családot terrorizáljon – ismétlem, családi életeket ronthat meg, ha hasonló lépésre szánja el magát egy nő. Támár persze, s ez igen hangsúlyos az elbeszélésben, éppen séggel nem ártani, hanem használni akar.

Így hát az elbeszélés nagyon fontos ma is; mint ha csak azt mondaná: éld meg tudatosan a nőiségedet, annak gyenge és erős oldalával együtt. Viszont: *eligas quem diligas* – válaszd ki, hogy kinek az érdekében teszed ezt, s ahhoz a személyhez, ahhoz a családhoz légy mindvégig hűséges!

Potifárné

Mindeddig olyan körökben mozogtunk, ahol a tárgyalt nőalak hangsúlyozottan családi körben mozgott. Szándékom az volt, hogy kimutassam: bár nem független személyek ezek a nőalakok, de azt sem lehet mondani, hogy kiszolgáltatottak, vagy ne

lennének meghatározók az elbeszélésekben. Nem lenne teljes azonban a kép, ha nem térnénk ki egy olyan nőre, aki nem áll családi összefüggésben (igaz, házassági kötelékben él). Egy klasszikusan önálló nőről van szó, akinek önálló vágyai vannak, önálló akarata van, s önállóan cselekszik.¹⁵ Megkívánja a fiatal zsidó szolgát, s meg akarja szerezni; s hogy nem sikerül, hatalmánál fogva börtönbe juttatja Józsefet. Úrnő Potifár felesége is, bár egészen más alakja van, mint Sárának.

Nos, nem az önálló kívánsággal, akarattal és cselekvéssel van baj.¹⁶ Ez a történet még lehetne szép ettől, de – miként tudjuk – nem az. Ha Potifárné úgy döntene, hogy Józsefet és nem a férjét szereti, akkor megszöktethetné, s az ifjú szerelmesek elmehetnének az Óperenciás-tengeren túlra, ahol boldogan élhetnének, míg meg nem halnak – és a történet szép, romantikus történet lenne. Ám nem ez történik: Potifárnének egy rabszolga kell, aki kívánságait kiszolgálja. Ahol az emberi kapcsolatok nincsenek tisztázva, ott nagyon nehéz a szerelmet megélni! Egy férfi boldogan vállalja a rabszolga szerepét a szerelmes asszony lábainál – na de nem úgy, hogy erre az egyiptomi katonaság kényszeríti! A szerelemben szükségszerűen mindenki kiszolgáltatott; nem kívánhatjuk, hogy csak az egyik fél szolgáltatassa ki magát.

A történet azonban mégsem erről szól. Megdöbbenő a felismerés, hogy az előbb még szerelemre vágyó Potifárné csalódottságában hazug váddal börtönbe juttatja Józsefet. A szerelem és a be nem teljesedett szerelemből táplálkozó gyűlölet édes-testvérek: a kettő közötti átmenet szinte észrevehetetlen. Az érzések nem mindig egyértelműek. Ez nem azt jelenti, hogy nem fontosak, hanem azt, hogy kontroll alatt kell tartanunk őket – mind az önállóság iránti vágyban, mind a bosszúvágyban.

Jegyzetek

1. Természetesen világos immár a kutatás számára, hogy ezek a motívumok mind később jelentkeztek az Ábrahám-történetekben: az ígéretek megfogalmazását sokáig a deuteroniumi reform idejére datálták (tehát a Kr. e. 7. század végére). Újabban azonban egyre bizonyosabbak a kutatók abban, hogy Ábrahám történetének végső megfogalmazása a babiloni fogság utáni (tehát Kr. e. 5. századi). Lásd A. de Pury, Abraham: The Priestly Writer' 'Ecumenical' Ancestor. In S. L. McKenzie–T. Römer–H. H. Schmid (eds.): *Rethinking the Foundations. Historiography in the Ancient World and in the Bible*. Berlin – New York, W. de Gruyter, 2000, 163–181. p.
2. Az 1Móz 14 történeti kiértékelése mindenesetre eléggé nagy fejtörésre adott okot! Az itt ellenségként szereplő Amráfel név ui. etimológiailag tökéletesen megfelel a Kr. e. 18. század nagy babiloni törvényhozó király névének: Hammurapi. Elképzelhető, hogy Ábrahám ezzel az ismert királlyal csatázott volna? Nem kívánjuk eldönteni a vitát. Csupán annyit említünk meg, hogy a Hammurapi név nem ritka: több babiloni király viselte ezt a nevet, valamint Szíria területén, Ugarit városában is több Hammurapi nevű király uralkodott. Éppen ezért a konkrét személlyel való azonosítás nem könnyű!
3. A héber szövegből három szó lemaradt, ami a görög és a latin fordításokban megmaradt. Így az 1Móz 21,9 fordítása: „Amikor Sára látta, hogy együtt játszik fiával, Izsákkal az egyiptomi Hágár fia, akit Hágár Ábrahámnak szült.”
4. Itt most nyilván zárójelbe tettük azt az egyébként rendkívül fontos kérdést, hogy mennyiben személyes történeteket írnak le az ósatyák elbeszélései, s mennyire egy-egy nép eredetét magyarázó mondákról, típushelyzetekről van szó. Izmael és Izsák viszonyában ugyanis nyilvánvaló, hogy az arabok és a zsidók viszonyának historizált elbeszélésével

van dolgunk – éspedig nyilvánvalóan zsidó szemmel nézve. Az ősatyák elbeszélésének történetiségéről lásd T. L. Thompson: *The Historicity of the Patriarchal Narratives*. Berlin – New York, W. de Gruyter, 1964. Ha az elbeszélések helyét keressük Izrael történetírásában, akkor ugyanettől a szerzőtől érdemes elolvasni még az *Early History of the Israelite People, From the Written and Archaeological Sources* című művét (Leiden, Brill, 1994). Megjegyzendő még, hogy a 20. századi régészet jelentősen hozzájárult az ősatyák korának tudományos értékeléséhez (igaz, nem konkrétan az ősatyák történetiségének bizonyításához!); az ilyen irányú kutatást jól foglalja össze: W. Leineweber: *Die Patriarchen im Licht der archäologischen Entdeckungen. Die kritische Darstellung einer Forschungsrichtung*. Berlin, P. Lang, 1980.

5. Az elbeszélés nyilván sokkoló hatással van a mai olvasóra. Nem véletlenül, hiszen bizonynyal eredetileg is ez volt a szándék! Ezzel együtt hálásak lehetünk az elbeszélésnek, hiszen a legjobban ez a passzus világítja meg számunkra az izraeli államalapítás előtti keleti családjogot, amelyben a főfeleségnek meglehetősen széles körű jogai voltak. Ezt legjobban talán E. A. Speiser fejtí ki: *Genesis*. Garden City, Doubleday, 1964.
6. Lehetetlen nem arra gondolni, hogy Beérseba pusztájában volt egy bizonyos hely, amelynek az izraeliek különös jelentőséget tulajdonítottak – itt fordul az elkeseredett Hágárhoz is Isten, de Illés is majd itt kap biztató szavakat Istentől, amikor Jezábel elől menekül. Csak arról lehet szó, hogy a Biblia egy lokális teofánia emlékét őrizte meg; hogy azonban pontosan ezen mit kell értenünk, azt nehezen lehetne történetileg verifikálni!
7. A történetet lehetséges úgy is értelmezni, mint az endogámia szép példáját. Természetesen itt számot kell vetnie a kutatónak azzal, hogy tényleges történetet ír le az elbeszélés, s nem csupán a nemzeti összetartás jó példája Izsák házasságának története (természetesen Jákob házassága is ebbe a kategóriába tartozik).
8. Az 1Móz 26 ugyan nem áll egyedül ezzel a motívummal, de R. Martin-Achard véleménye szerint ez a történet az eredeti.
9. Az ősatyák elbeszéléseinek nagy kutatója, a genfi A. de Pury úgy tartja, hogy ez az elbeszélés talán a legrégibb az ősatyák történeteinek megfogalmazásában. Szerinte a Hős 12 azt bizonyítja, hogy már a Kr. e. 8. században lényegében véve megvolt valamennyi elem a Jákob-történetekből. Kétkötetes monográfiája mindmáig meghatározó a kutatásban: *Promesse divine et légende cultuelle dans le cycle de Jacob*. Paris, Gabalda, 1975. Magyarul: A Papi Irat Jákob-története. In Balla Péter–Németh Dávid (szerk.): *„Hálával áldozzál...”* Budapest, KRE HTK, 2005, 19–46. p. Az utóbbi évek vitáiban A. de Pury véleményét ugyan néhányan vitatják, miszerint a Hős 12 valóban egy ősi vitát tartalmazna a patriarchatörténetek és az egyiptomi szabadítás története között, de arról nincs vita, hogy a Jákob-történetek Izraelben meglehetősen régi időkre mennek vissza. Lásd itt: T. Römer: *Les histoires des Patriarches et la légende de Moïse: une double origine? In Comment la Bible saisit-elle l'histoire*. Paris, Cerf, 2007, 155–196. p.
10. Bizonyos, hogy ez a meglehetősen furcsa, ugyanakkor logikailag mégis csak érthető helyzet ihletett meg sokakat a modern európai irodalmárok közül. Csak az egyik legjelentősebbre utaljunk: Thomas Mann bibliaértelmezését tárgyalja F. W. Golka: *Jakob – Biblische Gestalt und literarische Figur*. Stuttgart, Calwer, 1999.
11. Természetesen bennünk az a gyanú is fölmerül, hogy Jákobnak és családjának a képe mennyire felel meg a tényeknek, s mennyire csak a monda által sugallt képről van szó. Röviden: nem tudjuk! Azok az adatok, amelyek fennmaradtak számunkra az ókori Izrael családi életéről, sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudják a Jákob-történetekben látható képet. Lásd L. G. Perdue–J. Blenkinsopp–J. J. Collins–Carol Meyers: *Families in Ancient Israel*. Louisville, Westminster John Knox Press, 1997.
12. El kell ismernünk, hogy ugyan ez derül ki az elbeszélésből, de az elbeszélő szándéka ezen a ponton nyilván egészen más: már a gyermekekre koncentrál, s nem annyira a szülőkre! Ez maximálisan érthető, hiszen a tizenkét fiúgyermek aztán Izrael tizenkét törzsének feje lesz – hiszen mindegyik név egyben egy törzs neve is. Azt azonban nem lehet vi-

tatni, hogy a tizenkettes szám, valamint a törzsek egymáshoz való viszonya is későbbi szempontokat tükröz – így az elbeszélés a gyermekek születésében, sőt későbbi történetében is ezt tükrözi, s kevésbé a tényleges történelmet. A törzsek egymáshoz való viszonya a 20. században Izrael keletkezésének egyik meghatározó hipotéziséhez vezetett: főként M. Noth kutatásai alapján gondolták azt sokan, hogy az izraeli állam előfutára egy szakrális törzsszövetség volt: az amfiktiónia (lásd M. Noth: *Das System der zwölf Stämme Israels*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1962). Noth hipotézisének a későbbiekben fölfedett egyik gyengéje éppen az, hogy a tizenkettes szám nem lehet eredeti, hiszen a törzsek történetének későbbi alakulását feltételezi. József törzsből pl. kettő lesz (Efraim és Manassé), Simeon törzse beolvad Júdába, s kétséges, hogy Lévi törzse tényleges törzs volt-e valaha. Az egykor meghatározó Benjámín törzse is szépen beolvad Júda államába az országszakadás után. Pontos történelmet tehát csak igen alapos kritikai vizsgálódás után írhatunk. Ez itt nem célunk, az viszont igen, hogy az elbeszélésben rejlő erkölcsi tartalmat kiaknázzuk!

13. Csak a legfontosabbat hadd említsem itt – amennyiben nem látná valaki! Júda és családj a József-történetek szerint nyilván Egyiptomba megy a többi testvérral együtt. Az 1Móz 38 szerint a család Palesztinában marad – ez az ellentmondás kibékíthetetlen. Hasonló tehát a helyzet, mint az 1Móz 34-ben – csak hát az az elbeszélés is igen nehezen magyarázható. A kutatásban már régóta fölmerült az a kérdés, hogy Támár történetét esetleg utólag iktatták be a Józsefről szóló elbeszélésbe. A kérdés csak az, hogy egy ősi, független történetet iktattak be a szerkesztő vagy esetleg egy újabb, fontos történetet írt meg, hogy – mintegy korrekcióként – pontosítsa a törzs fejeinek életét. Figyelmes olvasó nyilván észreveszi, hogy ez utóbbi véleményt követem, aminek oka az, hogy a Genézis könyvének nagy kutatója, H. Gunkel érvei meggyőztek (*Genesis*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1974, 419. skk.). Gunkel egyrészt jelentős párhuzamot lát a Támár-történetek és az egyiptomi Ízisz-mítosz között, ahol szintén arról van szó, hogy Ízisz a meghalt férjtől kíván (és szerez) gyermeket. Másrészt Gunkel a Zsuzsanna-történetet látja párhuzamosnak: egy olyan nőalakról van szó, aki még az erkölcstelenség látszatát is föl vállálja azért, hogy erkölcsös maradjon. Támár bátorságát és eltökéltségét Gunkel a Judit-legenda párhuzamaként magyarázza. Mindez arra utal, hogy nem ősi legenda, hanem egy hellenista korú, kifejezetten irodalmi tevékenységgel van dolgunk Támár történetében.
14. Mondanom sem kell: ez a téma igen sok vitára adott okot az *Ószövetség* kutatásában. Ha például Ruth könyvére tekintünk, ott nyilvánvaló, hogy a sógorházasság (levirátus) célja az volt, hogy a családot megvédje az elszegényedéstől. Ezért aztán az elhunyt feleségét családjába fogadta, eladósodott földjét pedig megvásárolta az elhunythoz legközelebb álló rokon (adott esetben nyilván a testvér, de Ruth esetében nem ez volt a helyzet). Támár esetében a kérdés nem annyira a családi vagyon körül forog, de nem is Támár anyagi biztonsága a cél, hiszen Júda családjában mindkettő bizonyítottan megvolt. Cél viszont, hogy az idejekorán elhalt férj helyett annak öccsétől utódot szüljön Támár, s így az elhunyt férj neve ne haljon ki. Ez is lehetett a sógorházasság célja. A kérdés tárgyalását lásd Egeresi László Sándor: *Ruth könyve*. Budapest, Kálvin János Kiadó, 2006 (a nemzetközi szakirodalom ismertetésével). Elolvasásra ajánlható még Süll Tamás doktori disszertációja: *A nő és a férfi kapcsolata az Ószövetség fényében. A nő és férfi kapcsolata Rút és Eszter könyvében*. www.refteologia.sk/digi.htm.
15. Nyilván sem József, sem Potifárné alakja nem maradhatott hatás nélkül az európai irodalomra! Ismételtén utalunk F. W. Golka munkáira, aki az egyik legfontosabb 20. századi recepciót tárgyalja: Thomas Mann bibliaértelmezését. Jegyezzük meg, hogy már Golka tanára, a híres G. von Rad is felfigyelt erre a páratlan irodalmi alkotásra (lásd F. W. Golka: *Die Biblische Josefsgeschichte und Thomas Manns Roman*. Oldenberg, 1991).
16. A figyelmes olvasónak nyilván föltűnik, hogy egy olyan történet, amelyik feltételez már egy önállóan cselekvő nőt, viszonylag késői lehet az izraeli irodalomtörténetben. Ez így

is van: a József-történetek a patriarchatörténetek legfiatalabbika. Az önálló exisztenciával, akarattal és cselekvőképességgel rendelkező nő csak hellenista korban (tehát legkorábban a Kr. e. 4. században), görög hatásra lesz ismert Izraelben. Nem kell hozzá nagy fantázia, hogy kitaláljuk: a hagyományos zsidó gondolkodás nem szereti ezt az embertípust, s így több rendben is elítélően nyilatkozik róla. A kutatást ezen kívül foglalkoztatták még a József-történetek egyiptológiai vetületei is. Sajnos azonban – bár korrekt egyiptológiai adatokkal találkozhatunk a Bibliában itt is – nem tudjuk azonosítani azt a kort, amelyikről a József-történetek beszélnek. Ez egybevág azzal, hogy valószínűleg késői keletkezésű ez az elbeszélés, s a Kr. e. 2. évezred Egyiptomát csak elbeszélésekből ismeri! Lásd itt a kiváló egyiptológus tanulmányát: D. B. Redford: *A Study of the Biblical Story of Joseph*. Leiden, Brill, 1970. A bibliai elbeszélés analíziséhez az egyik legjobb tanulmány: H.-C. Schmitt: *Die nichtpriesterschriftliche Josephsgeschichte*. Berlin–New York, W. de Gruyter, 1980. Bármilyen sajátos is tehát a József-történet a Bibliában, úgy tűnik, az izraeli irodalomtörténetben nem egyedülálló: jelentősen a babiloni fogság után, hellenista korban létezhetett az a téma, amit L. M. Wills úgy fogalmaz meg, hogy „a zsidó az idegen királyi udvarban” – tehát a száműzetésben élő zsidók magaviseletét tárgyaló téma. Valószínűleg az Eszter könyvének születése is ebbe a kategóriába tartozik, de az arám nyelvű Ahikár-történet is. József története ezek szerint azt tárgyalja, hogy ha József idegen országban hűségese marad népéhez és Istenéhez, s emellett még a fáraóval szemben is lojális, akkor Isten megáldja, és sikereket is érhet el! Lásd L. M. Wills: *The Jew in the Court of the Foreign King. Ancient Jewish Court Legends*. Minneapolis, Fortress Press, 1990.

ISTVÁN KARASSZON

FEMALE CHARACTERS IN THE STORIES ON ANCIENT

The author by examining stories of the Old Testament introduces some of the typical female characters. These stories only seemingly talk about male characters; although it is true that the big occasions are connected with male characters, they still are about family stories. The study by the significant occasions searches even the determining occasions, in which women are not just present, but they show a wide spectrum of female character types that can be noticed even by a man's eye. Thanks to the above-mentioned we can get to know the character of Sara, Hagar, Rebeca, Rachel, Lea, Tamar and Potifar.

MEZEI ISTVÁN

VÁROSOK SZLOVÁKIÁBAN

ÉS A MAGYAR HATÁR MENTÉN

Fórum Kisebbségkutató Intézet – MTA RKK

VAJDA BARNABÁS

Multiperspektivitás és történelmi megbékélés

BARNABÁS VAJDA
MULTI-PERSPECTIVITY AND HISTORICAL CONCILIATION

372.893
93:37
94(437.6)
94(439)
371.311:93

Joint Hungarian-Slovak History-textbook. Mutual textbook-analysis. Multi-perspectivity. Methodology of Teaching History. Respect of Facts. Building of Empathy for History.

*Az egyszeri fiú imája a katedrálisban:
Ó, Uram! Minden ellenségemnek megbocsátottam,
...de a listájukat azért megtartom!*

Több mint egy évtizede annak, hogy az ún. magyar–szlovák közös történelemkönyv első tervei megfogalmazódtak. Az elképzelés 1996 körül a Történelemtanárok Társulásán belül merült fel, Simon Attila és Kovács László pedig olyannyira sikeresen vitték be a köztudatba, hogy az ötletet hamarosan felkarolta a Fórum Kisebbségkutató Intézet (a továbbiakban: FKI). Egy (valószínűleg 1996-os) intézeti programjelentés még csak megemlítette egy „szlovák–magyar kísérleti történelemtankönyv” tervét; egy évvel később viszont már konkrétan „szlovák–magyar történelemkönyv”-ként szerepelt az éves tervek között. Tóth Károly, a megnevezett program koordinátora megadta a terv stratégiai kontextusát is: egyfelől utalt a Ďurica-féle könyvre (Milan S. Ďurica: *Dejiny Slovenska a Slovákov* c. könyvének első kiadása 1995-ben jelent meg), valamint a kezdettől példának tekintett, holott akkor még csak készülő (!) német–francia közös történelemkönyvre. Érdemes felidézni, hogy a FKI igazgatója szó szerint „közös vagy inkább kompromisszumos tankönyv”-ről írt¹, és az előkészítés felelőseinek szlovák részről Viliam Kratochvíl, magyar részről Kovács Lászlót nevezte meg. Tóth Károly már itt fölvetette a magyar és a szlovák mellett egy angol nyelvű kiadás szükségességét; más kérdés, hogy előrejelzése, miszerint „előreláthatólag 1998 szeptemberére elkészülnek a tankönyvek”, túl optimistának bizonyult.

Ahhoz képest, hogy kezdetben senkinek sem volt világos a pontos cél, mára sokkal tisztábban látunk. Látjuk például a feladat erős dualitását, ami alapvetően annak belátását jelenti, hogy a közös ügy egyfelől intenzív magyar–szlovák párbeszédet, másfelől történészek és módszertanosok kooperációját igényli. A tudományos feladat két intézet két mérvadó történészéhez: Szarka Lászlóhoz és Štefan Šutajhoz

kötődik; ők emelték az ügyet az Szlovák–Magyar Történész Vegyes Bizottság szintjére, s tartják ott napirenden, kiterjesztve-bevonva a dologba pl. Peter Zelenákot és Dušan Škvárnát. Ami az iskolai részt illeti: a történelemtanítás kiemelt szerepével kapcsolatban kezdettől egyetértés van, a konkrét megvalósításhoz viszont olyan iskolai segédanyagokat kell készíteni, amelyek úgy válnak a szlovák–magyar megbékélés eszközévé, hogy egyben modernebb módszertani szemléletet is sugároznak. Sokat segített az International Society for History Didactics (Nemzetközi Történelemdidaktikai Társaság, a továbbiakban: ISHD), mivel épp a tervek formálódása idején, az EU-csatlakozást megelőző években fokozta közép-európai tevékenységét. Sokat tett annak érdekében, hogy a történelemtanítás legmodernebb eljárásai, az empátián és a multiperspektivitáson alapuló módszerek ebbe a régióba is beszivároghassanak. Nem véletlen, hogy azok a munkatársak, akik kezdettől a projekt konkrét iskolai megvalósítására helyezik a hangsúlyt (Viliam Kratochvíl, Jakab György és jómagam) kapcsolatban állnak az ISHD-vel.²

Bár 1999 és 2002 között a közös munka nem tudott túllépni a szorgalmi önszerveződés keretein, a tervhez ekkorra lassanként és alaposabb végiggondolás nélkül ráragadt a „magyar–szlovák közös történelemtanítási segédanyag” megnevezés. Magunkat nem hivatalos tanári munkacsoportnak nevezve, költségvetés nélkül, a történészekből lényegében függetlenül és alapvetően randomszerűen működünk. A 2007-et megelőző négy-öt évben már az a veszély fenyegetett, hogy a „közös történelemtanítási segédanyag” ügye kiüresedik; ekkoriban írta Jakab György találóan az *Iskolakultúrában*, hogy „a magyar–szlovák közös könyv ügye a bármikor elővehető megoldandó feladatok polcán alussza álmát a következő riadóig”.³

2007-től több dolog megváltozott. Előbb a két kormány, majd a Szlovák–Magyar Történész Vegyes Bizottság talaján vált programponttá a „szlovák–magyar közös történelemtanítási segédanyag”. Lassan tisztulnak az elképzelések, egyre kiforrottabbak az elméleti megközelítések, és most már látszanak (nemzetközi kontextusban is) a lehetőségek, az igények és a realitások pontosabb körvonalai. Ma már arról beszélhetünk, hogy mindkét térfélen zajlik a szerzők kiválasztása, elkészültek az első szövegváltozatok. Azt is pontosabban tudjuk, hogy közös „mi”-ről van szó. Az első lépés egy közös magyar–szlovák tanulmánygyűjtemény (mint tanári segédanyag) megírása, utána egy közös forrás- és dokumentumgyűjtemény kiadása. A harmadik fázisban iskolai (gimnáziumi) célra szánt modulok, feladatsorok készülnek, amelyeket módszertani segédanyagok és tanári továbbképzések támogatnának. Végül mintegy tucatnyi iskolában kellene egyoldalon, szélesebb tudományos és pedagógiai kooperáció keretében kipróbálni, átültetni az elkészült anyagokat.

A további eredményes együttműködéshez – a jó szándékon kívül – a jelenlegi magyar és szlovák historiográfiának önként vállalt madárperspektívára és nagy adag önkritikai hajlamra van szüksége. Ez a konkrét munkafolyamat szempontjából azt is jelenti, hogy tanulni kell mások hasonló tapasztalataiból, egyebek közt abból, hogy az efféle közös munka mind német–francia, mind német–lengyel vonalon (harminc évvel ezelőtt!) egy szimbolikus nagy lélegzetvétellel: a tankönyvek kölcsönös revíziójával kezdődött. A német–francia–lengyel tapasztalatok előbb különféle konferenciasorozatokon manifesztálódtak, majd nyomtatásban is megjelentek; így született meg pl. az ún. *Empfehlungen* (Ajánlások), amelyet 300 ezer német és 10 ezer lengyel nyelvű példányban küldtek el az érintetteknek, tudományos műhelyeknek, kiadóknak, iskoláknak.

Munkánkat nekünk is a szándékos ellenséggép-teremtés elleni határozott fellépéssel kellett kezdenünk, és megállapíthatjuk, hogy e tekintetben már nem állunk nullponton. Az első ilyen jellegű szeminárium – hivatalos címe szerint: *Seminár učiteľov dejepisu zo Slovenska a Maďarska* – Jakab György, ill. a magyar oktatási minisztérium szervezésében 2000. december 3–4-én valósult meg Pilisborosjenőn.⁴ Az érdeklődést és az ügy fontosságát jelezte, hogy a következő, két évvel később szervezett találkozón változott a szervezők összetétele: az Országos Köznevelési Intézet mellé csatlakozott a Pázmány Péter Egyetem Szlavisztikai Tanszéke (Käfer István) és a szlovákiai Történelemtanárok Társulása. Ez a 2002. április 5–6-án Piliscsabán lezajlott szeminárium azért jelentett áttörést, mivel a résztvevők egy szűkebb profilú kölcsönös tankönyvelemzést is el tudtak végezni⁵, és az esemény többekben is derűlátást keltett. Piliscsabán ugyanis a Viliam Kratochvíl (Comenius Egyetem, Pozsony), Michal Lászik (Szlovák Gimnázium, Szarvas), Jakab György (Országos Köznevelési Intézet), Kovács László (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba), Ábrahám Barna (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba), Simon Attila (Fórum Intézet, Somorja) és Vajda Barnabás (Magyar Tanítási Nyelvi Gimnázium, Pozsony) összetételű munkacsoport egy fontos előmunkát folytatott le, amikor egy négyoldalú és sokszempontú szakmai tanácskozáson részletes elemzést adott – a másik fél jelenlétében és füle hallatára – a Szlovákiában, ill. a Magyarországon megjelenő történelemtankönyvekről, beleértve a Magyarországon szlovák nyelven, ill. a Szlovákiában magyarul megjelenő tankönyveket is. A piliscsabai workshop után a munkacsoport – céljaink szempontjából biztató részeredményként – egy elemzés keretében ajánlásokat fogalmazott meg.⁶ Bár Piliscsabán a munka laza koncepció mentén zajlott, s az elemzett könyvek köre sem volt teljes (egyszerűen az objektív diszparitás része, hogy a magyar történelemtankönyv-piacca szemben a szlovákiai egy-síkú), azért az esemény jelentős előrelépésnek számít, mert a tankönyvanalízis szakmai és kölcsönös alapon történt, mind a négy oldal érintettségével. Emlékeztetem szerint ez volt az első olyan munkatalálkozó, amikor a résztvevőkben megrendült az elfogultan és örök módon pozitív önkép.

Lényeges, hogy közben a szlovák történelemszociológusok elitje is többszörösen nyilvánította hajlandóságát és nyitottságát a „szlovák–magyar közös történelemtankönyv” iránt, érthető módon az ügyet elsősorban a történettudomány szerves részeként, illetve annak kontextusában szemlélve. Erről a hajlandóságról és problémaérzékenységről tanúskodik többek közt a *História* című folyóirat 2007. november–decemberi száma, amelyben hat teljes oldalon hat megszólított történész: Peter Zelenák, Vladimír Segeš, Simon Attila, Szarka László, Dušan Škvarna és Andrej Tóth adtak hangot a szlovák–magyar megbékélés ügye iránti elkötelezettségüknek. Peter Zelenák itt úgy fogalmazott, hogy „a történészeknek nem azok a kényes kérdések, amelyek politikai feszültséget vonnak maguk után, hanem azok, amelyek vagy nincsenek kellően feltárva, vagy amelyeket a két történettudomány túlságosan eltérően ítél meg”.⁷ Simon Attila ugyanitt a professzionális következetességre apellált, annak adva hangot, hogy „a történészeknek bátrabbnak kellene lenniük, és nem szabadna félniük felvállalni szakmai véleményüket akár a közvéleménnyel szemben is”.⁸

Úgy tűnik, az önként vállalt madárperspektíva és az önkritikai hajlam adott, s 2008 februárjában már ott tarthattunk, hogy a Magyar–Szlovák Történész Vegyes Bizottság XIII. ülészakát követően (Kassa, 2008. február 6–7.) az egyre jobban for-

málódó közös csoport tagjai a Selye János Egyetem biztosította kereteken belül további elvi és operatív lépéseket tudtak tenni.⁹ A találkozón a történészek részére Csukovits Enikő, a tanárok számára Viliam Kratochvíl fogalmazott meg fontos irányelveket. Csukovits Enikő javaslatot tett a közös könyv pontos formájára: „A szerzői munkaközösség a tervezett közös tankönyv előkészítéséhez első lépésben tanulmánykötetet készít 14 történeti témakörben, témakörönként egy-egy párhuzamos magyar és szlovák tanulmánnyal. A tanulmánykötet mindkét ország történelemtanári számára készül, tanári kézikönyvnek.”¹⁰ Viliam Kratochvíl pedig tovább finomította a stratégiai módszereket: „A [történészek által írt] párhuzamos másodlagos szövegeket didaktikai szempontból úgy kell felfognunk mint kiindulási pontot (impulzust) a megírandó közös tankönyv munkáltató feladatsoraihoz vagy az adott (leíró) tananyagegységhez kapcsolódó feladatsorral való munkához.”¹¹

Azonban még Komáromban is tanácstalan vita tárgyát képezte a „közös” fogalom egyeztetési szakaszának metodikája. Hány szöveg lesz? Két szabad vagy egy közös? Lesz-e köztük kapcsolat, kell-e közjük kapcsolat, vagy a szövegeknek joguk van elbeszélni egymás mellett? Tanulságos kitekinteni arra, hogyan történt ugyanez az izraeli–palesztin „közös történelemkönyv” esetén. Az ő projektjük során tíz-tíz történész ült le, s alkotott párhuzamos, de egymástól nem függő, s főleg nem „konszenzusos” szövegeket. A „közös” fázisban a szerzők kölcsönösen kommentálhatták egymás szövegeit, de a nap végén a szerzők dönthettek, mit fogadnak meg szerzőpartnerük véleményéből. (Bevallották, nem túl sokat.) A két történészgárdának nem volt célja egymás meggyőzése, ugyanis önmagában a kooperáción alapuló szabad véleménykifejtés komoly előrelépést jelentett a beszűkült álláspontokhoz képest.¹²

Az izraeli–palesztin „közös történelemkönyv” projektjének még két tanulsága van. Egyrészt a Georg-Eckert Intituttól kapott hathatós (szakmai) támogatás. Az intézet többször felajánlott segítségét előbb-utóbb nekünk is fel kellene használnunk. (A lengyel–német közös tankönyvprojekt kezdete 36 évvel ezelőttre nyúlik vissza; s bár a gyakorlati megvalósítás csak 2008-ban kezdődött, de mert a team intenzív kapcsolatot tart a Georg-Eckert Intituttal, lehetséges, hogy meg fognak bennünket előzni.) A másik tanulság, hogy a közös történelemkönyvnek az arab és a héber mellett eleve angol nyelvű változata is készült; ez utóbbi nem egyszerűen megkönnyíti a nemzetközi szintésre való kijutást, hanem egyúttal tágítja az interpretációs mezőt, tovább puhítja az álláspontokat. Személy szerint nem akarom elhinni, hogy a magyar és a szlovák történészek között ugyanolyan animozitás volna, mint a két keleti nép között. Mégis: az izraeli–palesztin munka hat évig tartott, és 2008 végére az iskolákba kerül a könyv; mi tizenkét év után még mindig csak az előkészítés fázisában tartunk.

Miért lényeges az igazság keresése a magyar–szlovák közös tankönyv folyamatában? Az az elképzelés, hogy a modern történelemoktatásnak empátián és multiperspektivitáson kell alapulnia, számos kételyt, sőt ellenérzést kelt. Ám, míg az élenjáró módszertanosok szakmai-pedagógia okok miatt intenek körültekintésre¹³, addig a közvélemény hajlamos érzelmi alapon ellene szegülni. (A multiperspektivitással kapcsolatban gyakori a „kozmodopolitizmus” és a „nemzetárulás” vádja az internetes blogbejegyzésekben.) A mi kötelességünk és feladatunk, hogy mindenki számára érthetően elmagyarázzuk a legfontosabb szempontok közt azt, hogy munkánk minőségileg különbözik a nemzeti mítoszok vagy a kéjelegve csócsált történel-

mi sztereotípiák ismételtetésétől; hogy empátikus-megértő szándékunk minőségileg különbözik a szőnyeg alá söprők vagy a fél argumentumokat használók szándékaitól; valamint, hogy számunkra nemcsak az ellenségkép-teremtés, hanem az önmagunk áldozati szerepbe állítása és az álszent mentségkeresés is elfogadhatatlan.

Alapvető tétel, hogy a történettudományi kutatásban és a korszerű történelem-oktatásban egyaránt alkalmazott multiperspektivitás nem azonos a laza viszonylagossággal, relativizációval. A multiperspektivikus kutatási és oktatási mód ugyanis nem a történelmi igazságot helyezi bárhogy (azaz önkényesen) értelmezhető vagy vagy alapra, hanem intellektuális és ellenőrző elemként érvényesnek ismeri el a különböző (más) nézőpontok létét, és nyitott a különböző (esetleg eltérő) érvek fontolóra vételére. Magában rejti azt az ígéretes, bár sok türelmet igénylő lehetőséget, hogy a témához hozzászóló mindegyik fél a valóság és az igazság elérésére való törekvés közben együtt, közösen egy mélyebb/elmélyültebb tudás (igazság) birtokába jut vagy juthat. A történelemről ekként szerezhető minőségileg jobb tudást (*a more complex account of history*) Robert Stradling ekként fejti ki: „Azt is fontos tudatosítanunk, miért igényli a multiperspektivitás annak elemzését, hogy az egyes nézőpontok hogyan függnek össze, valamint annak felismerését, hogy mindegyik nézőpont egy nagyobb egység része: része egy komplexebb, egyben tökéletesebb képnek.”¹⁴

A magyar–szlovák „közös történelemtankönyv” kísérletében kulcsszerepe lehet, hogy képesek legyünk meggyőzni a szélesebb közvéleményt az elérhető eredmények gyümölcsöző voltáról. Melyek ezek az elérhető eredmények? Az első szinten ez lehet a történelemnek mint iskolai tantárgynak a történelmi tanulás elmélyítése által elérhető modernizációja, amihez az eszköz annak praktikus bevitele az iskola falai közé, hogy minden történelmi esemény többszempontú, tehát multiperspektivikus: az események szereplői, az ő szempontjaik, és természetesen mindnyájuk interpretációi. A történelemtanítás mindennapjaiban gyakorolt empátia és multiperspektivitás hosszabb távú hozadéka a reflexió szabadsága, az önreflexió (önkritika) igénye és a kifinomultabb érvelés – amit Robert Stradling összefoglalóan „fairness”-nek nevez¹⁵ –, végső soron pedig egy komplexebb és teljesebb történelmi kép kialakítása mindkét közösségben.

Nyilvánvaló, hogy a történelmi igazságra való törekvés olyan társadalmakban, mint amilyenek a mai, a hétköznapi józan emberi igazság gyakorlásától nagyon messze került Magyarország és Szlovákia nem lesz egyszerű. És akkor még nem beszélünk a szándékosan irányított (manipulált) történelmi tudat tehetetlenségi mozgásáról, mely „gépezetet” csak intenzív közös élmények volnának képesek leállítani. A kollektív és/vagy személyes kiengesztelődés, a megbocsátás példáira másutt is nagy szükség volt. A makacsságáról és erős francia nemzettudatáról hírhedt de Gaulle 1963-ban együtt áldozott Konrad Adenauerrel a reimsi katedrálisban; Helmut Schmidt és Valéry Giscard d’Estain vacsorázni szeretett együtt; Francois Mitterand és Helmut Kohl 1984-ben kéz a kézben könnyezett a verduni katonai emlékmű előtt; Gerhard Schröder és Jacques Chirac a fél európai saját meghívták közös sörözéseikre stb. A megbocsátásnak és a felejtésnek is kell, hogy legyen stílusa, s nem olyan, mint az egyszeri fiúé a tanulmány mottójában. És nemcsak akkor, ha egyforma erős országokról van szó. Az új keleti politikát kezdeményező Willy Brandt 1970-ben megrendülten térdelt és imádkozott a varsói gettó áldozatainak emlékmű-

ve előtt. A német–lengyel közös történelemkönyv szellemi atyja, Wladyslaw Markiewicz kényszermunkás és mauthauseni fogoly volt a második világháborúban; legközelebbi munkatársán, a lengyel–német történészkapcsolatok 1945 utáni legnagyobb szorgalmazóján, Maria Wawrykówán (1925–2006) pedig személyesen Mengele végzett orvosi kísérleteket Auschwitzban.

Paradoxnak tűhet, hogy magyar–szlovák viszonylatban épp az az akadály a legelső szimbolikus főhajtásnak, hogy népeink között soha nem volt olyan mély ellentét, mint a lengyelek, a németek és a franciák között. A nürnbergi pert sokan azért tartják kulcsfontosságúnak, mert franciák és németek közt ez volt az első katartikus mozzanat; utána nem lehetett azt mondani, hogy „hisz semmi nem történt”, meg hogy különben is, „nem mi vagyunk a bűnösök”. Egyik elemzésében René Roudaut a kelet-európai megbékélésnek arról az akadályáról beszélt, hogy szerinte nem történt meg a kommunizmus nürnbergi pere, így az igazság és a becsület fogalmi is relativizálódva a levegőben lógva maradtak, nincs viszonyítási pont, nincs erős alap. Csak a történelmi igazság megtalálása után, s csak néhány őszinte „közös letérdelés” után lesz lehetséges abba az irányba fordulni, hogy miként lettünk azzá, amik vagyunk, ahelyett, hogy azon rágódnánk, honnan jöttünk.

A teoretikus elemzés szempontjából zavaróan hathat, a végcél szempontjából azonban egyáltalán nem mellékes a magyar–szlovák munkacsoport által figyelembe veendő néhány praktikus szempont. Minden elkésztető szlovákiai iskolai tapasztalat (pl. az elkapkodott és kisebbségellenes közoktatási törvény, a szlovákiai iskolák metodológiai felkészületlensége) ellenére fontos végiggondolni a közös történelemkönyv iskolai felhasználhatóságának körülményeit. Ez egész egyszerűen azt jelenti, hol és milyen formában lehet helyet találni a „közös történelem-tananyagnak” a többi óra és tananyag között. Jelenleg kb. féltucat közös történelemkönyv terve fut a világban (a már említetteken kívül görög–török, lengyel–ukrán, japán–koreai), de csupán a francia–német projekt jutott a közvetlen iskolai megvalósítás szintjére. Ennek tapasztalatai nagyon frissek és meglehetősen hiányosak, de arra elegendők, hogy néhány fő irányt világosan mutassanak. Elsőkét azt, hogy a közös múlt feldolgozását helyes a közelmúlt és a jelenkor történetével kezdeni, mert ezekről áll rendelkezésre a legtöbb és a legváltozatosabb történelmi forrás. Másodszor a közös múlt témáját helyes az egyetemes történelemben beágyazni, természetesen speciális hangsúllyal az érintett népek történelmére. Az utolsó két alapszempont az, hogy a kísérlet feltételezi és igényli a kurrikuláris szabadságot (mint szisztémajellemzőt), valamint azt, hogy célszerű a nagy nemzeti narratívák helyett a hétköznapi emberek történeti szempontjaira helyezni a hangsúlyt.¹⁶

A gyakorlati szempontok között feltétlenül meg kell említenünk még három jelenséget: a „ráerősítő programokat”, az erőviszonyok kérdését, valamint a magyar–szlovák közös projekt speciális, más relációkban nem létező kérdéseit – tehát olyan praktikus problémákat, amelyekről szellemi tőke, koncepció és tapasztalatok hiányában ezidáig nem esett szó.

Mindenkinek tanulságos lehet, hogy a francia–német közös történelem-tankönyv ritkán említett, de annál fontosabb előkészítője és támogatója hosszú ideje az ún. Franco-German Youth Office nevű csereprogram, amelyben 1963-as alapítása óta 2008-ig kb. 8 millió francia és német fiatal vett részt. (A megdöbbentő számot René Roudaut a modern történelem legnagyobb békés népvándorlásának nevezte.) A fiatalok tevékenysége igen színes: a temetőgondozástól és a közös kórusoktól a kü-

lőnféle sportrendezvényeken, indán táborokon és graffityversenyeken át a kalandtúráig, a kolostor- és parlamentlátogatásig terjed.

További megfontolandó dolog a paritás-diszparitás kérdése. Többen osztják Borsi-Kálmán Béla véleményét, hogy a francia–német viszony „azért egyszerű”, mert paritásos alapon, 50-50%-os részvétellel zajlik: kb. egyforma nagyságú országokról van szó, amelyeknek igen hasonló a nemzetközi súlyuk, amelyek közös szellemi törekvéseit jelentős gazdasági prosperitás övezte, ráadásul mindkettejük történelme egyébként is erősen az egész európai történelem része. Aki azonban alaposabban megnézi az elkészült közös tankönyvet, rájön, hogy mindez csak megszorításokkal igaz. A tankönyv ugyan nagyon sok mindent tartalmaz: 335 oldalán rengeteg képi forrást, a 17 kiadós fejezeten kívül életrajzi lexikont (Biographien) és szakkifejezés-glosszáriumot, csak egyet nem: nem tartalmazza a két nép hagyományos, mindenre kiterjedő, nemzeti alapú és klasszikusan grandeur narratíváját.¹⁷

A paritásos (kiegyensúlyozott) hatalmi viszonyt egyesek olyan lényegesnek tartják, hogy pl. a német–lengyel kísérlet akadozását is a hatalmi diszparitásnak tudják be. Ők többek között azzal érvelnek, hogy nem tartható, hogy míg a lengyel történelemtankönyvek viszonylag részletesen taglalják a német történelmet (mint a kontinens mérvadó történelmi régiójáét), addig a német tankönyvekben a lengyelek alig vannak említve; továbbá, hogy míg Németországban a csereprogram alapvetően civil kezdeményezésű és költségvetésű, addig Lengyelországban ma is erős az állami beavatkozás, aminek csak egyik oka, hogy 1989 előtt a kommunista kormány ellenőrzés alatt akart tartani minden efféle kapcsolatot. Akkor is a hatalmi diszparitásra mutatnak rá, amikor a közös projekt menedzserei a csereprogramok nyelvi problémáiról panaszkodnak; konkrétan arról, hogy míg a lengyel diákrésztvevők többségükben tudnak németül, addig a németekben nagyon kicsi a hajlandóság lengyelül tanulni. (A helyzetet úgy próbálják megoldani, hogy alprogramként német óvodások kezdtek lengyelül tanulni.) A paritás-diszparitás érzékenysége izraeli–palesztin vonalon is gondot okoz, csak más értelemben. Az izraeliek beszámolója szerint a palesztin történészek narrációja egyszerűen monolitikusabb és kevésbé hajlamos az ön-reflexióra, mint az izraelieké.

Végezetül szeretném jelezni a magyar–szlovák „közös történelemkönyv” véleményem szerint legjelentősebb sajátosságát, mépedig a nemzeti kisebbségek aktív jelenlétét mindkét, szlovákiai magyar és magyarországi szlovák oldalon. A kisebbségi szempont nem merült fel sem a francia–német, sem a német–lengyel, még kevésbé az izraeli–palesztin esetben. Távol áll tőlem, hogy a kisebbségek lenini hídszerpét ragozzam; ám nem akarom és nem is tudom kikerülni azt a pozitív szerepet, amelyet a két kisebbség a közös történelemkönyv ügyében betölthet. Egyfelől nyelvtudása, másfelől a problémára való fokozott szenzibilitása teszi szerintem különleges értéké a szlovákiai magyar és a magyarországi szlovák illetőségű történészek és tanárok jelenlétét a projektben. Természetesen azzal, hogy az állami szintű, paritásos-diszparitásos viszonyban ők olyan tényezők, akik (legalábbis úgy tűnhet) még körülményesebbé teszik a folyamatot. Holott nem. A két kisebbség éppen azal válhat előnyére az ügynek, hogy általuk még érzékenyebbé, még árnyaltabbá, még többoldalúbbá válik a folyamat. Ha léteznek iskolai közösségek, amelyek igéretes és eredményes eszközül használhatják az empatikus és a multiperspektivikus történelemoktatást, akkor a magyarországi szlovákok és a szlovákiai magyar közösségek ilyenek.

Mint semmilyen oktatási módszer, az empátiára épülő és a multiperspektivikus történelemtanítás sem mindenható. A „közös könyvet”, annak jelentőségét, lehetőségét és pedagógiai felhasználhatóságát stb. sem szabad túlértékelni. Egy más nyelven tudunk már koccintani és káromkodni; de tudunk-e civilizáltan érvelni az ujjunk között szétfolyó múltról?

Jegyzetek

1. A Fórum Társadalomtudományi Intézet éves jelentése (1997).
2. A témával kapcsolatos fontosabb szakirodalom: Dárdai Ágnes: Történelemdidaktika és a kontroverzív történelemtanítás. In Nagy Péter Tibor–Vargyai Gyula (szerk.): *Történelem tanítás módszertana. Tanulmányok a 75 éves Szabolcs Ottó tiszteletére*. Budapest, Országos Pedagógia Könyvtár és Múzeum, 2002.; F. Dárdai Ágnes: *Történeti megismerés – történelmi gondolkodás*. 1–2. köt. Budapest, ELTE BTK–Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata, 2006. /A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára, 41./; Erdmann, Elisabeth–Maier, Robert–Popp, Susanne: *Geschichtsunterricht international/ Worldwide Teaching History/L'enseignement de l'histoire dans le monde*. Hannover, Verlag Hahn-sche Buchhandlung, 2006. /Studien zur internationalen Schulbuchforschung, Schriftenreihe des Georg-Eckert Institut, 117./; Kollai, István (ed.): *Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov*. Budapest, Nadácia Terra Recognita, 2008.; Kratochvíl, Viliam: Multiperspektíva vo výučbe dejepisu. *História*, 2006. november-december, 46–47. p.; Pingel, Falk: *The European home: representation of 20th century Europe in history textbooks*. [H. n.] Council of Europe Publishing, 2000.; Stradling, Robert: *Multiperspectivity in history teaching: a guide for teachers*. [H. n.] Council of Europe Publishing, 2003.; *The 20th century: an interplay of views*. [H. n.] Council of Europe Publishing, 2002.
3. Jakab György: Lehet-e közös magyar–szlovák történelemkönyvet írni? *Iskolakultúra*, 2007. augusztus, 38–48. p.; Uo. 2007. október, 105–117. p. Az idézet az első írás 38. oldaláról származik.
4. Pilisborosjenőn jelen volt: Peter Zelenák, Szarka László, Adelaida Mezeiová, Simon Attila, Michal Lászik, Falusi Katalin, Viliam Kratochvíl, Bihari Péter, Stefány Judit, Nyíri András, Kovács Anna, René Sidorov, Himmler György, Miklós László, Knausz Imre, Kavešchán Ágota, Béres Zoltán, Vajda Barnabás.
5. Piliscsabán jelen volt: Viliam Kratochvíl, Michal Lászik, Adelaida Mezeiová, Kovács László, Bihari Péter, Jakab György, Simon Attila, Kovács Anna, Vajda Barnabás. A konferenciáról szóló részletes beszámolót lásd Vajda Barnabás: A 21. század igényei. Történelemtankönyvek margójára. *Katedra*, 2002. május, 20–21. p.
6. Sajnos, az ajánlásokat (A 2002-es piliscsabai közös tankönyvanalízis főbb tanulságai) akkoriban nem, csak jóval később tudtuk nyomtatásban kiadni egy tanulmány keretében. Lásd Vajda Barnabás: Miért ne lehetne közös magyar–szlovák történelemkönyvet írni? *Eruditio – Educatio*, 2007. 4. sz. 75–77. p. Az ajánlások alapját képező dokumentum az Európa Tanács Oktatási Bizottságának *Ajánlások a történelem tanításához a 21. században* című dokumentuma volt (Committee of Education [CC ED] 24th meeting, Strassbourg, 1-3 October 2001, Room 9, Appendix to Recommendation Rec. [2001], 1. The aims of history teaching in the twenty-first century, 6th Paragraph).
7. Anketa: Spolužitie Maďarov a Slovákov. *História*, 2007. 6. sz. 36. p.
8. Uo. 38. p.
9. A 2008. március 3-i komáromi találkozón jelen voltak: Szarka László, Csukovits Enikő, Jakab György, Viliam Kratochvíl, Simon Attila, Vajda Barnabás.

10. Lásd Csukovits Enikő: *Szemponatok a szlovák–magyar közös történelmi kézikönyv készítéséhez*. Kézirat. 2008. március 8.
11. Viliam Kratochvíl: *Inakosť spoločných dejín v časopriestore Karpatskej kotliny. Projekt slovensko–maďarskej komisie historikov na výučbu dejepisu pre stredné školy*. Kézirat. 2008. március 8.
12. Az izraeli–palesztin közös tankönyvről Jiftah Ron tartott beszámolót a *Reconciliation and multiperspectivity in history teaching* [Megbékélés és multiperspektivitás a történelemtanításban] című nemzetközi konferencián, amelyet a Joseph Károlyi Foundation és az Európa Tanács szervezett Fehérvárcsurgón 2008. március 28–29-én.
13. Erről is szól egyebek mellett Jakab György: *A történelemtanár dilemmái – műveltség és/vagy szakértelem és/vagy kompetencia* című tanulmánya. Kézirat. 2008. március.
14. Stradling, Robert: *Multiperspectivity in history teaching: a guide for teachers*. [H. n.], Council of Europe, 2003, 21. p.
15. Uo. 19. p.
16. A közös német–francia tankönyv eredményességéről, használhatóságáról stb. egyelőre korlátozott ismeretekkel rendelkezünk. A *Magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században* (Pécs, PTE Modernkori Tanszék, 2007. november 22–23.) konferencián Heike Matzing, a projekt egyik ismerője arról adott tájékoztatást, hogy a tankönyvet használó tanulók közül a franciák elégedettebbek, mint a németek. Ezt a tényt egyelőre annak tudják be, hogy a könyv inkább a francia, leíróbb és frontálisabb oktatási rendszert követi, s kevésbé a változatos német történelemdidaktikai eljárásokat. Ez a szisztematikus hatásvizsgálatot nélkülöző nézet azt sugallja, hogy a magyar–szlovák közös könyv esetében óvatosan kell bánni a legradikálisabb didaktikai eljárásokkal. 2008 májusában már rendelkezésemre állt dr. Rainer Bendick: *Die Verwendung des deutsch-französischen Geschichtsbuchs an deutschen Schulen Eine Stichprobe* című, a Georg-Eckert Institutban készült tanulmánya, amely a 2007/2008-as tanévben először kipróbálásra került közös történelemkönyv egyéves tapasztalatait foglalja össze; mivel azonban a GEI még publikálatlan belső anyagáról van szó, annak megállapításait nem áll módomban idézni.
17. Lásd *Histoire/Geschichte – Europa und die Welt seit 1945*. Leipzig, Ernst Klett Schlbuchverlag, 2006. *Histoire/Geschichte – L'Europe et le monde depuis 1945*. Paris, Éditions Nathan, 2006.

BARNABÁS VAJDA

MULTI-PERSPECTIVITY AND HISTORICAL CONCILIATION

Present polemical essay makes some reflections on György Jakab's recently published essay on the issue of a „mutual Hungarian-Slovak history book”. The idea that a particular history book written simultaneously by Hungarian and Slovak experts could ease the tension between Hungarians and Slovaks, has been circulating among historians and history teachers on different levels on both sides for more than a decade. But despite the involvement of numerous experts on both sides (Viliam Kratochvíl, Peter Zelenák, Attila Simon, László Szarka, Adelaida Mezeiová, Dušan Škvarna and others), there has not happened much in this issue. As Jakab correctly states is, even the genre of the planned mutual history book has never been specified. The author of this study shares the majority of György Jakab's views, but in contrast with him his conclusions about the future possibilities of a mutual history book are more optimistic. Vajda's optimism origins from two main sources. First, from the evaluations of the events that have taken place since 2002, especially the Analysis and Recommendations of an international mini-conference in Piliscsa-

ba (April 2002) when the participants had presented a four-lateral deep analysis of each others's history textbooks used in Hungarian and Slovak schools in both countries. Second, Vajda sees some significant efforts that have been made by front line experts in history didactics (on both, Hungarian and Slovak sides), concerning Viliam Kratochvíl's and Ágnes Dárdai's didactical research activities, for example. He regards their results and especially the changes that have spread due to their efforts in teaching history in schools sufficient enough for a good foundation for a future „mutual Hungarian-Slovak history book”. In Vajda's opinion, a „mutual Hungarian-Slovak history book” should be a specific workbook supported by a teachers' book. Apart from the most up-to-date historical knowledge, it would be based on more effective didactical methods such as multi-perspectivity and confrontation of different kinds of sources, while all activities would be done and understood in an open interpretation field. A supportive sub-project, involving Hungarian and Slovak students using the same history workbook would also be essential. The challenge of a „mutual Hungarian-Slovak history book” might seem rather high, and there is no guarantee for success. However, significant international experiences of the Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung, show that by patient work, focused knowledge and social support the target can indeed be reached.

Cs. MOLNÁR JÁNOS

A vallási interferenciák moszlim értelmezése

Van-e értelme vallási interferenciákról beszélni
moszlim közegben?

JÁNOS Cs. MOLNÁR
MUSLIM INTERPRETATION OF RELIGIOUS INTERFERENCIES

26/28
297
297.18
222/224
225

Christianism. Islam. The Old Testament. The New Testament. The Koran. Religious Interferencies.

Az iszlám keletkezése óta ismert tény, hogy Mohamed tanítása tulajdonképpen az Ó- és Újszövetségre támaszkodik; felhasználja történeteit, alakjait, de azt különös módon a saját megvilágításában értelmezi. Ezt tulajdonképpen maga Mohamed sem tagadta, sőt nyilvánosan hirdette is. Mekka tartózkodása alatt még meg volt győződve arról, hogy mind a zsidókkal, mind pedig a keresztyénekkal szót tud érteni. Ebből a feltevéséből 622 őszén ábrándult ki, amikor megérkezett Jathriba, a mostani Medinába, s felvette a kapcsolatot az itt élő zsidók vezetőivel. Ezek Mohamed bibliai történeteinek és személyeinek a maga módján való értelmezéseivel – enyhén szólva – nem értettek egyet. A tanításában és prófétai küldetésében megsértett Mohamed ezért megszakította velük a kapcsolatot, s kijelentette, hogy a zsidók helytelenül tanítják Ábrahám vallását. Egyúttal azt is leszögezte, hogy Ábrahám vallását egyedül ő tanítja helyesen! Mohamed sértődésének mindhárom medinai zsidó törzs (an-Nadí, Qainuqá és Qurajza) medinai likvidálása lett az eredménye: az an-Nadírt és a Qainuqát elűzte, a Qurajzát pedig megsemmisítette. Ezzel Mohamed magát Isten kinyilatkoztatása egyetlen igaz és helyes tolmácsolójának nyilvánította, s ma már közel kétmilliárd moszlim is ehhez tartja magát.

Mohamed egyedülálló és legtokéletesebb prófétai mivoltában egyetlen iszlámhívő sem kételkedik, de ebbe bőven belefér az is, hogy szinte minden ó- és újszövetségi bibliai alakról van sajátos ismeretük, amely többé vagy kevésbé, de hasonlít a bibliai üzenetre. Valamint az is, hogy az egyetlen és tévedhetetlen verziónak a sajátjukat tartják. Mindez úgy lehetséges, hogy az iszlám mind a zsidóságot (az Ószövetséget), mind pedig a keresztyénséget (az Újszövetséget) túlhaladottnak tartja, magát pedig ezek nyilvánvaló örökösének.

Ezzel tulajdonképpen el is érkeztünk a vallási interferenciák egy sajátos értelmezéséhez, amelyet röviden úgy jellemezhetnénk, hogy van egy isteni kinyilatkoztatás, amelyet elismer a zsidóság, a keresztyénség és az iszlám is, de az igazi verzióját

csak az iszlám tanítja. Ez pedig az iszlám szerint megmásíthatatlan álláspont! Az ok: Mohamed a próféták pecsétje, ezért ő a kinyilatkoztatás végső verziójának a le-téteményese! Az iszlám tud szinte minden ószövetségi személyiségről és történet-ről, valamint Jézusról, Máriáról és más újszövetségi személyről, Jézus csodatétele-iről, a feltámadásról és az utolsó ítéletről – csak éppen Mohamed verziójában, amely hol jobban, hol kevésbé, de minden esetben különbözik a bibliai üzenettől. A Korán és a Tradíció (Hadíth) pozitívan nyilatkozik minden bibliai személyről, Jézus-ról és a keresztyénekről pedig egyenesen szépen! Pl. az 5. szúra 82. versében ez olvasható: „Az emberek között bizony úgy látod, hogy a zsidók és a pogányok a leg-ellenségesebbek a hívőkkel szemben. A hívők iránt a szeretetben pedig a legköze-lebb azokat találod, akik azt mondják: »Mi keresztyények vagyunk.« Ez azért van, mert papok és szerzetesek vannak közöttük és [azért] mert nem fennhéjázók.”

Közös gyökerek a zsidóság, a keresztyénség és az iszlám esetében minden kétsé-get kizáróan léteznek. Ezt senki sem tagadja, mindenki elfogadja. A keresztyén teoló-gusok már nagyon régen, tulajdonképpen az iszlám első századaitól, próbálják érté-kelni és értelmezni a két vallás közötti különbséget és hasonlóságot. Viszont ezt mind-egyik fél, tehát mind a keresztyén, mind pedig a moszlim fél a maga módján magya-rázta és magyarázza. Úgy is mondhatnánk, hogy a keresztyénség és az iszlám közöt-ti interferenciák vizsgálata igen régi eredetű, de ezt a vizsgálatot mind a keresztyének, mind pedig a moszlimok a saját tanításuk igazolására és alátámasztására próbálják használni. Amikor a közös vonásokat vizsgálják, akkor egyben saját igazukat szeret-nék alátámasztani, így az interferenciák vizsgálata nem nagyon lépte át a hitviták ha-tárát. Lássuk most ennek a folyamatnak rövid áttekintését, amely korántsem törek-szik a teljességre, hanem kizáróan csak a téma felvázolását akarja szolgálni.

Keresztyén részről

A keresztyénség legfőbb kitétele az iszlám ellen maga Mohamed prófétasága és ki-nyilatkoztatása volt. Erre mutatott rá elsőként Damaszkuszi Szt. János (675–754), eredeti nevén Júhanná Manszúr. Ő maga a 8. század egyik legjelentősebb keresz-tyén tudósa volt. Mind az iszlámot, mind pedig a keresztyénséget jól ismerte, hiszen Damaszkuszban született, apja az Omajjáda kalifák udvarában szolgált, tehát ő ma-ga is mohamedán többségű környezetben nőtt fel. Sőt eleinte még ő is folytatta édesapja hivatalát, majd később szerzetes lett, egész életét a keresztyénségnek és a keresztyén gondolkodás vizsgálatának szentelte. Leghíresebb műve a *Pégé gnó-zeosz* (A tudás forrása), aktívan bekapcsolódott a képrombolók elleni vitába is. Da-maszkuszi János, Mohamed prófétái mivoltát megkérdőjelezendő, azzal érvelt, hogy a Szentírásban semmilyen Mohamed nem említetik. Természetes, hogy erre az érintett fél, a mohamedánság is reagált, s lázasan kezdték keresni azokat a helye-ket a Bibliában, amelyekből Mohamed eljövételére lehetne következtetni. Úgy tűnik, hogy a két vallás közötti vitának Mohamed személyéről ez adta meg az alaphangot, mert mind keresztyén, mind mohamedán részről máig nagyon sokan foglalkoznak Mohamed prófétái igazolásának a kérdésével.

A következő nagy egyéniség, aki foglalkozott a moszlimokkal, Aquinói Szt. Tamás (1225–1274) volt. Ő ugyan nem volt iszlámszakértő, inkább csak a mohamedán fi-lozófusok tanítását ismerte, de mivel a korszak meghatározó egyénisége volt, kije-

lentései erősen befolyásolták a keresztyén közvéleményt. Úgy gondolta, hogy míg a zsidókkal és a különböző keresztyén tévtanokat hirdetőkkal az Írás alapján lehet vitatkozni, a moszlimokra ez nem alkalmazható, mert velük szemben csak észérvekkel lehet argumentálni. Viszont – becsületére váljék(!) – megjegyezte, hogy ő azok, mármint a moszlimok érveit nem egészen jól ismeri.

A középkori keresztyénségben viszont voltak a mohamedánokkal szemben egészen pozitív megnyilvánulások is. Ez nem is csoda, hiszen több térségben keresztyén–mohamedán együttélésről is lehet beszélni. Példaként emlegetik VII. Gergely pápát, aki az algériai Bedzsáji tartomány uralkodójának an-Nászírnak 1076-ban a következőket írta: „...egymással inkább mint más nemzetekkel szemben a kegyelem szeretetével tartozunk, mert mindketten az egyetlen Istenben hiszünk, noha mindketten más módon.”

Az ilyen álláspont viszont eléggé egyedülálló volt, mert a racionális keresztyén teológusnak teljesen nyilvánvaló volt, hogy az iszlám – annak ellenére, hogy a keresztyénséggel és a zsidósággal rokon gyökerei vannak – tanításában a keresztyénségnek teljesen idegen, ugyanazon történetekben teljesen más következtetésekre jut. Mindazonáltal sok keresztyén gondolkodót vonzott az iszlám. Nicolaus Cusanus javasolta a keresztyéneknek a Korán tanulmányozását, mégpedig azért, hogy ráébredjenek az evangélium igazságaira. Rotterdami Erasmus a mohamedánokat fél-keresztyéneknek tartotta. A 19. század felvilágosult romantikusai és bölcselői, mint Lessing, Herder, Hegel és Schleiermacher, pedig majdhogynem csodálattal beszéltek az iszlámról. Ez utóbbi kortársa Johann Adam Möhler (1796–1838) pedig teológusként is sok pozitívumot lát az iszlámban. Egyik pozitívumának azt tartja, hogy a mohamedánság azokat a nemzeteket iszlamizálta, amelyek még nem voltak érettek a keresztyénség befogadására. Ezzel – talán mondani sem kell – a keresztyénséget helyezi az iszlám fölé.

Eléggé elterjedt az a nézet, hogy az iszlám ismereteit a keresztyénségről különböző heretikusként nevezett szekták tanításából merítette. H. J. Schoeps pl. azt állítja, hogy az iszlám a keresztyénségről legtöbb információját minden bizonnyal az ebjonita tanításból szerezte. Állítását arra alapozza, hogy Palesztina korai keresztyén egyháztörténetesei, akik erősen kritizálták a zsidó szekta tanítását – amely hangsúlyozta a mózesi törvények szigorú betartását, Jézus Krisztust pedig nem tartotta Isten Fiának – a 2. századtól kezdve semmit sem írnak az ebjonitákról, meg sem említik őket. Ebből Schoeps arra következtet, hogy az ebjoniták kiköltöztek Palesztinából, s útjukat minden bizonnyal déli irányba vették, s a Vörös-tengerrel párhuzamos Hidzsáz-hegységben telepedtek le, hosszú ideig megmaradtak, míg végül az iszlámba olvadtak bele.¹

Ezt a fonalat folytatja Günter Lüling is, aki német misszionárius szülők gyermekeként született (1928) Szíriában, majd teológiát és arabisztikát végzett. Kiváló Korán-szakértő lett. Legfontosabb kutatási területe az Óskorán (Urkoran)² kutatása, melynek nyomán arra a következtetésre jutott, hogy a Korán tulajdonképpen zsidó–keresztyén versek mintájára készült. Egy hipotézist állított fel, amely szerint a Korán lényeges részei tulajdonképpen keresztyén himnuszok és énekek, amelyek már jóval Mohamed előtt megvoltak. Ebben a gondolatmenetben Adolf von Harnack-ra támaszkodik, aki szerint az iszlám nem más, mint egy a zsidó vallásból átalakított gnosztikus zsidó–keresztyén irányzat variánsa, amit arab környezetben egy zseniális próféta dolgozott fel. Lüling úgy gondolja, hogy a keresztyénség az iszlám előtt

ti Arábiában sokkal elterjedtebb volt, mint ahogyan azt a moszlim tradíció, rá épülve pedig a mostani nyugati tudomány számon tartja. Kutatásai alapján arra jutott, hogy Mohamed egy Mekkában korábban honos sákramentum- és Szentháromság-ellenes, képromboló zsidó–keresztyén irányzatra építette tanítását, amely kategorikusan elutasította a pogányságot. Mohamed ezt a vallást nevezte Ábrahám vallásának! Ez szemben állt az újabb, a Szentháromságot, a sákramentumokat és a képeket is elfogadó hellenisztikus keresztyénség, amely Mohamed korában az uralkodó vallás volt Mekkában. Ennek a hívei voltak a Qurajs-törzs tagjai is, akikkel Mohamed éppen a vallás miatt hadakozott.³

A keresztyén–mohamedán párbeszéddel, s ezen keresztül az interferenciákkal is sokat foglalkozik Hans Küng, aki Josef van Esszel közösen adta ki a *Christentum und Weltreligionen – Islam* (München, R. Pipper, 1974) című jelentős munkát. Hasznos dolog megemlíteni Küng módszerét, ahogyan a más vallásokat próbálja vizsgálni: a más vallások tükrében a keresztyén önkritikára, majd a keresztyénség tükrében a más vallások kritikájára próbál támaszkodni. Óvakodik a szélsőségektől, és szeretné magát megóvni az igazság egyedüli letéteményességének fennhéjázó tudatától.⁴ Egyébként Küng is csatlakozik ahhoz az új irányzathoz, amely úgy gondolja, hogy az iszlám nem más, mint a Páli hellenisztikus beállítottságú keresztyén felfogás ősbibb, sémi változata.

Az iszlámhoz való hozzáállás kérdésében teljesen új felfogást képviselnek a keresztyén teológiában a 2. vatikáni zsinat határozatai. A *Lumen Gentium* fejezetben a következő áll: „...az üdvösség terve azokat is átöleli, akik elismerik a Teremtőt, köztük elsősorban a mohamedánokat, akik azt vallják, hogy Ábrahám hitén vannak és velünk együtt imádják az Istent, aki irgalmas és az utolsó napon megítéli az embereket.”⁵ Ez a dokumentum tehát elfogadja azt, hogy a moszlimok is ugyanazt az Istent imádják, mint mi, tehát nem tesz különbséget Allah és Isten között. Teszi ezt nagyon helyesen, mert Allah és Isten megkülönböztetése csak az európai gondolkodásban honos, hiszen az arab nyelvű keresztyén is ugyanúgy Allahhoz imádkozik, mint a mohamedán! A különbség talán csak annyi, hogy a moszlim a „Könyörület és Irgalmas Istenhez” a keresztyén pedig az „Élő Istenhez” imádkozik.

A *Nostra Aetate* fejezet pedig a fentieket a következőkkel egészíti ki: „Az egyház megbecsüléssel tekint a muszlimokra is, akik az egy, élő és önmagában létező, irgalmas és mindenható Istent imádják, ki a mennynek és a földnek Teremtője, ki szólt az emberekhez, s kinek még rejtett határozatait is teljes szívből engedelmeskedve akarják követni, miként Ábrahám – kinek hitére az iszlám hit szívesen hivatkozik – engedelmeskedett Istennek. Jézus Istenségét ugyan nem ismerik el, de prófétaként tisztelik, szűz anyaként becsülik Máriát, s olykor áhítattal segítségül is hívják. Várják az ítélet napját, amikor Isten minden embert föltámaszt és megfizet mindenkinnek. Ezért értékelik az erkölcsi életet, és Istent leginkább imádsággal, alamizsnával és bőjtöléssel tisztelik.

Bár a századok folyamán a keresztyének és a muszlimok között nem kevés nézeteltérés és ellenségeskedés támadt, a Szentséges Zsinat mindenkit arra buzdít, hogy a múltat felfedvén, őszintén törekedjen a kölcsönös megértésre, és mindenki számára közösen gyarapítsák és óvják a társadalmi igazságosságot, az erkölcsi értékeket, a békét és a szabadságot.”⁶

Nos, ez már keresztyén részről olyan nyitás, amely egyrészt szinte a keresztyénség feladásával határos, mert az a kitétel, hogy „Jézus Istenségét ugyan nem ismer-

rik el, de prófétaként tisztelik”, tulajdonképpen Jézus Istenségének a feladása és prófétai mivoltának az elfogadása. Másrészt pedig az a kitétel, hogy a moszlimok „Máriát [...] áhítattal segítségül is hívják”, igen különös interpretáció eredménye! Ugyanis a mohamedán ember csak a Könyörületes és Irgalmas Istent hívhatja segítségül, akinek sem mása, sem hozzá hasonló nincs.

Moszlim részről

Amit a moszlimok a keresztyénségben leginkább nem tudnak elfogadni, az a Szentháromság, amit ők az Atya a Fiú és Mária személyével azonosítanak. A Szentháromságon belül is Jézus Istenfiúsága, Istensége, valamint kereszthalála és feltámadása. Ezek az iszlám részéről elfogadhatatlanok. Az iszlám a hármast politeizmusnak tartja, mert hitvallása szerint legfontosabb tétele az, hogy „nincs Isten az Istenen kívül”. Aki pedig ezzel ellentétet állít, az fölöttébb vétkezik. Jézus kereszthalálát pedig már a Korán is tagadja, a 4. szúra 157–158. verseiben ezt olvassuk: (157.) „Azt mondják, megöltük a Messiást, Jézust, Mária fiát, Isten küldöttét, de nem ölték meg és nem feszítették keresztre, hanem valaki nekik hozzá hasonlóvá tétetett. Azok, akik ebben összekülönböztek, kétségeik vannak, mert valós tudomásuk nincs róla, csak elképzeléseik vannak. Valójában nem ölték meg, (158.) hanem Isten magához emelte. Isten hatalmas és bölcs” (saját fordítás – Cs. M. J.). Tulajdonképpen ez volt az, ami a kezdettől fogva meghatározta a moszlimok hozzáállását a keresztyénséghez.

A keresztyén és mohamedán különbözőségről már az iszlám kezdete óta folyik a párbeszéd. Már az Omajjádai kalifák udvarában, pontosabban dívánjaiban is sokszor volt téma e kérdés, amelyeken természetesen moszlim és keresztyén teológusok is részt vettek.

Mohamedán részről a keresztyénséggel szemben nagyon egyszerű argumentálni, mert az iszlám a folyamatos kinyilatkoztatást vallja Ádámtól egészen Mohamedig. Ebben a folyamatban Isten minden prófétájának újabb és újabb kijelentéseket ad, s mindig a legújabb az aktuális. A mohamedánok a keresztyénséggel szemben kezdettől fogva ezt az álláspontot tartják.

Tulajdonképpen ezt képviselte a 10–11. század legnagyobb moszlim teológusa és tudósa al-Ghazzálí (megh. 1111) is, aki igen nagy vehemenciával védelmezte az iszlám igazát főleg kora mohamedán filozófusaival szemben.⁷ A keresztyénséggel kapcsolatban azon az állásponton volt, hogy az iszlám a keresztyénséget tulajdonképpen meghaladta, számára csak a kinyilatkoztatás láncszemeként érdekes. Ez az iszlám érvényes álláspontja ma is. Ha a keresztyénséggel egyáltalán foglalkozni kell, az nem teológiai, hanem pusztán jogi kérdés, konkrétan az, hogy a moszlim uralom alatt élő keresztyének jogi helyzetét meghatározzák. Főleg azt, milyen adót kell fizetniük és milyen jogaik vannak.

Mindazonáltal az iszlám aranykorában (750–1258), amikor virágzott a bölcsélet, a teológia és az irodalom, sokszor volt a kalifák udvarán eszmefuttatások tárgya a keresztyénség, a keresztyén tanítás. A Damaszkuszi Szt. János által felhozott érvre, hogy sem az Ő, sem az Újszövetségben nincs utalás arra, hogy Jézus után Mohamednek kellene jönnie, több moszlim teológus is megpróbált ellenérvet találni – lázasan keresván a vonatkozóknak tekinthető bibliai locusokat. Találtak is ilyeneket:

a Jn. 14,15-ben; a Jn. 15,26-ban és a Jn. 16,7-ben Jézus tanítványainak arról beszél, hogy majd Pártfogót vagy Vigasztalót – görögül Paraklétoszt – küld hozzájuk.⁸ Ezeket a bibliai helyeket a Korán 61. szúrája 6. versével hozzák kapcsolatba, ahol ez olvasható: „Amikor Jézus Mária fia azt mondta: Izrael fiai, én Isten küldötte vagyok hozzátok, bizonyágul arról, ami a Tórából előttem volt, megörvendeztetvén titeket egy küldöttel, aki majd utánam jön, neve Ahmad lesz. Miután nyilvánvaló bizonyosságokkal jött hozzájuk, azt mondták: ez nyilvánvaló varázslat!”

A 17. századtól ezt a „paraklétoszt” hozták kapcsolatba a „periklütossal”, amit ’hírnevesnek’, ’nagyon híresnek’, ’igen dicséretesnek’ is lehet fordítani. Így lett az Ahmadból „Hírneves”, „Nagyon híres”, vagy „Dicséretes” – ahogyan a személynév értelme fordítható is. Rudi Paret – aki az egyik legnevesebb Korán-kommentár szerzője – az „Ahmad = Igen Dicséretes” interpretációról kommentárjában a következőket írja: „A kommentátorok és fordítók az »ahmadu« alatt általában személynevet értek. A nevet különböző felfogás szerint értelmezték. A görög »periklütossal« először J. Maracci hozta kapcsolatba a 17. század vége felé, ami szerinte a »paraklitosz« torzulásából született meg. Mások Mohamed nevével hozzák kapcsolatba, mivel az is a »HMD« gyökből van. H. Grimm arra gyanakszik, hogy ez mögött egy Isten-től küldött neve rejtőzhet: »Isten a legdicséretesebb« [Zeitschrift für Semitistik 6, 1928, 26. p.]. Ehez még A. Fischer hozzáteszi a Muhammad und Ahmad, die Namen des arabischen Propheten munkájában [Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, phil.-hist. Klasse, 84, 1932, 3. Heft, 22–26. p.], hogy az »ahmad« itt valószínű nem személynév, hanem egyszerűen a »mahmúd«, vagy a »hamíd« komparativusa.”⁹ Ezzel a moszlim oldal – legalábbis a saját megnyugtatóra – megoldotta Mohamed érkezésének bibliai jövedölését.

A másik *casus belli* a mohamedánság és a keresztyénség között Jézus meg nem feszítése volt, amit a már említett Korán-idézet (4. szúra, 157–158. vers) fentebb említettünk, s amit az iszlám kezdettől fogva vallott. Ennek alátámasztására a 16–17. században előkerült egy Barnabás-evangéliumnak nevezett irat. Ebből hosszú ideig csak egy 18. század elejéről származó olasz kézirat volt ismert, amit máig a bécsi Nationalbibliothekban őriznek. Később megjelent két spanyol fordítás is, amely közül az egyik restaurált példány Sydney-ben található. Viszont ennek az „evangéliumnak” nincs és sosem volt sem görög, sem latin, sem héber változata – ami még egy apokrif evangéliummal kapcsolatban is igen különös!

Igaz, hogy vannak olyan állítások is, hogy ez az irat az alexandriai gyülekezet kedvelt evangéliuma volt, amit a 325-ös niceai zsinat után betiltottak, de egy példánya a pápa birtokába került, akinek utódaitól később közkézre került és olaszra fordították.

Mit tartalmaz ez az evangélium?¹⁰ Már a címe is sokat elárul a tartalmából, amely így hangzik: *A Barnabás-evangélium. Jézusnak, akit Krisztusnak neveznek, az Isten által a világra küldött új prófétának igazi evangéliuma. Barnabásnak, az ő tanítványának a jelentése szerint.*¹¹ Talán mondanom sem kell, hogy a moszlimok ezt hiteles iratnak, a keresztyének pedig középkori hamisítványnak tartják.

Maga az irat a mohamedán felfogást erősíti, a Jézusról való mohamedán tanítás „koronatanúja” lehetne. Tagadja Jézus keresztre feszítését, tehát ezzel váltságmunkáját is, valamint azt, hogy Isten fia lenne. Ezzel úgymond leleplezi a hivatalos keresztyén felfogást, vagy még jobban mondva, lerántja a leplet a keresztyénségről,

megmutatja annak igazi arcát. Az ilyen, a moszlim felfogás szerinti keresztyénség viszont egyáltalán nem különbözik az iszlámtól. A Barnabás-evangélium leírja Jézus egész életét, tanításait és csodáit, még az utolsó vacsorát is, csak éppen a kereszten nem Jézus, hanem helyette Júdás halt meg. Így Jézusnak fel sem kellett támadnia. Jézus volt, élt, csak éppen nem Isten fia volt, hanem Isten prófétája. Keresztyén szerzők szövegelemzéseik viszont azt bizonygatják, hogy a Barnabás-evangélium szerzője az általa leírt szöveg alapján, sem történelmi, sem földrajzi értelemben nem illeszthető bele a Jézus korabeli Palesztina környezetébe.

Moszlim részről viszont – érthető oknál fogva – teljes mértékben elfogadják, és igen gyakran tárgyalják. Schamsuddin Langloz pl. 2005-ben a lipcsei könyvvásáron tartott előadásában felteszi a kérdést, vajon kell-e foglalkozni ezzel az irattal, hiszen talán több fontos tennivalónk is lenne, mint éppen a Barnabás-evangéliummal foglalkozni? A kérdést rögvest meg is válaszolja, s azt mondja: igen, mert ezen a kérdésen ma a világbéke múlhat!¹² Az indok: a protestáns egyházak keresztes hadjáratra hívnak az iszlám ellen...

Ezzel kapcsolatban talán még említsük meg Ahmad Deedat-ot, aki egy Dél-Afrika települt indiai család utóda, aki nem mindennapi propagandát fejtett ki annak bizonyítására, hogy Jézus a kereszten legfeljebb csak klinikai halált szenvedett, amiből az apostolok felélesztették. Megjelentetett erről több írást és videokazettákon, meg amerikai lelkészekkel végzett nyilvános televíziós vitákon bizonygatta igazát. Ezek a videokazetták igen elterjedtek főleg Nyugat-Európában.

Megemlíthetjük még Muhammad Abú Zahrá sejket, az egyiptomi al-Azhar egyetem tanárát, aki a negyvenes évektől kezdve előadásaiban moszlim szempontból tárgyalta a keresztyénséget. Jegyzeteit máig tankönyvként használják a mohamedán egyetemeken. Azt állítja, hogy Jézus igazi tanítását a keresztyén hitre tért pogányok ferdítették el, akik újplatonikus sugallatra megalkották a Szentháromságáról szóló tant, s ezt a niceai zsinaton elfogadtatták. Ezért Jézus igazi tanítását csak a Koránból lehet megismerni.¹³ Hasonló a gondolkodása az egyiptomi filozófusnak, Haszan Hanafinak is, aki azt állítja, hogy a Korán racionalitása az, amely segítségével eljuthatunk az eredeti Krisztusi alap gondolatokhoz.¹⁴

Van-e értelme vallási interferenciákról beszélni moszlim közegben?

A válasz meglehetősen összetett. A felvázoltakból nyilvánvaló, hogy az interferenciákat mind a keresztyének, mind a moszlimok igen sajátos szemszögből nézik. Az interferenciák, a közös alapok kutatásában nem tudnak megszabadulni a saját, immáron több mint 1400 éven át gyakorolt szemszögüktől. Ez európai gondolkodásban ugyan a római kortól ajánlatos az „Audiatu est altera pars!” , de úgy látszik, hogy ez vallási közegben, legyen az iszlám vagy keresztyénség, nem, vagy csak nagyon kis mértékben alkalmazható. Az ok: mind a keresztyén, mind pedig az iszlám vallás kizárólagos, nem tud elfogadni más véleményt, mert akkor a sajátját kellene feladni. A keresztyén ember pedig nem adhatja fel, hogy Jézus nem Isten fia, és maga is Isten, aki kereszthalált halt az emberiségért, hogy azt megváltsa, majd harmadnapon halottaiból feltámadott. Azt sem fogadhatja el, hogy Mohamed Isten prófétája, és Jézus is csak próféta – igaz, kissé kevesebb, mint Mohamed, mert az a próféták pecsétje. Ugyanúgy a moszlim sem fogadhatja el, hogy Jézus Isten, mert

szerinte csak egy Isten lehetséges, az pedig a Könyörületes és Irgalmas Isten. Igaz, hogy az interferenciák nem erről szólnak, mert ez kutatás, tudomány, de ennek el- lenére – ahogyan azt a felvázolt anyagból is láthattuk – ide vezetnek!

Az iszlám teljes mértékben elismeri zsidó és keresztyén gyökereit, amelyek azon- ban – szerintük – nem egészen olyanok, amilyenek azt a zsidók és a keresztyének vázolják. A gyökerek viszont a moszlimokat különösebben nem is érdeklik, mert Mo- hamed prófétasága meghaladta mind a zsidó, mind a keresztyén tanítást, ezért ezekkel foglalkozni sem érdemes. Bizonyára ismerjük azt a magyar irodalomban is többször emlegetett, humorosnak tűnő mohamedán megfogalmazást, hogy: „A Ko- ránban minden benne van, ami pedig nincs benne, azzal nem is érdemes foglalkoz- ni.” Hasonló hozzáállás képzelhető el keresztyén oldalról is, főleg ha a Korán zilált és eléggé rendszertelen mondanivalóját, vagy a Hadíthok naiv megfogalmazását vesszük figyelembe.

Igaz, hogy keresztyén részről – ami leginkább a II. vatikáni zsinat említett doku- mentumaiban fogalmazódott meg – már történt egy jelentős, meglepően nagy nyi- tás a moszlimok felé, amivel a többi keresztyén egyház nem is nagyon tud mit kez- deni. Főleg a keleti egyházak, amelyek közelről ismerik az iszlámot. A viszonzás mo- hamedán részről pedig eddig korántsem volt ilyen.

Ma – főleg Nyugat-Európában, ahol jelentős moszlim közösségek élnek – szinte divat a keresztyén–mohamedán párbeszéd. A párbeszédeken részt vesznek az eu- rópai moszlim vallási vezetők vagy szakemberek, de a párbeszédeknek különösebb eredményét nem látni; hacsak azt nem, hogy a két vallási közösség még képes egy- más mellett békében élni. Igaz, ez is nagyon fontos! A kérdés már csak az, meddig?

Mohamedán környezetben – többéves tapasztalataim alapján mondom – ilyen di- alógusok nem szoktak lenni. Saját tapasztalatom, hogy mohamedán államban mo- hamedán vallási vezetővel, szakemberrel vagy egyáltalán mohamedán értelmiségi- vel vallásról beszélni tulajdonképpen nem lehet! Mert ott csak egy igazság van – az pedig az, amit az iszlám tanít! Mintha itt még mindig a középkori *religio vera, et reli- gio falsa* felfogás érvényesülne. De ezért házigazdaként lovagias módon, talán még leereszkedően is elmondják, hogy velünk, keresztyénekkel nincs semmi baj, mert Jé- zust ők is prófétaként tisztelik. Sőt, a Koránban is benne van! Többről pedig már nem is érdemes beszélni, mert ők otthon vannak és nagyvonalúan minket, keresz- tyéneket is elviselnek, hiszen a Korán szerint is „az írás népe” vagyunk, ezért min- ket nemcsak megtérni kell, hanem még védeni is az ellenséggel szemben. Tudomá- sul vesznek minket, mint ahogyan a más irányzatú mohamedánokat is. Mindez mű- ködik is addig, amíg nem üti fel a fejét valami konfliktus, háború vagy valamilyen más veszedelem, mert akkor a helyzet megváltozik. Erről a megváltozott helyzetről a moszlim államokban élő keresztyének tudnának sokat mesélni.

Tudom, nem ez az interfrenciakutatás témája, de azért refrénként újra mondom – minden akaratlanul is ide vezet! Mindazonáltal úgy vélem, hogy ebben a globalizá- lódó világban még a már 1400 éven át aprólékosan megtárgyalt keresztyén és moszlim közös gyökerek kutatása is szükséges! Ez megítélésem szerint jobbára csak semleges vallástudományi részről képzelhető el. Az is jobbára csak nem mosz- lim kutatókkal, mert semleges kutatási eredményt moszlim tudós még a 21. szá- zadban sem vállalhat! Ékes példa erre a magát Abú Músá al-Haríri álnévvel illető li- banoni szerző, aki *Qissz wa-nabí* (Pap és próféta) 1985-ben, Bejrútban megjelent munkája publikálásakor nem merte vállalni saját nevét, mert munkájában azt állít-

ja, hogy Mohamed minden tudományát első felesége (Khádidsza) keresztyén unkatestvérétől Waraqa ibn Naufaltól tanulta.

Summa summarum: vallási interferenciákról beszélni moszlim közegeben is van értelme – csak megvalósítása nehéz.

Jegyzetek

1. Vö. Schoeps, Schoeps, H. J.: *Theologie und Geschichte des Judenchristentums*. Tübingen, 1949.
2. Lüling, Günter: *Über den Urkoran. Ansätze zur Rekonstruktion vorislamischer christlicher Strophelieder im Koran*. 3. Korr. Aufl. Lüling, Erlangen, 1992.
3. Lüling, Günter: *Der christliche Kult an der vorislamischen Kaaba als Problem der Islamwissenschaft und christlichen Theologie*. Lüling, Erlangen, 1977.
4. Vö. Hans Küng – Josef van Ess: *Křesťanství a islám*. Praha, Vyšehrad, 1998, 17. p.
5. *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*. Budapest, Szent István Társulat, 2000, 157. p.
6. Uo. 400–401. p.
7. Al-Ghazzálí misztikus beállítottságú moszlim volt. Csodálatos vallomása megtéréséről a *Munkidh mina adh-dhalál* (A tévelygésből való megmentő). Legnagyobb művei az *Ihjá culúm a-dín* (A vallás tudományának felélesztése) és a *Taháfut al-falászifa* (A filozófusok összefüggésteleniségei).
8. Jn. 14,16: én pedig kérni fogom az Atyát, és másik Pártfogót ad nektek, hogy veletek legyen mindörökké; Jn. 14,26: A Pártfogó pedig, a Szentlélek, akit az én nevemben küld az Atya, ő tanít majd meg titeket mindenre, és eszetekbe juttat mindent, amit én mondtam nektek; Jn. 15,26: Amikor eljön a Pártfogó, akit én küldök nektek az Atyától, az igazság Lelke, aki az Atyától származik, az tesz majd bizonyosságot én rólam.
9. Paret, Rudi: *Der Koran. Mokkentar und Konkordanz*. 2. Aufl. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, Kohlhammer 1977, 476. p.
10. Vö. Schirmacher, Christine: *Das Barnabasevangelium – Wahres Evangelium oder Mittelalterliche Fälschung*. A www.evangelium.de nyomán.
11. A címet az 1994-es német fordítás szerint közlöm.
12. Langlotz, Schamsuddin: *Ist Jesus am Kreuz gestorben?* Manuskript eines Vortrages. www.naqschbandi.de.
13. Bővebben tárgyalja Borrmanns, Maurice: *Jésus et les musulmans d'aujourd'hui*. Paris, 1996.
14. Hanafi, H.: *Religious Dialogue and Revolution. Essays on Judaism, Christianity and Islam*. Cairo, 1977.

Felhasznált irodalom

- A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*. Budapest, Szent István Társulat, 2000.
- Abú Músá al-Haríri: *Qiss wa nabí*. Bejrut, 1985.
- Borrmanns, Maurice: *Jésus et les musulmans d'aujourd'hui*. Paris, 1996.
- Brettschneider, H.: *Christentum und Islam: Aporien und Perspektive*. *Bulletin der Europäischen Gesellschaft für katholische Theologie*. Heft 2. Tübingen, 1993, 181–199. p.
- Caspar, R.: *Pour un regard chrétien sur l'Islam*. Paris, 1990.
- Charta Oecumenica*. Tartalmazza az európai egyházak közötti együttműködés növekedésére vonatkozó irányelveket az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsa számára (CCEE).

- Goddard, Hugh: *Muslim Perceptions of Christianity*. London, 1996.
- Hanafi, H.: *Religious Dialogue and Revolution: Essays on Judaism, Christianity and Islam*. Cairo, 1977.
- Kropáček, Luboš: „Islám očima křesťanské teologie.“ *Souvislosti*, 1997. 3–4. sz. 33–34., 115–126. p.
- Kropáček, Luboš: „Rané křesťanství a vznik islámu“. *Teologické texty*, 1999. 4. sz. 110–112. p.
- Kropáček, Luboš: *Islám a Západ. Historická paměť a současná krize*. Praha, 2002.
- Küng Hans – Ess, Josef van: *Křesťanství a islám*. Praha, 1998.
- Langlotz, Schamsuddin: *Wurde Jesus am Kreuz gestorben? Manuskript eines Vortrages*. www.naqschbandi.de.
- Lüling, Günter: *Der christliche Kult an der vorislamischen Kaaba als Problem der Islamwissenschaft und christlichen Theologie*. Erlangen, Lüling, 1977.
- Lüling, Günter: *Über den Urkoran. Ansätze zur Rekonstruktion vorislamischer christlicher Strophenlieder im Koran*. 3. Korr. Aufl. Erlangen, Lüling, 1992.
- Möhler, J. A.: Über das Verhältniss des Islam zum Evangelium. In *Dr. J. A. Möhlers gesammelte Schriften und Aufsätze*. Hrsg. Von J.J.I. Döllinger. 1. Bd. Regensburg, 1839.
- Paret, Rudi: *Der Koran. Mokkentar und Konkordanz*. 2. Aufl. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, Kohlhammer, 1977.
- Schirmacher, Christine: Das Barnabasevangelium – Wahres Evangelium oder Mittelealterliche Fälschung?
- Schoeps, H. J.: *Theologie und Geschichte des Judenchristentums*. Tübingen, 1949.
- Striving Together in Dialogue. A Muslim-Christian Call to Reflection and Action*. World Council of Churches, 2001.
- Zinker, Hans: *Christentum und Islam*. Düsseldorf, Pathmos Verlag, 1992.

JÁNOS CS. MOLNÁR

MUSLIM INTERPRETATION OF RELIGIOUS INTERFERENCIES

From the formation of the Islam it is a known fact that the teaching of Mohamed is actually based on the Old- and New Testaments; it uses its stories, character, but interprets them in a special way in its own way. The author, examining the Christian-Moslim interactions, states that both the Christians and the Moslims as well consider the interferencies from a very special point of view. The interferencies, investigating the common basises, cannot get rid of their own viewpoints practiced more than through 1400 years. Although, in the European way of thinking from the Roman era the „audiatur est altera pars!“ is adviced, but it seems that in the religious field, being Islam or Christian, it is not or just slightly applied. The reason: both the Christian and the Islam religions are exclusive, cannot accept other viewpoints, since it would be forced to give up its own.

ERDÉLYI MARGIT

Az olvasás és az olvasni tudás

MARGIT ERDÉLYI
READING AND THE ABILITY TO READ

028
028.1
028.5
159.946.4

Reading. Re-reading. Functional Illiteracy. Dislection. Teaching to Read and Learning to Read. Degrees of Reading. Types of Reading.

Az olvasás olyan összetett képessége az embernek, amely megköveteli s egyben megérdemli a többszemponút vizsgálódást. Számos definíciója létezik, hiszen minden újabb kutatási eredmény újabb tényezővel gazdagítja vagy éppen megszorítja a meghatározások lényegét. Itt és most csupán két definíciót emelünk ki, amelyek közül az egyik tágabb értelmű megfogalmazás: „Olvasni annyi, mint gondolkodni, társalogni, egyszóval kommunikálni” (Adamikné 2006, 60). A másik a folyamat bonyolultságát is figyelembe vevő meghatározás: „Az olvasást azért tekintjük a szó legszorosabb értelmében összetett folyamatnak, mivel a megfelelő morfológiai, funkcionális, biológiai és kognitív fejlettség esetén vizuális transzformációk közbeiktatásával és egyfajta kódváltással teszi lehetővé az információ feldolgozását. A bal agyféltekének mint a nyelv és a beszéd központját tartalmazó féltekének meghatározó szerepe van ebben a folyamatban” (Gósy 2005, 362).

Az olvasás tanulása/tanítása fogalmak első hallásra csupán az iskolai környezetben a kezdő olvasók számára törvényszerűen előforduló lehetőségek beazonosítása. Ha ezzel kapcsolatban pusztán pedagógiai, pszichológiai vagy módszertani megközelítésekről gondolkodunk is, bőséges a teendők skálája. A diagnózisok azonban feldúsítják a problémát: a ki tud és ki nem tud olvasni kérdését; a miért tanul meg az egyik könnyen, a másik csak nagyon nehezen olvasni; a befektetett idő és energia miként kamatoztatható a felnőtt korban; hol és mikor vét, illetve hogyan lesz hatékony az iskola, a szülő, a szellemi közeg. A kutatások egyre eredményesebbnek bizonyulnak azért is, mert szegmensekben, felbontott folyamatokban úgyszintén vizsgálják a jellemzőket, s az olvasáskutatás kérdésfeltevései után az elemzések, a szintézisek veszik át a szót, majd a pontosítások immár egyre több tudományos diszciplína idetartozását is kijelölik.

A múlt század hatvanas éveiben zajló „kognitív forradalom”, vagyis a megismerő ember újrafelfedezése a pszichológiai kutatásokat hatékonyan reformálta meg: „...az évtizedekig domináló viselkedéslélektani szemlélettől eltávolodva, a kutatók figyelme a megismerő és információfeldolgozó folyamatok, a nyelv, az olvasás, az

emlékezet kérdéseire fordult” (Cs. Chachesz 1998, 12). Az olvasásnak az észlelési folyamatok aspektusából történő vizsgálata erősen uralja a pszichológiai és a pedagógiai kutatásokat. Egyik alapvető befolyásoló tényező lehet a gyermekek eltérő fejlődési üteme, amelyet nagy erővel motivál az ingerdús vagy szorít vissza az ingerszegény környezet. Éppen az utóbbi kapcsán nem lehet elítélni a korai gyermekkorban szorgalmazott olvasástanítást sem, ugyanakkor egyre nagyobb különbséget mutat a szülők műveltségi szintjével indokolt jó vagy átlagon aluli gyermeki teljesítmény. Az olvasástanítás másik felének is nevezhetjük azonban az írás tanítását, a kettő ugyanis szorosan együtt érvényesülhet, noha nem mindig van így.

A fentiek függvényében az analfabetizmus fogalma azt takarja elsődlegesen, hogy az életkörülmények annyira azért mindenképpen rákényszerítik az illetőt, hogy néhány szót, főleg a nevét le tudja írni. Pontosabban szólva: az analfabéta nincs birtokában a betű-hang egyeztetésnek, az írás-olvasás alapvető tevékenységének. Mélyíti a problémát, hogy az analfabetizmus kommunikációs aurájába beletartoznak a bűnözés, a deviancia, a szellemi fogyatékoság fogalmak is, így az érintett nem csupán a megsegényesülése, hanem az esetleges kirekesztése miatt is kerüli a főleg hivatalos kommunikációs helyzeteket.

Az analfabetizmustól elkülönbőzik a funkcionális analfabetizmus vagy illiteráció, amely központi gondja minden szintű oktatásnak. Egyik megfogalmazása szerint „az (ilyen) embert az írás-olvasási képességei nem teszik arra képessé, hogy megfeleljen kultúrája vagy közössége elvárásainak. Tulajdonképpen az olvasás-írás használatának képtelensége, ám a fogalom relatív, mindig az adott közösség igényeihez kell mérni” (Adamikné 2006, 35). Steklács János jónéhány definíció szintézisét fogalmazza meg, miszerint „funkcionális analfabéta az, aki a szűkebb és tágabb értelemben vett környezet által a számára támasztott olyan követelményeknek, amelyekben az olvasás, illetve írás képességére van szükség, minimálisan sem tud eleget tenni” (Steklács 2005, 38).

A sokféle definíció ellenére is nehéz az illiteráció fogalmát egyértelműen meghatározni – noha az UNESCO már 1956-ban megtette –, melynek értelmében alapvetően nem működő tudásról van szó. A funkcionális analfabéta írni és olvasni ugyan megtanult, de tudása nem fejlődött készséggé, sőt visszafejlődött, mert tudását nem használta a mindennapi életben, azaz ismeretei nem nevezhetők használható tudásnak. Az UNESCO nyilatkozatai és felhívásai elsődlegesen az iparosodott társadalmakban beállt helyzetet hangsúlyozzák, főleg a felnőttkori írásbeliség kérdését preferálják, elsősorban a munkaerőpiac összefüggéseiben, s a feltett kérdésekre leginkább szociológiai és andragógiai válaszokat várnak.

A fejlett európai és észak-amerikai államokban a funkcionális analfabetizmus becsült aránya a felnőtt lakosság körében 15 és 20 százalék között mozog. A fogalom terjedése által értelmezése is módosul valamelyest. Magyarországon az 1980/1990-es években terjed el. Az UNESCO 1978-ban megfogalmazott definícióihoz képest módosul s gazdagodik jelentésmezeje:

- Írástudó az a személy, aki érthetően le tud írni és el tud olvasni egy hétköznapi, egyszerű, rövid közlést.
- Írástudatlan az a személy, aki a fentiekre nem képes.
- Funkcionálisan írástudó az a személy, aki gyakorolni képes azokat a tevékenységeket, amelyekben az írásbeliségnek fontos szerepe van az adott csoportban és közösségben, valamint képes arra is, hogy az olvasás, írás, számolás segítségével

előmozdítsa saját, illetve a közössége fejlődését. Negált változata egyenlő a funkcionális analfabétával (Steklács 2005, 28). Figyelemre méltó a számolás tényezőjének bevétele a definícióba, amely leginkább a munkaorientált írásbeliség, a felnőttoktatás politikájának változásait demonstrálja.

A funkcionális analfabetizmus felszámolása nemzetközi viszonylatban is égetővé vált, mialatt kialakulásának okait is igen sok szempontból vizsgálják. Meghatározónak tartják a társadalmi, a gazdasági, a kulturális, a pszichológiai, az egészségügyi és a geopolitikai indokokat egyaránt. Van, aki a szociokulturális háttérben, az intellektuális igénytelenségben, a motiválatlanságban, az alacsony szintű iskolázottságban, a rosszul funkcionáló oktatási rendszerben, az elektronikus média terjedésében látja az okokat. A legveszélyeztetettebbnek pedig a munkanélkülieket, az alkalmi munkásokat, a szakképzetleneket, a nőket (főleg a háztartásbelieket) és a roma kisebbséghez tartozókat minősítik.

A Benczik Vilmos által végzett felmérések és adatok Magyarországon az olvasás visszaszorulásáról árulkodnak. A könyvkiadást tekintve 1980-ban 17 millió 327 ezer példányban jelent meg gyermek- és ifjúsági irodalom. Ez a szám 1990-ben 8 millió 731 ezerre, 1998-ban 4 millió 331 ezerre zsugorodott. Figyelembe véve a 6–14 éves korosztály mintegy 18%-os létszámbeli csökkenését is, 1980-ban egy gyerekre számítva 12 gyermekkönyv jelent meg, 1998-ban viszont már csak 4. A könyvtárlátogatás tekintetében a magyar könyvtárakat 1980-ban 2 millió 222 ezer olvasó látogatta, míg 1997-ben csak 1 millió 431 ezer. Ugyanakkor 2000-ben 60%-kal nőtt az internet-előfizetések száma (Benczik 2006, 243).

Maróti Andor tágabb kontextusra hívja fel a figyelmet annak kapcsán, hogy a kultúra relativizmusát hangsúlyozza, s ezzel összefüggésben választja szét a közérdek képviselőit vagy azok ellentétét. Elmélete szerint a globalizáció folyamatában az illiteráció megjelenése felerősíti a munkaerő-piaci kétségeken túl a nemzeti kultúra elvesztését vagy a nemzetközi kultúra megtartását is. „Ma a nagy távolságokat legyőző közlekedési és elektorteknikai hírközlő eszközök erősen csökkentik az elzártságot, hozzájárulnak az információk széles körű cseréjéhez. A táguló világkép fokozza a kultúra nemzetközi jellegét. Az, hogy benne mennyire marad meg egy nemzet kultúrája, és válik egyetemes értékke, az nagymértékben függ az adott ország polgáraitól. Attól, hogy feladják-e kultúrájukkal együtt az önazonosságukat, vagy követik inkább azt, amit divatosnak vélnek. Ez természetesen függ attól is, hogy más országok polgárai mennyire mutatnak érdeklődést e kultúra eredményei iránt, átvesznek-e belőle értékes elemeket vagy sem” (Maróti 2005, 199).

Az illiteráció hátráltató tényező a humán művelődés diskurzusaiban, ugyanis csak az írástudók képesek a szellemi cserekereskedelem sokszintű kivitelezésére. A multidiszciplináris megközelítések újabb és újabb megerősítést adhatnak annak az alapvetően nyelvi/nyelvtudományi vonatkozású ismeretanyagának, amely az írás-olvasást magában foglalja. Az olvasás összetett tevékenység, részmegoldásokból integrálódik egészszé, hosszadalmas gyakorlást követel, s az olvasatok síkján akár többféle cél- és összefüggésrendszerben biztosítja mégis kompakttságában a komplexitást. Tanult folyamat, amely jellemzően oktatási intézményekben zajlik. Nem nélkülözheti a tanulást, a helyes módszertani eljárásokat, az önnevelés erejét.

Sajnálatos módon gyakran emlegetett szó az olvasászavar, a diszlexia fogalma, azaz a gyengébb olvasás, amelyet meg szokás különböztetni az illiterációtól, s amely az utóbbi évtizedekben a számolás (diszkalkulia) s az írásban előforduló spe-

cifikus tanulási zavarokkal (diszgráfia) együtt vizsgálható és javítható valójában, mert sok az átfedés a készségbeli hiányosságok terén. Noha sok a vitatott kérdés kör a specifikus tanulási zavarok tünetegyütteseivel kapcsolatosan, mégis fontos, hogy a szakma kellő odafigyeléssel, további kutatásokkal és jobbitó módszerekkel erősítse a megoldások lehetőségeit. A diszlexia tehát tüneti szintű olvasászavar, olyan gyűjtőfogalom, amely „az egyes részképességeknek (például a percepció, szenzoros integráció, munkamemória, laterális, dominancia, nyelvi képességek) olyan zavara, amely változatos összetételben ugyanahhoz a problémához, azaz súlyos olvasási zavarhoz vezet” (Csépe 2000, 241–278). A szindróma jellemző tünetei a mögöttes eltérő idegrendszeri működésekben rejlenek, amelyeknek következtében a szófelismerés s az olvasási készség elsajátítása sérül. A szakma és a megfogalmazások nem egyöntetűek a diszlexiával kapcsolatosan, mert betegségként, nehézségként, sajátosságként egyaránt említik, s a különböző tudományterületek (pszichológia, logopédia, gyógypedagógia, genetika) eltérően szemlélik, de egy esetben sem azonosítják a gyenge értelmi képességekkel. Az eltérő szempontú vizsgálatok és besorolások után elmondható, hogy a diszlexia „egész életre kiható kognitív sajátosság” (Gyarmathy 2007, 39). A megfelelő ingerkörnyezet és tanítási rend megelőzheti egyfelől a zavarok kialakulását, másfelől az iskolai alulteljesítést. A szakirodalom megkülönbözteti a szerzett diszlexia fogalmát, amely „az agyat ért enyhe trauma által kialakult sajátos agyi működés”, ill. a fejlődési diszlexiát, amely „a kognitív működések örökletes sajátossága” (Gyarmathy 2007, 43).

A fejlődési diszlexia nagyon gyakori lett az utóbbi évtizedekben. Okait az életmód és a kultúra nagy változásaiban és váltásaiban látja a szakma. A jelentősen vizuálisra változott világban a 21. századi felnőtt és gyermeke képek által jut rengeteg információhoz. Ezeket az ismereteket a korábbi generációk olvasás által a könyvekből tanulták meg, míg korunk gyermekei a televízió és a világháló által szerzik be óriási mennyiségben, szinte kontroll nélkül. A bőséges ismeretanyag feldolgozásához, a gondolkodáshoz szükséges fejlesztések azonban nincsenek összhangban az információszerzéssel. Az életmódban, avagy egy meghatározott kultúrában rejlő, a diszlexiára veszélyeztető tényezőket Gyarmathy Éva a következőképpen sorolja fel (Gyarmathy 2007, 46):

- az öltöztetés, az öltözködés könnyebbé vált;
- a mozgatás és a mozgás hiánya;
- a háztartási munkából, a családi tevékenységből kimarad a gyermek;
- a népi-, gyermek- és kózzjátékok stb. hiánya;
- a felolvasás hiánya;
- az aktív zenélés hiánya;
- audiovizuális és élménytúlerheltség.

Korunk jellemzője, hogy gyermekeink fejlődése eltér a korábban megszokottól. Nem egy közülük azért lesz gyenge olvasó, azért tanul meg nehezen olvasni, mert korábban kezdik olvasásra tanítani, mint ahogy azt a fejlődése engedné. A jellemzővé vált iskolaérettségi felmérések ellenére is mindig az derül ki, hogy a hatéveseknek legfeljebb hetven százaléka valóban iskolaérett. A maradék egy részének kisebb-nagyobb erőfeszítéssel sikerül behoznia a többiekhez, de a másik rész tanulási zavarokkal küszködik. Az éretlen képességekkel bekerülteknek iskolai élete rendre kudarc sorozat, frusztráltak és szorongók lesznek. A fejlődés fordított előjelű lesz, a kezdeti kis probléma egyre jobban elmélyül. A diszlexiások agyi dominanciája eltér a szokásostól, ebből következően másképp gondolkodnak és másképp dolgozzák

fel az információkat. Nem az olvasás elsajátítása a legnagyobb gond számukra, hanem a tananyag felépítése, amelyet nem tudnak követni szegmentált tudásuk miatt. Ezért számukra a jól strukturált, a kellően összefoglalt vagy megfelelő összefüggésekben láttatott tananyag a befogadható. A megfelelő eljárások megoldást jelenthetnek a tanulási zavarokkal küzdő gyermekek fejlesztésében, ennél fogva a módszerek megválogatása kiemelkedően fontos.

Az olvasni tudás szintjén Adamikné Jászó Anna (2006, 310–321) három olvasási fokozatot különít el, amelyek közül a szó szerinti olvasást tréfásan adatolónak nevezi, mivel az a szövegben lévő ismeretek leltározását jelenti. Ezt a feladatot nem tartják nehéznek, viszont megfelelő olvasási sebesség, jó memória és figyelem szükséges hozzá. Az értelmező vagy interpretáló olvasás a szövegben lévő rejtett tartalmak felfedezése, kidolgozása (más néven gondolkodónak vagy nyomozónak mondják). Ez a tevékenység már nehéz is tud lenni, ugyanis elmélyültebb gondolkodást, következtetések levonását követeli meg. Nehézsége abban rejlik, hogy mindig valamiféle hiány pótlását oldja meg, s maga a művet ambivalens gondolkodást igényel. A kritikai vagy bíráló olvasás lényege a szövegben lévő információk összevetése a valósággal, azaz véleményalkotás az olvasottakról. E folyamatban föltétlenül érdemes különválasztani az ismeretterjesztő és/vagy szépirodalmi műveket, mivel a módszertani megközelítés, a kérdésalkotás e szövegekkel kapcsolatosan más-más szempontok szerint érvényesül. Az alkotó, ill. a kreatív olvasás az olvasottak továbbgondolását, kiegészítését jelenti, tehát jobban bevonja a képzeletet is. Nem igénytelenebb az előző kettőnél, sok háttérismertetet vár el, a vonatkozó kérdések megfogalmazása is több irányból jöhet. Ezek összefügghetnek a háttérismerekkel, vonatkozhatnak az alapgondolatra; a részletekre; a szavak, a mondatok, a bekezdések jelentésére; a sorrendre, a logikai rendre; az implikációkra; az értékelésre; a kreativitásra. Hangsúlyoznunk kell, hogy nem csupán a tanári kérdések jó megfogalmazása segít a folyamatban, nagyon fontos ugyanis, hogy a tanulókat is megtanítsuk a helyes, a megfelelő kérdésfeltevésre.

Ha az olvasás stratégiai megközelítésével kívánunk foglalkozni, a szakirodalom az intelligens vagy analízáló olvasást preferálja, elsősorban az ismeretközlő témákról szóló könyvekkel kapcsolatban. Ennek a folyamatnak három fokozatát választhatjuk el, ahol az első feladat megállapítani, miről szól az adott szöveg; ez után a tartalom értelmezése következik, amely a könyv terminológiáját, kulcsszavait, a szerző állításait, bizonyításait, cáfolatait összegzi; s végül a könyv, a szöveg bírálata marad hátra, amely szintén egy felállított szabályrendszernek, olykor sajátos kritériumoknak fog megfelelni.

A szintopikus olvasás fordítottja az analitikusnak. Ez esetben nem elégedhetünk meg egy könyv elolvasásával, feltétlenül szükség van több azonos témájú könyv befogadására. Ilyenkor rendszerint valamely bibliográfia szerint válogatunk, s jó tudnunk, mennyire kell a mélységekig eljutnunk a témában. Irányadó a szintopikus olvasásban, hogy valamely szigorúan kiválasztott cél érdekében történik. E célnak megfelelő passzusokat, gondolatokat kell megismernünk és kiemelnünk a kontextusból. Nemegyszer okozhat az, hogy a különböző művek terminológiája nem azonos, ilyenkor fontos az egyeztetés, az esetleges eltérések felismerése és elkülönítése.

Minden olvasási stratégiát befolyásolhat az a tényező is, hogy milyen jellegű könyveket választunk. Az elméletiek rendszerint valamely tudományágon belül fel-

tett kérdésekre adják meg a választ, a gyakorlatiak pedig rendszerint iránymutatást, ötleteket nyújtanak arra nézve, miként oldjunk meg egy felvetett problémát. Ez utóbbit is kétféle módon teszik: vagy a szabályokat mondják el, ami szerint cselekednünk kell, vagy csupán az alapelveket, amelyekkel közvetve célt érhetünk. Az ilyen könyvek olvasása/alkalmazása rendszerint elvezeti az olvasót valamely célhoz, ezek az írások rábeszélő jellegűknél fogva gyakorta a propagandát is szolgálják. Ezt azonban csak módjával fogadjuk el – figyelmeztetnek a szakemberek.

Az olvasás mindig valamiféle interakció az olvasás és az írott szöveg között. El-sajátítása hosszadalmas folyamat, amely tudományos kutatások, megtapasztalt módszerek érvényesítésén alapszik, és szorosan összekapcsolódik a tanulással. Ebben a folyamatban funkcionálisan nagy szolgálatot tesznek a kiváló szépirodalmi és ismeretközlő szövegek. Az olvasás többféle típusát rendszerezi még az olvasás pszichológiája (Tóth 2002, 7–8). E szerint az ismeretszerző olvasás arra szolgál, hogy az olvasó egy adott témában elmélyüljön. A tanulási célú olvasástól abban különbözik, hogy az olvasó kíváncsiságát hivatott kielégíteni, nem pedig megfelelni azon kíváncsnak, hogy az olvasottak felidézhetők legyenek. A funkcionális olvasás az oktatási vagy ismeretszerzési célokkal szemben személyes, praktikus célokat valósít meg. (Térképek, használati utasítások, receptek stb. olvasása tartozik ide.) A szórakozási célú olvasás kedvtelésből történik, lehetőleg motivált. Amikor élvezettel olvassuk a szépirodalom vonzó műfajait, a mesét, a regényt, a novellát vagy valamely verseskötetet esztétikummal telítjük életünket. Az áttekintő olvasás célja, hogy az olvasás a szöveg globális tartalmáról tájékozódjon. Ilyenkor átfutjuk a szöveget; sorokat, szavakat, mondatokat ragadunk ki vagy ugrunk át. Noha ez az olvasási forma pontatlan, a tájékozódáshoz elég információt adhat.

Az egyéb típusú olvasásnak is sajátos funkciója van. Korrektúraolvasásról akkor beszélünk, amikor írott vagy nyomtatott szöveg betűhibáit kívánjuk kijavítani. Ezért ez az olvasás lassúbb a megszokottnál, a tartalom követése pedig nehezebb. Gyakran újraolvassuk az egyes szavakat, mondatokat, hogy felülbírálhassuk és javíthassuk betűhibáinkat. A javító/ellenőrző olvasás esetén nem a betűkre, hanem a szövegre figyelünk. A tartalmi, helyesírási, stilisztikai vagy egyéb hibákat keresünk s egyben kijavítunk. Mondanunk sem kell, hogy bármely olvasási módot választjuk akár az itt felsoroltakon túl is, gyakran előfordul, hogy nem csupán egy cél érdekében, hanem többféle céllal is olvassuk, szimultán fogadjuk be az adott szöveget.

A szépirodalom olvasása nemcsak a gondolkodást, hanem a képzeletet is foglalkoztatja, nem csupán tapasztalatokat közvetít, hanem szórakoztat is egyben. Többek között azért is, mert kihívást jelent az érzelmeink, a fantáziánk számára, s az etikai kategóriákon túl az esztétikai minőségeknek is eleget tesz. Legyen a mű lírai, epikai vagy drámai alkotás, vagy sorakozzék be bármely műfaji kategóriába, legyen akár meghatározhatatlan műfajú, értékeinek felismeréséhez elengedhetetlen az analízis és a szintézis összhangja, a részek megismerése után az egésznek, az egységesnek komplex hatása.

Bármely szöveg, műalkotás olvasása kapcsán felmerül a hangos és a néma olvasás igénye vagy gyakorlata is. Mivel magát a betűírást a hangzó beszéd rögzítésének igénye hozta létre, az olvasás természetes formájának tekinthetjük a hangos olvasást. Erre épülve alakult ki az olvasástörténet során, többek között a kisszámú írni-olvasni tudók miatt is a hangos olvasás dominanciája. Nagyjából a 8–12. század körül kezd kialakulni a néma olvasás, és a 17–18. századtól kezdődően mond-

hatjuk el, hogy önálló olvasási mód lesz a néma olvasás is. Terjedését befolyásolta az egyre több olvasnivaló megjelenése, a nyomtatás kialakulása, az olvasás terjedése minőségi és mennyiségi értelemben, azaz az olvasni tudás elterjedtsége, ugyanis jóval gyorsabb a hangos olvasásnál, amely esetben a beszédszervek működtetése lelassítja a folyamatot.

Az olvasási mód megváltozása megalapozta azt a hatalmas kulturális, társadalmi, gazdasági fejlődést, mely a későbbiekben végbement. Ezeken túl nemcsak az ember környezeti tényezőinek fejlesztésében nyert óriási jelentőséget, hanem finomította a belső tudattartalmak, a gondolkodás fejlődését is, majd mintegy közvetlenül és természetesen ezek kommunikációs auráját ugyancsak kiszélesítette. A néma olvasás megvalósította a tanúk nélküli kommunikációt könyv és olvasó között, teret nyitott a mindennemű továbbgondolásnak, sőt az álmódzásnak is.

Már Szent Ágoston is különösnek találta a néma olvasás technikáját, és érdekesnek tartotta megemlíteni a *Vallomásokban*. „Arra következtethetünk, hogy ez a módszer, az oldal néma böngészése az egyházatya korában rendhagyónak számított, a hangos olvasás pedig normálisnak” – írja róla Alberto Manguel *Az olvasás történetében* (Manguel 2001, 50). A továbbiakban Manguel arról szól, hogy a legkorábbi sumér agyagtábláktól kezdve az írott szó hangos kimondásra íródott, hiszen a jelek magukban foglalták, mintha a lelkük volna, a konkrét hangot. Az antik mondás: „scripta manent, verba volant” a mi korunkra ezt a jelentést kapta: „az írás megmarad, a szó elszáll”, vagyis elenyészik, holott eredetileg éppen az ellenkezőjét fejezte ki, a fennhangon kimondott szó dicsőségét hirdette, mely szárnyalni tud, szemben a lapra írott, halott szóval (Manguel 2001, 53).

A néma olvasás pedagógiai problémaként 1908-ban került a szakemberek látókörébe. „A dolog lényege az, hogy a néma olvasást – lévén nem természetes formája az olvasásnak – tanítani kell, méghozzá célirányosan. Nem lehet abban bízni, hogy mintegy a hangos olvasás melléktermékeként magától is kialakul. Nem lehet egyetérteni azzal az elképzeléssel, amely a néma olvasást az ún. »követő olvasással« gondolja megtaníthatónak, két okból sem. Először is azért, mert a követő olvasás során a tanuló nincs kettesben a szöveggel, állandóan készenlétben kell lennie, hiszen bármikor felszólíthatják – hiányzik tehát az igazi néma olvasáshoz szükséges intim alaphelyzet. Másodszor pedig azért, mert a követő olvasásnál a tempót a hangosan olvasó diktálja, őt kell »követni«, tehát nem alakulhat ki a néma olvasást jellemző nagyobb sebesség” (Benczik 2006, 241). Igaz azonban, hogy néhány évtizeddel korábban a tanulók jó része célzatos tanítás nélkül sajátította el a néma olvasás többé-kevésbé hatékony módszerét, mégsem feledkezhetünk meg arról, hogy az olvasás egészen a legutóbbi időkig a meseigény – tehát a szórakozási igény – kielégítésének lényegében az egyetlen folyamatosan rendelkezésre álló eszköze volt. Aki tehát történetekkel akarta szórakoztatni magát, az rá volt szorítva a néma olvasás elsajátítására. Ma – a számtalan televíziós csatorna korában – ez a kényszer megszűnt: „...meseigényünk kielégítéséhez nincs szükségünk olvasásra” (Benczik 2006, 242).

A néma olvasás tanítása és főleg ellenőrzése nem könnyű feladat, lévén, hogy individuális, intim, belső tevékenység, míg az iskola, a tanóra jellegénél fogva a csoportos munkának kedvez. Nem könnyű sem az olvasás sebességének követése, sem pedig a szöveg megértésének színvonala. Ha sikerülne a tanítás és mérés/értékelés egzakt módszereit megtalálni, a televízió és a számítógép által elcsábult ol-

vasókat minden bizonnyal vissza lehetne csalogatni a könyvolvasáshoz. „...a néma könyvolvasás végleges kiszorulása a napi tevékenységből nemcsak a műveltségi szint esésével, a nyelvi készségek sorvadásával, hanem a belső beszéd elszürkülésével, majd megszűnésével és a verbális gondolkodás elszegényedésével is járhat” (Benczik 2006, 242).

Az olvasni tudásban korunkban mind a felnőtt generációk, mind a gyermekek lemaradtak. A ma gyermeke amiatt is hátrányt szenved, hogy már az ő szülei sem olvasnak, természetes és mindennapi tevékenységüknek és élményeiknek az olvasás nem tartozéka. Nem kultiválják gyakran az esti mesélést és a felolvasást kisgyerekeik számára, így azok nincsenek ráhangolódva az olvasásra. Pedig a gyermekirodalom, amelyhez minőségi és mennyiségi tekintetben is egyre nagyobb a hozzáférés (a válogatás lehetősége adott), bőséggel kínál anyagot az emberközeli olvasáshoz szoktatások céljaira. A bölcsődalokkal kezdődő, kiolvasókkal/mondókákkal, majd versekkel és mesékkel varázslatos élményként megoldható szoktatás/tanítás minden szülő számára felelős mindennapi tevékenység kell, hogy legyen. E szoros szülő-gyermek kapcsolattartásnak hiányában szinte teljességgel az óvodára és az iskolára marad a fenti feladat. Átgondolt módszertani eljárások vezethetnek oda, hogy itt is kellő sikerélménye legyen a (kis)gyermeknek a tanítójának egyaránt. Akadályozó tényező sokféle van az óvoda/iskola szervezett életében is: egyik ilyen lehet a megfelelő szövegek/olvasandók hiánya vagy életidegensége, netán túl nagy elkülönböződése a már ismert vizuális kultúrától. A televízióban látott és megszokott mesefeldolgozás teljességgel más hatékonyságú, mint a szülő, tanító vagy más által hangos olvasással megoldott rá- vagy visszazoktatás. Ezért ügyelnünk kell a gondos szelekcióra mind művészeti, mind pedagógiai-pszichológiai, illetve módszertani szempontból. Ehhez való felkészültségünket alapozza szintes olvasottságunk, a megfelelő irodalomelméleti ismeretek, a gyakorlott elemzési és szintetizáló tevékenység, a célhoz és a célzott személyhez alkalmazkodó felkészült szakmai magatartás. Szándékaink sokfélesége miatt elkerülhetetlen szaktudásunk erősítése is. Például, ha a rossz élmények feldolgozásában kívánunk segíteni, ne kerüljük meg a bettelheimi szemléletet (1985), ha a kreativitást akarjuk kultiválni, ne feledkezzünk meg Propp mesemorfológiájának újraolvasásáról (1999), ha saját ügyünknek tekintjük az olvasásra nevelést, az olvasásra tanítást, törekedjünk az elég méltánytalan helyzetben hagyott gyermekirodalom/irodalom megismerésére, megismertetésére és szakszerű „funkcionáltatására” (Komáromi 2001). Az olvasni tudás alapozásában fontos tényező, hogy a könyvolvasó emberhez közelebb kerüljön az elektronikai ember, s lehessen kulturált ember belőle, aki nemcsak az olvasás, hanem az újraolvasás hasznosítását is megoldja a maga és mások épülésére (Erdélyi 2008, 11). Az olvasni tudás elhanyagolásával a tét ugyanis nemcsak az iskolai, az irodalmi nevelés sikere, s ezáltal az irodalom jövője, még csak nem is az olvasáskultúra megmentése, „hanem az emberiség által az elmúlt évezredek folyamán fokozatosan elért interiorizált írásbeliség megóvása a megkezdődött enyészettől” (Benczik 2006, 270).

Felhasznált irodalom

- Adamikné Jászó Anna: *Az olvasás múltja és jelene*. Budapest, Trezor Kiadó, 2006.
- Benczik Vilmos: *Jel, hang, írás*. Budapest, Trezor Kiadó, 2006.
- Bettelheim, Bruno: *A mese bűvölete...* Budapest, Gondolat, 1985.
- Cs. Czachesz Erzsébet: *Olvasás és pedagógia*. Szeged, Mozaik Oktatási Stúdió, 1998.
- Csépe Valéria: Az olvasás és írásképeség zavarai. In Illyés Sándor (szerk.): *Gyógypedagógiai ismeretek*. Budapest, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar, 2000.
- Erdélyi Margit: *Olvasás és olvasat*. Sopron, Nyugat-Magyarországi Egyetem BEPK, 2008.
- Gósy Mária: *Pszicholingvisztika*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
- Gyarmathy Éva: *Dizlexia*. Budapest, Lélekben Otthon Kiadó, 2007.
- Komáromi, Gabriella (szerk.): *Gyermekirodalom*. Budapest, Helikon Kiadó, 2001.
- Manguel, Alberto: *Az olvasás története*. Budapest, Park Kiadó, 2001.
- Maróti Andor: *Sokszemszögből a kultúráról*. Budapest, Trefort Kiadó, 2005.
- Propp, Vlagyimir Jakoljevics: *A mese morfológiája*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.
- Steklács János: *Funkcionális analfabetizmus a hipotézisek, tények és számok tükrében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005.
- Tóth László, Dr.: *Az olvasás pszichológiai alapjai*. Debrecen, Pedellus Tankönyvkiadó, 2002.

MARGIT ERDÉLYI

READING AND THE ABILITY TO READ

The reading is such an ability of a man that requires and at the same time deserves examining it from several aspects. Hearing the concept of learning/teaching reading for the first time is only in educational environment for the beginning reader identification of legitimately occurring opportunities. If in connection with this we consider only pedagogical, psychological or methodological approach, there are a lot of tasks to do.

Today the knowledge of reading of adults and children is lagging. Thus the children of the today are in disadvantage, since their parents do not read, reading is not part of their natural and everyday activities and experience. They do not cultivate often reading fairy tales in the evening for their children, consequently they are not familiar with the joy of reading.

In building the basis of the knowledge of reading an important aspect is that the electronic man comes closer to the reading person and that a cultural man can become from him, who not solves not only the utilisation of reading, but of re-reading for building himself and others. By neglecting knowledge of reading not only the success of school and literature education is in stake, and thus the future of the literature, and not even to preserve reading culture, but to preserve writing literacy.

MAĎARI NA SLOVENSKU (1989 – 2004)

Súhrnná správa
Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie

Editori
József Fazekas
Péter Hunčík

Fórum inštitút pre výskum menšín

BÁNDY GYÖRGY

Káin és Ábel

Egy mítosz interpretálása

GYÖRGY BÁNDY

CAIN AND ABEL. INTERPRETATION OF A MYTH

22

216

222/224

The Old Testament. Cain. Abel. Fratricide. Bible Interpretation.

A bibliai őstörténetekben mítoszokkal, ill. mitológiai kifejezésmóddal és gondolkodásmóddal találkozhatunk. A mítoszokat „elintézhethjük” egy kézlegyintéssel vagy megpróbálhatjuk a mítoszok nyelvét „lefordítani” mai, érthető nyelvre. Bevezetésül hadd mutassak be és ütköztessenek két alapvetően ellentétes nézetet a mítoszokról.

A marxista álláspont szerint a mítosz egyfajta kísérlet az élet különféle jelenségeinek a megmagyarázására, ezeknek a jelenségeknek a látszólagos leküzdése és illuzórikus képzelet. „A mítosz olyan elbeszélés, amely a történelem hajnalán keletkezik, és amelynek fantasztikus képei (istenek, legendás hősök, események stb.) megkísérelték általánosítani és megmagyarázni a természet és a társadalom különféle jelenségeit [...] A fantáziában és a fantázia által minden mitológia leküzd, hatalmába keríti és formálja a természet erőit; eltűnik tehát, mielőtt az ember valójában uralja a természet erőit.”¹

Érdekes és a fenti állítással ellentmondó álláspontot képviselt Bruno Schulz (1892–1942) németül publikáló lengyelországi zsidó irodalmár. Szerinte a mai ember minden fogalma a mítoszokból és az ősi történetekből származik. Állítása szerint nincs egy morzsányi sem a gondolkodásunkban, ami nem lenne a mitológia valamilyen változata. Meggyőződése, hogy a világ mitologizálása még nem fejeződött be, mert ezt a folyamatot a tudományok fejlődése lelassította és mellékvágányra terelte. Schulz szerint az a mítosz, ami újból és újból lejátszódik és lejátszódhat, csak éppenséggel travesztia és karikatúra formájában, tehát degradált módon. Ennél az oknál fogva tartotta Schulz azt a társadalmat, amelyben élt, degradált társadalomnak.²

Az egyik álláspont szerint a mítosz eltűnik, mielőtt az ember uralni tudja a természet erőit, a másik álláspont szerint csak akkor érti meg a tudomány az igazi feladatát, ha befejezi a világ mitizálását.

Talán akkor értjük meg a legjobban a mítoszokat, ha azokat az embert létében érintő valóság magyarázatának és indoklásának tekintjük. A mítosz célja elsősorban nem az, hogy valamely eseményt elbeszéljen, hanem az, hogy megmagyarázzon és

megindokoljon olyan mai állapotokat, amelyeket az ember természetellenesnek tart. Claus Westermann német protestáns teológus szerint a mítoszok a világ mai állapotát az ősidőkben lejátszódott eseményekkel magyarázzák. Szerinte „a mítosz táptalaja az az általános emberi érzés, hogy a jelen állapot abnormális módon korlátozott”.³

Az efféle felfogás szerint a mítoszoknak a következő háromrészes szerkezetük van:

1. az eredeti állapot leírása;
2. az ősesemény;
3. a mai állapot mint az ősesemény következménye.

A protestáns teológia területén a 20. század derekán Rudolf Bultmann hirdette meg a mitológiátlanítás (*Entmythologisierung*) programját. Sokan félreértették őt, mert azt gondolták, hogy el akar távolítani a keresztyénségből mindent, aminek csak egy kis köze is van a mítoszokhoz. Bultmannak nem ez volt a célja. Ő komolyan vette a mítoszok üzenetét, és arra törekedett, hogy ezt a mai ember számára érthető nyelven – tehát a racionális fogalmak nyelven – tolmácsolja.

Káin és Ábel történetén szeretném bemutatni, miként lehet a bibliai őstörténet egyik alkotóeleméből általánosan érvényes tanulságokat levonni. Az emlékezet felfrissítése kedvéért lássuk először a történetet a veretes Károli-féle fordításban:

Mózes I. könyve 4,1–16

1. Azután ismeré Ádám az ő feleségét Évát, a ki fogad vala méhében és szűli vala Kaint, és monda: Nyertem férfiat az Úrtól. 2. És ismét szűlé annak atyjafiát, Ábelt. És Ábel juhok pásztora lőn, Kain pedig földművelő.

3. Lőn pedig idő multával, hogy Kain ajándékot vive az Úrnak a föld gyümölcseiből. 4. És Ábel is vive az ő juhainak első fajzásából és azoknak kövérségéből. És tekinté az Úr Ábelre és az ő ajándékára. 5. Kainra pedig és az ő ajándékára nem tekinté, miért is Kain haragra gerjede és fejét lecsüggeszté.

6. És monda az Úr Kainnak: Miért gerjeditél haragra? és miért csüggesztéd le fejedet? 7. Hiszen, ha jól cselekszel, emelt fővel járhatsz; ha pedig nem jól cselekszel, a bűn az ajtó előtt leselkedik, és reád van vágyódása; de te uralkodjál rajta.

8. És szól s beszél vala Kain Ábelrel, az ő atyjafiával. És lőn, mikor a mezőn valának, támada Kain Ábelre az ő atyjafiára, és megöle őt. 9. És monda az Úr Kainnak: Hol van Ábel a te atyádfia? Ő pedig monda: Nem tudom, avagy őrizője vagyok-e én az én atyámfiaának? 10. Monda pedig az Úr: Mit cselekedtél? A te atyádfiaának vére kiált én hozzám a földről. 11. Mostan azért átkozott légy e földön, mely megnyitotta az ő száját, hogy befogadja a te atyádfiaának vérét, a te kezedből. 12. Mikor a földet műveled, ne adja az többé néked az ő termő erejét, bujdosó és vándorló légy a földön.

13. Akkor monda Kain az Úrnak: Nagyobb az én büntetésem, hogysem elhordozhatnám. 14. Ímé elűzől engem ma e földnek színéről, és a te színed elől el kell rejtőznöm; bujdosó és vándorló leszek a földön, és akkor akárki talál reám, megöl engemet. 15. És monda néki az Úr: Sőt inkább, aki megölelndi Kaint, hétszerte megbüntetik. És megbélyegzé az Úr Kaint, hogy senki meg ne ölje, a ki rátalál.

16. És elméne Kain az Úr színe elől, és letelepedék Nód földén, Édentől keletre.

Megjegyzések a szöveg egészéhez

A történetnek átlátható és világos szerkezete van:

1. a szereplők bemutatása (1–2. vers)
2. indítók a konfliktushoz (3–5. vers)
3. az Úr intelme (6–7. vers)
4. gyilkosság, kihallgatás, ítélet (8–12. vers)
5. Káin panasza és az Úr válasza (13–15. vers)
6. Káin reagálása (16. vers)

Irodalomkritikai szempontból egy megoldandó kérdés van a szövegben: a 13–15. versek eredetileg is a szöveghez tartoztak, vagy csak később, de még a szöveg kanonizálása előtt, kerültek betoldásra?

A következő érveket lehet felsorakoztatni a későbbi betoldás mellett:

- a) A 12. vershez közvetlenül kapcsolódhat a 16. vers.
- b) A 13–15. versek egy zárt irodalmi egységet alkotnak, egy panaszt.
- c) Káin olyasmi ellen tesz panaszt (elűzetés, bárki meggyilkolhatja), ami a büntetésben (11–12. vers) nem hangzott el.
- d) A versek témája Káin megbélyegzése.

A szöveg egységes volta melletti érvek a következők:

- a) Ha az Úr Ábel vérének kiáltását meghallotta, meg kell hallgatnia Káin kiáltását is.
- b) A föld motívuma összekötő kapocs a 11. és a 14. vers között.
- c) A „bujdosó és vándorló” szókapcsolat (héberül *ná' vánád*) összeköti a 12. és 14. verset.
- d) A héber *nád* kifejezés (vándorló) és a Nód tulajdonnév (Vándorországnak lehetne fordítani) összekapcsolja a 14. és a 16. verset.
- e) Az Úr színe elől való távozás motívumát megtaláljuk a 14. és a 16. versben is.
- f) A büntetés enyhítésének a motívuma megtalálható 1Móz 3,6–17-ben is a történet szerves részeként. A bűnbeesés történetének és a testvérgyilkosság történetének azonos szerkezete van: bűn – kihallgatás – büntetés – a büntetés enyhítése – a bűnös, ill. a bűnösök elűzése.

Meglátásom szerint a szöveg egységes volta melletti érvek súlyosabbak.

Szerkesztéstörténeti szempontból megállapíthatjuk, hogy zavaróan hat a mezőgazdaság és az állattenyésztés megléte egy őstörténetben. Szintén zavaróan hat, hogy a 14–15. versek föltételezik további emberek létezését, akik megölhetnék Káint.

Ezen zavaró mozzanatok ellenére a történet szervesen illeszkedik azoknak a történeteknek a láncolatába, amelyek be akarják mutatni a bűn elhatalmasodását. Míg Ádám és Éva „csak” egy tilalmat szeg meg, Káin már gyilkol. Míg az első emberpár beismeri a bűnét (1Móz 3,9köv), Káin tagad és hazudik (1Móz 4,9).

Ha megfigyeljük Káin és Ábel történetének megfogalmazását, feltűnik, hogy a szöveg hétszer hangsúlyozza (akkor is, amikor ez stilisztikai szempontból nem szükséges, sőt zavaróan hat), hogy Ábel Káinnak a testvére (régiesen atyjafia). Ezzel hangsúlyozza a történet, hogy minden gyilkosság testvérgyilkosság.

A bibliai hagyományban van még két történet, amelynek ugyanilyen szerkezete van: indítóok a konfliktushoz – gyilkossággal végződő konfliktus – a vétkes megbüntetése. Az egyik Dávid és Uriás konfliktusa, a másik Áháb és Nábót konfliktusa. Egyik esetben sem testvérek konfliktusáról van szó. Testvérek közötti összeütközéseket az ősatyák történetében találunk (Ézsau–Jákób, ill. József és testvérei), de ezek nem végződtek véresen.

A Biblián kívüli hagyományokban a legismertebb testvérek közötti konfliktus Romulus és Rémus története.

Megjegyzések a szöveg részleteihez

1. Azután ismeré Ádám az ő feleségét Évát, a ki fogad vala méhében és szűli vala Kaint, és monda: Nyertem férfiat az Úrtól. 2. És ismét szűlé annak atyjafiát, Ábelt. És Ábel juhok pásztora lón, Kain pedig földművelő.

A Biblia nem álszemérmességből nevezi a nemi aktust megismerésnek. A héber ismerni, megismerni ige (*j-d-*) nemcsak a megismerést fejezi ki, hanem a megismert tárgyhoz, ill. személyhez való viszonyt is. Ez az ige azt fejezi ki, hogy a nemi aktus nem elsősorban fiziológiai jellegű dolog, hanem személyes dolog.

A tény, hogy az anya ad nevet a gyermeknek, matriarchális állapotokat tételez fel. A Káin név eredete már ismeretlen számunkra. Éva a *q-n* ' igéből (venni, szerezni, birtokolni) vezeti le fia nevét. Éva szavai nyilván örömet fejeznek ki, hogy az Édenből való kiűzetés után is lehet gyermeke.

Nem világos a héber szövegből, hogy Káin és Ábel ikrek voltak-e, vagy Ábel később született. Mindjárt a születésnél említésre kerül, hogy Ábel testvére Káinnak.

Ábel nevében (héberül *hebel* – szellő, lehelet, semmiség, hiábavalóság) már jelezve van viselőjének a jövője.

Az elbeszélő nem foglalkozik a két testvér gyermekkorával, hanem rögtön felnőttként ábrázolja őket, foglalkozásukat ismerteti. A földművelés és az állattartás mint a két legősibb foglalkozás, ill. életforma kerül itt bemutatásra. Már említettem, hogy sem a pásztorkok, sem a földművesek nem illenek bele egy „tisza” őstörténetbe. A bibliai elbeszélő két domináns embercsoport képviselője által akarja bemutatni azt a rivalizálást, amely gyilkossággal ér véget.

3. Lón pedig idő multával, hogy Kain ajándékot vive az Úrnak a föld gyümölcséből. 4. És Ábel is vive az ő juhainak első fajzásából és azoknak kövérségéből. És tekintte az Úr Ábelre és az ő ajándékára. 5. Kainra pedig és az ő ajándékára nem tekintte, miért is Kain haragra gerjede és fejét lecsüggeszté.

Az elbeszélő megint átugrik egy időszakot, és olyasmire összpontosít, ami a mondanivalója szempontjából fontos.

A kétféle áldozatnak nincs önálló jelentősége, csak a konfliktus kirobbanása szempontjából fontosak. Azt csak mellékesen említem meg, hogy a *mincha* áldozati ajándékról való rendelkezések csak 3Móz 6,7–10-ben találhatók.

Nem tudjuk, mi volt az áldozatok bemutatásának az indítóoka, és miként lettek elvégezve. Mindkét testvér abból mutat be áldozati ajándékot, amije volt: állatot, ill.

terményeket. Ezáltal kerül bemutatásra, hogy a kétféle kultúra talaján kétféle kultusz alakul ki.

Nem tudjuk meg, hogy miért nem tekintett az Úr Káin ajándékára, és azt sem, hogy ezt Káin miképpen tudta meg. Csak a későbbi hagyomány kereste erre a kérdésre a választ. Itt azonban ez Isten titokzatos döntéseként van leírva.

Az elbeszélő úgy mutatja be a két testvért, hogy egyenlő eséllyel indulnak, de az egyik sikeres lesz, a másik pedig nem. Ez lesz Káin irigységének az oka. Ábel tehát Káin irigységének az áldozata.

Káin haragja kifelé is megnyilvánul. A lecsüggesztett fej (beesett arcként is lehet fordítani a kifejezést) azt jelzi, hogy a harag deformálja az embert.

6. És monda az Úr Kainnak: Miért gerjedtél haragra? és miért csüggesztéd le fedet? 7. Hiszen, ha jól cselekszel, emelt fővel járhatsz; ha pedig nem jól cselekszel, a bűn az ajtó előtt leselkedik, és reád van vágyódása; de te uralkodjál rajta.

Káin nem lett az Úrtól elvetett és kitesztelt azáltal, hogy az Úr nem tekintett az áldozatára. Ellenkező esetben nem szólította volna meg őt az Úr. Az Úr Káin haragjának oka és annak megnyilvánulása felől kérdezi Káint. Az első kérdés után Káin választ várna az olvasó. Káin nyilván hallgat, és ezért egy újabb kérdés következik. Az Úr Káin józan eszére apellál.

Ez a kérdés úgy mutatja be a bűnt, mint az emberen kívül levő objektív tényezőt, amely az embert hatalmába akarja keríteni. Annak ellenére, hogy a bűn egy lesben álló vadállathoz hasonlítható⁴, Káinnak mégis uralkodnia kel felette. A továbbiakból kitűnik, hogy Káin nem tudott uralkodni haragján. A harag tehát nem menti fel az embert a felelősség alól.

8. És szól s beszél vala Kain Ábelrel, az ő atyjafiával. És lőn, mikor a mezőn valának, támada Kain Ábelre az ő atyjafiára, és megölte őt. 9. És monda az Úr Kainnak: Hol van Ábel a te atyádfia? Ő pedig monda: Nem tudom, avagy őrizője vagyok-e én az én atyámfiaának? 10. Monda pedig az Úr: Mit cselekedtél? A te atyádfiaának vére kiált én hozzám a földről. 11. Mostan azért átkozott légy e földön, mely megnyitotta az ő száját, hogy befogadja a te atyádfiaának vérét, a te kezedből. 12. Mikor a földet műveled, ne adj a többé néked az ő termő erejét, bujdosó és vándorló légy a földön.

Az Úr szavai után ismét Káin választ váránk, de hiába. Ez a mozzanat azt fejezi ki, hogy az ember akkor kezd gonoszul cselekedni, amikor megszűnik Istennel kommunikálni.

Káin az Úr helyett Ábelt szólítja meg. A szövegből nem tudjuk meg, mit mondott neki.⁵ Nyilván ezzel is jelzi az elbeszélő, hogy a konfliktusokat párbeszéddel meg lehet oldani. Ha viszont valaki a párbeszéd helyett mindjárt a tettek mezejére lép, bűntettet követhet el.

Arra a kérdésre, hogy miért a mezőn támadt Káin Ábelre, a következő magyarázatok kínálóznak:

a) A mező távol van a szülői háztól, ahol Káinnak mint gyermeknek engedelmesnek kellett lennie.

b) A mezőn nincsenek tanúk.

c) A mezőn a földműves Káin a „hazai pálya” előnyeit élvezhette.

d) A mezőn démonoknak szoktak áldozatokat bemutatni (lásd a tilalmat 3Móz 17,5–7-ben). Lehet, hogy rituális gyilkossággal van dolgunk.

e) Lehet, hogy vér kiontása által akarta Káin biztosítani mezeje termékenységét.

A szándékosan elkövetett gyilkosság (a bulvársajtótól eltérően) a legtömörebb módon van leírva.

A büntett elkövetése után következik az Úr közbeavatkozása. Mint az élet adományozója számon kéri a kioltott emberéleket. Az Úr kérdése újra aláhúzza, hogy Ábel Káin testvére. Az Úr nem azért kérde, hogy hol van Ábel, mert nem tudja, hanem azért, hogy Káinnak lehetőséget adjon bűne megvallására. Káin válaszában két része van. Először hazudik, amikor azt mondja, hogy nem tudja, hol van testvére. Aztán visszakérde, hogy őrizője-e testvérének. Ezzel visszautasítja a testvéri kötelekekből származó köteleességeket. Káin kérdésében ironia is van: szüksége van-e egy pásztornak, az állatok őrizőjének, őrizőre?

A „mit cselekedtél” szavakban nem kérdés, hanem szörnyülködés fogalmazódik meg. Már a zsidó írásmagyarázók megfigyelték, hogy a „vér” szó többes számban van szövegünkben. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy aki egy embert megöl, az egész világot öli meg.⁶

A tények feltárása után következik az ítélet. Az ítélet egyenlő az átokkal. Az átok legeredetibb értelme kizárás a közösségből. Itt ebben az ősi értelemben van ki-mondva. A pontos fordítás ez lenne: „átkozott légy a termőtalajról”. A földműves Káinnak el kell hagyni az őt éltető földet.

Ha Káin ennek ellenére megpróbálná művelni a földet, az nem hoz neki termést. A letelepedett életmódhoz szokott Káin bujdosóvá és vándorlóvá válik. A *ná' vánád* pontos fordítása: nyugtalanul fogsz bolyongani. Bárhova megy Káin, az átok követ-ni fogja őt.

13. Akkor monda Kain az Úrnak: Nagyobb az én büntetésem, hogysem elhordoz-hatnám. 14. Ímé elűzöl engem ma e földnek színéről, és a te színed elől el kell rej-tőznöm; bujdosó és vándorló leszek a földön, és akkor akárki talál reám, megöl en-gemet. 15. És monda néki az Úr: Sőt inkább, aki megölelndi Kaint, hétszerte meg-büntetik. És megbélyegzé az Úr Kaint, hogy senki meg ne ölje, a ki rátalál.

A büntetés bejelentése és megindokolása után Káin közli kifogásait. Nem mutat megbánást, hanem azért panaszkodik, hogy a büntetése nagyobb, mint amit el tud viselni, ill. a bűne nagyobb, mint amit meg lehet bocsátani (mindkét fordítás lehet-séges). Az első esetben Káin nem vétkét sajnálja, hanem önmagát. A második eset-ben nem hisz az Úr megbocsátó kegyelmében.

Ebben az összefüggésben az első fordítás a helyes. Káin ugyan lelkiileg össze-tört, de nem bánta meg tettét. Négy okot sorol fel, ami miatt szigorúnak tartja a bün-tetését:

1. Először a 11. versben található átkot említi.
2. Másodszor olyasmit említ, ami az ítéletben nem hangzott el: elűzetés az Úr színe elől.
3. A harmadik ok – a bujdosás és vándorlás – összecseng a 12. verssel.
4. Káin ismét olyasmit említ, ami nem hangzott el az ítéletben: életének veszé-lyeztetettségét. Káin attól fél, hogy vele azt teszik, amit ő tett testvérével.

Az Úr arra figyelmezteti Káint, hogy rossz következtetéseket vont le az ítéletből. Aztán megtiltja, hogy Káint bárki is bosszúból megölje. Ennek megerősítésére jelet tett Káinra. Mi ez a jel? Mi a közmondásossá vált káini bélyeg?

A válaszhoz háromféle út vezet:

a) Ha szemantikai szempontból közelítjük meg a kérdést, akkor a következő tényekből kell kiindulnunk: Az 'ót kifejezés jelenthet jelet, jelzést és jelképet. A *s-j-m* jelentése a következő: felállítani, letenni, valamire rátenni, irányozni. Káin azért kapta az 'ót, hogy ne öljék őt meg.

Ezt figyelembe véve a káini jel valamilyen tárgy, amely emlékeztet az Úr ígéretére, vagy valamilyen tárgy, amely elriasztja az esetleges támadókat, vagy az Úr jelképes cselekvése, amely megerősíti a szavai érvényét.

b) Ha azt vizsgáljuk, hogy mi az 'ót szerepe, akkor olyan jel jöhet számításba, amely védelmet biztosít Káinnak. Az összefüggésből nyilvánvaló, hogy nem megbélyegző, megszégyenítő jelről van szó.

c) Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogyan nézett ki az 'ót, akkor az idők során a következő válaszok születtek: tetoválás, különös hajviselet, a *táv* betű, amelynek őszemita formája a keresztre emlékeztet, a *qóf* betű, amely Káin nevének kezdőbetűje, és amelyet a rabbinikus hagyomány a legkevésbé szellemi betűnek tartott. Csak az érdekesség kedvéért említem meg, hogy a Berákót rabba 22,12 szerint kutyáról van szó, amely vigyázott Káinra.

16. És elméne Kain az Úr színe elől, és letelepedék Nód földén, Édentől keletre.

Káin annak ellenére, hogy az Úrtól 'ót-ot kap – legyen az bármi is –, elmegy az Úrtól. Az ember, aki tönkretette a testvérével való kapcsolatát, tönkreteszi az Úrral való kapcsolatát is.

Káin nem lel békére az Úrtól távol sem. Egy Nód nevű földön nem lehet nyugalomra találni. A Nód nem földrajzi név, hanem jelképes megnevezés (Vándorország).

Lehet, hogy az „Édentől keletre” kifejezés később lett a szövegbe betoldva, hogy a jelképes nevet földrajzi névvé alakítsa. Palesztinai szemszögből nézve Nód a távoli messzeségben van.

Káin és Ábel történetének visszhangja az Újszövetségben

Káin és Ábel történetének az aktualizálása már az Újszövetségben fellelhető.

Ábel Mt 23,35-ben mint az első igaz ember szerepel, akinek kiontatott a vére. A zsidókhoz írt levél szerint (11,4) Ábel hittelt hozta áldozati adományát, és ezért fogadta ezt el az Úr. Ugyancsak ez a bibliai irat hangoztatja, hogy Krisztus vére Ábel vérénel hangosabban kiált. János első levele (1J 3,11–12) magyarázatot ad arra is, hogy miért ölte meg Káin Ábelt: azért, mert tettei gonoszak voltak, míg fivére tettei igazak. Júdás levele a hamis tanítókat Káinhoz, Bálámhoz és Kóréhoz hasonlítja.

A történet aktualizálása

Káin és Ábel története a narratív teológia egyik példája, amelynek mitológiai nyelvét és üzenetét ezekre az általánosan érvényes állításokra „fordíthatjuk le”:

– Káin és Ábel története iskolapélda, amely bemutatja, hová vezethet a bennünk meglévő irigység, féltékenység és harag. Sajnos, ebből a példából nem nagyon tanulunk, mert „a világtörténelem nagyobbára Káin történetének állandó megismétlődése”.⁷

- Minden gyilkosság testvérgyilkosság.
- Minden gyilkosság a bennünk lévő haragnak és bűnös gondolkodásmódnak a következménye. „Minden emberben elevenen él Káin, ezért lehet az emberiséget tartósan és eredményesen háborúra manipulálni.”⁸
- Az ember felelős azokért a cselekedeteiért is, amelyeket haragjában követ el.
- Isten figyelmezteti az embert a harag végzetes következményeire.
- Nincs olyan bűn, ill. büntetés, amelyért Isten ne vonná az embert felelősségre.
- „Tökéletes bűntény” nem létezik.

Jegyzetek

1. *Filozofický slovník*. Bratislava, Pravda, 1982, 299. p.
2. Bővebben lásd: Schreiner, Stefan: Die Bibel in den Erzählungen von Bruno Schulz. In Prudký, Martin (ed.): *The Old Testament as Inspiration in Culture*. Třebenice, Mlýn, 2001.
3. Westermann, Claus: Genesis Kapitel 1 – 11, BKAT I/3. Neukirchen – Vluyn, Neukirchner Verlag, 1983, 3. Auflage, 711. p.
4. Ilyen hasonlat az Újszövetségben 1Pt 5,8-ban található.
5. Csak későbbi kéziratok toldják be Káinnak ezeket a szavait: „Gyerünk a mezőre.”
6. Szanhedrin 37.
7. Szondi Lipót: *Káin, a törvényszegő – Mózes, a törvényalkotó*. Budapest, Gondolat, 1987, 39. p.
8. Szondi: i. m. 37. p.

GYÖRGY BÁNDY

CAIN AND ABEL. INTERPRETATION OF A MYTH

The history of Cain and Abel is one of the examples of the narrative theology, of which mythological language and message can be „translated” into some generally valid statements.

The history of Cain and Abel is an example that shows where can enviousness, jealousy, and anger in us lead. Unfortunately, we have not learnt from this example, since world history is mainly the continuous repetition of the story about Cain.

Every murder is fratricide. Every murder is the consequence of anger in us and of the faulty way of thinking. Cain is present in everyone, this is why it is possible to manipulate people permanently and successfully to go to war against someone.

A man is responsible for those acts that he makes in anger. God warns the man on the fatal consequences of anger. There is no such sin, and/or crime about which God would not call a man bring to account.

There is no „perfect crime”.

SIKOS T. TAMÁS–KOVÁCS ANDRÁS

Kiskereskedelmi hálózatok, vásárlási szokások, határmentiség Dél-Szlovákiában

T. TAMÁS SIKOS – ANDRÁS KOVÁCS

RETAIL CHAINS, SHOPPING HABITS, BORDER AREA IN SOUTH SLOVAKIA

339.3

339.378.2(437.6)

339.5

South Slovakia. Shopping Center. Area of Attraction. Habits of Shoppers. Border Area.

A rendszerváltást követő társadalmi, gazdasági átalakulás alapvetően megváltoztatta a szlovákiai kiskereskedelem működési feltételeit. Új üzlethálózatok alakultak, a tulajdonosi viszonyok átrendeződtek, jelentősen megváltozott az értékesítés technikája és a vásárlók magatartása. A tanulmány keretei között az elmúlt másfél évtized során Szlovákiában megjelent nemzetközi kiskereskedelmi hálózatok és új típusú értékesítési formák (bevásárlóközpontok és hipermarketek) piaci pozícióját elemezzük, valamint a megváltozott vásárlói szokások jellegzetességeit értékeljük néhány délnyugat-szlovákiai város példáján keresztül (Dunaszerdahely, Nagymegyer, Komárom, Párkány).

A vizsgálat keretei között külön kitérünk a határon átnyúló kereskedelmi folyamatok bemutatására. A határ menti térség kiskereskedelmi jellegzetességeinek elemzése különösen fontos az európai uniós és a schengeni csatlakozás után, amikor már nem adminisztratív, csak tisztán piaci viszonyok, és földrajzi, infrastrukturális adottságok határozzák meg a határon átnyúló kereskedelem jellegét és irányait.

1. Kiskereskedelem hálózatfejlődése Szlovákiában

A rendszerváltás után Közép-Kelet-Európában, így Szlovákiában is nagy ütemben indult meg a kiskereskedelmi hálózat átalakulása. Az átalakulási folyamat kulcselemei a következők voltak:

- A korábban állami tulajdonban lévő vállalatok privatizálása.
- Nagyszámú hazai kisvállalkozó kezdte meg működését a kiskereskedelemben, a korábbi keresletvezérelt piac kínálatvezérelt piaccá alakult az 1990-es évek elején.
- Az ország piacán megjelentek, elterjedtek, napjainkra pedig dominánssá váltak a külföldi tulajdonban lévő kiskereskedelmi hálózatok (lásd 1. táblázat).

A fenti folyamatok eredményeként napjainkra teljesen átalakultak a vásárlási szokások, az üzletekbe látogatók az élményorientált vásárlást helyezik előtérbe, és olyan kiskereskedelmi létesítményeket preferálnak, ahol nagyszámú termék és szolgáltatás érhető el egy helyen (bevásárlóközpontok, hipermarketek).

A kereskedelmi hálózat átalakulása és az új típusú, nagy alapterületű kiskereskedelmi létesítmények fejlődése a szomszédos Magyarországon már 1996-ban megkezdődött, ekkor nyitak meg Budapesten az első harmadik generációs bevásárlóközpontok, a Duna Plaza és a Pólus City Center, valamint az első Tesco hipermarket (Sikos T. 2000). Szlovákiában ez a folyamat néhány év késéssel, csak az 1990-es évek végén kezdődött meg, az első Tesco hipermarket 1999-ben, az első pozsonyi bevásárlóközpont pedig 2000 júniusában nyílt meg (Sikos T. 2007).

2008-ra már a külföldi tulajdonban lévő kiskereskedelmi hálózatok dominálnak a szlovákiai kiskereskedelemben. Napjainkra a betelepülő külföldi tulajdonú kereskedelmi láncok hálózata csaknem teljesen lefedi az országot. Ennek eredményeként a multinacionális vállalatok jelentős piaci előnyre tettek szert a hazai versenytársakkal szemben. A hazai kiskereskedők, a Labaš, a pozsonyi és az érsekújvári Coop Jednota az élelmiszerkereskedők Top 10-es listájának utolsó három helyére szorultak (lásd 1. táblázat).

1. táblázat. TOP 10 élelmiszer-kereskedő vállalat Szlovákiában (2007)

Sorszám	Cég	Forgalom (millió Sk)
1.	Tesco Stores	23,21
2.	Metro SR	14,08
3.	Billa	10,64
4.	Kaufland	9,72
5.	Ahold Retail SR	5,60
6.	CBA Slovakia	5,14
7.	Lidl	4,66
8.	Labaš	3,28
9.	Coop Jednota Bratislava	2,72
10.	Coop Jednota Nové Zámky	2,52

Forrás: www.tvojepeeniaze.pravda.sk

2. Kiskereskedelem és határmentiség

A kiskereskedelmi üzletek elsődleges feladata az áruk és a szolgáltatások megfelelő színvonalú biztosítása az adott település és annak vonzáskörzetében élők számára. A határ menti térségekben működő kereskedelmi egységek azonban a fenti alapvető funkción túl a határon túl élők ellátási színvonalát is javíthatják (bevásárlóturizmus), valamint profitot realizálhatnak a határátkelőhelyek nyújtotta lehetőség révén (pl. üzemanyag-vásárlás stb.).

A határ menti térségekben tapasztalható bevásárlóturizmus intenzitása számos tényező függvénye. Ezek alapvetően befolyásolják a vásárlási mozgások irányát, gyakoriságát, a határon túl elköltött összegek nagyságát, a fogyasztói kosarak összetételét stb. Az alábbiakban vegyük számba a legfontosabb befolyásoló tényezőket:

- természetföldrajzi adottságok és infrastrukturális kapcsolatok (domborzat, vízhálózat, útviszonyok);
- a településhálózat térkapcsolatainak jellege (regionális központok elhelyezkedése, határon átnyúló vonzáskörzetek);
- a két ország valutájának egymáshoz viszonyított árszínvonala, ill. ennek változása, ingadozása;

- a határ két oldalán elérhető termékek és szolgáltatások jellege és minősége közti különbség (elérhető márkák, speciális termékek);
- a termékeket és a szolgáltatásokat terhelő adószintek közti különbségek (áfa-szint, jövedéki adók mértéke stb.)

A szlovák–magyar határtérségben a határon túli vásárlások intenzitása és ennek a kiskereskedelmi hálózat alakulására kifejtett hatása az elmúlt évtizedekben változó volt, azonban még a szocializmus évtizedei alatt sem szűnt meg teljesen.¹ Az 1920-as évek előtt évszázadokig funkcionálisan és közigazgatásilag egyaránt összetartozó térségek természetes kapcsolatrendszerét a meghúzott új államhatár és az évtizedekig tartó szigorúan szabályozott személy-, áru-, tőke- és szolgáltatás-áramlás sem tudta megszüntetni. Mivel a településhálózat – Beluszky Pált idézve – „lassú reagálású rendszer”, a korábban meglévő gazdasági-társadalmi-településhálózati kapcsolatok napjaink egységes európai piacán újjászövődnek.

Az uniós csatlakozással járó szabadság² eredményeként a magyar–szlovák határtérségben jelentős munkavállalói és vállalkozói aktivitás kezdődött, valamint a térségben élő családok és az ide látogató turisták rendszeres mozgása sem elhanyagolható. E tényezőknek jelentős hatásuk van a határtérségben vásárlók mozgására, költségeire, ezáltal a kiskereskedelmi hálózat további fejlődésére.

Tanulmányunk további részében Délnyugat-Szlovákia néhány jelentős városának kereskedelmi hálózatát elemezzük. Az értékelés során külön hangsúlyt fektetünk annak bemutatására, hogyan befolyásolják a határ menti kiskereskedelmi mozgásokat a térség térszerkezeti, infrastrukturális kapcsolatrendszerei, és az olyan, rövid távon érvényesülő hatások, mint az árszínvonal-változás vagy az adóterhek közötti különbség.

3. Jelentős kiskereskedelmi egységek Délnyugat-Szlovákian

A kiskereskedelmi egységek telephelyválasztását alapvetően a potenciális telephely, ill. vonzáskörzete lakosainak száma és az ott élők jövedelmi színvonala határozza meg. A térség kiskereskedelmi hálózatának fejlettsége jól jellemezhető a bevásárlóközpontok, a hipermarketek és a szupermarketek elterjedtségével.

A bevásárlóközpontok jövedelmező működéséhez minimum 100 000 fő potenciális vásárlóra van szükség (Sikos T.–Hoffmann 2004). A határtérség szlovák oldalán csak néhány jelentős település (Pozsony, Érsekújvár, Észak- és Dél-Komárom együtt) képes ekkora vásárlóerőt biztosítani. Ezek a határközeli bevásárlóközpontok és hipermarketek kiemelt szerepet játszanak a határon átnyúló kereskedelmi folyamatok formálódásában. Ennek elemzésére a következő fejezetben visszatérünk.

A vizsgált térségben a nagy területű élelmiszerkereskedelmi egységek piacán a Tesco a piacvezető. Az angol kiskereskedelmi lánc versenytársai a Hypernova és a Kaufland hipermarketek. Ezek az egységek a minimum 20-30 ezer fős népességgel rendelkező városokban telepedtek le. A fontosabb szupermarket- és diszkontláncok térbeli eloszlása sokkal egyenletesebb, ezek az elsősorban élelmiszereket értékesítő egységek már 10 000 lakossal bíró településen is jól tudnak prosperálni (lásd 2. táblázat).

2. táblázat. Jelentős kiskereskedelmi egységek Délnyugat-Szlovákiában (2008)

	Tesco	Hypernova	Kaufland	Terno	Lidl	Billa	Coop sm*
Pozsony	5	1	2	3	5	13	14
Somorja	-	-	-	-	1	1	1
Dunaszerdahely	-	1	1	-	1	-	4
Nagymegyer	-	-	-	-	-	1	1
Komárom	-	1	1	-	-	1	3
Ogyalla	-	-	-	-	1	-	1
Gúta	1	-	-	-	-	-	1
Érsekújvár	1	1	1	1	1	1	2
Párkány	-	-	-	1	1	1	-
Ipolyság	-	-	-	-	1	1	1
Zselíz	-	-	-	-	1	-	1

Megjegyzés: *sm – szupermarket

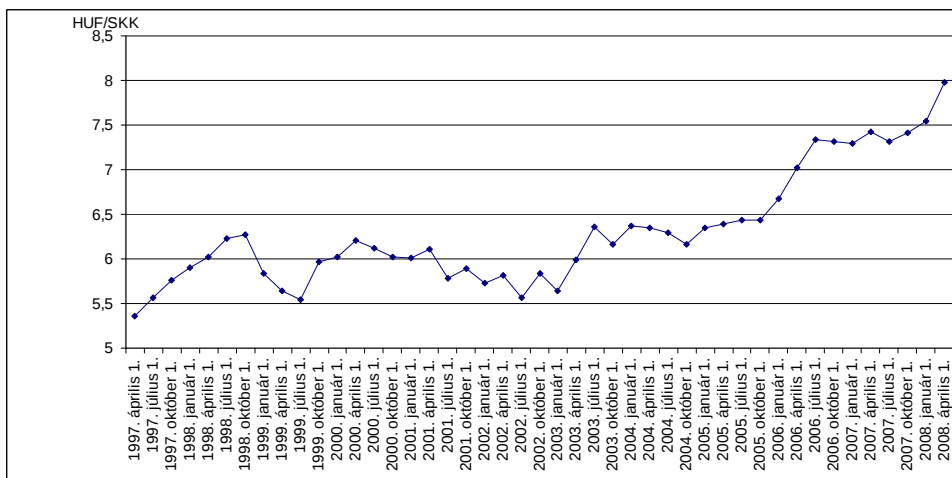
Forrás: Saját adatgyűjtés a cégek internetes üzletlistája alapján.

4. Határon átnyúló kereskedelem és vonzáskörzetek

A vásárlási szokások és a vonzáskörzetek értékelése előtt tekintsük át azokat a rövid, közép-, ill. hosszú távon ható gazdasági folyamatokat és térszerkezeti jellemzőket, amelyek a határ menti térségben zajló kiskereskedelmi áramlásokat befolyásolják.

A magyar és a szlovák oldalon élők határon túli vásárlásait alapvetően befolyásolja, hogy hogyan alakul a két ország valutájának egymáshoz viszonyított árfolyama. A korona forinthez viszonyított árfolyama az elmúlt 10 évben egy hosszú stabil árfolyamszint után az utóbbi 5 évben folyamatosan nőtt (lásd 1. ábra). Szlovákia gyors gazdasági növekedése és az ERM II. árfolyamrendszerbe³ való belépését követő árfolyam-növekedés 2005 és 2008 között a szlovák fizetőeszköz egy egységét közel 30%-kal megdrágította forintban. Ez az árfolyamszint-változás a magyarországi oldalon élőknek megdrágította, a szlovákiai oldalon élőknek olcsóbbá tette a határon túli bevásárlásokat.

1. ábra. A magyar forint és a szlovák korona devizaárfolyam-változásának alakulása 1997–2008 között

Forrás: www.mnb.hu

Azonban nemcsak az árfolyamok változása képes befolyásolni viszonylag gyorsan a határ menti kereskedelemmel kapcsolatos mozgásokat, hanem olyan egyszeri adminisztratív szabályozók megváltozása is, mint az adótörvények, ill. az adó- és járulékszintek. Erre a legjobb példa az évtizedes szlovák–magyar üzemanyag-turizmus megszűnése. Az 1990-es években a szlovák üzemanyagot terhelő adók alacsonyabb szintje miatt a határ menti térségben élők rendszeresen jártak át a határ túloldalára üzemanyagot vásárolni. Az üzemanyag adójának szlovákiai emelése (és a korona árfolyamának korábban bemutatott emelkedése) után a magyarországi és a szlovákiai üzemanyag több 10 forintos árkülönbsége megszűnt, és mára gyakorlatilag eltűnt a határ menti kereskedelem ezen formája.

Jóllehet bizonyos termékek vagy termékcsoportok határ menti kereskedelmét alapvetően befolyásolja az árfolyamok vagy az adójogszabályok változása, a térség településszerkezetének kapcsolatrendszerre, a regionális központok (pl. Győr) határon átnyúló vonzóhatása és a gazdasági kapcsolatok újjáalakulása hosszú távon megalapozza a határ menti kereskedelem alakulását.

A Csallóközben élőknek Győr a legközelebbi nagyváros, ahol magasabb szintű szolgáltatásokat vehetnek igénybe (bevásárlóközpontok, színház, mozi stb.). A győri, a komáromi és az esztergomi ipari parkokban több mint 20 000 szlovákiai állampolgár (többségében felvidéki magyar) dolgozik, és jelentős részük forintban kapja fizetését. Ezek a térszerkezeti és gazdasági kapcsolatok hosszú távon befolyásolják a határ menti kereskedelem fejlődését és jellegét (Kovács–Szabó 2008).

A vizsgált térség városaiban (Dunaszerdahely, Nagymegyer, Komárom, Párkány) a határ menti kereskedelem jelentősége változó, vizsgálataink alapján megállapítható, hogy Komárom–Komárno ikervárosok térségében legerősebb a határon átnyúló vonzóhatás mindkét irányba. Ez a várospár közvetlen határ menti fekvésének, népességszámának (a két városban összesen mintegy 60 000 fő) és a Komáromban működő, több ezer felvidéki munkavállalót foglalkoztató komáromi ipari parknak, valamint a dél-komáromi hídfőnél éjjel-nappal nyitva tartó Tesco hipermarket megnyitásának köszönhető (lásd 2. ábra).

A határ két oldalán működő kiskereskedelmi vállalkozások – a jelentős vásárlói mobilitás miatt – versenytársai is egymásnak. Az észak- és dél-komáromi hipermarketek (Hypernova, Kaufland, Tesco) versenyében a Tesco előnyre tett szert, mivel:

- Sikeres telephelyválasztásának köszönhetően nemcsak a dél-komáromi vásárlók érik el könnyen, hanem az észak-komáromi lakosok jelentős részének is közelebb van lakhelyéhez, mint a két másik észak-komáromi hipermarket.

- A Tesco szélesebb termékkínálata vonzóbb, mint versenytársaié.

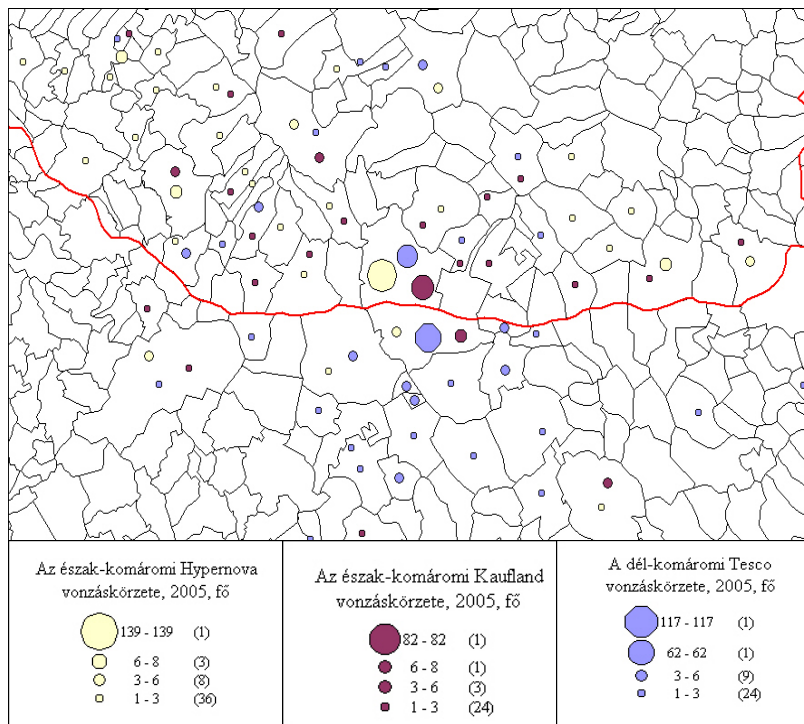
- A Tesco non-stop nyitva tart, szemben a két konkurens 7:00–20:00, ill. 8:00–20:00 óráig tartó nyitvatartási idejével.

- A Tesco közlekedési szempontból kedvező helyen épült fel, a vasútállomás és a buszvégállomás közvetlen közelében.

- Jelentős számú felvidéki munkavállaló dolgozik a dél-komáromi ipari parkban, s kapja forintban a fizetését, melyet Magyarországon (sok esetben a Tescóban) költ el.

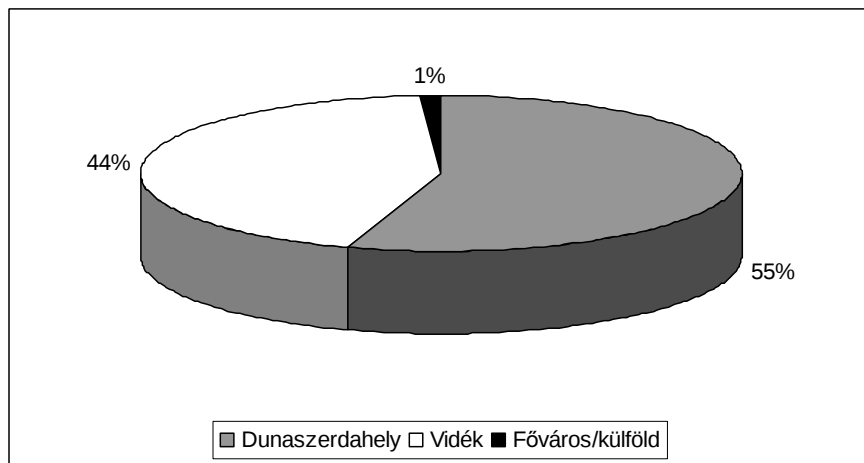
Dunaszerdahely nem közvetlen határmenti fekvése és Győr régióközpont jelentős elszívó ereje miatt, Párkány pedig alacsony népességszáma és viszonylag fejletlen kiskereskedelmi hálózata miatt nem vonz jelentős számú vásárlót a határon túlról, jóllehet a városokban működő bevásárlóközpontok és szupermarketek jelentős városhatáron túl nyúló vonzáskörzettel is bírnak (lásd 3. és 4. ábra).

2. ábra. Az észak- és dél-komáromi hipermarketek vonzáskörzete

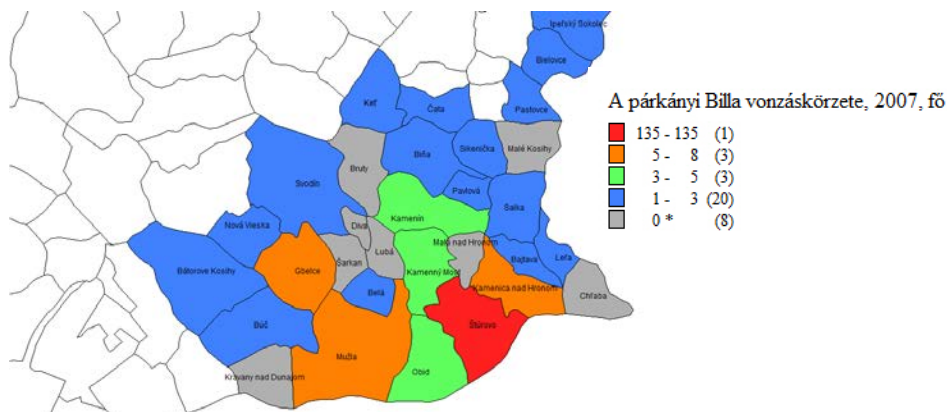
Forrás: Sikos T.–Tiner 2007, 116

3. ábra. A dunaszerdahelyi MAX bevásárlóközpont vásárlóinak lakhely szerinti megoszlása

Forrás: Boráros 2008

4. ábra. A párkányi Billa vonzáskörzete (2007)

*Megjegyzés: *A vizsgálat során ezekről a településekről egy megkérdezett sem érkezett, de feltételezhetően a Billa vonzáskörzetébe tartoznak.*

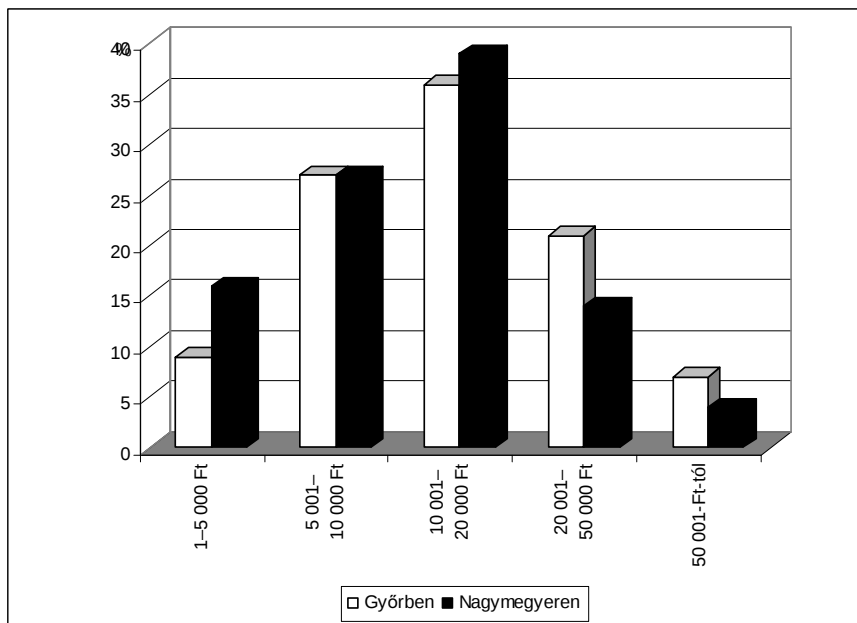
Forrás: Cserman 2007

A vásárlási gyakoriság és az egy vásárlásra jutó költségek egyaránt befolyásolják a határon túli vásárlások összértékét. A vásárlási költségek megoszlása hasonló a vizsgálatba bevont két városban (Győrben és Nagymenyeren), vagyis a magyarországi és a szlovákiai bevásárlóturisták közel azonos arányban költenek vásárlásaik során. A határon túlról érkező vásárlók vásárlóereje jelentős, hiszen többségük egy vásárlás során 20 000 Ft-ot vagy annál nagyobb összeget is elkölthet (lásd 5. ábra). Ennek oka feltételezhetően az, hogy a vásárlóknak csak akkor érdemes a határ túloldalára utazni, ha egy alkalommal nagyobb mennyiségű és többféle kedvező árú terméket is meg tudnak vásárolni, így kompenzálva nagyobb utazási költségeiket.

A határ két oldalán élők határon túli vásárlási gyakoriságában jelentős különbségek figyelhetők meg. Amíg a Győrben megkérdezett szlovákiai vásárlók fele legalább havi rendszerességgel vásárol Győrben, addig a Nagymenyeren megkérdezett magyarországi vásárlók 50%-a félévente vagy még ritkábban látogat szlovákiai kereskedelmi egységeket (lásd 6. ábra). Figyelemre méltó azonban, hogy a határ túloldalán vásárlók jelentős része (vizsgálatunkban Szlovákiában 50%, Magyarországon 40%) legalább havi rendszerességgel teszi ezt. A térségben végzett nagy mintaelemszámú, reprezentatív kutatások is azt bizonyítják, hogy a határ menti térségben élők jelentős aránya vásárol rendszeresen a határ túloldalán. A heti vagy havi nagybevásárlások esetében a határ menti térségben élő szlovákiai megkérdezettek 9%-a, a magyarországiak 13%-a, a tartós fogyasztási cikkek vonatkozásában a szlovákiai megkérdezettek 19%-a, a magyarországiak 12%-a vásárol különféle rendszerességgel a határ túloldalán (Hardi 2008).

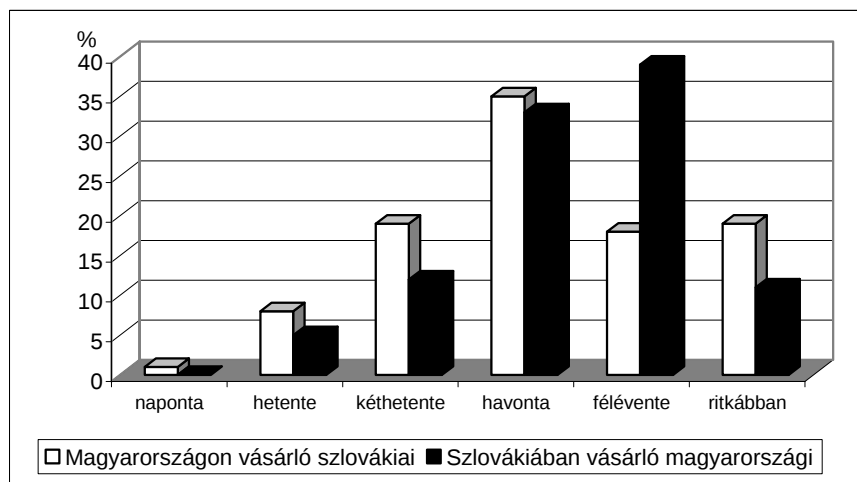
A fenti arányok bizonyítják, hogy a határon túli vásárlások intenzitása napjainkban is jelentős, jóllehet az utóbbi években jelentősen megváltoztak a határ menti kereskedelmet rövid távon befolyásoló tényezők: árfolyamok, adók.

5. ábra. A határon túli vásárlók vásárlási költségeinek megoszlása

Forrás: Gazsó 2008 alapján saját szerkesztés

6. ábra. Határon túli vásárlási gyakoriság alakulása Győrben és Nagymegyeren

Forrás: Gazsó 2008 alapján saját szerkesztés

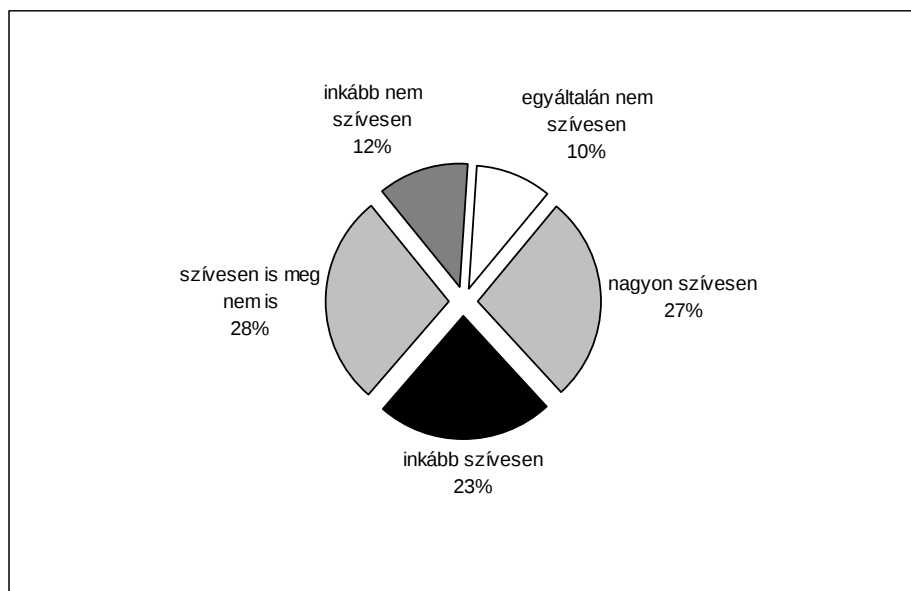
5. Vásárlói attitűdök és bevásárlóközpontok

Jóllehet a dél-szlovákiai kereskedelmi hálózat fejlettsége elmarad az országos átlagtól és a határ menti térség magyarországi oldalán is fejlettebb a kiskereskedelmi szolgáltatások színvonala, a napjainkban zajló gyors ütemű hálózatfejlesztés ered-

ményekét több bevásárlóközpont és hipermarket áll tervezési és kivitelezési szakaszban Dél-Szlovákia jelentősebb városaiban. A térségben tapasztalható bevásárlóközpont nyitási hullám (Dunaszerdahely – MAX, 2007; Komárom – Shopping Center, 2006; Aquario, 2010 [tervezett időpont]; Párkány – Aquario, 2009 [tervezett időpont]) a térség kiskereskedelmi hálózatát elérhetőségében és kínálatában is versenyképessé teszi nemcsak hazai viszonylatban, de a határon túli bevásárlóközpontokkal és hipermarketekkel szemben is.

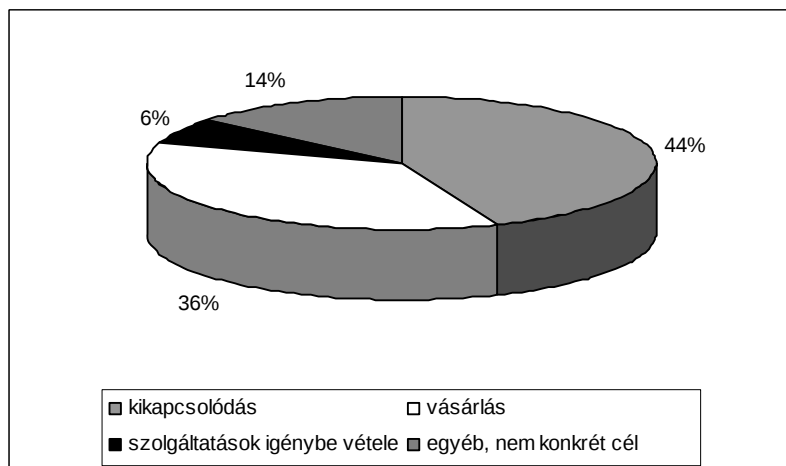
Az új kereskedelmi központok megnyitása nemcsak a vásárlók térbeli mozgását fogja alapvetően befolyásolni, hanem rövid idő alatt átalakítja a térségben élők vásárlási szokásait. A hipermarketek (Hypernova, Kaufland) piaci megjelenése már jelentősen átalakította az élelmiszerek vásárlási jellemzőit (vásárlás helye, ideje, vásárlási költségek, gyakoriságok), a bevásárlóközpontok elterjedése várhatóan hasonló hatást gyakorol majd a ruházati és a műszakicikk-kiskereskedelemre is, valamint számos szolgáltatás területén, mint pl. a mozi és a pénzügyi szolgáltatások igénybe vétele stb. A központok megnyitásával a térségben is terjedni kezd – különösen a fiatalabb generációk körében – a „pláza kultúra”. A bevásárlóközpontok egyfajta városközpontként, találkozási helyként funkcionálnak, és nem csak a célirányos vásárlás, hanem a szórakozás, a kikapcsolódás, a sétálás, a találkozások színterei is egyben. Ezt alátámasztja, hogy a dunaszerdahelyi MAX bevásárlóközpont látogatóinak 20%-a konkrét cél nélkül érkezik a központba, és hogy a megkérdezettek 50%-a kifejezetten szívesen keresi fel a központot (Boráros 2008) (lásd 7. ábra). A várhatóan 2010-ben megépülő komáromi Aquario Center potenciális látogatói sem elsősorban a vásárlás, hanem a kikapcsolódás és a különféle szolgáltatások igénybe vétele céljából szándékoznak majd felkeresni a Kossuth térre épülő kereskedelmi központot (vö. 8. ábra).

7. ábra. A dunaszerdahelyi MAX látogatási attitűdje (2008)

Forrás: Boráros 2008

8. ábra. A közeljövőben megépülő komáromi Aquario Center felkeresésének motivációi (2008)

Forrás: Deminger 2008

6. Értékelés és következtetések

Az előzőekben áttekintettük a kiskereskedelmi hálózat fejlődésének fő folyamatait Délnyugat-Szlovákiában, és igyekeztünk rámutatni a vásárlói szokások változására is. Megállapíthatjuk, hogy a vizsgált térség kiskereskedelmi hálózata gyors ütemben fejlődik, új típusú kiskereskedelmi egységek jelentek és jelennek meg, egyre több, magasabb színvonalú szolgáltatást nyújtva a térségben lakók számára. A hipermarketek és bevásárlóközpontok további terjedése az elkövetkező években alapvetően át fogja formálni a vásárlói szokásokat, és egyben az „élményorientált vásárlást” helyezik előtérbe.

Délnyugat-Szlovákiában – határtérség jellegéből adódóan – a kiskereskedelmi hálózatfejlődés nem csak a térségben élő lakosságra van hatással, hanem jelentős mértékben befolyásolja a határon átnyúló vásárlások alakulását. Vizsgálatunk során megállapítottuk, hogy napjainkig a határ két oldalán élő vásárlók eltérő gyakorisággal és vásárlói motivációval kelnek át a határon. Egy aszimmetrikus helyzet alakult ki, melynek fő oka, hogy a szlovákiai térségben élők gyakrabban és nagyobb számban kelnek át a határon vásárlás céljából, mint a magyarországi vásárlók. Ennek magyarázata – a különböző rövid távú hatásokon (árfolyam, adók stb.) túl – az, hogy Magyarország határközeli nagyvárosaiban, regionális központjaiban (Győr, Tatabánya, Budapest) számos olyan kereskedelmi szolgáltatás elérhető, amely a vásárlók lakóköznyezetében nem. A délnyugat-szlovákiai térség kiskereskedelmi hálózatfejlődése ezt az aszimmetrikus kapcsolatot fogja átalakítani számos vonatkozásban. Várhatóan a magyarországi vásárlások száma csökkenni fog, mert több szolgáltatás helyben is elérhető lesz (dunaszerdahelyi, komáromi, párkányi bevásárlóközpontokban). A korábban említett aszimmetrikus kapcsolat átalakul, és a helyi kiskereskedelmi hálózat fejlettsége fogja befolyásolni a határon átnyúló vásárlások irányát, a vásárlók mozgását. Feltételezhetően Győr regionális központ szerepe megmarad, de

az Észak-Komáromban vagy a Párkányban megnyíló bevásárlóközpontok hatására megfordul, kiegyensúlyozottá válik a határ túloldalán vásárlók térségi száma és vásárlási gyakorisága.

Végezetül megállapítható, hogy a kiskereskedelmi szolgáltatások színvonalának növekedésével párhuzamosan a vásárlók elvárásai is növekszenek, a térség dinamikus gazdasági növekedése pedig megfelelő fizetőképes keresletet biztosíthat a bővülő kiskereskedelmi kínálattal szemben. Az erősödő versenyben azonban csak azok a piaci szereplők lehetnek sikeresek, akik megfelelő telephelyen működnek, vevőorientáltak és tudatos marketingstratégiát alakítanak ki, valamint versenystratégiájuk alapját egy „határok nélküli” piacban történő gondolkodás képezi, ahol egyaránt építenek a szlovákiai és a magyarországi potenciális vásárlókra.

Jegyzetek

1. E sorok szerzőinek még élénken él emlékezetében, hogy az 1980-as években az Észak-Komáromban (Komárno) megvásárolt cipőt csak a lábon hordva lehetett áthozni a határon Magyarországra. Így a potenciális vásárlónak az odaúton a legkopottabb pár cipőjében kellett mennie, amitől a cipővásárlást követően még Szlovákiában meg kellett szabaldulnia. Az új lábbeliket felvéve már szabad volt az út a határon...
2. Az emberek, az áru, a tőke és a szolgáltatások szabad áramlása a EU-n belül.
3. ERM II. (Exchange Rate Mechanism II.) – az Európai Monetáris Rendszer árfolyamrendszere. Minden eurozónához csatlakozni szándékozó országnak minimum 2 évig rögzített árfolyamsávbán kell tartania nemzeti fizetőeszközének árfolyamát az euróhoz képest. Szlovákia 2009. január elsején csatlakozik az euróövezethez, euróra cseréli nemzeti valutáját.

Felhasznált irodalom

- Boráros Sylvia 2008. *Dunaszerdahelyi kereskedelmi hálózatok*. Záródolgozat. Komárom, Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar.
- Cserman Zsuzsanna 2007. *A Jednota és Billa üzletláncok kereskedelmi versenye Párkányban*. Záródolgozat. Komárom, Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar.
- Deminger Alexandra 2008. *Kereskedelem: Észak- és Dél-Komárom*. Záródolgozat. Komárom, Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar.
- Gazsó Veronika 2008. *Bevásárlóturizmus a határ mentén Győr és Nagymegyer térségében*. Záródolgozat. Komárom, Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar.
- Kovács András–Szabó Ingrid 2008. Nemzetközi tőkebefektetések munkaerőpiaci hatásai Komárom és Komárno térségében. *Földrajzi Értesítő*, 57. évf. 3–4. sz. (Megjelenés alatt.)
- Hardi Tamás (szerk.) 2008. *Alap kutatás a szlovák–magyar határtérség társadalmi-gazdasági vizsgálatára*. INTERREG III/A kutatás, Magyarország–Szlovákia–Ukrajna Szomszéd-sági Program. Győr, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja–Nyugat-Magyarországi Tudományos Intézet.
- Sikos T. Tamás 2000. *Marketingföldrajz*. Budapest, VÁTI.
- Sikos T. Tamás–Hoffmann Istvánné 2004. *A fogyasztás új katedrálisa*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.

114 **Sikos T. Tamás–Kovács András**

Sikos T. Tamás 2007. A kereskedelmi komplexumok terjedése Szlovákiában. In Sikos T. Tamás (szerk.): *A bevásárlóközpontok jelene és jövője*. Komárom, Selye János Egyetem Kutatóintézete.

Sikos T. Tamás–Tiner Tibor 2007. *Komárno – Komárom. Egy város – két ország*. Komárom, Selye János Egyetem Kutatóintézete.

T. TAMÁS SIKOS – ANDRÁS KOVÁCS

RETAIL CHAINS, SHOPPING HABITS, BORDER AREA IN SOUTH SLOVAKIA

The social and economic changes after the system change basically changed the functioning conditions of the Slovak retail business. New shopping chains were created, the ownership relations were arranged, the technology of sale and the shopper's habits significantly changed. The study analyses the market position of international retail chains and the new types of sales (shopping centers and shopping malls) created during the last fifteen years in Slovakia, and evaluates the characteristics of the changed habits of shoppers on several examples of South Slovakian cities (Dunajská Streda, Veľký Meder, Komárno, Tornaľa).

Within the framework of the examination, a special attention is paid to business processes through the border. The analysis of retail business characteristics of the cross-border area is especially important after the joining of the European Union and Schengen, when not administrative, but purely market, geological, infrastructural properties determine the character and direction of over-the-border trade.

SIMON SZABOLCS

Országos szintű pedagógiai mérések tanulságai

A középiskolai magyar nyelv- és irodalomtanítás az írásbeli érettségi vizsga eredményeinek tükrében

SZABOLCS SIMON

371.274:373.5/.6(=511.141)(437.6)

THE TEACHING OF HUNGARIAN LANGUAGE AND LITERATURE AT SECONDARY

811.511.141

SCHOOLS IN THE MIRROR OF RESULTS OF THE GRADUATION EXAM

821.511.141

Hungarian-language Secondary Schools. Written Graduation Examination. Statistical Research.

1. Bevezetés

A 21. században egyértelművé vált, hogy az oktatásban az akadémiai tudás megszerzéséről a képességfejlesztésre helyeződött a hangsúly. Ennek a tartománynak szerves részét képezi az anyanyelvi képességek fejlesztése, amely számtalan további kérdést vet fel. A téma időszerűségét az is mutatja, hogy több tudományos konferencia is foglalkozott vele.

Azt, hogy a magyar nyelv és irodalom tanításának kérdését új megvilágításba kell helyoznunk, az utóbbi bő másfél évtized történései indokolják, a mélyreható társadalmi-politikai-gazdasági változások. Eredményes felső- és középfokú oktatás szükséges a fiatalok versenyképessége megteremtéséhez.

Európai uniós csatlakozásunk egyik következménye a nyelvek közötti verseny; „nyelvi szempontból is fontos lesz az a migráció, amely a munkaerő szabad, egy-szersmind gazdasági kényszerből következő mozgásának lesz a következménye. »A gazdaság egységesülése afféle új népvándorlással is együtt járhat. Francia- vagy Németország jellegét máris döntően megváltoztatta az ott élő arab, illetve török közös-ség, és Hollandia, sőt még Anglia arculatán is módosítottak a bevándorlók. Az Eu-rópai Közösség kibővítése előre nem látható változásokkal járhat. A múltban a leg-több ember egy bizonyos nyelvi közösségben nevelkedett, és később fordításra kényszerült, valahányszor másik nyelvi közösséggel találkozott. A jövőben egyre töb-ben érezhetik magukat *out of place*, azaz nyelvközi állapotban..., a nyelvet igen tá-gan, művelődési hagyományként, közösségi emlékezetként értelmezve» (Szegedy-Maszák 2004, 827, idézi Kiss 2005, 26).

Az anyanyelv (vernakuláris nyelv) jellemzője a teljességjelleg. Ennek didaktikai vetülete, hogy az anyanyelvnek (vernakuláris nyelv) minden társadalmilag releváns formáját tanítani kell. »A globális nyelvi versenyre való tekintettel a nem nagy nyel-

vek beszélői számára is nyilvánvalónak kell lennie, hogy az angol, ill. a nagy nemzetközi nyelvek mellett anyanyelvük is hasznos, és anyanyelv volta miatt több sajátos funkció kizárólagos hordozója (egyebek mellett az elsődleges nyelvi szocializáció eszköze, a környezet mentális birtokbavételének és a szűkebb közösséghez tartozás megélésének egyik kitüntetett fontosságú eszköze). Pozitívan viszonyulni hozzá, azt megtartani szándékozni nem jelent maradiságot. Az anyanyelvhez kötődés ugyanakkor természetesen nem jelenti a két- vagy többnyelvűség ellenzését.

2. A magyar nyelv és irodalom írásbeli érettségi vizsga eredménye a statisztikai adatok tükrében

A 2004/2005-ös tanévben magyar nyelvből és irodalomból az érettségi vizsga írásbeli része még a hagyományos módon történt. A vizsga eredményeiről felmérés készült az Országos Pedagógiai Intézetben (Štátny pedagogický ústav, a továbbiakban: OPI). Az adatok 2268 tanuló eredményeit összegzik. Ebből a mennyiségből A szinten vizsgázott 335 tanuló, B szinten 1933 tanuló.

Az adatokat az 1. számú táblázat összegzi.

1. táblázat. A magyar nyelvből és irodalomból írásbeli érettségi vizsgát tett tanulók szintek szerinti megoszlása

	A tanulók száma	%
A szint	335	14,8%
B szint	1 933	85,2%
Összesen	2 268	100,0%

A tanulók a következő négy téma közül választhattak:

1. (Önéletrajz)
2. Költői portré József Attila születésének 100. évfordulója kapcsán (Beszámoló)
3. Határtalan lehetőségek a határtalan Európában (Elméelkedés)
4. Szilveszter, a korán jött forradalmár (A főhős jellemzése Petőfi Sándor: Az apostol című művében)

A tanulók az írásbeli feladat elkészítéséhez segédeszközként használhatták *A magyar helyesírás szabályait*, a *Magyar szinonimaszótárt* és a *Helyesírási kézikönyvtárt*. Azok a tanulók, akik az első témát választották, maguk választhatták meg dolgozatuk címét. A második témához szemelvények is rendelkezésre álltak; ezeket a tanulók szabadon felhasználhatták munkájukhoz. (Ez azonban nem volt feltétel.)

A négy megadott téma közül A szinten a tanulók leggyakrabban az 1. témát választották (több mint 38%). A legkevesebben a negyedik témát, alig többen, mint a tanulók 4%-a.

Az adatokat a 2. táblázat összegzi.

2. táblázat. Az A szinten érettségizett tanulók témaválasztásának megoszlása

	A tanulók száma	%
1.	128	38,2%
2.	91	27,2%
3.	102	30,4%
4.	14	4,2%
Összesen	335	100,0%

2.1. A magyar nyelv és irodalom írásbeli érettségi vizsga adatainak értékelése – A szint

A magyar nyelv és irodalom írásbeli érettségi vizsga értékelése három összetevő összegzése, együttes értékelése alapján történt: az ún. külső forma, az ún. belső forma és egy további összetevő, az „összbenyomás” alapján. Minden összetevő egy 1-től 5-ig terjedő osztályozási fokozat alapján volt értékelhető. Az ún. belső forma tovább tagolódott: a) tartalom, b) szerkezet (kompozíció), c) nyelv, d) helyesírás, e) stílus elemekre. Ezekre 0–4 pontot lehetett szerezni elemenként. A „belső formára” adott osztályzat tehát az egyes összetevőkre kapott pontszámok összege alapján került kiszámításra. Összegezve lássuk a 3. táblázatban.

3. táblázat. Az írásbeli érettségi vizsga „belső forma” részének egyes összetevőiben elért részeredmények (A szint)

Pont	Tartalom		Kompozíció		Stílus		Nyelv		Helyesírás	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
0	1	0,3%	–	–	1	0,3%	1	0,3%	35	10,4%
1	7	2,1%	2	0,6%	7	2,1%	10	3,0%	27	8,1%
2	29	8,7%	31	9,3%	26	7,8%	52	15,5%	61	18,2%
3	113	33,7%	108	32,2%	138	41,2%	139	41,5%	110	32,8%
4	185	55,2%	194	57,9%	163	48,7%	133	39,7%	102	30,4%

A tartalom és a szerkezet (kompozíció) szempontok szerinti értékelés alapján az érettségiző tanulók több mint fele teljes pontszámot ért el. A stílus szerinti értékelés alapján teljes pontszámot ért el a tanulók csaknem 50%-a, a „nyelv” szerinti értékelés alapján pedig nagyjából a 40%-uk. Elgondolkodtató, hogy a „helyesírásra” a diákok nagyjából egyharmada 4, azaz maximális, további egyharmada pedig 3 pontot kapott, ugyanakkor (az A szinten érettségizettek!) 10%-a egyáltalán nem kapott pontot.

A tanulók dolgozatai – a dolgozatok szövegszintű-szövegtani vizsgálata alapján – arról tanúskodnak, hogy tartalom szempontjából viszonylag jó teljesítményt nyújtanak, nyelvi stílusuk azonban általában heterogén, betanult frázisokkal, ún. „panelekkel” tarkított, amelyek a tankönyvek stílusára emlékeztetnek. A szöveg makroszerkezeti egységekre (bevezetés, tárgyalás, befejezés) tagolásában nem mutatkozik nagyobb hiányosságok, ugyanakkor azonban a mikroszerkezeti egységekre, tömbökre, bekezdésekre tagolódás szempontjából hiányosságokat észleltünk. Hasonlóan gondot jelent ezeknek az egységeknek a kapcsolása. A diákok nem a logikus tagolásnak megfelelően bontják le szövegeiket kisebb (mikro)szerkezeti egysé-

gekre, bekezdésekre. Egy-egy új téma, gondolat a tárgyaláson belül nem a maga helyén, új bekezdésben ölt formát, hanem egy „szövegfoltyamban”, mintegy ömlesztve. A kérdésre még visszatérünk. A szövegkohézió szempontjából is sok a kifogásolnivaló az érettségizettek munkáiban. A kohéziót jellemzően gyakran a témaszók szó szerinti ismétlése biztosítja dolgozataikban.

Az érettségi dolgozatok „belső formája” maximálisan 20 ponttal volt értékelhető a dolgozatok értékelési útmutatója¹ alapján. Az átlagos pontszám a „belső formát” illetően az írásbeli érettségi vizsga A szintjén 16,1 volt. Az átlagos sikeresség 80,3%-os volt.

Az alábbi ábrán láthatjuk, hogy a belső formára kapható maximális 20 pontot a 335 érettségiző tanuló közül 41 érte el (a tanulók 12,2%-a). Ezt a számot önmagában is viszonylag alacsonynak tartjuk. A tanulók legnagyobb csoportja (52 fő, az összes A szinten vizsgázott tanuló 15,5%-a) 17 pontot ért el. Legfeljebb 50%-os sikerességet ért el további 20 tanuló, az A szinten érettségizett tanulók 6%-a.

Összegzésképpen: a magyar nyelvből és irodalomból írásbeli érettségi vizsgát tett tanuló végső eredménye a következő három tényező összegzésével került kiszámításra: a külső és a belső forma, valamint egy harmadik összetevő értékelése, amelyet a dolgozat keltette „összbenyomás” alapján kapott a tanuló. A tanulók között nem akadt olyan, aki az említett szempontok szerint valamelyik részre 5-ös (a legrosszabb) osztályzatot kapott volna.

4. táblázat. Az A szinten elért osztályzatok az írásbeli érettségi vizsga „külső” és „belső forma” és „összbenyomás” részeire

Osztályzat	Külső forma		Belső forma		Összbenyomás	
	N	%	N	%	N	%
1	213	63,6%	177	52,8%	184	54,9%
2	103	30,7%	108	32,2%	117	34,9%
3	18	5,4%	44	13,1%	32	9,6%
4	1	0,3%	6	1,8%	2	0,6%

Az 5. táblázat az A szinten érettségizettek elért osztályzatait tartalmazza. Az adatok azt mutatják, hogy az A szinten érettségizetteknek több mint a fele 1-es (a legjobb) osztályzatot kapott.

5. táblázat. Az A szinten érettségizettek eredményei

Osztályzat	N	%
1	179	53,4%
2	113	33,7%
3	39	11,6%
4	4	1,2%

2.2. A magyar nyelv és irodalom írásbeli érettségi vizsga adatainak értékelése – B szint

A B szinten érettségiző diákok ugyanabból a négy témából választhattak egyet, mint az A szinten érettségiző diákok. A tanulók csaknem fele (48,2%) az 1. számú té-

mát választotta. Ez a szám 10%-kal meghaladja az A szinten tapasztalt arányt. A legkevésbé népszerűnek a 4. téma bizonyult. A tanulók alig több mint 4%-a választotta. Szinte ugyanolyan arányról van szó, mint az A szinten.

6. táblázat. A B szinten érettségizett tanulók témaválasztásának megoszlása

	N	%
1.	932	48,2%
2.	541	28,0%
3.	378	19,6%
4.	82	4,2%
Összesen	1 933	100,0%

A tanulók összesített eredményei – az A szinthez hasonlóan – a következő részeredmények összegzésével kerültek kiszámításra: a külső és a belső forma értékelése, az összbenyomás eredménye.

Az ún. belső forma itt is tovább tagolódott: a) tartalom, b) szerkezet (kompozíció), c) nyelv, d) helyesírás, e) stílus elemekre. Ezekre 0–4 pontot lehetett kapni elemenként. A „belső formára” tehát az osztályzat az egyes részekre kapott pontszámok összege alapján alakult ki. Összegezve lásd a 7. táblázatban.

7. táblázat. Az írásbeli érettségi „belső forma” részének egyes összetevőiben elért részeredmények (B szint)

Pont	Tartalom		Kompozíció		Stílus		Nyelv		Helyesírás	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
0	10	0,5%	6	0,3%	19	1,0%	18	0,9%	550	28,5%
1	134	6,9%	106	5,5%	133	6,9%	161	8,3%	289	15,0%
2	494	25,6%	438	22,7%	552	28,6%	617	31,9%	393	20,3%
3	768	39,7%	837	43,3%	800	41,4%	808	41,8%	444	23,0%
4	527	27,3%	546	28,2%	429	22,2%	329	17,0%	257	13,3%

A statisztikai adatok arról tanúskodnak, hogy a „belső formán” belül a tanulók nem egészen egyharmada maximális pontszámot ért el a „tartalmi összetevő”-re. Ugyanezt állapíthatjuk meg a szerkezet (kompozíció) esetében is. A két további értékelt tartomány, a „stílus” és a „nyelv” szempontjából azonban már rosszabb a helyzet. Ebből a szempontból az A és a B szinten érettségizett tanulók eredményei hasonló tendenciát mutatnak. Feltűnő azonban, hogy a B szinten érettségizett tanulók csoportjában nagyon magas azoknak az aránya, akik a helyesírásra egyetlen pontot sem kaptak a lehetséges négyből. A legnagyobb alcsoportot a B szinten érettségizettek közül éppen az ide tartozó tanulók képezték (28,5%). A legkisebb alcsoportot viszont azok alkották, akik maximális pontszámot értek el a helyesírásban (13,3%).

Összehasonlítva a helyesírásban 0 pontszámot elérték arányát A és B szinten, megállapíthatjuk, hogy B szinten ez a csoport csaknem háromszorosa az A szint megfelelő csoportjának (10% : 28,5%).

A tartalom, a szerkezet (kompozíció), a stílus és a nyelv összetevőkre a legtöbb tanuló egyaránt 3 pontot ért el, a legkisebb viszont az a tanulói csoport volt, ame-

lyik ezek valamelyikére 0 pontot ért el (külön-külön mindhárom tartományban kevesebb mint 1%).

A „belső forma” alapján elért átlagpontszám a B szinten érettségizettek csoportjában 13 volt; ez 4-gyel kevesebb, mint az A szinten. A B szinten érettségizettek átlagos sikeressége a „belső forma” alapján 65%-os volt.

A tanulók összesített eredményei – az A szinthez hasonlóan – a következő szempontok figyelembe vételével kerültek kiszámításra: a külső és a belső forma, valamint az összbenyomás. A B szint esetében e három rész mindegyikében voltak 5-ös osztályzattal értékelt eredmények. Emlékeztetünk arra, hogy A szinten ez nem fordult elő. A számszerű adatokat az alábbi táblázat ábrázolja.

8. táblázat. A B szinten elért osztályzatok az írásbeli érettségi vizsga „külső” és „belső forma” és „összbenyomás” részeire

Osztályzat	Külső forma		Belső forma		Összbenyomás	
	N	%	N	%	N	%
1	750	38,8%	354	18,3%	364	18,8%
2	790	40,9%	612	31,7%	748	38,7%
3	331	17,1%	651	33,7%	583	30,2%
4	56	2,9%	289	15,0%	221	11,4%
5	6	0,3%	27	1,4%	17	0,9%

A B szinten a legtöbb tanuló (33,8%) 3-as érdemjegyet szerzett, ugyanakkor a tanulók csaknem 1%-a 5-ös osztályzatot kapott.

9. táblázat. A B szinten érettségizettek eredményei

Osztályzat	N	%
1	353	18,3%
2	634	32,8%
3	653	33,8%
4	277	14,3%
5	16	0,8%

3. A 2004/2005-ös tanév magyar nyelv és irodalom írásbeli érettségi vizsgájának értékelése gyakorló tanári szemmel

Az új, kétszintű érettségi vizsga, ezen belül az írásbeli rész innoválása még nem zárult le. Minden érintett félnek közös érdeke, hogy részletei minél hamarabb kialakuljanak, lebonyolításának módja pedig folyamatosan tökéletesedjen. Ezt elősegítő az OPI felmérést végzett a középiskolai tanárok körében. A központilag kiküldött kérdőívben a kérdések arra irányultak, hogy a tanárok mennyire értettek egyet az érettségi vizsgák lefolyásának módjával, megfelelőnek tartották-e az érettségi írásbeli témákat, ill. már a jövő érettségi lebonyolítására vonatkozó kérdésekről is megkérdezték az érintetteket. A kezdeményezés hasznosnak bizonyult. Általa új információkhoz, visszajelzésekhez jutottak az érettségi vizsga előkészítésével foglalkozó szakemberek, melyeket minden bizonnyal figyelembe vesznek a jövőben.

A felmérésben 24 középiskolai tanárkollektíva vett részt. Ezeket a magyar nyelvi és irodalmi tantárgycsoportok tagjai alkották. A kérdőív kilenc kérdést tartalmazott. Mindegyik kérdésre egyértelműen értékelhető válaszok jelentek meg az íveken. A kérdőív 9 kérdéséből 6 esetben az adatközlők legalább háromnegyede azonos álláspontra helyezkedett. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a tanárok helyeselték a 2005-ös érettségi írásbeli vizsgák lebonyolításának módját.

A tanárok egyértelműen pozitívan vélekedtek:

- a megjelölt témákról (83,3%)
- a megadott formákról, iskolai műfajokról (79,2%)
- arról, hogy mindkét szinten ugyanazok a témák és formák (műfajok) lettek megadva (75,0%)
- azzal kapcsolatban, hogy általában megfelelőek voltak-e az írásbeli témák időigényesség szempontjából (91,7%)
- arról, hogy általában adekvátan igényesek voltak az írásbeli érettségi vizsga tételei magyar nyelvből és irodalomból (87,5%)
- arról, hogy az írásbeli érettségi vizsga értékelésének kritériumai érthetők és megalapozottak voltak (75,0%)

A kérdőív két kérdésében az adatközlők teret kaptak arra, hogy kifejtsék nézeteiket a jövő írásbeli érettségi vizsga lehetséges témáival, az írásbeli lehetséges műfajaival kapcsolatban, ill. általában az írásbeli érettségi vizsgával kapcsolatos bármilyen kérdésben. Ebben a vonatkozásban mindössze egy kérdés osztotta meg a válaszadókat, nagyjából arányosan. Az írásbeli témák, ill. a hozzájuk kötődő műfajok központilag történő kijelölésével egyetértett az adatközlők 58,3%-a. A többiek eltérő véleményen voltak.

Elgondolkodtató az, hogy a válaszadók több mint egyharmada (37,5%) úgy vélekedett a megadott műfajokkal kapcsolatban, hogy megfelelőbb megoldás lenne, ha a tanulók saját maguk, saját belátásuk alapján dönthetnék el, hogy a megadott témához milyen formát, műfajt választanak abból a repertoárból, amely központilag lenne kijelölve. (A 2005/2006-os tanévben a műfajok a következők voltak: irodalmi életrajz, vitacikk, jellemrajz, elbeszélés, elmélkedés, fejtegetés, szónoki beszéd, lírai leírás/leíró esszé.)

Az egyik kérdés arra irányult, hogy a gyakorló tanárok javaslatot tegyenek az elkövetkező írásbeli érettségi vizsga témáira, ill. műfajaira magyar nyelvből és irodalomból. Javaslataik általában aktuális társadalmi kérdésekre irányultak. Lássunk néhány példát: Tolerancia és intolerancia a társadalomban; Az emberek környezetvédelem iránti közönyének kritikája; Hova tűnt a kultúra a tömegtájékoztató eszközökből? Az időszerű témákon kívül hagyományos, időhöz nem köthető, ill. egyéb témák is előfordultak javaslatként. Ezek között említhetjük például az emberek közötti kapcsolatok (szeretet, barátság, életöröm, fiatal és idősebb nemzedék egymáshoz való viszonya, a fiatalok helyzete a társadalomban, alapvető emberi értékek) témáját. Konkrét műfaji megjelölésre irányuló javaslatok is szerepeltek a válaszok között. Ezek között előfordul az előadás, az újdonság erejével hat a szónoki beszéd. Ez utóbbit, „modell-értékű” szerkezete miatt didaktikai szempontból különösen helyesnek tartjuk.

Jegyzet

1. Az írásbeli vizsga értékelési útmutatója (*Pokyny k hodnoteniu PFIČ*) egy, az OPI-ben készült, az Oktatási Minisztérium által jóváhagyott oktatási segédanyag.

Felhasznált irodalom

- Horváth Zsuzsanna–Lukács Judit (szerk.) 2005. *Előzetes szakmai jelentés a 2004/2005. tanév május–június időszakában tett érettségi vizsgák eredményeiről*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
- Kiss Jenő 2005. A magyar nyelv és az Európai Unió. *Magyar Nyelvőr*, 129. évf. 1. sz. 12–30. p.
- Ringlerová, Viera 2005. *Vyhodnotenie PFIČ MS. Maďarský jazyk a literatúra. Interná správa*. Bratislava, ŠPÚ.
- Valková, Rozália (ed.) 1975. *Zborník z konferencie o metodických otázkach vyučovania maďarského jazyka a literatúry na školách II. cyklu v Západadoslovenskom kraji*. Bratislava, Krajský pedagogický ústav.
- www.oki.hu

SZABOLCS SIMON

THE TEACHING OF HUNGARIAN LANGUAGE AND LITERATURE AT SECONDARY SCHOOLS IN THE MIRROR OF RESULTS OF THE GRADUATION EXAM

The author of the article tackles the current issues regarding the Hungarian language education as a mother tongue at upper secondary schools (high schools - NAME).

The introductory part of the article deals with characteristic features of a mother tongue, which is the bearer of various specific functions. In the second chapter the author provides us with the information about the state of various types of educational institutions where Hungarian minority students are getting their education in their mother tongue. Furthermore, the author points out to the main tendencies of teaching the Hungarian language as a mother tongue in the current conditions.

The gist of the contribution is in the third chapter, where the author analyses the results of the secondary school leaving exam in the subject the Hungarian language and the literature, taking into account the levels A and B (B2 and B1 - according to the Common European Framework for Languages). The evaluation is processed in the chart form – no. 1 to 4. In the fourth part the author traces the opinions of the secondary school teachers on the internal written part of the exam. The teachers' answers, gathered in the form of surveys, are processed from the point of view of the factors which lead to a crisis in Hungarian language and literature teaching.

In the end of the contribution/article the author states that a solution to the crisis must be found as soon as possible.

KISS JÓZSEF

Martin Rázus a szlovákiai magyar sajtó tükrében*

JÓZSEF KISS

MARTIN RÁZUS IN THE MIRROR OF THE HUNGARIAN PRESS IN SLOVAKIA

82:929:821.162.4

821.162.4:929

94(437.6)-051"18/19"

32-051

Martin Rázus. Hungarian Literature. Hungarian Press in Slovakia. Minority Rights. Autonomy.

Martin Rázus (1888–1937) a két világháború közötti szlovák irodalom egyik legtermékenyebb alkotója, aki már az első világháború idején felhívta magára a figyelmet nemzeti érzelmű és háborúellenes verseivel, az 1948-as hatalomátvétel után az irodalomtörténet perifériájára került. Politikai magatartása, a Szlovák Nemzeti Párt élén játszott szerepe, az autonómia szorgalmazása, majd Hlinka Szlovák Néppártjával való együttműködése folytán neve inkább csak megtűrt kényszeredettséggel szerepelhetett az irodalomtörténeti feldolgozásokban. De a szlovák irodalom fejlődésében képviselt súlya folytán onnan mégsem lehetett száműzni. Még szűk szakmai körökben sem volt ismeretes a magyar költőkhöz, különösen Adyhoz fűződő bensőséges viszonya, ezért a magyar–szlovák irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó írásokban sem kaphatott személye kellő figyelmet. Rázusszal szemben ugyanis roppant megbecsüléssel viseltettek mind a magyar ellenzéki, mind pedig a kormányt támogató pártok. Ez a tény a rendszerváltás után is eléggé homályban maradt. Dolgozatunk Rázusnak a két világháború közötti magyar sajtóban való jelenlétét vizsgálja.

1921-ben *Tűz* címmel folyóirat indult Pozsonyban, amely az „egyetemes kultúra magyar nyelvű orgánusaként” határozta meg önmagát, de programja magában foglalta a csehszlovákiai magyar irodalom kibontakoztatásának előmozdítását is. Az új lap vonzóköre természetszerűen terjedt ki az 1918-as magyarországi októberi és az 1919-es márciusi forradalom résztvevőire, akik annak leverése után Bécsen kívül főleg Csehszlovákiában találtak menedéket. A periodikum megjelenését és deklarált célkitűzését lelkesen üdvözölte Henri Barbusse is, akinek háborúellenes *Tűz* című regénye alighanem ösztönzéssel szolgált a lap létrejöttéhez is. Az alapító főszerkesztő Gömöri Jenő beharangozásként az általa szerzett *Izenet a szlovák költőkhöz* című verssel tett hitet a nemzetek közötti megértés és a barátság eszméje mellett.

*A turócszentmártoni Hodža Napokon 2008. június 26-án elhangzott előadás szerkesztett, magyar nyelvű szövege.

Már maga a vers címe is gondolati kötődést juttatott kifejezésre Martin Rázusnak a *Maďarským básnikom* (Magyar költőkhöz) című versével, amelyet a világháború előtt intézett a magyar költőkhöz, kérve segítségüket a szlovákok nemzeti létének megmentéséhez: „...emberek vagyunk mi is, mondjátok meg tiéteknek, s hogyha már egyszer itt vagyunk, a vágyak bennünk is ébrednek jobb lét után – nem tehetünk mi róla, hogy vágyjuk, mi mindenkinek kiróva, s nekünk is van jogunk saját göröngyre oh mondjátok meg nekik!”¹

Ezt a magyar írástudóktól elvárt szolidaritásban bízó, költői hevületű segítségkérést a *Tűz* eredetiben, szlovákul is közzétette. A lap felhívására természetesen maga Rázus is reagált a *Jövő* című, Bécsben megjelenő, de Szlovákiában is terjesztett folyóiratban. Ebben a lapban politikai beállítottságú írások kaptak teret, főként a magyar októbristák, tehát Jászi Oszkár és Károlyi Mihály híveinek a szemléletét tükrözve. Rázus tiszteletteljes hangnemben köszönte meg a *Tűz* szövetségeskérését, amely első számát a Hviezdoslav halála utáni „legnagyobb szlovák költőnek ajánlotta”.² Az ilyen megtiszteltetésben részesült címzett levelében utalt a magyar költőkhöz egykor utat kereső kísérletére. Sajnálattal állapította meg, hogy „az akkori áldatlan magyar ideológiának sikerült hálójába vonni, kevés kivétellel az egész magyar intelligenciát [...] Kár, hogy gyöngye hangomra nem jött válasz. Nem soknál, de Adynál és egyik-másik társánál talán megértést találtak volna szavaim, ha nem állt volna az a kínai fal, amellyel a magyar szellemi világ a mi kicsi, de előretörő szellemi világunktól magát elválasztotta.”³

Ezután felhívta a figyelmet arra, hogy a világ azóta megváltozott, de annak az érzésének adott hangot, hogy ő maga nem változott, és a magyar költőkhöz intézett egykori üzenete ma is időszerű. „Ha ugyanis önök, a mi költőink és íróink átnéznék a »kerítésen«, látniuk kell a megfogyatkozott, de régi Magyarországot, régi ideológiájával, régi hibáival, amik vesztét okozták. Ezer és ezer szlovák testvérem ott él anyanyelvi népiskola, középiskola, minden kultúrkellék nélkül, egyesülési jog és szabadságjog nélkül [...] Új ideológiára van szüksége a magyarságnak, és azt csak igazi költői és írói adhatják meg neki. A szlovák és cseh költők meg írók nem felejtik el, mivel tartoznak a humanitásnak és az emberiségnek, azonban testvériesen izenik a magyar szellemi élet szószólóinak itthon, de a kerítésen túlra is: Segítsetek költők, segítsetek!”⁴

Rázusban tehát megvolt a késztetés arra, hogy tragikusnak nevezze a magyar nemzet helyzetét, vagyis a magyarlakta területek elvesztését is. Ugyanakkor a kölcsönös kiegyezés határozott platformján állt, és a csehszlovákiai magyar kisebbséghez való viszonyát ez jellemezte élete végéig.

A tágabb magyar kisebbségi közeg Rázus személyisége iránti érdeklődése 1925-ben, immár a kisebbségi pártpolitika intézményesülése után körvonalazódott. A magyar ellenzéki pártok között ez idő tájt feszültség támadt, amelyhez többek között a szlovák autonómiatörekvésekhez való viszony alakulása is hozzájárult.⁵ A parlamenti választások küszöbén a magyar ellenzéki pártok számára nem lehetett közzömbös, hogyan alakul a jövőbeni szlovák pártpolitikai konstelláció, és szövetségre lép-e a Szlovák Nemzeti Párt a Szlovák Néppárttal. A Rázusszal készült és a *Prágai Magyar Hírlapban* megjelent⁶ beszélgetés szerzője rendkívül fontosnak nevezte Rázus kijelentését, hogy pártja minden valószínűség szerint önállóan indul a választási harcban, mivel ehhez erősnek érzi magát. Ezzel kapcsolatban Rázus élesen elítélte a kormány egyházpolitikáját, amely a katolikusok és az evangélikusok közötti

ellentétek elmélyítésére törekedett. Rázus szerint a protestáns egyházak híveinek többsége a szlovák nemzeti eszmények platformjára helyezkedik, autonómiapárti, a katolikusoknál viszont a helyzet fordított, ott a vezetők is autonómiapártiak, csak a hívek egy jelentéktelen része húz a centralistákhoz.⁷ Rázus a ruszinok helyzetére is rávilágított. Leszögezte, hogy a szlovákok a ruszin autonómia kérdéséhez lojálisan viszonyulnak. Kijelentette: „A ruszinokkal valamennyi gazdasági és kulturális kérdésben egyetértünk.”⁸

A beszélgetés során Rázus részletesen kitért a szlovákiai gazdasági-szociális viszonyokra, azt a téziséét hangsúlyozva, hogy az autonomista mozgalom elsősorban a gazdasági egyenjogúságot szorgalmazza. Továbbá kifejtette, hogy a szlovák néppárt nem ellenzi a csehszlovák egységet, de ennek természetes szerves fejlődés nyomán kell létrejönnie. Ezek után rátért a szlovák irodalom helyzetére, nehezményezve az irodalom iránti gyér érdeklődést és a könyvkiadás elégtelen anyagi fedezetét. Rázus részéről elhangzott egy érdekes, közelebbről meg nem világított mondat: „Én nyitottam meg az utat az autonomista költészet előtt a Kameň na medzi (Határkő) című gyűjteménnyemmel.”⁹ Tény, hogy a kötetben a politikai költészet szólt meg, de annak igazi mélysége az eszmék kavargásában eligazodást és etikai értékeket kereső, a pusztá autonomizmuson túlmutató belső vívódásban és tépelődésben rejlett.

A beszélgetést nem jellemezte polemikus hangvétel. A *Prágai Magyar Hírlap* munkatársa külön méltatta a szívélyes fogadtatást. Hangsúlyozta a költő nézeteinek rendkívül higgadt kifejtését, de „csakhamar fölragyogott szemében a fanatizmus hite, s olyankor úgy szárnyaltak szavai, mintha szószer volna alatta”.¹⁰

Politikai szemléletében ugyancsak eltérő lapszerkesztési közeg érdeklődési körébe került Rázus alakja ugyanebben az évben a *Kassai Napló* hasábjain. A lap ugyan fejlécében magát független polgári orgánumnak nevezte, de valójában kormánypárti magatartást tanúsított. Megalapítói ugyancsak magyarországi, liberális nézeteket valló emigránsok voltak. Irányvételében 1925 után történt változás. A lap a címdalon, a vezércikkek számára fenntartott helyen, kommentárral elegyített beszélgetést közölt a Kassára látogató Rázusszal, aki ottani fellépését előnyben részesítette az Amerikai Egyesült Államokban élő szlovák közösségektől érkezett, előadói körútra invitáló meghívással szemben.¹¹ Rázus kassai szereplését a Hlinka-féle párt konfesszionális, csak a katolikus érdekekért síkraszálló nemzetfelfogással szemben azoknak a gondolatainak az ismertetésére használta fel, melyek szerint a nemzet a társadalom valamennyi alkotóelemét felölelő képződménynek számít. Ebből vezette le az autonómiának azt az értelmezését, amelynek lényege nem a szeparatizmus, hanem az állam érdekeinek megfelelő és az egész Szlovákia gazdasági, nemzeti, szociális és kulturális szükségleteit biztosító viszonyok megteremtése. Hangsúlyozta, hogy „törekvéseink természetesen találkoznak Szlovenszko egész lakosságának, a magyarságnak és a németiségnek egészséges célkitűzéseivel”.¹² Ehhez a *Kassai Napló* kérdésére válaszolva hozzátette: „Mi a magyarsággal való együttélést úgy tudjuk elképzelni, hogy a szlovákság nemzeti mozgalmá mellett a magyarság nemzeti mozgalmát államunk demokratikus keretei között elismerjük és támogatjuk. Mi őszintén kívánjuk a magyarság politikai, kulturális és gazdasági jogainak teljességét.”¹³

Rázus nem bocsátkozott a nemzetiségi jogok részletesebb taglalásába, de maga az utalás a magyarság jogainak teljességére arról tanúskodott, hogy tágabb ér-

vényt tulajdonít a cseh–szlovák helyzettel kapcsolatban azok azonos szintjét követelő, elvi jelentőségű tézisnek. A *Kassai Napló* Rázus iránti szimpátiáját szinte hiperbolisztikus fordulattal nyilvánította ki, amely szerint „a szlovák intelligencia ma már szinte egységesen a Rázus kibontotta zászló alá sorakozik fel”.¹⁴

A magyar kisebbség körében Rázus személyisége újólág öt évvel később, 1930-ban váltott ki rezonanciát, ismét a *Prágai Magyar Hírlap* hasábjain. Ezúttal a magyar kisebbség kultúrájának odaadó szervezője, Szombathy Viktor készített vele beszélgetést, abból az alkalomból, hogy Rázus a breznóbányai evangélikus egyház élére került. Magának a beszélgetésnek a címét Rázus kijelentéséből vett mondat alkotta: „Új Széchenyi kellene.”¹⁵ Rázus az irodalomnak a szlovák–magyar kapcsolatokban játszott pótolhatatlan szerepével összefüggésben adott hangot ennek az óhajnak. Aligha volt véletlen, hogy Széchenyi Rázus számára azt az egyéniséget jelentette, aki a történelmi Magyarország újkori nemzeteinek kialakulása idején a kivételes toleranciát testesítette meg. Az akkori légkörben Széchenyi fellépett a magyar nyelvet a nem magyar népekre kényszerítő törekvések ellen. Rázus a következőket mondta: „Magyar iskolákat jártam, s a magyar nemzeti hősről is sokat tanultam, megismertem őket. Így aztán egyre erőteljesebben élt bennem az az óhajlás, vajha a szlovákoknak is lennének olyan nemzeti hőseik, mint a magyaroknak. Nem ismerek nagyobb embert, mint Széchenyit!”¹⁶

Rázus bizonyára tudott arról, hogy amikor Széchenyi 1842-ben a Magyar Tudományos Akadémia ülésen előadta kétórás expozéját, a nem magyar népek sajtója szinte ünneplésben részesítette, és az evangélikus papoktól köszönőlevelet kapott. A Széchenyi iránti mélységes tisztelet ellenére Rázus bírálta a szlovák–magyar irodalmi és kulturális érintkezés iránti érdeklődésben meglevő kiegyensúlyozatlanságot. Szót emelt azért, hogy lehetőség nyíljon a szlovák szerzők műveivel való megismerkedésre Magyarországon is. „Mi szlovákok azt szeretnénk, hogy az odaát élő szlovákoknak minden kulturális lehetőséget megadjanak, rekompenzációra várunk, hogy mi is rekompenzálhassunk, döntsük le a válaszfalakat...”¹⁷ Érdekes a rekompenzálás kifejezés használata. Rázus nyilván a kölcsönös kiegyenlítéshez szükséges pótlásra gondolt. Vagyis kölcsönösségen nem valamiféle aritmetikus reciprocitást értett, hanem a kisebbségek egészséges fejlődéséhez, azok tipológiai adottságaihoz és ismérveihez igazodó feltételek biztosítását. A fiatal szlovákiai magyar irodalommal szemben azt az észrevételt tette, hogy „ne csak a zárt magyar glóbuszt hangoztassák, hanem kívánom, hogy más népekkel egyetértően, válllvetve dolgozzanak a világ javulásának útján”.¹⁸ A lap munkatársa a Rázussal folytatott beszélgetést annak az útnak a felvázolásaként értékelte, amely a szlovák–magyar megértéshez vezet „talán az európai lélek útján, vagy ami még valószínűbb, a két nép közös lelki együttthaladásának kiegyenlítő, összekötő platformján”.

Rázus közéleti-politikai tevékenységével foglalkozó írás látott napvilágot a *Magyar Nap* című népfront szellemiségű napilapban, amelynek háttérében a kommunista párt állt. A megelőző írásokat jellemző hangnem ebből a közleményből kivesszett, Rázus személyének militáns elítélésére szorítkozott, abból kiindulva, hogy Rázus egyik megnyilatkozásában a Felső-Garam mentén uralkodó földéhség enyhítésére további telepek kialakítását javasolta a Csallóközben.¹⁹ Olyan rendkívül érzékeny és kínos probléma elevenedett meg ezzel, amely súlyosan érintette a magyar kisebbséghez tartozó, a háború utáni földosztásból kirekedt agrárproletárok és szegényparasztok helyzetét. Nemzetiségi szempontból ebben a kérdésben nagyon kö-

zel került egymáshoz a magyar jobboldali ellenzéki pártok és a kommunisták álláspontja, és erősen kihatott a szlovákiai magyar lakosság magatartására. A *Magyar Nap*ban ennek a kérdésnek nem lett Rázus személyéhez kapcsolódó folytatása.

A *Magyar Nap* mint jelentős baloldali lap figyelmen kívül hagyta Rázus halálát is. A magyar nyelvű szociáldemokrata hetilapban, a *Csehszlovákiai Népszavában* pedig csupán annyi szerepelt, hogy személyében a szlovák nemzet egyik kimagasló alakja távozott az élők sorából.²⁰

A másik két magyar kisebbségi napilap politikusként és költőként vett búcsút Rázustól. Ekkor már a kormánypolitikát behódolva kiszolgáló *A Reggel* című napilap helyébe a viszonylag rugalmas kormánypárti szellemben szerkesztett, Milan Hodža által alapított *Magyar Újság* lépett, melynek hasábjain bizonyos lehetőségek nyíltak a kisebbségi követelések feszegetésére is. A napilap két írást is szentelt Martin Rázus emlékének. Maga a nekrológ humanista költőként jellemezte Rázust. „Érdekes jelenség, bár a világirodalom történetében nem egy s más példa is akad rá, hogy a politikai síkon felismerhetően konzervatív irányt kereső Martin Rázus rövid, de rendkívül gazdag irodalmi pályáján a haladó írói arcvonal ideáljaihoz csatlakozott” – írta a *Magyar Újság*.²¹ A lap rákövetkező száma részletesen beszámolt Rázus temetéséről, kiemelve a kormány képviselőinek részvételét a gyászszertartáson. A kegyeletadás áhítata áradt magából a címből: *Hatezer gyászoló kísérte utolsó útjára Martin Rázust*.²²

Terjedelmes írásban méltatta Martin Rázus politikai és irodalmi munkásságát a magyar Egyesült Ellenzéki Pártok lapja, a *Prágai Magyar Hírlap*, amelyben az a gondolat dominált, hogy költészetét kezdettől fogva a szlovák nemzet szolgálatába állította, s „a szlovákok legnagyobb lírikusa lett, akik benne a szlovákok nemzeti költőjüket tisztelték”.²³ Az autonómiához való viszonya kapcsán kiemelten szerepelt benne, hogy „az erős nemzeti alap hirdetésében látta egyedül biztosíthatónak a szlovákság jövőjét”.²⁴ A lap szerint Rázust fausti magaslatoakra emelte az *Ahasver* (Ahasvérus) című elbeszélő költeménye. Ezzel kapcsolatban rámutatott Rázus többszöri csalódásaira. Kiemelten szerepelt benne, hogy Rázus révén nyert elismerést a szlovák irodalomban a modern magyar irodalom orgánumának, a *Nyugatnak* a szellemisége, s ebben olykor fellángolnak a példaképének tekintett Ady Endre indulatai.²⁵

A kisebbségi közegnek a Rázus iránti patriarchális viszonyáról tanúskodik az a tény, hogy keresztnevét mindkét magyar napilap magyarul, Mártonként használta.

Rázus haláláról néhány vidéki magyar kisebbségi lap is megemlékezett. Figyelmet érdemel az ekkor már Somorján megjelenő *Evangélikus Lap* nekrológja, amely felhívta a figyelmet arra, hogy „nemes szándékait, egyházi és politikai téren csak kevesen értették meg, ezért sok csalódásban, lebecsülésben, ellenségeskedésben volt része”.²⁶ A lap szerint Rázusnak az egyházi életben is vezető szerepet kellett volna kapnia.

A magyar kisebbségi napilapokban és a vidéki sajtóban megjelent nekrológokat követően a kulturális folyóiratokban néhány, Rázus irodalmi hozadékát méltató, irodalomkritikai és esszészzerű írás is napvilágot látott.

Találó reflexiókkal tapintott rá, főként Rázus költészetének sajátosságaira a *Magyar Minerva* hasábjain Rázus költeményeinek fordítója, Sipos Győző, akinek nevéhez kötődik Rázus majd két tucat magyarra átültetett versének több mint fele.²⁷ Fordítóként, egyébként maga is írt verseket, Rázus költészetének alapvető vonásaira –

nyíltság, egyenesség, bátorság, igazságkeresés – rámutatva arra a megállapításra jutott, hogy ezek olyan nyelvi-poétikai csúcsteljesítménynek tekinthetők, amelyek „a kifejezések tökéletes csiszoltsága és a szavak festőisége szempontjából az írástehetség végső határát elérik”.²⁸

Emocionális fogantatású szálak szövik át azt a portrét is, melyet a *Magyar Írás* című irodalomkritikai folyóirat tett közzé.²⁹ Szerzője, Farkas István középiskolai tanár, úgyszintén bizonyos irodalmi ambíciókat is táplálva szinte szívügyének tekintette a szlovák–magyar kapcsolatok ápolását. Nevéhez fűződik a szlovák próza első magyar nyelvű antológiájának megjelenése. Rendszeresen nyomon követte a lap hasábjain a szlovák irodalmi élet történetét, s információkkal szolgált magyarországi fórumok számára is. Minden valószínűség szerint közreműködésével került 1935-ben a Nyíregyházán megjelenő *Szabolcsi Szemle* hasábjaira Rázus *Veronika kendője* (Veronikin rúcnik) című balladájának Darvas János készítette magyar fordítása.³⁰ Farkas István közölte, hogy e város irodalmi társaságának meghívására a szlovák irodalomról tartott előadásában a legnagyobb figyelmet Rázusnak szentelte, „mint aki hozzánk, a csehszlovák állam területén élő magyarokhoz érzelmileg és munkásságában is a legközelebb állott”.³¹ Farkas István írása azzal a kegyeletadással zárult, hogy Rázus személyében a magyarság igazi barátja távozott az élők sorából.

Rázus irodalmi és közéleti-politikai tevékenységének méltatásával kapcsolatban Farkas a sokrétűséget és a váteszi nemzetébresztő hatóerőt emelte ki. Ebből eredeztette azt az állítást, hogy a szlovák költők, papok és tanítók odaadása és áldozatkészsége folytán a szlovák köznép nagyobb megrázkódtatás nélkül élte túl az elmagyarosítási törekvéseket. Szerinte Rázusnak a szabadság és a nemzeti felszabadulás kiharcolásában vállalt szerepét Petőfi szellemével rokonítható hevület hatotta át. Ugyanakkor Ady Endréhez fűződő kapcsolatát úgy jellemezte, hogy „a szlovák jakobinus találkozott a magyar jakobinussal”. Ehhez hozzátette: „...kis nemzetnek soha inkább nem volt szüksége költőre, mint a szlovákoknak a kiforrott, képességeinek teljében levő Rázusra.”³² Rázus költészetének társadalmi indíttatását illetően Farkas István az azt elhomályosító, a költészet és a próza kapcsolódását valamiféle belső, alkotás-lélektani ambícióknak tulajdonító fejtegetésbe bocsátkozott. Szerinte Rázusnak a művészi alkotóerő számára új teret kereső igyekezete mögött az irodalmi életben kivívott előkelő helyének fenntartásához való ragaszkodása munkált. Tehát ebből eredt a hirtelen váltás, az áttérés a regényírásra, amely nagyobb vonzerőt jelent az olvasóközönség számára. „Az átmenet hiánya érezhető is első igazi nagyszabású regényében, amelynek a *Svety (Világok)* címet adta. Neve már olyan jó csengésű, hogy könyvét mindenki kritika nélkül fogadja, de elgondolt célját ezzel a könyvvel, mely vegyüléke a költő hevülésének, a falusi pap környezetlátásának és a jövőre biztosabb tollú prózaíró elhivatottságának, nem érheti el.”³³ Farkas Istvánnal kapcsolatban felmerült, hogy egyes írásaiban antiszemita hangot ütött meg. Alighanem ennek tulajdonítható Rázusnak a *Krčmárský král* (A kocsmáros király) című regénye kapcsán a keresztény és a zsidó család közötti, a falusi kocsmá birtoklásáért folyó és a zsidóság győzelmével végződött harcot érintve tett megjegyzése. „Az író a legtökéletesebb precizitással együtt dolgozik a társadalomtudóssal, s ezt a regényét a múltból leszűrhető tanulság szempontjából is érdemes lenne magyarrá fordítani.”³⁴ Ez a kérdés Farkas István írásában felbukkan a Rázus önéletrajzában szánt *Maroško študuje* (Marosko tanul) című regényére kitérve is. A felvidéki szlovák, német, magyar közegben iskolába kerülő Mártonka, az író alte-

regója körül intrikáló Züig Móric alakjának megrajzolásában ölt testet – Farkas István szerint – Rázusnak „hol nagyobb, hol kisebb mértékben megnyilvánuló antiszemitizmusa”, amely éppen a lipcsei zsidó kereskedők hatása alatt alakult ki.³⁵

Rázus személyiségét egészében értékelve Farkas István érdekes, jövőbe tekintő feltevésre tett célzást: „Rázust a nemzeti szempontok sokkal jobban foglalkoztatták, mint bármely irodalmi kortársát. Harca talán éppen ezért sokszor donkikhótinak látszott, az irodalomban itt-ott lappangó tőke érintette volna hatását, s a hatvanéves Rázust egész bizonyára eltemette volna. Ebből a szempontból szinte tragikus szerencsének tudhatjuk, hogy Rázus pályája delelőjén, nemzetétől és híveitől szeretve hagyta itt földi pályáját.”³⁶

Rázustól mint közép-európai költőtől búcsúzott elégikus, esszészerű elemekkel élő írásában Sziklay László a *Tátra* című irodalmi folyóiratban, amely 1937 nyarán, minden valószínűség szerint épp Rázus halála után indult útjára.³⁷ Sziklay László Rázus szellemi örökségében a szlovák nemzeti közeget meghaladó hozadékot hangsúlyozta: „Elsősorban közép-európai költő. Nemcsak azért, mert soha, egyetlen percre se, egy verssorával, egy prózai mondatával se tud elszakadni a szülőföldjétől, hanem azért is, mert egész költészetével szervesen kapcsolódik bele a dunai költészet egyenes fejlődési vonalába.”³⁸

Sziklay szerint a szülőföld az a hegyes-völgyes vidék, amely a 18. századot követően „majd mindegyik dunai költő lantját megihlette, akár szlovákul, akár magyarul dalolt”.³⁹ S ehhez hozzátette, hogy Rázusnál a szülőföld, a táj nem pusztán kulissza és gondolatokat, illetve érzelmeket kiváltó ihletforrás, hanem azonosul a szerző egész lelkületével és gondolatvilágával. Így olyan hagyományteremtő erővé válik, amelyben egybeolvad a szlovákok politikai múltja a minden dunai nemzetre jellemző, időbeli behatároltságon és politikai felfogásokon felülemelkedő, a költő irodalmi irányultsága által gazdagított érzelmi töltéssel.

Ugyanakkor Sziklay azt is hangsúlyozta, hogy a költő szülőföld- és nemzetszeretete nem csap át türelmetlenségbe és agresszivitásba. Krédóját, melyet az *Argumety* (Érvek) című, fiának szóló műve intelmeként aforisztikus erővel megfogalmazott, Sziklay úgy parafrázálta, hogy: becsüld meg a másét is, mert az neki épp olyan drága, mint a tiéd neked. „Csak az tud ilyen fennköltten gondolkodni, aki teljesen átéli a szülőföld varázsát” – írta Sziklay.⁴⁰ Ugyanakkor rámutatott arra is, hogy Rázus alkotásaiban a szülőföld olykor letargikus alaphangon jelenik meg, melyet „a hegyi ember rendületlenségével” képes leküzdeni. Szerinte ebből fakad családszeretete is, a *Maroško* (Marosko) című, gyermekkorát felidéző regényében szinte szentílély magasztosulva, „amelynek a gyermeklélek a legnagyobb kincse”.⁴¹

Sziklaynak az esszé olykor szárnyaló stílusában fogalmazott gondolatait a költő szlovák eredetiben szereplő versidézetei kísérik. Rázus személyiségének Sziklay általi értékelése végül is abban összegeződik, hogy tőle búcsúzva „talán igazat mondark, mikor kijelentjük, csak a rázusi értelemben vett szülőföldszeretet és nemzeti hűség teremtheti meg a békés, boldog jövőt a Duna völgyében”.⁴²

A magyar–szlovák együttélésnek és kulturális kapcsolatoknak a közép-európai viszonyok örvénylésében kanyargó sajátos alakulását tükrözi az a portré, mely *Az új szlovák regény* című 1943-ban Budapesten megjelent feldolgozásban szerepel.⁴³ A szerző, Kovács Endre 1935-ben a pozsonyi Comenius Egyetem magyar–szlovák–filozófia szakán szerzett tanári oklevelet. Részt vett a Sarló mozgalomnak a szlovák–magyar együttélés demokratikus útjait kereső kibontakozásában, s a ma-

gyar kisebbségi sajtóban irodalomkritikai írásokat jelentetett meg. Az 1938-as változásokat követően Érsekújvárott volt középiskolai tanár, s itt készült az említett munkája, melyet doktori disszertációként a Pázmány Péter Tudományegyetem szlavisztikai tanszékén védett meg.

A téma tudományos megközelítése és feldolgozása lehetővé tette számára a tárgyilagos hangnemet, azoknak a patetikus elemeknek a megkerülését, amelyek a Rázus halála alkalmából született írásokban érződtek. Kovács Endre olyan kivételesen harmonikus személyiségként jellemezte Rázust, akinek irodalmi tevékenysége (költemények, regények, esszék és publicisztika) összefonódott a szlovák nemzeti érdekek szabta eszme permanens hatóerejével. A *Svety* (Világok) című első nagy terjedelmű regényében a háború utáni szlovák faluközösség etnográfiai és társadalompszichológiai, az egész Szlovákiára kivetítésére törekvő képének megrajzolását méltatta. Rámutatott arra, hogy a szociális viszonyok láttatása és a nyomor okainak keresése összefonódik a falusi lét értékeinek a nyugati világ kultúrájával – a régebbi realizmus szellemében történő – szembeállításával, a város felől fenyegető veszélyek kártevéseinek jelzésével. De maga a helyzetkép valóságghű, amihez nagyban hozzájárult az írói megközelítés dokumentumközpontúsága. „Ezért aztán a regény több helyen inkább adatszerűségével hat, mint kompozíciójával” – állítja Kovács Endre.⁴⁴

Az *Odkaz mŕtvých* (Holtak üzenete) című Rázus-regénnyel kapcsolatban – amelynek cselekménye a 17. században játszódik – a történelmi hitelességet emeli ki, ami összhangban áll a szerzői szándékkal, hogy a jelen számára tanulságként bemutassa mind a protestánsok, mind a katolikusok közös szenvedéseit. A kiegyensúlyozásra irányuló törekvés azonban Kovács Endre szerint túlzott óvatossághoz vezet, csökkentve ezzel a cselekmény drámaiságát, s egyben a szerzőnek felrótta azt is, hogy „a műből hiányzik az írói alkotás magasabb ökonómiája”.⁴⁵ Megemlítette, hogy a szerző anyagát nem elég koncentráltan dolgozta fel, apró mozzanatokat kapcsol egymáshoz, melynek folytán a cselekmény ugyan terjedelmileg megnyúlik, ne nem ás eléggé mélyre. Úgyszintén számon kérte a szerzőtől a regényalakok alaposabb egyénítését, személyes vonásaik markánsabb megrajzolását.

A féktelen nyerészkedés számára táptalajt teremtő alkoholizmus romboló hatása elleni ellenszer keresését tekintette Kovács Endre Rázus a *Krčmárský král* (A kocsmáros király) című regénye vezérfonalának. Rámutatott arra, hogy Rázus a falusi kocsmá birtoklásáért folyó viaskodásban felvillantotta az erkölcsi züllés sorsára jutó, a kocsmá tulajdonosa mindenhatóságának kitett falusi közösség megmentését a teljes erkölcsi zülléstől. A csendes passzivitás és a békés beletörődés, a sorssal való megbékélés akadályozza az összefogás szellemének kialakulását, amely elszánt egyének vezetésével elősegíthetné az élet pozitív oldalainak vonzerejébe kapaszkodva ebből a bűvös körből való kimenekülést.

Ezzel kapcsolatban Kovács Endre érintette a keresztények és a zsidók közötti konfliktusnak a regénybeli megjelenítését, és a szlovák lakosság zsidókkal szembeni animozitását is. Ebben a vonatkozásban is arra a véleményre jutott, hogy Rázus e nehéz, sűrített témát nem volt képes mindvégig kellő feszültségben tartani. Megállapította: „A társadalmi körkép erőteljes, bár az alakok nincsenek mindenütt egyénítve.”⁴⁶

Kovács Endre kiváltképp értékesnek tartotta Rázus gyermekkori élményeinek fellelevenítését kétrészes életrajzi regényében (*Maroško* [Marosko], *Maroško študuje*

[Marosko tanul]). Hangsúlyosan mutatott rá arra, hogy Rázus nem táplált haragot a múlt alakjaival, az akkori rendszerrel szemben. Elgondolkoztatón érdekes jelenségként hatott számára, „hogyan mutatja meg a szlovák önállósági törekvéseknek ez az exponált alakja regényében a háború előtti magyar ember gondolkodását és a szlovák gyermek sorsát a magyar iskolában”.⁴⁷ Idézi a regényből azt a mozzanatot, hogy a magyarok nem törődnek az intrikákkal, az „a kivetkőzött szlovákok, elromlott németek és zsidók műve”.⁴⁸ Érdekes, hogy Kovács Endre ezzel kapcsolatban nem hivatkozik, illetve nem keres fogódzót a Rázus-portréban más helyen beiktatott, Andrej Kostolnýtól származó észrevételben, miszerint Rázusnak a múlthoz való viszonya alpvetően kvietista, a jelenhez és a közelmúlthoz viszont agresszív.⁴⁹ S ez Rázusnál éppen saját nemzetével szemben jutott a legélesebben kifejezésre. Rázus regényének megható epizódjára hívja fel a figyelmet Kovács Endre, amikor a tehetséges szlovák maturáns kézhez veszi érettségi bizonyítványát, s az igazgató közli vele, hogy annak idején pánszláv eszmék terjesztésére hivatkozó feljelentés érkezett ellene, mert Kollár *Slávy dcéráját* megrendelte Prágából, de ő nem indított vizsgálatot az ügyben. Ezután sok sikert kívánva az életbe kilépő szlovák fiatalembernek, arra kéri őt: ha egyszer a saját népe között fog munkálkodni, ne felejtse el, amit a magyar iskolától kapott. Kovács Endre szinte megilletődöttséggel kommentálta ezt a jelenetet: „Íme így látta és írta meg a szlovákság nacionalista politikusa és költője a régi magyar világ embereit.”⁵⁰ Kovács Endre végül átmeneti jelenséggént aposztrofálja Rázust mind mondanivalóját, mind stílusát tekintve.

Kovács Endre könyve révén Rázus bekerült a magyar irodalmi élet tágabb körébe. A portré megrajzolása a kisebbségi viszonyok között szerzett ösztönzésekre támaszkodott, hiszen Kovács Endre a második világháború után Magyarországon maradt, ahol nagy formátumú, Kossuth-díjas történész lett, aki úttörő szerepet játszott a közép-európai népek együttélésének kutatásában.

A Tiso-féle szlovák államban Esterházy János lapja kommentár nélkül közölte a Szlovák Távirati Irodától átvett hírt arról, hogy Vrbicében, Rázus szülőházának falán emléktáblát helyeztek el, melyet a kormány nevében Alexander Mach miniszterelnök leplezett le.⁵¹

Egyfajta hídszerepet töltött be Magyarországon Sziklay László is, akinek nevéhez fűződött a szegedi és a budapesti pedagógiai főiskola szlavisztikai tanszékének létrehozása. Magyarországi szakmai körökben komoly elismerésben részesült a szlovák irodalomról szóló, több mint 800 oldalas, 1962-ben megjelent feldolgozása, melyet mindmáig egyetemi tankönyvként is használnak.⁵² Ennek szemlélete helyenként hol erősebben, hol áttételesebben – Rázus esetében is – magán viseli a korabeli ideológiai tézisek torzító hatásának nyomait. Ennek következtében az értékelések kiegyensúlyozásának szándéka a bíráló és a pozitív elemeket kiemelő elmentmondásos retorikához vezet. Sziklay László egyfelől Rázust az 1918 utáni szlovák nemzedék legsokrétűbb és legjelentősebb képviselőjeként aposztrofálja, ugyanakkor epigonnak nevezi, a jelző közelebbi értelmezése nélkül. Nyilván a hviezdoslav-i örökség folytatását értette alatta. „Előre és hátra is tekint egyszerre, s ha helyzete következtében nem is tudja megtalálni a helyes megoldást, sok szempontból tapint rá a fejlődés vonalára. Ugyanakkor igen jó példa arra, hogy a nemzeti hagyományok túlzott ápolása hogyan torkollott az adott történelmi pillanatban a fasizmust pártoló magatartás zsákutcájába.”⁵³ Ennek a gondolatmenetnek ideológiai kiinduló-

pontja az autonómia szorgalmazása. Sziklay László a pozitív vonások közzé sorolja, hogy „a kor nemzeti ellentétei ellenére is nagy íróinknak mindvégig híve maradt”.⁵⁴

Szalatnai Rezsőnek a hatvanas évek közepén megjelent szlovák irodalomtörténete ellentmondásos reakciókat váltott ki. Rázus portréját Szalatnai látásmódjának tükrében erős szubjektivizmus hatja át.⁵⁵ „Soha szlovák költő annyit nem erőlködött, mint Rázus, és soha senki nem volt annyira erőtlen közöttük, mint Rázus. Megpróbálkozott minden műfajban, váltogatta módszereit, merész volt és következetlen, a mutatványnak élt, holott gyötrődései valóságosak voltak [...] Őszinte hangot, igaz vallomást jószerivel csupán önéletrajzszerű emlékezéseiben, a két Maroško kötetben találunk.”⁵⁶ Szalatnai maradandó értéket csupán hatyúdalának, a *Stretnutie* (Találkozás) című verseskötetének tulajdonít.

Ügyszintén a hatvanas évek közepén a Szlovák Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában magyar fordításban látott napvilágot Rázus *Maroško* (Marosko) című regénye.⁵⁷ Még ezt megelőzően az *Új Szóban* Rázus halálának 25. évfordulója alkalmából rövid megemlékezés jelent meg, amely szinte szó szerint Sziklay László gondolatmenetét követte.⁵⁸

Nehéz valamiféle koherens képet kialakítani Milan Rázus irodalmi alkotásainak és közéleti magatartásának kisebbségi magyar recepciójáról a szinte kivételes, a magyar kultúra iránti empátiája némely összefüggéseinek és indítékainak a felvilágosításán kívül, amely összetett és ellentmondásos nézeteinek kristályosodásában némileg tetten érhető. Kevés hozzá hasonlítható alakja van a szlovák irodalomnak és az irodalommal összefonódó közéleti-politikai cselekvőkészségnek. Magatartása és humánus gondolkodásmódja utat talált a kisebbségi lélek belső rezdüléseire. Szellemi hagyatékának ápolásában ugyan fordulat állt be, de ez továbbra is nehezen lépi túl a szűk szakmai közösség behatárolt kereteit. Pedig a szlovák–magyar kapcsolatok mai kiéleződése közepette Rázus egyénisége akár közvetlen párhuzamokkal is szolgálhatna a szlovák–magyar együttélés múltjának és perspektíváinak a kölcsönös megértés alapján történő kezeléséhez.

Az élet sajátos módon cáfolja meg Kovács Endre állítását, hogy Rázus átmeneti jelenség. Életműve olyan örökség, amelynek szellemi és közéleti-politikai eszmecserék témájává kellene válnia. Ezért ugyancsak hasznos lenne Rázus gondolatvilágának a magyar publicisztikában történő láttatására és közös szlovák–magyar megközelítések ütköztetésére.

Jegyzetek

1. *Tűz*, 1921. 1. sz. 1–5., 9. p. Lásd még: *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995*. Pozsony, Madách-Posonium, 1997, 339. p.; ügyszintén Jaroslava Pašiaková: Gömöri Jenő és a Tűz. In uő: *Folyamatos múlt*. Bratislava, Madách, 1981, 95–103. p.
2. Martin Rázus: Szlovák költő a magyarsághoz. *Jövő*, 1921. december 9., 6. p.
3. Uo.
4. Uo.
5. Popély Gyula: *Ellenszélben*. Pozsony, Kalligram, 1995, 114–130. p.
6. Németh József: Rázus Márton krédója. *Prágai Magyar Hírlap*, 1925. 174. sz. 2. p.
7. Uo.

8. Uo.
9. Uo.
10. Uo.
11. Rázus Márton Kassán. *Kassai Napló*, 1925. 93. sz. 1–2. p
12. Uo.
13. Uo.
14. Uo.
15. Szombathy Viktor: Új Szechenyi kellene – mondja Rázus Márton. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. 198. sz. 1. p.
16. Uo.
17. Uo.
18. Uo.
19. Rázus Pizarro nyomdokain. *Magyar Nap*, 1936. 140. sz. 2. p.
20. *Csehszlovákiai Népszava*, 1937. 33. sz. 4. p.
21. Meghalt Martin Rázus, a kiváló szlovák költő és regényíró. *Magyar Újság*, 1937. 179. sz. 3. p.
22. Hatezer gyászoló kísérte utolsó útjára Rázus Mártont. *Magyar Újság*, 1937. 180. sz. 3. p.
23. Meghalt Martin Rázus a szlovákok nagy költője. *Prágai Magyar Hírlap*, 1937. 180. sz. 3. p.
24. Uo.
25. Uo.
26. *Evangelikus Lap*, 1937. 17–18. sz. 280. p.
27. Sipos Győző: Martin Rázus (1888–1937). *Magyar Minerva*, 1937. 1–10. sz. 199–201. p.
28. Uo.
29. Farkas István: Martin Rázus az apostol. *Magyar Írás*, 1937. 634–637. p.
30. Káfer István: *A szlovák és a cseh irodalom bibliográfiája a kezdetektől 1970-ig*. Budapest, 1985, 285–286. p.
31. Farkas István: i. m. 634. p.
32. Uo. 635. p.
33. Uo.
34. Uo. 636. p.
35. Uo.
36. Uo.
37. Sziklay László: Rázus Márton. *Tátra*, 1937. 7. sz. 223–224. p.
38. Uo.
39. Uo.
40. Uo.
41. Uo. 224. p.
42. Uo.
43. Kovács Endre: *Az új Szlovák regény*. Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem Szláv Filológiai Intézete, 1943, 48–56. p.
44. Uo.
45. Uo.
46. Uo. 54. p.
47. Uo.
48. Uo. 55. p.
49. Uo. 52. p.
50. Uo. 56. p.
51. Mach miniszter Martin Rázus emléktáblájának leleplezésén (Vrbice). *Magyar Hírlap*, 1942. 279. sz. 7. p.
52. Sziklay László: *A szlovák irodalom története*. Budapest, 1962.
53. Uo. 627. p.
54. Uo. 628. p.

55. Szalatnai Rezső: *A szlovák irodalom története*, Budapest, 1964.

56. Uo. 153. p.

57. Martin Rázus: *Marosko*. Bratislava, SZSZK, 1968, 284 p.

58. Martin Rázus halálának 25. évfordulójára. *Új Szó*, 1962. 217. sz. 5. p.

JÓZSEF KISS

MARTIN RÁZUS IN THE MIRROR OF THE HUNGARIAN PRESS IN SLOVAKIA

Martin Rázus was the most productive author of the Slovak literature between the two world wars, at the same time as an evangelic priest he performed rich public and political activities as a leading personality of the Slovak National Party. Therefore, considering the history of literature after power take-over by the communists he was displaced to the periphery. He was specially recognized from the side of Hungarian oppositional and governmental-party powers in Slovakia, therefore his extraordinary close relationship with the Hungarians in Slovakia could not get the appropriate attention. In this field the system changes did not bring important changes. The work examines writings on Rázus between the two world wars and its conclusion is the recognition that the character of Rázus could serve with extremely valuable inspirations for the publicistic discussions of which aim is the improvement of the Slovak-Hungarian relations.

MŰHELY

„Egyetemünk egyfajta alternatívát nyújt”

Beszélgetés Albert Sándorral,
a komáromi Selye János Egyetem rektorával

Az anyanyelvi oktatás minden nemzeti kisebbség, így a szlovákiai magyarság számára is – a pedagógiai célkitűzéseken, a szakmai ismeretek elsajátításán túl – a nemzeti identitás megőrzésének legfontosabb eszköze. A Selye János Egyetem megalakulásával a szlovákiai magyarság több évtizedes vágya teljesült. Az egyetem megalakulásáról, jelenlegi helyzetéről és jövőjéről az egyetem rektorával, Albert Sándor docenssel beszélgetünk.

– Az 1989-es rendszerváltás első heteiben a szlovákiai magyarság, felismerve a történelmi helyzet szülte lehetőséget, egy magyar egyetem, a Jókai Egyetem megalapítását tűzte ki célul. Milyen elképzelésekkel és esélyekkel?

– Csehszlovákia megalakulása után a felvidéki területeken levő magyar egyetemeiket vagy megszüntették, illetve szlovák tannyelvűre változtatták, vagy Magyarországra telepítették, mint például a Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet. Az 1925–1939 között működő losonci református teológia volt az egyetlen felsőoktatási intézmény, ahol magyar nyelven folyt az oktatás. A magyar egyetem alapításának igénye ezt követően nem csupán a kisebbségi jogok kiteljesedését volt hivatva érzékeltetni, hanem az első világháború után szinte értelmiségiek nélkül maradt szlovákiai magyarság szellemi potenciáljának visszaállítását is jelentette volna. Ez azonban nem sikerült, sőt a második világháborút követő „jogtalanság évei” még jobban sújtották e téren is a szlovákiai magyarságot. Az 1948 után újrainduló szlovákiai magyar oktatás kulcsfontosságú területe volt mindig a pedagógusképzés. A nyitrai Pedagógiai Kar magyar tagozatán folyó képzés azonban az évtizedek során ki volt szolgáltatva a politikának, a képzést hol fejlesztették, hol visszafogták, sőt 1978-ban meg is szüntették egy időre. Az 1989-es rendszerváltás után három magyar képviselő, Duray Miklós, Popély Gyula és Sidó Zoltán, 1990 februárjában a prágai Szövetségi Gyűlésben törvényjavaslatot nyújtott be a Jókai Egyetem megalapítására. A sietség oka az volt, hogy az akkor jóváhagyott új felsőoktatási törvény szerint az egyetemalapítás jogköre 1990 júniusától a szlovák parlamentre szállt, s úgy

ítélték meg, hogy a prágai Szövetségi Gyűlésben talán jobb az egyetemalapítási esélyeink. Ez a kezdeményezés azonban sikertelenül járt annak ellenére, hogy voltak előzetes tárgyalások Václav Havel köztársasági elnökkel is.

– Kik dolgozták ki az egyetem tervezetét, és milyen karokat kívántak létrehozni?

– Nagyon sokan, elsősorban a Szlovákiai Magyar Tudományos Társaság által létrehozott szakmai csoport, ezért inkább nem emelnék ki senkit név szerint. Az elképzelés szerint két karral, Pedagógiai Karral és Bölcsészkarral – ez utóbbi biztosította volna a református lelkészképzést is – indult volna. A pedagógusképzés ugyanis kulcsfontosságú a nemzeti kisebbség számára, ráadásul a szlovákiai magyar tan nyelvű iskolák pedagógushiánnyal küzdöttek, hiszen a hetvenes évek közepétől a nyitrai magyar pedagógusképzést fokozatosan leépítették. Az eredeti elképzelés szerint a megalapítandó magyar egyetem fokozatosan integrálta volna magába a nyitrai Pedagógiai Kar magyar tagozatát is. Oktatói bázisát a szlovákiai egyetemeken és főiskolákon oktató magyar pedagógusokkal, illetve magyarországi oktatókkal kívánták biztosítani.

– Az egyetem megalapítása hogyan érintette volna a nyitrai Pedagógiai Kar magyar tagozatát, amely 1959-től képezte a szlovákiai magyar alapiskolák és középiskolák számára a pedagógusokat?

– Akkor erről nem is esett szó, csupán arról, hogy komáromi székhellyel kell megvalósítani, mert itt Komáromban volt egy olyan vezetés, amely ezt messzemenően támogatni tudta volna, s innen eredt a név is, Jócai Egyetem, s igazából mindig Komáromban gondolkodtunk. Mára már felülbírálnám ezt a helyszínt, de akkor más nem is létezett. Nyitrán a magyar pedagógusképzés nagy múltra tekint vissza, tehát voltak hagyományok. Senki sem gondolta azt, hogy ha Komáromban megalakul az egyetem, a nyitrai főiskola magyar tagozatát be kell zárni.

– Az egyetemalapítás megghiúsulása után 1993-ban újabb kísérlet történt a szlovákiai magyar felsőoktatás helyzetének javítására, ám ekkor már nem egyetemalapítást szorgalmaztak, hanem a nyitrai Pedagógiai Főiskolán egy új, magyar kar megalapítását tűzték ki célul...

– Valóban így történt. A nézetek megoszlottak ugyan abban, hogy egyetemre vagy egy karra van-e szükségünk, ám végül is az a nézet nyert támogatást, hogy a nyitrai Pedagógiai Főiskolán egy kar megalapítását kell szorgalmaznunk. Egy munkacsoportot hoztunk létre ennek érdekében, melynek tagja volt Bauer Győző, Szigeti László, A. Szabó László s kezdetben még László Béla is, és megkezdtek a tárgyalásokat a nyitrai főiskolával.

– A Nemzetiségi és Etnikai Kultúrák Karáról volt szó...

– Eredetileg Magyar Karról volt szó, bár a megnevezésről folytak a tárgyalások, s a kormány anyagi támogatást, 60 millió koronát is kilátásba helyezett, hogy létrejön a kar. A főiskola vezetése azonban hallani sem akarta róla, hogy Magyar Kar le-

gyen a neve, a Jókai Kart elfogadhatóbbnak tartották. Végül azt mondták, hogy létrehozzák a Nemzetiségi és Etnikai Kultúrák Karát, jöllehet a tárgyalássorozatban nem erről volt szó. Mi erre nemet mondtuk, s ezzel megszakadtak a tárgyalások. A Nemzetiségi és Etnikai Kultúrák Kara egyébként soha nem alakult meg.

– *Akkoriban nagyon kaotikus politikai viszonyok uralkodtak Szlovákiában. Ez az időszak a Matica slovenská által benyújtott nyelvtörvénytervezet, az alternatív oktatás szorgalmazásának és a kétnyelvű bizonyítványok megszüntetésének időszaka. Mindez nagyon feszült politikai légkört eredményezett. Az, hogy Nyitra végül is elállt a magyar kar megalapításától, Ön szerint az adott politikai nyomásnak, a magyarellenes hangulatnak volt köszönhető vagy valami másnak?*

– Ebben minden bizonnyal nagy szerepet játszott a magyarellenes légkör, amely ekkor megfertőzte a politikát is. Emellett azonban egy új, esetünkben magyar kar létesítése, amint azt Ján Pišút, aki 1990–1992 között oktatási miniszter volt, az IVO által kiadott *Szlovákia 2000* című összefoglaló jelentésben kifejtette, csak a meglevő karok felosztásával jöhetett volna létre, és az Akkreditációs Bizottság kifogásolhatta volna a meggyengült karok kvalifikációs összetételét.

– *Az egyetemalapítás elutasításától függetlenül 1992-ben a soproni Benedek Elek Óvónőképző Főiskola, a Budapesti Kertészeti Egyetem kecskeméti Kertészeti Főiskolai Kara és a győri Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola levelező tagozatos képzést indított Komáromban Komáromi Városi Egyetem (1996-tól Schola Comaromiensis) néven. Emellett a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola kihelyezett képzést indított Kassán, győri kezdeményezésre konzultációs központ alakult Dunaszerdahelyen, 1993-tól Királyhalmecen a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Gazdaságtudományi Kara indít nappali tagozatos képzést. Ez a tendencia tovább folytatódott a kilencvenes évek második felében is, s ennek keretében indított a budapesti Gábor Dénes Főiskola levelező képzést Kassán, majd Diószegen, a Tatabányai Modern Üzleti Tudományok Főiskolája pedig Dunaszerdahelyen. 2001-től Komáromban a Selye János Egyetemért Alapítvány égisze alatt a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, majd a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Villamosmérnöki és Informatikai Kara indított képzést. Milyen volt az érdeklődés ezek iránt a hallgatók részéről, és milyen tapasztalatok vonhatók le működésükkal kapcsolatban?*

– Az egész folyamat háttérében az állt, hogy a kilencvenes évek elején a szlovákiai magyar diákok többsége vagy Csehországba, vagy Magyarországra ment tanulni. Magyarországra egyrészt az anyanyelvi képzés miatt, másrészt a jobb feltételek miatt. A gond az volt, hogy sokan nem tértek vissza Szlovákiába. Hasonló volt a helyzet Csehországgal is. Érdekes módon a szlovákiai magyar diákok többsége nem szlovákiai egyetemre jelentkezett. Természetesen jelentkeztek oda is, de a többség, a műszakiak, Csehországba, a humán beállítottságúak pedig Magyarországra. Magyarországgal folytak a tárgyalások arról, át kell gondolni a támogatási rendszert, hogy inkább itt nyissanak, itt működtessenek felsőfokú képzést, s akkor a diákok nagyobb valószínűséggel itthon maradnak. Így indultak a városi egyetemek. Főleg a pedagógusképzés terén volt óriási a lemaradás. Akkoriban, a kilencvenes évek ele-

jén a felvidéki magyar általános iskolákban a pedagógusok mintegy 30 százaléka nem rendelkezett képesítéssel. Tehát indokolt volt az, hogy a felsőfokú képzést bővíteni kell. A nyitrai képzés úgy élt a köztudatban, hogy az magyar kar, de ott az oktatás ma is nagyobbreszt szlovák nyelven folyik. Ez abban az időben is így volt, s azért mentek a diákok Magyarországra tanulni. Ekkor Magyarország megváltoztatta az oktatási támogatást, azaz az ottani egyetemek és főiskolák kapták a támogatást azzal, hogy hozzák ide a képzést. Így jöttek ide az Ön által említett felsőoktatási intézmények. Magyarországon a tanítóképzés főiskolai szintű, három-, ill. négyéves képzés. Főiskolai végzettséggel nálunk is lehetett tanítani, de az oktatási miniszter, Eva Slavkovská megváltoztatta a törvényt, amelybe bekerült az a cikkely is, hogy az általános iskolában is csak egyetemi végzettséggel lehet oktatni. Ezzel, kb. három év működés után leállították a magyarországi főiskolák kihelyezett tagozatait. Előtte azt követelték a kihelyezett tagozatoktól, hogy itt akkreditáltassák a szakot, de ez lehetetlen volt, hiszen az akkreditáció az anyaegyetemhez kötött. A törvény megváltoztatásával tehát valójában ellehetetlenítették a magyarországi főiskolák szlovákiai tevékenységét.

– A törvényt visszamenőleges hatállyal változtatták meg...

– Igen. Akik ott végeztek, azok nálunk, Szlovákiában tanítói állást nem tölthettek be azzal a bizonyítvánnyal, illetve csak képesítetlen tanerőként működhettek. Felajánlották ugyan, hogy elmehetnek Nyitrára, s ott befejezhetik egyetemi szinten, de ez sok pénzbe került, és a képzés természetesen nem teljesen magyar nyelven folyt, hanem szlovákul és magyarul, s ebből rengeteg bonyodalom származott. Ez mind azt erősítette meg bennünk, hogy önálló magyar egyetemet kell létrehoznunk Szlovákiában.

– 1998-ban a Magyar Koalíció Pártja (MKP) az első Dzurinda-kormány tagja lett, ám a koalíciós partnerek, elsősorban a Demokratikus Baloldal Pártja, hallani sem akart a magyar egyetem megalapításáról, sőt a kormányba lépés feltétele az volt, hogy a kormányzati ciklus alatt az MKP nem fogja követelni a magyar egyetem megalapítását. A kormány a 2001. január 24-én hozott határozatában szorgalmazta a nyitrai egyetemen egy magyar kar létrehozását, s a Konstantin Egyetem Szenátusa 2002. július 1-jén hagyta jóvá a kari tervet, a Közép-európai Tanulmányok Kara nevet választva. A kar hivatalosan 2003. november 11-én jött létre. Ugyanakkor ezzel szinte párhuzamosan folyik a Selye János Egyetem megalapításáért folytatott küzdelem...

– A nyitrai Konstantin Egyetem új karának létrehozása a kormány ajánlása ellenére évekig váratott magára, s a kar alapító okiratának elfogadására is csak akkor került sor, 2003. november 11-én, miután a parlament már elfogadta a Selye János Egyetem megalapításáról szóló törvénytervezetet. A második Dzurinda-kormány megalakulásakor az MKP-nak – igaz, annak az árán, hogy lemond a Kereszténydemokrata Mozgalom javára az őt megillető parlamenti elnöki posztról – sikerült elérnie, hogy a kormányprogramba bekerült a magyar egyetem megalapításának ügye. A szlovák kormány 2003. március 13-án jóváhagyja a Selye János Egyetem szándéknyilatkozatát és ütemtervét, 2003. augusztus 21-én elfogadja az egyetemalapításról szóló

határozatát, 2003. október 1-jén az Akkreditációs Bizottság is beleegyezését adja, pontosabban nem emel kifogást az egyetem megalapítása ellen, jóllehet nem tartja indokoltnak. Végül 2003. október 23-án a parlament megszavazza az egyetem létrehozásáról szóló törvénytervezetet, melynek alapján 2004. január 1-jén megkezdí működését a Selye János Egyetem. Helyesnek bizonyult az MKP azon törekvése, hogy a felálló új kormánykoalíció még az első évben terjessze a parlament elé az egyetemalapításról szóló törvényjavaslatot. Mivel ez a kormányprogramban szerepelt, az egyetemalapítást maga az oktatási miniszter, Martin Fronc terjesztette a parlament elé.

– *Milyen karokkal kezdte meg működését az egyetem? A Református Teológiai Kar jogelődje, a Calvin J. Teológiai Intézet (1994-től Calvin János Teológiai Akadémia) 1991-ben jött létre, s csatlakozott az egyetemhez.*

– A Calvin J. Teológiai Akadémiának megalakulása után nem volt akkreditációja, nem adhatott diplomát, jóllehet voltak végzősei. A református egyház ezeket a végzősöket elfogadta, és felszentelte lelkésszé, de nem adott diplomát. Az intézet folyamatosan azzal próbálkozott, hogy valamelyik szlovák egyetem Református Teológiai Karként fogadja be őket, de ezt valamennyi megkeresett egyetem elutasította. A Selye János Egyetem megalakulásakor megkerestek minket, hogy egy karként társulnának az egyetembe. Így lett a Calvin J. Teológiai Akadémia a Selye János Egyetem egyik kara, a Református Teológiai Kar. A másik kar a Tanárképző Kar lett, a harmadik pedig a Gazdaságtudományi Kar. Abból indultunk ki, hogy közgazdászból van a legkevesebb szakember. A legkülönbözőbb felmérések is azt igazolták, hogy a közgazdaságtudományi egyetemeken tanult a legkevesebb magyar diák, ezért úgy gondoltuk, hogy a szlovákiai magyarságnak a gazdasági felzárkózása érdekében gazdasági szakemberekre is szüksége van. Érdekes módon az egyetemalapítás parlamenti vitájában a teológus- és a pedagógusképzés ellen nem volt komoly ellenvetés, belenyugodtak, hogy vannak magyar iskolák, kellenek a magyar pedagógusok, s szükség van református lelkészekre is. A Gazdaságtudományi Kar megalapítását azonban nem nézték jó szemmel, nem értették, miért kell a gazdasági szakembereket magyar nyelven képezni, mikor ők Szlovákiában fognak dolgozni, hiszen vannak szakterületek, például a szám- és könyvvitel, amit úgyis szlovákul kell végezni, s a jogszabályok is Szlovákiára vonatkoznak.

– *A Selye János Egyetem alapító okirata szerint (Tt. 456/2003. sz. törvény) tanítási nyelve a magyar, a szlovák és más nyelvek. Ez hogyan érvényesül a gyakorlatban?*

– Körülbelül 95 százalékban magyar nyelven folyik az oktatás, s épp a Gazdaságtudományi Karon a jogi ismeretek oktatása folyik szlovák nyelven, a szám- és könyvvitel pedig két nyelven: a hazai hallgatóknak szlovákul, a magyarországiaknak – ugyanis több magyarországi diákunk van – pedig magyarul. Ez utóbbit magyarországi előadókkel oldjuk meg. Úgy véljük azonban, hogy a közeljövőben végzőseink jobb érvényesülése érdekében a felsőbb évfolyamokban néhány tárgyat szlovákul vagy németül, esetleg angolul kell majd oktatnunk. Ehhez a személyi feltételek már biztosítottak.

– *Hány diákja van az immár ötödik évébe lépő egyetemnek?*

– A három karon összesen csaknem 3000 diák tanul a nappali és a levelező tagozaton. Most már van ötödik évfolyamunk is. A Református Teológiai Karon 70-75, a Tanárképző Karon kb. 1500, a Gazdaságtudományi Karon pedig kb. 1400 diák tanul. A hallgatók mintegy 40-45 százaléka levelező tagozaton folytatja tanulmányait. Az elmúlt akadémiai évben (2007/2008) a 2400 diákból 1300 diák nappali, 1100 levelező tagozatos volt. Jelenleg kb. kétszázalalal kevesebb a levelező hallgatók száma, mint a nappali tagozatos hallgatóké.

– *Az egyes karokon milyen szakokat oktatnak?*

– A Református Teológiai Karon csak egy szak van, a református lelkészképzés, a Gazdaságtudományi Karon ugyancsak egy van: vállalatirányítás, vállalati menedzsment. A Tanárképző Karon pedig egymásra épül az óvópedagógia és a tanítóképzés, és külön irányzatot képez a tanárképzés. Van tehát egy hároméves program, amely óvópedagógusokat képez, a végzősök baccalaureátusi oklevelet kapnak, s vagy elmennek dolgozni, vagy tovább folytatják tanulmányaikat, és további két év után megszerzik a magiszteri fokozatot, tanítói oklevelet kapnak. Nagyon sok helyen, főként vidéken ugyanis összevonják az óvodát az iskolával, s akkor tanítóra is és óvópedagógusra is szükség van, gyakran egy személyben. Ez iránt a modell iránt nagy az érdeklődés Magyarországon is, mert ott a tanítóképzés négyéves és baccalaureátusi szintű oklevelet ad, de a végzett hallgató nem mehet doktori képzésre, doktori iskolába. Ezért egyre többen érdeklődnek ez iránt a képzés iránt. A Tanárképző Kar másik részét a tanárképző szak képezi magyar nyelv és irodalom, szlovák nyelv és irodalom, német nyelv és irodalom, angol nyelv és irodalom, történelem, matematika, informatika és hitoktatás szakon – ezek egymással szabadon párosíthatók.

– *Tervezik-e új szakok nyitását?*

– Most indult új szakként a szlovák nyelv és irodalom, már elkészült a biológia és a környezettan akkreditációs anyaga, és mivel nemrég egy európai uniós pályázaton 150 millió koronás támogatást nyertünk, ebből kiépítjük a biológiai és a környezetvédelmi laboratóriumunkat, így egy év múlva ezek a szakok is elindulhatnak. A pedagógusszakma egyébként várja, hogy földrajz és testnevelés szakos tanárokat is képezzünk. Az elvárások azonban nem mindig fedik egymást a lehetőségekkel. Egy szak akkreditációjához egy professzorra és egy docensre van szükségünk, mert csak rájuk építve tudjuk akkreditáltatni a szakot. A szlovákiai magyarok között viszont nagyon kevés a professzor és a docens, s közülük is nagyon sokan nem merik felvállalni azt, hogy eljönnek a komáromi egyetemre, mondván, hogy még a helyzet bizonytalan, az egyetem még csak ötödik éve működik. Így azonban nagyon nehéz új szakokat indítani. Magyarországi kollégák ugyan átjönnek, de csak olyan fel-tétellel, hogy hetente egy napot töltenek itt. Egyetemet építeni pedig úgy, hogy nincs itt a docens vagy a professzor, aki a szakot vezeti, eléggé problematikus.

– *Vagyis a megfelelő oktatói bázis kiépítése komoly gondot jelent az egyetem vezetésének?*

– Az oktatói bázis kiépítése a legnagyobb kihívás, és e tekintetben nagyon szomorú vagyok, hogy sok szlovákiai magyar egyetemi oktató nem hajlandó felvállalni vagy nem meri felvállalni azt, hogy egyetemünkre jöjjön oktatni, s hozzájáruljon egy erős egyetemi bázis megteremtéséhez.

– *Mi lehet ennek az oka?*

– Egyrészt a bizonytalanság, amely minden új intézmény létrehozását kíséri, másrészt pedig a bérezés. Nálunk ugyanis alacsonyabbak a bérek, mint a többi egyetemen, vagy mostanáig legalábbis alacsonyabbak voltak, mert a támogatási rendszer úgy működik, hogy mindig az előző évi október 31-i állapotot veszi alapul. Erre az akadémiai évre a tavaly október végi diáklétszámnak megfelelő anyagi támogatást kapunk az államtól, vagyis ebben nincsenek benne az idén szeptember 1-jén belépő új hallgatók. Ez egyébként minden új egyetemre vonatkozik, ahol nincs az adott időpontban teljes öt évfolyam. Vagyis a most felvett 1130 hallgatóra nincs anyagi fedezetünk. Ez a következő akadémiai évtől természetesen módosul. Ebből kifolyólag az eddigiek során évente mintegy 18-19 millió koronát kellett szereznünk az államtól kapott támogatáshoz ahhoz, hogy fedezni tudjuk a bérköltségeket és az üzemeltetési kiadásokat. Ez egy óriási teher volt. Vagyis az első tényező a bizonytalanság, a második a fizetés, a harmadik pedig az oktatók lakáskérdésének megoldatlansága, mert az egyetemnek nincsenek szolgálati lakásai, a város pedig ilyen szempontból nem nagyon támogat bennünket, sőt még az oktatók telekvásárlási igényeit sem tudja kielégíteni. Most, öt év után, ha valaki megkérdezné tőlem, hogy az egyetem helyszíne Komárom legyen-e vagy valamelyik más város, nem biztos, hogy Komárom mellett döntenék. Ilyen szempontból, bár lehet, hogy a lokálpatriotizmus beszél belőlem, én inkább Kassát javasolnám. Kassának ugyanis olyan vezetése van, amelyik toleráns a kisebbségek iránt, s az egyetemi közeg révén sokkal könnyebben lehetne biztosítani az egyetemi oktatókat, docenseket, professzorokat.

– *Milyen a Selye János Egyetem hallgatóinak területi megoszlása?*

– Természetesen mindig onnan vannak a legtöbben, ahol az egyetem működik, ezért most Nyugat-Szlovákiából érkezik a hallgatók többsége, de sok diákunk van Közép- és Kelet-Szlovákiából is.

– *A Selye János Egyetem megalakulása után a városi egyetemek integrálódtak az egyetembe, de kihelyezett képzés van Losoncon és Királyhalmecen is. Tervezik-e további kihelyezett részlegek alakítását?*

– Megítélésünk szerint ott, ahol kedvezőtlenebb szociális helyzetben élnek az emberek, oda az egyetemnek el kell mennie, s ezért döntöttünk úgy, hogy kihelyezett tagozatot működtetünk Királyhalmecen és Losoncon. Az előbbiben közgazdászképzés, az utóbbiban óvópedagógiai képzés folyik. A jövőben mindenképpen meg kell szerveznünk Kassán is a kihelyezett képzést.

– *2004-ben megalakult az egyetem kutatóintézete. Milyen céllal, és milyen eredményeket tud felmutatni?*

– A kutatóintézetet abból a megfontolásból hoztuk létre, hogy önálló jogalanyisággal rendelkező intézetként az egyetem három karán folyó kutatásokat koordinálja, s mintegy virtuálisan működve – az intézetnek ugyanis nincsenek főállású alkalmazottai – pályázatok révén anyagi forrásokat biztosítson a kutatásokhoz. Ám a Gazdaságtudományi Kar által irányított intézet sajnálatos módon nem szentel kellő figyelmet a másik két karon folyó kutatásoknak, és inkább a saját karán folyó kutatásokat preferálja.

– *2006-tól a Tanárképző Kar egy folyóiratot is megjelentet Eruditio – Educatio címmel. Milyen céllal alapították a folyóiratot?*

– Ehhez hasonló folyóirat megjelenik a Gazdaságtudományi Karon is *Case Studies* címmel, amelyik ma már angolul is napvilágot látott, bár nem olyan rendszerességgel, mint a Tanárképző Kar folyóirata, és ad hoc jelleggel a Református Teológiai Kar is kiad egy folyóiratot *Papirusz* címmel. A folyóiratok kiadásával lehetőséget kívánunk biztosítani az egyetem oktatóinak és hallgatóinak a publikálásra. A publikációk lényege, hogy felmutassa a kutatási eredményeket. A folyóiratainkban közöljük a velünk kapcsolatban levő egyetemek oktatóinak dolgozatait, illetve a mi oktatóink dolgozatait is közlik az egyetemünkkel kapcsolatban álló egyetemek kiadványai. Ezáltal publikációink több nyelven is megjelennek. A Tanárképző Kar folyóiratában magyar, szlovák, angol és német nyelven is közlünk írásokat, a Gazdaságtudományi Karon megjelenő folyóirat egy része, mint már említettem, angol nyelvű. Januártól egy internetes folyóirat megindítását tervezzük oktatóink és hallgatóink számára, ezzel is javítva publikációs lehetőségeiket.

– *Milyen az egyetem együttműködése a többi, elsősorban a magyar nyelvű képzést nyújtó szlovákiai felsőoktatási intézettel, elsősorban a nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karával, valamint a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszékével, illetve a beszercebányai Bél Mátyás Egyetem Hungarológiai Tanszékével? Van-e valamilyen egyeztetés a tanulmányi programokat illetően?*

– Amióta a nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának élén váltás történt, mintegy fél éve, azóta intenzívebbé vált a kapcsolat. Ők részt vettek az általunk rendezett konferencián, mi is részt vettünk az általuk szervezett konferencián, tanulmányokat írtunk az ő publikációikba, ők a mienkbe. Tehát úgy néz ki, beindult egy intenzívebb együttműködés.

– *És a tanulmányi programokat illetően van-e valamilyen együttműködés vagy együttműködési szándék?*

– Nincs. Mindketten azzal vagyunk elsősorban elfoglalva, milyen szakot vagyunk képesek akkreditáltatni, mire van megfelelő szakember, s arra épül egy-egy program. Ennek persze fordítva kellene történnie: az általunk akkreditáltatni szándékozott programhoz kellene megfelelő oktatókat keresnünk, ez viszont az előzőekben említett okok miatt nem működik.

– *A többi szlovákiai és magyarországi egyetemmel milyen az együttműködésük?*

– Mintegy 25 egyetemmel van írásos együttműködési megállapodásunk. A szlovákiai egyetemek közül a Nagyszombati Egyetemmel és a Kassai Műszaki Egyetemmel. Ez utóbbiban áttanítás formájában mi viszünk két tantárgyat, konferenciákra hívjuk egymást. A többi szlovák egyetemmel inkább egyirányú az együttműködésünk, mivel a Selye János Egyetem által szervezett konferenciák nyelve általában magyar, ezért ők ezeken nem képviseltetik magukat, inkább csak mi veszünk részt az általuk szervezett konferenciákon. A Kassai Műszaki Egyetemmel viszont közös kutatási programunk is van. A magyarországi egyetemek közül a legélénkebb a kapcsolat a Nyugat-magyarországi Egyetemmel, ill. az egyetem győri karával, ahol pedagógusképzés folyik.

– *A Nyugat-magyarországi Egyetem nemrégiben avatta Önt díszdoktorrá, s ebben nyilván nagy szerepet játszott a két egyetem közötti kapcsolatok elmélyítése terén szerzett munkássága is...*

– Valóban jó az együttműködésünk, hiszen közös konferenciákat szervezünk, közös programjaink vannak, mint például a már említett, számukra felkínált mesterképzés, amely most szeptembertől indul, kollégáink közül ketten-hárman oktatnak is ott, s tőlük ugyancsak két-három tanár oktat nálunk is. A Budapesti Corvinus Egyetemmel főleg a Gazdaságtudományi Karnak van élénk kapcsolata, áttanítás, közös konferenciákon való részvétel, Tudományos Diákköri Konferenciák révén. Szoros együttműködésünk van a Veszprémi Egyetemmel, a debreceni Kölcsey Ferenc Főiskolával, ahol tanítóképzés folyik, de a debreceni református teológiával is. A Debreceni Egyetemmel is van kapcsolatunk: konferenciákra hívjuk egymást, egyetemi jegyzeteket cserélünk, de együttműködünk a Pécsi Tudományegyetemmel, a Szegedi Tudományegyetemmel, a Budapesti Műszaki Egyetemmel, amely nálunk az Informatikai Tanszék kiépítésében segített, a Sárospataki Tanítóképző Főiskolai Karral. A Református Teológiai Kar hallgatói egy-két szemeszteres svájci és németországi részképzésekre is eljutnak. A lengyelországi radomi egyetemmel is együttműködünk szakmai téren. Jó a kapcsolat a Szolnoki Főiskolával és a szarvasi Tessedik Sámuel Főiskolával is, nekik a szlovák nyelv oktatásával kapcsolatban tudunk segíteni. Ezek a kapcsolatok azonban mindig egy-egy oktató személyén keresztül működnek.

– *Évek óta folyamatosan csökken az általános iskolás és középiskolás tanulók száma, s ugyanakkor évről évre egyre nő a frissen végzett pedagógusok száma. Nem csökken ezáltal a pedagógusképzés iránti igény a közeljövőben? Mit tehet az egyetem ennek kivédése érdekében?*

– A kérdés jogos. Véleményem szerint egyetemünkön a meghatározó ágazatnak a közgazdaságtannak kell lennie. Nemcsak Szlovákiában, hanem Magyarországon is a pedagógusképzésben „túlkínálat” van, ezért valószínűleg vissza kell majd fogni magunkat a diákok létszámát illetően. Mi jelenleg olyan szakokat oktatunk, ahol az elhelyezkedéssel nem kell, hogy gond legyen, tehát a nyelvekkel kapcsolatban nincs elhelyezkedési probléma, és a számítástechnikával sincs. A magyar szak az, ahol nagyon sok a végzős, de a magyar szakot végzettek nemcsak pedagógusként fog-

nak dolgozni, s ezt már az induláskor tudtuk, hanem más területen, például a médiában vagy az államigazgatásban találják meg helyüket. Nekünk azt is figyelembe kell vennünk, hogy mi iránt van igény, mire jelentkeznek a hallgatók, s nekünk ezt is ki kell elégítenünk. Hiába kínálunk valami mást, ha ők angol és informatika szakra jelentkeznek. Sehol a világon nincs országos szintű koordináció a felsőfokú képzésben. Bizonyára nem ártana, ha a nyitraiakkal szorosabb együttműködés lenne a szakok kialakításában. Én személy szerint remélem, hogy az együttműködésünk a jövőben az eddiginél intenzívebbé válik.

– *Ennek az együttműködésnek az egyik formája éppen a diákcseré lehetne...*

– A tapasztalat az, hogy a mozgás egyirányú, hogy onnan jönnek ide, innen nem nagyon mennek Nyitrára. Évente 15-25 diák átjön hozzánk, mivel ott az oktatás 70-80 százalékban szlovák nyelven folyik. A karon valójában csak a magyar nyelvet tudják akkreditáltatni. A többi szak más karokon van akkreditálva, kezdve a matematikától a többi tantárgyig. Ők felveszik ugyan a diákokat az ún. magyar karra, de azok más karon tanulnak, szlovák nyelven. Például történelmet vagy természettudományokat. Én úgy gondolom, hogy hosszú távon egy magyar felsőoktatási intézményben kellenek gondolkodnunk.

– *Hogyan illeszkedik be az egyetem a szlovák oktatási intézményrendszerbe, hogyan vesz részt a bolognai folyamatban és illeszkedik az Európai Felsőoktatási Térbe?*

– Úgy vélem, az egyetemünk egyfajta alternatívát nyújt. Az alternatíva mindenekelőtt az oktatás nyelvében nyilvánul meg és abban, hogy két kultúrát közvetít. A bolognai folyamattal kapcsolatban pedig azt kell mondanom, hogy e téren mi voltunk az úttörők Szlovákiában, tudniillik a szlovákiai felsőoktatási intézmények egy évvel később, 2005 szeptemberétől vezették be a bolognai rendszert, mi pedig 2004 szeptemberében elsőként indultunk, egyedül. Így tehát mi az Akkreditációs Bizottsággal együtt tanultuk a bolognai folyamatot. Mi voltunk az elsők Szlovákiában. Magyarországon pedig két évvel utánunk kezdtek a bolognai rendszerben működni. Induláskor problémát jelentett, hogy a kollégák egy része, akik más egyetemről jöttek hozzánk, nehezen alkalmazkodtak ehhez, hiszen más egyetemek akkor még nem álltak át a háromfokozatú képzésre.

– *Beindult a doktori képzés is?*

– A doktori képzés egy folyamat részét képezi. Addig nem lehet elindítani a mesterképzést, amíg az alapképzés nem fejeződik be. A doktori iskola akkreditációjára pedig csak a mesterfokú képzés befejezése után van lehetőség. Mivel a Református Teológiai Karra annak idején mind az öt évfolyamot beemeltük a Calvin J. Teológiai Akadémiáról, ott már van doktori iskolánk, és a Tanárképző Karon ebben az esztendőben várható a doktori iskola akkreditációja.

– *Jelenleg Szlovákiában 34 felsőoktatási intézmény működik, ebből 17 az egyetem. Az elmúlt akadémiai évben a szlovákiai felsőoktatási intézmények nappali tagozatán 131 193 diák tanult. Az Oktatási Minisztérium a közeljövőben a felsőoktatási intézmé-*

nyeket a szakmai színvonal javítása érdekében három kategóriába kívánja besorolni: lesznek egyetemek, főiskolák és szakfőiskolák. Ez valamennyi szlovákiai felsőoktatási intézményt érinti majd, de hogyan érinti vagy érintheti a Selye János Egyetemet?

– Ez a tervezett besorolás a létében veszélyezteteti nemcsak a Selye János Egyetemet, hanem a többi egyetemet is. A bolognai folyamatnak többek között az a lényege, hogy egységes felsőoktatási teret alakítson ki. Mi ezzel ellentétes folyamatot próbálunk beindítani. Az oktatási miniszter ugyanis abból indul ki, hogy nálunk sok az egyetem, ezért számukat csökkenteni kell. Az iskolaügyi minisztérium négy-öt egyetemben gondolkodik, de melyek legyenek azok? A pozsonyi Comenius Egyetem, a pozsonyi Szlovák Műszaki Egyetem és a Kassai Műszaki Egyetem gyakorlatilag adva van. A pozsonyi Közgazdaságtudományi Egyetemről került ki valamennyi pénzügyminiszter és gazdasági szakember, tehát ezt az egyetemet valószínűleg megmentik, és akkor már megvan a négy. Az oktatási miniszter és a minisztériumi vezetés Zsolnáról van, s akkor már megvan az ötödik is.

– De mi lesz a többi felsőoktatási intézménnyel?

– A miniszter erre azt mondja, hogy a többi főiskola lesz egy ideig. Talán egy évig. A kategorizálásnál az utolsó hat évet értékelik. Mögöttünk pedig csak négy év van. Négy év alatt kellene új egyetemenként azt teljesíteni, amit más egyetemnek hat év alatt. S ez mind a kutatásban, a tantestület összetételében, a minősítésekben (docens, professzor). Mi még nem tudunk akkreditálni bizonyos képzésekre doktori iskolát, mert fiatal egyetem vagyunk, de a kritériumok között szerepel a doktori iskola megléte a karok kétharmadán. Ez teljesen abszurd helyzet. Hogy erre mennyi időt kapunk, az nyilván politikai döntés lesz. Ha ezek után sem teljesítjük, akkor azt mondják, szakfőiskola lesz belőletek. Igen ám, de egyetemből csak úgy lehet szakfőiskola, ha erre törvényt fogad el a parlament. Az egyetemet a parlament szavazta meg, törvény által jött létre, s ezt csak a parlament vonhatja vissza. Ha erre sor kerülne, ez nemcsak a Selye János Egyetemet érintené, hanem többek között a rózsahegy Katolikus Egyetemet, a trencséni A. Dubček Egyetemet is, az elsőnél kereszténydemokrata, a másodiknál HZDS-es politikai háttérrel és még sorolhatnám. Ilyen esetben pedig a lefokozásra ítélt egyetemek mögött álló politikai erők kölcsönös összefogása várható az egyetem megmentése érdekében. Ezért véleményem szerint az egyetemek kategorizálásából nem lesz semmi. Persze lehet, hogy tévedek.

– Ez azonban nyilván nem jelenti azt, hogy a felsőoktatási rendszer nem szorul reformokra?

– A felsőoktatási rendszer valóban korszerűsítésre szorul. Még azt is feltételezhetjük, hogy valóban sok az egyetem Szlovákiában. Ám ugyanakkor az is tény, hogy a képzettségi szint Szlovákiában még mindig alacsonyabb, mint a gazdaságilag fejlett országokban, mint például Japánban vagy az USA-ban.

– Ezáltal az egyetemi oktatásban résztvevők aránya csökkenne, s ez hatványozottan érintené a szlovákiai magyarságot, hiszen a szlovákiai magyarok felsőoktatásban való részaránya az országos átlag alatt van, annak csupán felét teszi ki...

– Igen, s ez épp most következne be, amikor kezdjük utolérni saját magunkat. Ismétlem azonban, hogy ez politikai döntés. Ezelőtt két évvel még a Dzurinda-kormány döntött arról, hogy értékelni, rangsorolni kell az egyetemeket. A rangsor élén álló egyetemek kiemelt költségvetést kaptak volna a rangsor végén álló egyetemek rovására. A felsőoktatásra több pénz kell, az igaz, de úgy kell több pénz, hogy emelni kell a felsőoktatásra szánt költségvetési tételt. Szlovákiában a felsőoktatásra 10-12 milliárd korona jut évente. Ez a tétel évek óta alig emelkedik, de az infláció magasabb, ezért reálértékét tekintve folyamatosan csökken. A diáklétszám pedig fokozatosan nő. Vagyis a felsőoktatásban a fejkvóta reálértéke évről évre csökken. A Selye János Egyetemen az egy hallgatóra eső fejkvóta 25 000 korona. Az általános iskolában 27 500, a gimnáziumokban 32 000, a szakközépiskolákban 36 000 korona. Ugyanakkor az egyetemi oktatók kötelező óraszámuk kisebb, mint a középiskolai oktatóké, tehát jóval több oktatóra van szükségünk. Magyarországon ezt úgy oldják meg, hogy a diákoknak csupán egy része részesül állami támogatásban, a többiek tandíjat fizetnek.

– *Az utóbbi időben egyre kevesebbet beszélünk a felsőoktatási intézményekben folyó kutatásokról, jöllehet ennek elsősorban a műszaki egyetemeken központi kérdésnek kellene lennie...*

– Sajnos nálunk a felsőfokú képzés során teljesen megfélemezünk a kutatásról. Nyugat-Európában az egyetemek 90 százalékban kutatással foglalkoznak, és az oktatási programok a kutatásra épülnek. Nálunk a kutatás még a műszaki egyetemeken is leépült, mert nincs rá pénz, nincsenek műszerek.

– *Hogyan látja a szlovákiai magyar felsőoktatás – és benne a Selye János Egyetem – jövőjét? Melyek a legfontosabb teendők oktatásügyünk területén?*

– Mindenképpen több pénzre van szükség, és ösztönözni kell a kutatást is. Az egyetemek visszaminősítését semmiképpen sem tartom jó ötletnek. A Selye János Egyetemet illetően az elmúlt hetek, hónapok történéseinek ismeretében már kevésbé vagyok optimista, de a türelmetlenség és a bizalmatlanság nem helyénvaló. Az egyetemépítéshez időre, pénzre és nyugalomra van szükség.

Az interjút Fazekas József készítette

2008. szeptember 16.

A Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Karának fejlődési folyamata és fejlesztési lehetőségei

1. Az egyetem hallgatói és oktatói létszámának, valamint hallgatói összetételének alakulása 2004–2008 között

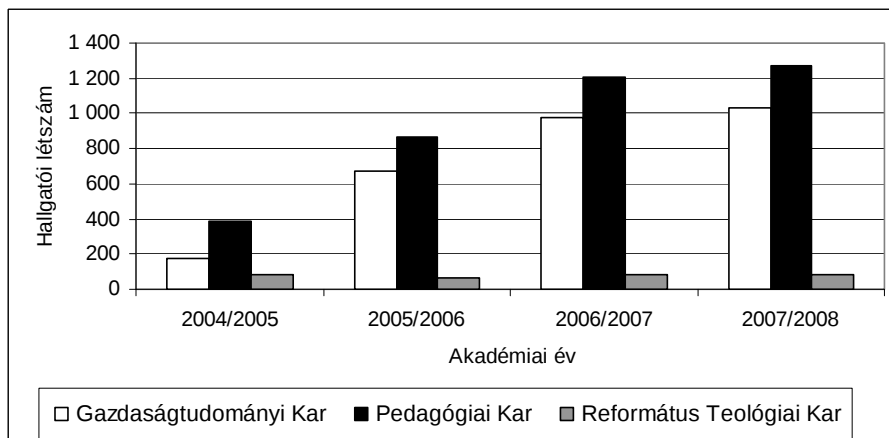
A Selye János Egyetem (SJE) a 2004/2005-ös akadémiai évben indította el képzését. Az azóta eltelt négy évben a három kar hallgatói létszáma a következőképpen alakult.

1. táblázat. A Selye János Egyetem hallgatói létszámának alakulása 2004–2008 között

	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008
Gazdaságtudományi Kar	175	673	978	1 034
Pedagógiai Kar	391	864	1 211	1 275
Református Teológiai Kar	82	65	79	81
Összesen	648	1 602	2 268	2 390

Forrás: Saját szerkesztés az SJE éves beszámolóai alapján

1. ábra. A Selye János Egyetem hallgatói létszámának alakulása 2004–2008 között

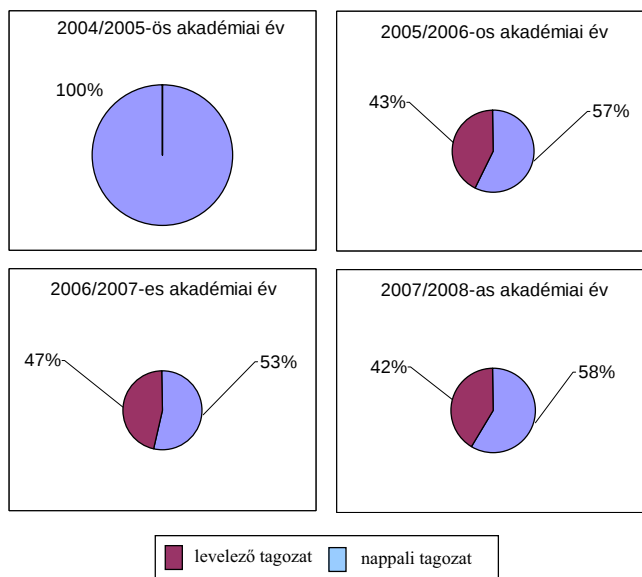
Forrás: Saját szerkesztés

A Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kara hallgatói létszámának alakulása a kar fejlődésének és épülésének lépéseit hűen tükrözi. A 2004/2005-ös akadémiai évben a kar valamennyi beiratkozott hallgatója (175 fő) nappali tagozatos volt, és az akkor induló közgazdaságtan és vállalati menedzsment alapképzési programban (BSc.) vett részt. A képzés egyidejűleg indult Komáromban és Királyhelmeceen. A 2005/2006-os akadémiai évben ugyanezen tanulmányi program már a levelező tagozaton is elindult, ez magyarázza, hogy a hallgatói létszám 175 főről 673 főre növekedett. A 2006/2007-es akadémiai évben a kar egy újabb évfolyammal bővült, a 2007/2008-as akadémiai évben pedig már a mesterképzés is megindult vállalatirányítás szakon. Ezen két év alatt a kar hallgatói létszáma 673 főről 1034 főre nőtt, ebből mesterszinten jelenleg 77 hallgató vesz részt a képzési programban.

A 2008/2009-es tanévben a Gazdaságtudományi Kar hallgatóinak létszáma az alapképzésben nappali és levelező tagozaton együttvéve 250-300 hallgatóval bővíthet, míg az alapképzés 3. évfolyamában várhatóan 200-250 fő végez és szerez baccalaureusi fokozatot. A mesterképzésben a nappali tagozat mellett levelező tagozaton is elindul a vállalatirányítás tanulmányi program, így az alapképzés abszolvenseinek nagy százaléka várhatóan Komáromban folytatja majd tanulmányait. A kar számít a város vonzáskörzetéhez tartozó magyarországi főiskolai képzésben sikeresen diplomázók (Tatabánya, Győr) jelentkezésére is, akik számára a tanulmányi program alternatívaként jelenhet meg a magyarországi egyetemekkel szemben a mesterszintű diploma megszerzésére. A 2008/2009-es akadémiai évben a Gazdaságtudományi Kar hallgatói létszáma ezek alapján kb. 250-300 hallgatóval bővíthet.

A hallgatói létszám összetételének egy fontos dimenziója a kar nappali és levelező tagozatos hallgatóinak egymáshoz viszonyított aránya, melyet a 2. ábra szemléltet.

2. ábra. Az SJE Gazdaságtudományi Kara hallgatói létszámának megoszlása levelező és nappali tagozaton 2004–2008 között

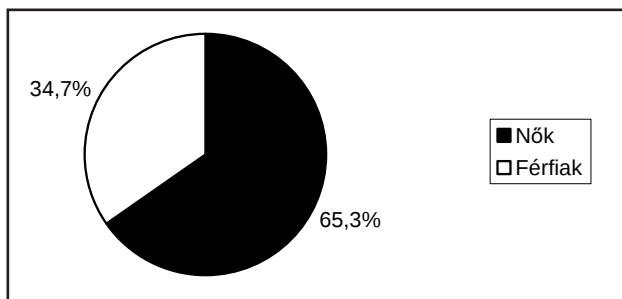

Forrás: Sajtó szerkesztés az SJE éves beszámolóí alapján

A Gazdaságtudományi Kar hallgatói összetétele vizsgálatának további dimenziója a hallgatók nem szerinti megoszlása. A 2007/2008-as akadémiai évben a hallgatói létszám összesen 1034 fővel indult, ebből 359 férfi, 675 pedig nő. Ez a tény azt jelenti, hogy a nők csaknem kétszer annyian vesznek részt az oktatásban, mint a férfiak. A hallgatók nem szerinti megoszlását a 2007/2008-as akadémiai évben a 3. ábra szemlélteti. A hallgatók nemek szerinti megoszlásának mutatószáma az egyetem 2004-es indulásától kezdve 60-65% a nők javára.

A nappali–levelező tagozatos hallgatók szerint elemezve a nemek megoszlásának arányát megállapítható, hogy a nappali tagozatos hallgatók 56,5%-a nő, míg a levelező tagozaton ez az arányszám még magasabb értéket mutat: 77,3%. Ennek feltehetően az az oka, hogy a közigazgatásban dolgozók számára törvényileg előírták a felsőfokú végzettség megszerzését a szakterületeken, s az ebben a szférában dolgozók többsége nő.

3. ábra. Az SJE Gazdaságtudományi Kara hallgatóinak nemek szerinti megoszlása a 2007/2008-as akadémiai évben

Forrás: Akademický Informačný Systém UJS (AIS UJS)

A Gazdaságtudományi Kar nappali és levelező tagozatos hallgatóinak korszerkezetét a 4. ábra szemlélteti.

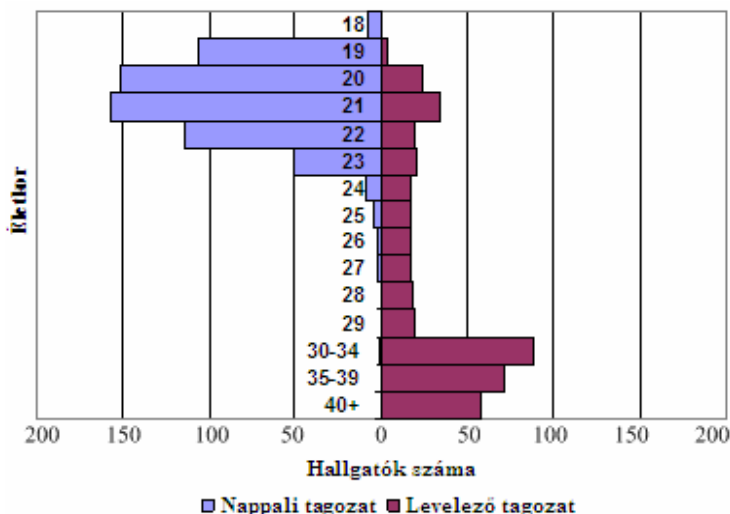
A nappali tagozatos hallgatók átlagéletkora 20,83 év, míg a levelező tagozatos hallgatók átlagéletkora 30,9 év. A Gazdaságtudományi Kar hallgatóinak átlagéletkora a tagozatok összhallgatói létszámának értékével súlyozva 25,06 év.

2. táblázat. Az SJE Gazdaságtudományi Karának oktatói összetétele a 2007/2008-as akadémiai évben

	Főállású oktató	Óraadó oktató	Összesen
Professzor	4	1	5
Docens	1	2	3
Adjunktus	4	3	7
Kutató munkatárs	1	0	1
Tanársegéd	16	19	35
Összesen	26	25	51

Forrás: Saját szerkesztés

4. ábra. Az SJE Gazdaságtudományi Kara hallgatóinak korfája nappali és levelező tagozatos bontásban

Forrás: Saját szerkesztés az AIS UJS adatai alapján

2. A Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Karának oktatási vonzáskörzete

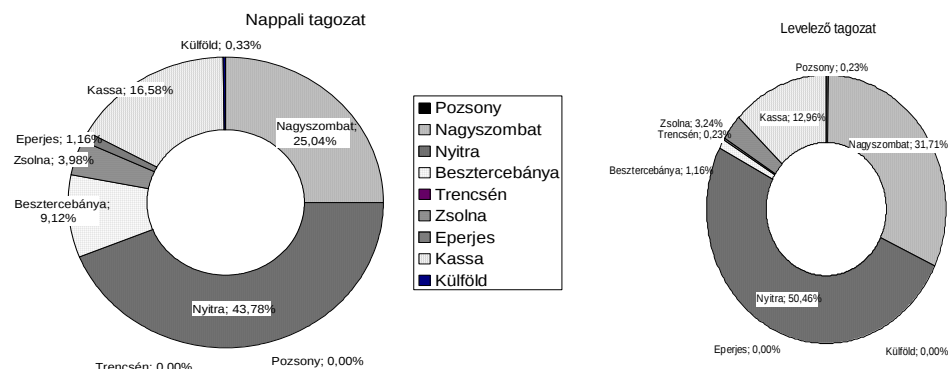
A Selye János Egyetem és a Gazdaságtudományi Kar hallgatói létszáma a 2004/2005-ös akadémiai évtől kezdve a 2006/2007-es akadémiai évig fokozatosan növekedett, elsősorban Dél-Szlovákia magyarlakta területeiről származó hallgatókkal. A legtöbb hallgató a Nyitrai és a Nagyszombati kerületből került ki, ezeken belül is a Komáromi és a Dunaszerdahelyi járásból érkezők voltak többségben. A királyhalmeci kihelyezett tagozatnak köszönhetően fokozatosan emelkedett azon hallgatók létszáma is, akiknek állandó lakhelye a Kassai kerületben van (Síkoss T.–Tiner 2007).

A 2007/2008-as akadémiai évben a Gazdaságtudományi Kar legtöbb hallgatója a Nyitrai és a Nagyszombati kerületből jött, ez az összhallgatói létszám mintegy 68,72%-át teszi ki. A harmadik legjelentősebb kerület a Kassai kerület volt (16,58%). Az oktatás nyelve a karon a magyar nyelv, emiatt a nagy többségében szlovákok lakta kerületekből érkező hallgatók száma csekély.

A levelező tagozatos hallgatók esetében ez még dominánsabban jelentkezik, több mint 80%-uk a Nyitrai és a Nagyszombati kerületből érkezik. A távolabbi (Pozsony, Besztercebánya) kerületekből nagy megterhelést jelent a távutakok számára a heti szintű Komáromba utazás. A Kassai kerületből felvett nappali tagozatos hallgatók aránya valójában nem a királyhalmeci kihelyezett tagozat vonzáskörzetét jelenti, mivel Királyhalmecen a 2007/2008-as akadémiai évben csak 2. és 3. évfolyamos, alapképzésben részt vevő hallgatók tanulnak. A jelentkezők alacsony száma miatt ebben az évben nem lett volna racionális levelező tagozaton első évfolya-

mot nyitni Királyhelmeceen, ezért az oda jelentkezők közül többen nappali tagozatos képzésre jelentkeztek át Komáromba.

5. ábra. A Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kara hallgatóinak kerületek szerinti megoszlása, nappali és levelező tagozatos bontásban a 2007/2008-as akadémiai évben

Forrás: Saját szerkesztés az AIS UJS adatai alapján

A kar hallgatóinak relatíve kis hányada (nappali tagozat: 0,33%, levelező tagozat: 0%) külföldi állampolgár. Ez azt jelenti, hogy a kar vonzáskörzete egyelőre nem lépte át az országhatárokat. A schengeni nyitás és a megfelelő marketingkampány várhatóan a szomszédos magyarországi megyék középiskolásait, ill. a baccalaureusi programok (pl. Modern Üzleti Tudományok Főiskolája Tatabánya) diplomásait is Komárom felé irányítja a jövőben.

3. A Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Karának feladatai, fejlesztési lehetőségei

Az elemzett adatok alapján megállapítható, hogy a Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Karának hallgatói létszáma dinamikusan növekedett az elmúlt négy évben. A Gazdaságtudományi Kar oktatási vonzáskörzete is folyamatosan nőtt, egyre több felvidéki településről érkeztek hallgatók, mellyel párhuzamosan fejlődött a kar infrastruktúrája is. Jelenleg a hallgatók jól felszerelt és korszerű tantermekben tanulhatnak. A felsőoktatási intézmények közt kialakult egy erős versenyhelyzet a hallgatókért, mely piacon az az intézmény fog több hallgatóra szert tenni, amelyik a hallgatókat leginkább partnerként kezeli, és megpróbál a legtöbb szolgáltatást biztosítani a hallgatók számára. Fontos kérdés természetesen eközben az is, hogy megfelelő legyen az oktatás színvonala, mely egyben záloga is, hogy a hallgatók később a diploma megszerzése után elfoglalhassák a társadalomban azt a helyet, mely révén leginkább szolgálják a közjót. A továbbiakban részletesen kívánunk foglalkozni a lehetséges jövőbeni fejlesztési kérdésekkel.

3.1. A komplex akkreditáció és az egyetem minősítése

A Selye János Egyetem komplex akkreditációja, vagyis az egyetem tevékenységének felülvizsgálata a Szlovák Akkreditációs Bizottság 2008. február 20-i ülésén meghozott határozata alapján 2009. január 1-jén kezdődik (*Rozhodnutie...* 2007). Ennek a vizsgálatnak eredményeképpen a Selye János Egyetem a felsőoktatási törvény 82. paragrafusának 7. bekezdése alapján „univerzitná vysoká škola” – egyetem, „vysoká škola” – főiskola vagy „odborná vysoká škola” – szakfőiskola besorolást kaphat. Ezen a folyamaton Szlovákia valamennyi felsőoktatási intézménye átesik, s az intézmény működésének utolsó hat évét vizsgálják. Azon intézmények esetében, melyek még nem működnek hat éve, az első négy évet vizsgálják. Ebbe a kategóriába került a Selye János Egyetem is.

Az Akkreditációs Bizottság követelményrendszere a következő szempontok alapján vizsgálja az adott oktatási intézményt:

- a) kutatási eredmények;
- b) az intézmény doktori iskolája képzési programjának oktatói- és egyéb feltételeinek megléte;
- c) az intézmény alap- és mesterképzési programjának oktatói- és egyéb feltételeinek megléte.

A Gazdaságtudományi Kar doktori iskola programmal egyelőre nem rendelkezik, így az egyetem minősítéséhez az a) és c) pontokban tud hozzájárulni.

A fenti követelményrendszer a) pontja alapján az egyetem kutatási kimeneteinek, vagyis a publikációs tevékenységnek minősítési szinttől függően egy meghatározott besorolási kategóriába kell kerülnie (4 fokozatú [A, B, C, D] skála, tudományáganként változó kritériumokkal), továbbá a kar oktatói által KEGA, VEGA, APVV vagy meghatározott EU-keretből elnyert kutatási programokból egy főállású oktatóra jutó összegnek el kell érnie a vizsgált időszak alatt egy bizonyos összeget a minősítési szinttől függően. Egyetemi szint esetén a publikációkat tekintve a karok minősítésének 60%-os arányban B kategóriába kell esnie, főiskolai szint eléréséhez a karok minősítésének 60%-os arányban C+ kategóriába kell esnie. Az elnyert kutatási támogatások kritérium esetében egy oktatóra a vizsgált időszakban 60 000 Sk-nak kell jutnia évente egyetemi besorolás eléréséhez, főiskolai szint eléréséhez 40 000 Sk/oktató/év elnyert kutatási támogatást kell kimutatni. A kutatási tevékenységre vonatkozó értékelési kritériumokat további szabályozások pontosítják (lásd *Kritériá...*).

A c) pontba tartozó kritériumok alapján az egy foglalkoztatott egyetemi tanárra jutó hallgatók száma nem haladhatja meg a 20 főt. Az egyetem minősítés megszerzéséhez a minimum elvárás a doktori program és az egy oktatóra jutó 20 főt nem meghaladó hallgatói létszám, míg a főiskolai szint esetében az egy oktatóra jutó létszám nem haladhatja meg a 25 főt. A hallgatói összlétszám vizsgálatakor a levelező tagozatos hallgatók 30%-os súllyal kerülnek beszámításra (*Rozhodnutie...* 2007).

3.2. A tanulmányi programok akkreditációja

A Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kara jelenleg két akkreditált képzési programmal rendelkezik:

3.3.16. – Közgazdaságtan és vállalati menedzsment szak, Vállalati gazdaságtan és menedzsment tanulmányi program. Főiskolai fokozat (BSc.), nappali és levelező tagozatos képzésre egyaránt akkreditált tanulmányi program.

3.3.15. – Menedzsment szak, Vállalatirányítás képzési program. Egyetemi fokozat (MSc.), nappali és levelező tagozatos hallgatók képzésére jogosítja az egyetemet.

A soron következő akkreditációs ciklusban a fejlődéshez szükséges a tantervek felülvizsgálata, a követelményrendszer átértékelése. A fokozatos fejlődéshez az eddig eltelt évek értékelése, visszacsatolás szükséges az egyetemi közösség tagjaitól; az egyes tárgyak oktatásánál pedig elengedhetetlen az oktatóknál és a hallgatóknál felgyülemlett tapasztalatok összegyűjtése és beépítése a tantervbe. A jelenkor követelményeinek megfelelően a minőség javítása érdekében szükséges az egyes oktatott tárgyakon belül a prioritások kialakítása és a hallgatók gyakorlatorientált felkészítése a munkaerőpiac követelményeinek megfelelően. A kar versenyképességének javítása érdekében az oktatott tanulmányi programok megerősítése jelentheti a közeljövő céljait tananyagfejlesztéssel, az órákhoz kapcsolódó jegyzetek készítésével. A kar fejlődéséhez, megerősítéséhez és magához az akkreditációhoz pedig a tanulmányi programokhoz kapcsolódó, szakterületen belül dolgozó, tudományos minősítéssel rendelkező oktatók főállású munkaviszonyba való felvétele szükséges. A foglalkoztatáspolitikai kategóriájában szintén hangsúlyos részt kell képviselnie a fiatal, PhD-képzésben részt vevő oktatók Komáromba vonzásának, akik a jövő generációját jelenthetik a kar oktatói gárdájában.

4. A szakkollégium mint lehetőség a tömegoktatással szemben

A felsőoktatási intézmények forrásaik jelentős részét a hallgatói létszám alapján kapják. Ez a tény a felsőoktatási intézmények között felerősítette a versenyt a hallgatókért, ugyanakkor a felvételi követelményrendszerek fellazulását is eredményezte. Az oktatók ennek következtében nagyobb létszámú csoportokkal találják magukat szemben a szemináriumokon. A felvételi követelmények eltörlése, ill. részleges alkalmazásának eredményeképpen csökkent a felsőoktatásba bekerült hallgatók szaktudásának színvonala is. Az oktatás tömegessé válásával a szemináriumok keretében az egy hallgatóra fordított idő is csökkent.

Véleményünk szerint a tömegoktatás ellen megfelelő módszernek tűnik szakkollégium (Szlovákiában ismeretlen képzési egység) kialakítása. Arra, hogy mit is takar a szakkollégium kifejezés, a legjobb definíció a magyarországi felsőoktatási törvényben található:

„A szakkollégium célja, hogy saját szakmai program kidolgozásával magas szintű, minőségi, szakmai képzést nyújtson, segítve a kiemelkedő képességű hallgatók tehetséggondozását, közéleti szerepvállalását, az értelmiségi feladatokra történő felkészülés tárgyi és személyi feltételeinek megteremtését, a társadalmi problémákra érzékeny, szakmailag igényes értelmiség nevelését. A szakkollégium az önkormányzatiság elvére és a szakkollégisták öntevékenységre épül” (A *felsőoktatásról*... 2005).

A Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kara számára a Harsányi János Szakkollégium jelenti ezt a lehetőséget, melynek alapjait még a Selye János Egye-

temért Alapítvány által működtetett Budapesti Corvinus Egyetem Komáromba kihe-lyezett tagozata indította el. A Harsányi János Szakkollégium tagjai jelenleg is a kar hallgatóiból kerülnek ki.

A szakkollégium olyan többletértéket jelent, mellyel növelhető a hallgatói elége-dettséggel, növelhető a képzés színvonala és kiemelhetők azon hallgatók, akik többre hivatottak. A szakkollégium infrastrukturális és kapcsolati tőke biztosításával kívánja támogatni a hallgatók kutatási tevékenységét, képzések és tréningek szervezésé-vel pedig a hallgatók elméleti és gyakorlati ismerteit bővíti. Konferenciák és előadá-sok szervezésével (melyeken a tagok aktívan is részt vesznek), neves előadók meg-hívásával kíván az aktuális kérdésekkel foglalkozni. A szakkollégiumi mozgalom le-hetőséget jelent külföldi egyetemek hallgatóival való kapcsolatteremtésre is. A szakkollégium lehetőséget ad arra, hogy a Gazdaságtudományi Kar hallgatói ilyen módon bekapcsolódjanak a kutatásba. A szakkollégium kedvezményrendszerrel is motiválja tagjait, melyért cserébe teljesítményt vár el. A kedvezmények közé többek közt kollégiumi bentlakás, nyomtatási és fénymásolási lehetőség, konferenciákon, nyelv- és ECDL-tanfolyamon való kedvezményes részvétel tartozik. A követelmények: meghatározott tanulmányi eredmény teljesítése, TDK-konferencián való részvétel, félévenkénti kutatási tevékenységről való beszámoló készítése, továbbá a szakkol-légium által szervezett féléves kurzusokon való részvétel.

A kar fejlesztéséhez nagyban hozzájárulhat az elitképzés felé való továbblépés, mely doktori iskola kialakítását jelenti.

5. Karrieriroda – híd a nagybetűs életbe

Az egyetemek sikerességének egyik legfontosabb mutatója diplomásaik elhelyezke-dése a munkaerőpiacon. A Selye János Egyetemen Gazdaságtudományi Kara eddig egy, az alapképzésben végzős évfolyamot nevelt ki. A 2008/2009-es akadémiai év-ben ezen évfolyam a mesterszintű képzés elvégzésében is sikeres hallgatói azon-ban már végleg elhagyják az egyetemet és kikerülnek a munkaerőpiacra, melynek kihívásaira és a megszerzett álláshelyen való helytállásra öt évig készültek. Az egye-tem hallgatóinak nagy segítséget jelenthet egy karrieriroda felállítása, amely közve-títőként lépne fel a munkaerőpiac keresleti oldala és a kar végzős hallgatói között. A kar fejlesztési elképzeléseiben szerepel egy ilyen típusú iroda kialakítása is, amely feladatkörét a következő pontokban lehetne összegezni:

- a munkát kínáló cégek és az állást vagy szakmai gyakorlatot kereső hallgatók közti közvetítő szerep;
- állásbörzék lebonyolítása;
- álláskeresést elősegítő kiadványok szerkesztése;
- önéletrajz, pályázati anyagok összeállításában való segítségnyújtás;
- tréningek szervezése, melyeken a hallgatók felkészülhetnek az interjúkra, a munkahelyi követelményekre, Assesment Centerben történő felvételikre;
- üzem- és gyárlátogatások, szakmai utak, kiállítások látogatásainak szervezé-se;
- munkajogi kérdésekben való segítségnyújtás;
- pályakövetés;

– ösztöndíjprogramok és tanulmányi (Erasmus) csereprogramokban való részvétellel koordinálása.

6. Következtetések

A Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kara a 2004-es indulásától dinamikus fejlődésen, növekedésen ment keresztül, mind hallgatói létszáma, mind oktatói összetétele, mind infrastruktúrája tekintetében. Jelentősen megnőtt a kar vonzáskörzete is, amely kiterjesztésére a határ túloldalán további lehetőségek kínálkoznak. A kar legfontosabb feladatai közé a jelenben az Akkreditációs Bizottság támasztotta követelményeknek való megfelelés tartozik. A közeljövő feladatai pedig a kar megerősítése, az oktatás színvonalának fokozatos emelése, szakmai tárgyak oktatóinak alkalmazása, a tananyagok fejlesztése és a követelményrendszer gyakorlatorientáltabbá tétele. A hallgatói érvényesülés érdekében az elitképzés beidítása, felfuttatása és karrieriroda létesítése jelentheti a kar középtávú fejlesztésének főbb irányvonalait.

Felhasznált irodalom

A Selye János Egyetem akkreditációs anyaga.

2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról. 66. § 4. szakasz .

Kritériá na hodnotenie úrovne výskumnej, vývojovej, umeleckej a ďalšej tvorivej činnosti v rámci komplexnej akreditácie činností vysokej školy. www.akredkom.sk.

Plán komplexných akreditácií na rok 2008 a 2009 s výhľadom na rok 2010 (uznesenie 36.7.1). www.akredkom.sk.

Rozhodnutie MŠ SR 12. decembra 2007, č. CD-2007-16256/50355-5:071. www.akredkom.sk.

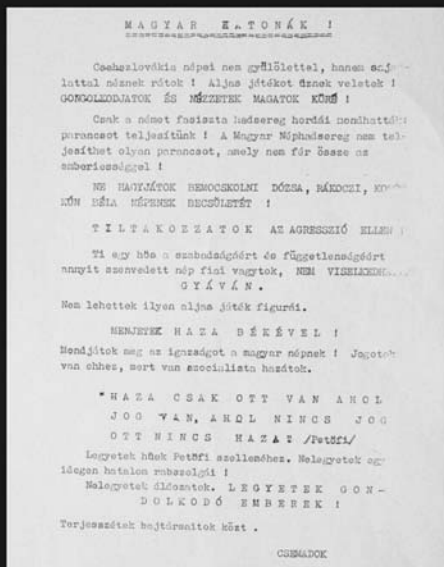
Sikos T. Tamás–Tiner Tibor (szerk.) 2007. *Egy város – két ország. Komárom – Komárno.* Komárom, Selye János Egyetem Kutatóintézete.

POPÉLY ÁRPÁD

1968

és a csehszlovákiai magyarság

Dokumentumok

PAPP VANDA

Az Új Forrásban 1969 és 1989 között megjelent fordításokról

Magyarország első magyar nyelvű irodalmi és kritikai folyóirata, a Batsányi János, Kazinczy Ferenc és Baróti Szabó Dávid által szerkesztett *Magyar Museum* alig több, mint 200 éve, 1788-ban látott napvilágot. Azóta a folyóiratok az irodalom nélkülözhetetlen részévé váltak. A kezdetben „főként politikai – világnézeti – felekezeti tagozódású” (Zimonyi Zoltán meghatározása), magán könyv- és lapkiadók által kiadott irodalmi sajtót 1949-től felváltotta a „szervezetileg egységes, állami szubvencióval megjelenő, marxista világnézetű, a szocialista társadalom építésével azonosuló politikai színezetű folyóiratszerkezet” (Zimonyi 1979, 68). A párt az íróktól várt segítséget a nép „átnevelésében”, hiszen az új rendszerben a legfőbb cél „a társadalom utópisztikus átalakítása volt, mégpedig nemcsak szerkezetileg, hanem tudatilag is. [...] Az irodalmat elsősorban ideológiai képződménynek tekintette, és egyrészt közvetlen erkölcsi hatóerőt feltételezett róla, másrészt őszintén hitte, hogy az irodalmi (képzőművészeti) ábrázolás mágikus hatással van magára az ábrázolt valóságra is, vagyis egyszersmind elsődleges tudatformáló szerepet is tulajdonított neki” (Bart 2001a, 6). Ez az igény jelentkezett az irodalommal foglalkozó folyóiratokkal szemben is, s ennek az irodalompolitikai gyakorlatnak a már említett centralizált struktúra felelt meg, melynek középpontjába „egyetlen, az irodalom egészét reprezentáló folyóirat került, pontosabban ennek egy folyóirat és újság változata (*Csillag*, 1947–56; *Irodalmi Újság* 1950–56. Tartalomban megújulva és új néven ebben a formában élt tovább 1956 után a *Kortárs*, valamint az *Élet és irodalom*)” (Zimonyi 1979, 69). A hatvanas évek közepétől, s a hetvenes évek elejétől kezdve egyre erősebben jelentkeztek a tartalmi tagozódás igényei is: ekkor jelent meg az irodalom-elmélettel foglalkozó *Kritika*, majd a pályakezdő íróknak publikálási lehetőséget nyújtó *Mozgó Világ*. Kiadták a gyerekeknek szóló *Kincskeresőt*, a merőben újat hozó – folytatásos regényeket közlő – *Rakéta Regényújság*ot. Vidéken kezdetben néhány városra (Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc) korlátozódott az irodalmi lapok kiadása, majd a tartalmi tagozódással párhuzamosan egyre növekedett a vidéki folyóiratok száma: megjelent a *Tiszatáj*, a *Forrás*, a *Jelenkor*, az *Alföld*.

Az *Új Forrás* első száma 1969-ben látott napvilágot, Payer István főszerkesztésével, ekkor még *Forrás* címen. *Új Forrássá* csak később, a kecskeméti folyóirat megjelenésével vált, hogy a két lap megkülönböztethető legyen. Kezdetben Komárom megyei kulturális és művészeti antológia volt (folyóirattá 1979-ben vált), főként megyei alkotók számára nyújtott bemutatkozási lehetőséget. Rovatai is ezt a célt szolgálták: a *Múltunk* helytörténeti tanulmányokat közölt, a megyei képzőművésze-

tet a *Műhely* mutatta be, míg minden egyéb írás a *Szemle* rovatba került. 1972-ben új rovattal bővült az antológia: a *Szomszédság*bammal, ahol először fiatal szlovákiai magyar költők verseit jelentették meg (1972. 1. szám). Az 1972. 3. számban erdélyi, majd az 1973. 1. számban fiatal kárpátaljai magyar költők verseit közölték. Ez a rovat adott otthont a későbbiekben (1974-től) a környező országok irodalmát – elsősorban líráját – bemutató válogatásoknak is. Az első válogatást Zirkuli Péter készítette, fiatal román költők verseit mutatta be saját fordításában. Mint azt az *Előjáróban* kifejtette, „e miniatűr antológia összeállításakor igyekezett valamiféle képet adni a fiatal román költészetről, elsősorban a hatvanas években érkezett nemzedékről” (Zirkuli 1974, 33). Ettől kezdve rendszeresen közöltek vers- és prózafordításokat is. 1975-ben Grevorg Emin örmény költő versei jelentek meg, Szilágyi Ákos fordításában (*Új Forrás*, 1975. 2. sz. 37–38. p.), valamint Szeró Khanzadzau örmény prózaíró *A fehér bárány* című novellája, melyet Szalmási Pál ültetett át magyarra (*Új Forrás*, 1975. 2. sz. 42–46. p.)

1976-ban a lap szovjet „testvérlapot” kapott, a leningrádi *Néva* folyóiratot. A kezdeményezés a *Néva* szerkesztőségétől indult, akik a magyar Írószövetségen át kerültek kapcsolatba az *Új Forrással*. A *Néva* ezidőtájt már „baráti munkakapcsolatot” tartott fenn keletnémet (*Deutsche Literatur*), bolgár (*Szeptemuri*), lengyel (*Magazin Kulturami*) és jugoszláv (*Kulturen Zsivot*) lapokkal, hogy megismertethesse olvasóit „a baráti szocialista országok íróinak és költőinek alkotásaival is” (Szasonkó 1979, 78). Szovjet írók cikkeit is közölte ezekről az országokról és a velük való kulturális együttműködésről, ezért a testvérlapok évente küldték egymáshoz „tapasztalatcserére” a munkatársakat. Minden valószínűség szerint ez az évente esedékes magyarországi látogatás – hivatalos útlevéllel – tette a legvonzóbbá a *Néva* munkatársai számára a testvérlapkapcsolatot. Ez a kapcsolat pótolta gyakorlatilag a cenzúrát, hiszen az állam a fordításpolitikára nem fordított külön figyelmet. A *Névában* megjelenő írások pedig politikailag elfogadhatók voltak. A béketáborban ugyanis nem jelenhetett meg semmi, amely az akkori nézetekkel ellentétes volt, „mindenekelőtt ki nyomtathatatlan volt bármi, ami vélhetőleg sértette volna a Szovjetunió érzékenységet, és különösen kerülendő volt a szovjet–magyar viszony mégoly árnyalt vagy áttételes bírálata bármi tekintetben” (Bart 2001c, 10). Cenzúra hivatalosan tehát nem létezett, de „a kultúrpolitika három szimbolikus T-je – a tiltás, tűrés, támogatás elve – kimondva vagy kimondatlanul az egész korszak során érvényben volt” (Bart 2001c, 8). A nem létező cenzúrát a Művelődési Minisztérium éves értékelése helyettesítette, amelynek során az előző évi számokról mondtak véleményt. Az *Új Forrásban* megjelent fordításokkal – feltehetőleg a *Néva* szűrőjének köszönhetően – soha nem volt probléma, de a magyar írások közül nem mindegyiket találták elfogadhatónak, így például az 1979-ben közölt Nemere István által a mentősoőrkről írt riportot sem, amely sajtóperrel végződött.

1976-ban Györke Zoltán válogatása jelent meg az ukrán irodalomból (*Új Forrás*, 1976. 1. sz. 45–66. p.), amelyet több szovjet irodalmi válogatás követett. Tulajdonképpen a *Névával*, s annak magyar–orosz műfordító munkatársával, Szergej Volszijjal való kapcsolatnak köszönhető, hogy a sokáig a szovjet–orosz irodalommal azonosított szovjet irodalomról alkotott kép módosult a olvasókban. „Kiderült, hogy a szovjet irodalom gyűjtőfogalom, bizonyos fajta világirodalom, amely nem azonosítható az orosz irodalommal, hanem összehasonlíthatatlanul gazdagabb nála. Ez még akkor is igaz, ha a leggazdagabb közülük az orosz irodalom, és az orosz nyelv tart-

ja fenn az egyes szovjet irodalmak között a kapcsolatot is” (Ferenczi 1981, 32). Az Európa Könyvkiadó ekkoriban „átfogó, sok szempontú, jól tájékoztató” (Ferenczi 1981, 32) antológiákat jelentetett meg a szovjet irodalom bemutatására. (Ezek közül azonban, valljuk meg, meglehetősen sok – Bart István kifejezésével élve – „mu-száj-antológia” volt, s a nagy mennyiségű versfordítás sokszor színvonalcsökkenést is eredményezett). Az *Új Forrás*ban is találhatunk ezekhez hasonló, de természetesen kisebb nagyságrendű válogatásokat, s az olvasók megismerhették a már említett ukrán és örmény mellett a lett (*Új Forrás*, 1984. 1. sz. 80–81. p.) és a csuvas (*Új Forrás*, 1987. 2. sz. 16–19. p.) irodalmat is. Többször is közölt a folyóirat cseccsen (*Új Forrás*, 1979. 5. sz. 46–49. p.) és ingus (*Új Forrás*, 1982. 6. sz. 28–29. p.) irodalmi összeállítást, hiszen a kapcsolatok nemcsak a folyóiratok közt, hanem városi szinten is működtek, s Tatabánya testvérvárosa Groznij, a Csecsen–Ingus ASZSZK fővárosa volt. A válogatások legtöbb esetben „csupán ízelítőként” szolgáltak, s a kortárs szovjet irodalmat szemlézték. Természetesen helyet kapott az orosz irodalom is, Jeszenyin, Raszputyin, Seveljev, Tarkovszkij, Arszenyin és Szergej Volszkij műveinek közlésével.

A fordítások alapja sok esetben a *Névában* megjelent orosz fordítás volt, ezt ültették át magyarra olyan fiatal szlavisták, mint Baka István, Bella István, Bratka László, Győri László, Györke Zoltán, Holló András, Lothár László, Szilágyi Ákos vagy Zirkuli Péter (sokuk egyébként saját verseivel is bemutatkozott a folyóiratban). A velük való kapcsolat szintén Volszkijnak köszönhető, az ő ismeretségi köréhez tartoztak (verseit fordították magyarra), azidőtájt a megyében Győri László kivételével nem élt jelentős költő-műfordító. (Ekkor azonban már gyakori volt, hogy a vidéki lapok máshol élő munkatársakat alkalmaztak, ilyen értelemben többségük elvesztette „helyi” jellegét.)

Mint már említettük, a szovjet–orosz irodalom mellett teret kapott még a kortárs román (*Új Forrás*, 1974. 3. sz. 33–51. p.), szlovák (*Új Forrás*, 1976. 3. sz. 23–29; 1988. 5. sz. 62–87. p.) és bolgár (*Új Forrás*, 1977. 3. sz. 56–61. p.) költészet is, mert ahogy Király Zoltán írta *Mai bolgár költők* című bevezetőjében „az utóbbi években mindnyájunk hasznára és öröme, megnőtt az érdeklődés a szomszéd népek irodalma iránt. Nem csak neves, idősebb íróink és műfordítóink fedeznek fel és nyújtanak át ma nekünk klasszikus vagy immár klasszikussá érett művekből ízelítőt, hanem tehetséges fiataljaink is figyelemmel és érdeklődéssel fordulnak a »szomszédságban« élő mai alkotók felé. Lapjaink, folyóirataink egyre gyakrabban közölnek összeállításokat, válogatásokat olyan népek irodalmából, amelyekből eddig kevés jutott el hozzánk” (Király 1977, 55). Igaz ugyan, hogy ezt az odafordulást többé-kevésbé a kényszer szülte, mivel a nyugati irodalom – politikai okokból – alig-alig képviseltette magát. A szocialista tábor költőinek azonban „hangjuk különböző, céljuk egy: az új, szocialista irodalom gazdagítása, a széles néprétegek művelése, nevelése, gyönyörködtetése” (Király 1977, 55). A jól hangzó eszme mellett azonban a közölt művek kiválasztásának alapelve mégis inkább a minőség volt. A válogatások előtt vagy után rövid ismertetést is találhatunk az alkotókról és az adott ország költészetéről, amely általában a fordító (vagy a fordítók egyikének) munkája.

1981-től már jelen van a finn irodalom is, Gösta Agren, Cleas Andersson, Pentti Holappa, Matti Rossi, Peter Sandelin és Inga-Britt Wik műveit Jávorszky Béla válogatta és fordította (*Új Forrás*, 1981. 3. sz. 32–35. p.). A közölt költők közül négyen (Agren, Andersson, Sandelin és Wik) a „finnországi svéd líra középnemzedékének tagjai”.

Öt évvel később, 1986-ban, Turczai István így indokolja a finn irodalom jelenlétét az *Új Forrás*-ban: „...mi, akik Európa közepén, közvetlen környezetünkől legalábbis nyelvgenetikailag elszigetelten élünk, ösztönösen is jobban kell, hogy figyeljünk a finnugor nyelvcsalád tagjainak »üzenetére«, irodalmi, művészeti örökségére és újabb értékeire. Erre gondolva történhetett az, hogy a Fórum [a Budapesten rendezett Európai Kulturális Fórum – P. V.] idején és a következő hónapokban szinte egy időben több hazai kulturális folyóirat közölt írásokat nyelvrokonaink vagy a szomszédos »kis« népek irodalmából” (Turczai 1986, 34).

Az 1980-as évek vége felé a szocialista tábor szétesésével a korábbi kultúrpolitika is érvényét veszítette, a fordítások terén is a piac lett meghatározó. Az *Új Forrás* azonban nem sokat változtatott eredeti fordításpolitikáján: 1986-ban részletekben bemutatta Valentyin Raszputyin *Tűzvész* című kisregényét (fordította Székelyhi-di Ágnes; *Új Forrás*, 1986. 2., 3., 4., 5. sz.), közreadta Arsenyjin Tarkovszkij (Baka István fordításai) és Szergej Volszkij verseit (Szilágyi Ákos fordításai). 1987-ben jelentek meg a csuvas Genadij Ajgi versei Baka István fordításában (*Új Forrás*, 1987. 2. sz. 16–19. p.), s újabb finn válogatást találunk a lapban. Ugyanebben az évben részletet közöltek Borisz Paszternak *Zsivago doktor* című regényéből, Pór Judit előszavával és fordításában, megelőzve a regény Ünnepi Könyvhétén való megjelenését. Ilyen értelemben tehát a folyóirat szemlélete mit sem változott az évek – és a politikai-társadalmi változások – során. Mindvégig ugyanazon népek, a szomszédos országok népeinek, az úgy nevezett „kis”, (helyesebben szólva kevésbé ismert) népek, valamint finn nyelvrokonaink irodalmát követte figyelemmel, s változások csupán a művek mondanivalójának változásában érhetők tetten.

Felhasznált irodalom

- Bart István 2001a. Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban 1. *Kritika*, 2001. január, 6–9. p.
- Bart István 2001b. Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban 2. *Kritika*, 2001. február, 3–7. p.
- Bart István 2001c. Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban 3. *Kritika*, 2001. március, 8–12. p.
- Bart István–Rákos Sándor (szerk.) 1981. *A műfordítás ma*. Budapest, Gondolat.
- Ferenczi László 1981. Adalékok a felszabadulás utáni magyar műfordítás történetéhez. In Bart István–Rákos Sándor (szerk.): *A műfordítás ma*. Budapest, Gondolat.
- Király Zoltán 1977. Mai bolgár költők. *Új Forrás*, 1977. 3. sz. 55–56. p.
- Szasonkó, Vladimir 1979. Alkotva keresni. A leningrádi Néva folyóirat történetéről, jelenéről megjelenésének 25. évfordulóján. Fordította Lévai Ferenc. *Új Forrás*, 1979. 5. sz. 47–49. p.
- Tapolczainé dr. Sáray Szabó Éva (szerk.) 1990. *Új Forrás 1969–1989. Repertórium*. Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár–Új Forrás.
- Turczai István 1986. Minden ablak nyitva. *Új Forrás*, 1986. 5. sz. 34–35. p.
- Zimonyi Zoltán 1979. Irodalmi folyóiratainkról. *Új Forrás*, 1979. 1. sz. 68–74. p.
- Zirkuli Péter 1974. Fiatal román költők művei. *Új Forrás*, 1974. 3. sz. 33–34. p.
- Az *Új Forrás* számai 1969. és 1989. között.

ÉVFORDULÓ

MISAD KATALIN

Jakab István nyelvész, nyelvművelő 80 éves

Jakab István, a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének nyugalmazott docense 2008. szeptember 29-én töltötte be nyolcvanadik életévét. Köszöntésére azonban nem csupán születésnapja ad alkalmat, hanem az a fél évszázados életmű is, amelyet az ünnepelt magáénak tudhat: a tudományos és oktatói rangot a folyamatos munkával megszerzett szakmai tekintély biztosítja számára itthon és külföldön egyaránt.

Jakab István 1928. szeptember 29-én született a kelet-szlovákiai Nagyráskán. Tanulmányait az általános iskola befejezése után a Sárospataki Református Gimnáziumban folytatja, 1949-ben ott is érettségizik. Hat évvel később, 1955-ben a pozsonyi

Szlovák Egyetem Pedagógiai Karán szerez általános iskolai tanári oklevelet, 1958-ban pedig már a Pedagógiai Főiskolán veszi át középiskolai tanári diplomáját. Közben dolgozni kezd: az 1951/1952-es tanévben tanítóként, 1955 és 1956 között az *Új Szó* szerkesztőjeként tevékenykedik. Életének következő állomása Nagymegyer, ahol 1956-tól 1961-ig előbb intézményszervező tanára, majd igazgatója is a helyi magyar tannyelvű tizenegy éves középiskolának. Az 1961/1962-es akadémiai év egyértelműen meghatározza további életútját, ekkor kerül ugyanis a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékére. Felsőoktatási pályafutása alatt először egyetemi adjunktusként tevékenykedik, majd 1970-ben megvédi kandidátusi értekezését, 1971-ben pedig – részben kandidátusi munkája alapján – bölcsészdoktori diplomát szerez. Habilitációs előadását 1989 májusában tartja, egyetemi docenssé a rendszerváltás után, 1990. június 15-én nevezi ki az akkori oktatási miniszter. 1991-től két évig tanszékvezető tanára a pozsonyi Magyar Tanszéknek, ahonnan 1994-ben vonult nyugalomba.

Jakab István sokrétű tudományos tevékenységének két legmeghatározóbb területe a leíró nyelvészet és a nyelvművelés. A leíró nyelvtan viszonylatában született írásai – az ikekötők vizsgálatára vonatkozókon kívül – tematikai szempontból össze-

Fotó: Somogyi Tibor

függnek: a jelzős szerkezetek összevonásával állnak valamilyen kapcsolatban. *A jelzős szerkezetek redukciójának szószerkezeti vizsgálata* (Magyar Nyelvőr, 96. évf. [1972] 1. sz. 38–50. p.) című tanulmányában a szerző a címben szereplő szerkezetek összevonása folytán mondatrészi funkciót váltott szószerkezeti tagok szintaktikai szerepét elemzi. Írásában többek között rámutat arra is, hogy a vizsgált nyelvtani jelenség egyes eseteivel nemcsak az egyszerű mondatokban, hanem az alárendelő összetett mondatok főmondataiban is találkozunk.

Az értelmező és az értelmezett szószerkezeti viszonya (Magyar Nyelvőr, 101. évf. [1977] 1. sz. 9–19. p.) című tanulmányában ünnepeltünk az értelmezővel kapcsolatos olyan funkcionális és rendszertani ellentmondások felszámolására tesz kísérletet, amelyek más nyelvtani kategóriákat is érintenek. Bár a nyelvészek szerint nem könnyű megfejtetni az értelmező mibenlétét, és kijelölni helyét a szószerkezeti tagok között, a szerző vizsgálati eredményei lehetővé teszik, hogy kiálljon az ún. mellérendelő felfogás mellett, s bizonyítsa annak helyességét. Fel kell azonban vállalnia, hogy szembeszáll a Károly Sándor, Tompa József és mások által képviselt hagyományos – ún. alárendelő – felfogással, amely irányadónak számított a hatvanas-hetvenes évek nyelvtanaiban, köztük az akadémiai nyelvtanban is. Végül – logikusan megfogalmazott következtetései nyomán – a szakma meghatározó része elfogadja szemléletét, mely szerint mellérendelőnek minősíti az értelmező és az értelmezett viszonyát, s bizonyítási eljárásait a későbbi nyelvtanok (pl. az 1999-ben megjelent *Magyar grammatika* című egyetemi tankönyv) is tárgyalják.

A Gondolatok az összetett mondatrészekről (Magyar Nyelvőr, 105. évf. [1981] 3. sz. 286–292. p.) című írásában Jakab István arra hívja fel a figyelmet, hogy a jelzős szerkezetek redukciós törvényszerűségeinek következetes alkalmazásával meg lehetne oldani az összetett mondatrészek kérdését is. Általános grammatikai szempontú vizsgálatai eredményeképpen megállapítja, hogy az összetett (azaz névszói-igei) állítmány, az összetett alany és az összetett tárgy nem mindig viselkedik egy-egy mondatrészként, hiszen névszói tagjuk – az igei vagy igenévi tagtól független, arra nem vonatkozó – külön bővítményt vehet fel. A továbbiakban – a Klemm Antal-i állítmányfelfogással szemben – azt kísérli meg bizonyítani, hogy a névszói állítmány, illetve az összetett állítmány névszói tagja csak főnév vagy alkalmi főnévi szerepű szó lehet, miközben a tanulmány záró részében két megoldást is kínál a névszói állítmány mondattani besorolására.

Az -é birtokjelnek a birtokos jelzős szerkezetek összevonása következtében kialakult funkciójával s ennek a korabeli nyelvtanokban való tükröződésével a *Mi az -é birtokjel szerepe?* (Magyar Nyelvőr, 109. évf. [1985] 4. sz. 407–414. p.) című tanulmányában foglalkozik Jakab István. Cikkében nem a birtokjel funkciójával kapcsolatos kutatási eredményeiről ad számot, hanem a birtokjel fő szerepét, a birtokjelölő szerepet emeli ki. Teszi ezt oly módon, hogy irányadó nyelvtanok birtokjel-meghatározásait elemezve felhívja a figyelmet e szóelem birtokkifejező, birtokszó-helyettesítő szerepére s definiálásának két nézőpontot – a valóságos, illetve a nyelvtani helyzetet – alapul vevő lehetőségére.

A fenti *Nyelvőrbeli* tanulmányok mellett mindenképpen figyelmet érdemel ünnepeltünk egy más témájú, de szintén a leíró nyelvészet tárgykörébe tartozó írása, mely *A magyar igeekötők állományi vizsgálata* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976 /Nyelvtudományi értekezések, 91./) címmel jelent meg önálló dolgozatként. Benne a szerző több szempontból – elsősorban a kapcsolhatóság (azaz a szótári megter-

heltség) és a nyelvhasználat (vagyis a szövegbeli megterheltség) alapján – vizsgálja az igekötőként használt vagy annak tartott elemeket, hogy azután előre megállapított kritériumok szerint kiválogassa közülük a ténylegesen igekötőnek minősíthető alakulatokat. Az elemzés alaposságát többek között az is bizonyítja, hogy Jakab István a két fő vizsgálati szempont mellett a feltételesen igekötőnek tartott tagok egyéb jellemző tulajdonságait – pl.: szerkesztettség, jelentés, lexikai-morfológiai beágyazottság – is szemügyre veszi. A vizsgálat eredményei éppen ezért meglehetősen leegyszerűsítik az igekötők kiválasztásának problémáját: azokat az elemeket, amelyek a szótári, illetve a szövegbeli terheltségvizsgálat során kiegyensúlyozottan jó helyezéshez jutnak, s jelentésük alapján a dinamikus elemek csoportjában foglalnak helyet, a szerző az igekötők állományába sorolja, míg a kis terheltségűeket és a statikusakat kirekeszti a rendszerből. Az igekötő témakörében való jártasságát Jakab István egy későbbi tanulmányában is bizonyítja, *Az igekötő szófajtani vonatkozásai a legrégebb magyar nyelvtanokban* (Universitas Comeniana. Philologica XXXI. Bratislava, 1981) című írásában a leíró nyelvtani vizsgálat mellett nyelvtörténeti tudásáról is bizonyosságot tesz. *A magyar igekötő szófajtani útja* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982 /Nyelvtudományi értekezések, 112./) című monográfiájában még egyszer visszatér nyelvünk igekötő-állományának vizsgálatához: ezúttal az igekötő szófaji útjának történetét tekinti át, miközben hiteles számot ad arról, hogyan kezelték, milyen elemnek minősítették a szóban forgó szófajcsoportot a régebbi korok nyelvtanírói, s hogy milyen problémákat okozott számukra az igekötő sokarcúsága.

Míg a nyelvész-társadalom az ünnepeltnek mind a leíró nyelvészet, mind a nyelvművelés területén folytatott tevékenységét számon tartja, a szlovákiai magyar beszélők, (újság)olvasók és rádióhallgatók elsősorban nyelvi ismeretterjesztő cikkeit, műsorait ismerik. Az *Új Szó* Kis Nyelvőr című rovatában – újabban a *Katedrában* és a *Vasárnapban* – közölt cikkeinek, valamint a Szlovák Rádió magyar nyelvű adásának *Anyanyelvünk és Hogyan mondjuk?* című műsoraiban elhangzott írásainak száma máig több százra tehető. Sajtó- és rádióbeli cikkeinek, illetve rövid előadásainak első nyelvi ismeretterjesztő gyűjteménye 1976-ban jelenik meg *Hogyan mondjuk?* (Bratislava, Madách) címmel. Ezt követi a *Nyelvünkről – nyelvünkért* (Bratislava, Madách, 1980) című kötet, melyben a szerző saját hitvallása szerint a szlovákiai magyar beszélőnek és közösségnek a magyar szavak elfogadott jelentéstartalmának megismerésében, a különböző nyelvhasználati szintek elemeinek megkülönböztetésében és a közléshez illő nyelvi forma megválasztásában kíván segítségére lenni. Hasonló célból készült két további cikkgyűjteménye is: a *Nyelvünk és mi* (Bratislava, Madách, 1983), valamint a *Nyelvi vétségek és kétségek* (Bratislava, Madách, 1987). Az *Értsünk szót egymással!* (Pozsony, Kalligram, 1995) című nyelvművelő kötetében Jakab István hangsúlyozza, hogy nem a hibaelkövetők pellengérré állításával, hanem a nyelvhasználati pontatlanságok bemutatásával és az elkerülésükhöz szükséges nyelvi ismeretek terjesztésével igyekszik segíteni azokat a szlovákiai magyar beszélőket – a nyelvi műveltség alapjaival még csak ismerkedő tanulókat s az iskolából már kikerült felnőtteket egyaránt –, akik anyanyelvük kulturált használatára törekcszenek. *Nyelvünkért – önmagunkért* (Pozsony, Kalligram, 1998) című – válogatott s részben átdolgozott írásokat tartalmazó – könyvében a kisebbségi nyelvhasználat szinte valamennyi kérdésével szembesíti olvasóját a szerző: először a többségi szlovák nyelvnek a szlovákiai magyarok nyelvhasználatára való hatását mutatja be, miközben közli a hozzájuk kapcsolódó nyelvhelyességi tudnivalókat is,

ezt követően pedig – kiemelve a nyelvjárási szóalakok köznyelvi megfelelőit – konkrét szavak alaktani kérdéseit vizsgálja, majd felhívja a figyelmet a kisebbségi magyarok legjellemzőbb mondat szerkesztési problémáira is. A 2000-ben *Érthetően, alkalomhoz illően! Nyelvi ismeretek és nyelvhasználati tanácsok* (Dunaszerdahely, Nap) címmel megjelent cikkgyűjteményt azoknak szánja Jakab István, akik érdeklődést tanúsítanak a nyelvnek mint az érintkezés, gondolatközlés eszközének választékos használata iránt. A kötetben található nyelvhelyességi, helyesírási és stilisztikai témájú írások a szlovákiai magyar beszélők sajátos nyelvhasználati jelenségeiről szólnak, s ezúttal is a használati készség fejlesztésére törekkenek. A szerző legújabb, *Anyanyelv és magyarságtudat* (Pozsony, Madách-Posonium, 2006) című kötetét azoknak ajánlja, akik anyanyelvüket standard nyelvváltozatként szeretnék beszélni, illetve megismerni. A gyűjtemény éppen ezért nemcsak nyelvi ismeretterjesztő írásokat és a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó gyakorlati tanácsokat tartalmaz, hanem érdekes nyelvtörténeti adalékokkal – pl. szólásmagyarázatokkal, egyes szavak eredetére utaló információkkal – is szolgál.

Az ünnepelt több évtizedes nyelvművelő tevékenysége azonban nem merül ki a fent említett nyolc nyelvi ismeretterjesztő kötetben: szakmai berkekben jól ismerik a kisebbségi nyelvműveléssel kapcsolatban megfogalmazott elveit, a nyelvhasználati kérdésekről való véleményét s a szlovákiai magyar nyelvművelés jövőjére irányuló elképzeléseit is. Első ízben 1973-ban, a kassai Kazinczy-napokon elhangzott előadásában összegezte az akkor még csehszlovákiai magyar nyelvművelés feladatait, miszerint annak: 1. törekednie kell arra, hogy a nyelvhasználati készség fejlesztésével egyre magasabb szintre emelje a csehszlovákiai magyarok nyelvi műveltségét; 2. állandóan figyelemmel kell kísérnie a nyelv fejlődését és használatát; 3. a nyelvhasználat kérdésében a művelt magyar köznyelvet, a nyelvhelyesség megítélésében pedig a magyar nyelvtudomány kutatási eredményeit kell alapnak tekintenie; 4. szüntelenül vizsgálnia kell a magyar nyelv csehszlovákiai használatának állapotát, s az arra illetékesek bevonásával segítenie kell a lemaradást mutató belső nyelvtípus, stíluszint, stílusréteg vagy csoportnyelvi szókészlet fejlesztését (lásd Jakab István: *Hogy is mondjuk?* Bratislava, Madách, 1976, 153–179. p.). A szlovákiai magyar nyelvművelés jövőjét illetően ebbeli véleménye nem változott: az 1994-es Kazinczy-napokon előadásában a fentiekhez hasonló alapvetéseket és módszereket vázol fel. A kisebbségi nyelvművelés elméleti és gyakorlati kérdéseit taglaló írásai közül a helyzetelemző s egyben vitaindító *Nyelvművelésünk múltja, jelene, jövője* (*Irodalmi Szemle*, 37. évf. [1994] 4. sz. 46–57. p.) című a legmeghatározóbb, de mindenképpen említést érdemel *Az irodalmi nyelv, köznyelv, nyelvjárás rendszerezési és terminológiai kérdéseiről* (*Irodalmi Szemle*, 17. évf. [1974] 5. sz. 431–442. p.) címmel közzétett fejtegetése is.

Jakab István – számos más tevékenysége mellett – tanárként, egyetemi oktatóként nem feledkezik meg tanítványairól, kollégáiról sem. *A magyar nyelv leíró nyelvtana* (Bratislava, SPN, 1964; 2., átdolgozott kiadás uo. 1968) című egyetemi jegyzet társszerzőjeként a *Szótan* fejezetet jegyzi, 1992-ben pedig megjelenik önálló egyetemi jegyzete *A mai magyar nyelv I. Lexikológia és alaktan* (Bratislava, UK) címmel. A magyartanárképzést s az alap- és középiskolai magyar szakos pedagógusok szakmai továbbképzését különösen támogatja, szorgalmazza. Segíteni akarásának bizonyítéka *A magyar nyelvtan és helyesírás tanítása a 6–9. évfolyamban* (Bratislava, SPN, 1960; 2. kiadás uo. 1963) című módszertani segédkönyv, vala-

mint a másokkal közösen írt *A magyar nyelv tanításának módszertana a csehszlovákiai magyar tannyelvű kilencéves alapiskola 1–5. évfolyamában* (Bratislava, SPN, 1962) című tanári kézikönyv.

A pedagógiai pálya iránti elkötelezettségének s az oktató tevékenység iránti vonzalmának köszönhetően ünnepeltünk napjainkban is aktív tagja az akadémiai közös-ségnek: nyugalmazott egyetemi docensként a komáromi Selye János Egyetem Református Teológiai Karán retorikát és stilisztikát oktat. Közben kiveszi részét a különböző szakmai szervezetek munkájából is: tagja a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak s a Nemzetközi Filológiai Társaságnak, hosszú ideig elnöke a Nyelvművelő és Nyelvjáráskutató Társaságnak, majd a belőle életre hívott Csehszlovákiai (később: Szlovákiai) Magyarok Anyanyelvi Társaságának. Több évtizedes egyetemi oktatói munkásságát s a (cseh)szlovákiai magyar nyelvművelés terén kifejtett tevékenységét mind idehaza, mind Magyarországon elismerik: mint a külhoni magyar tudományosság jeles képviselőjét tagjává fogadja a Magyar Tudományos Akadémia köztestülete, 1996-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztjével tüntetik ki, s még ugyanebben az évben Lőrincze-díjat kap. 2002-ben Csáky Pál miniszterelnök-helyettes a Szlovák Köztársaság Ezüstplakettjét adományozza neki, 2005-ben Katedra-díjas, 2008-ban tiszteletbeli tagjává választja a sátoraljaújhelyi székhellyel működő Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlése. Évekkel ezelőtt itthon Csemadok-aranyéremmel jutalmazták a magyar nyelv és kultúra területén kifejtett tevékenységeért, volt gimnáziuma jó hírének öregbítéséért pedig tiszteletbeli tagjává jelöli a Pataki Diákok Szövetsége.

Mint az a fentiekből kitűnik, Jakab István életútját az a meggyőződés vezérli, hogy a nyelvtudomány művelése s az anyanyelv kutatása közösségi érdekű tevékenység; eddigi életműve pedig arra enged következtetni, hogy nemzeti kultúránk, anyanyelvünk szerinte megér annyi áldozatot, hogy az ember az életét építse rá.

Kedves Tanár Úr, születésnapja alkalmából fogadja szeretettel a pozsonyi Magyar Tanszék mindenkori munkatársainak s a Tanár úr volt tanítványainak őszinte jókívánságait. Kívánjuk, hogy az Önre jellemző munkakedvvel, felelősséggel és kitartással még sokáig tevékenykedjen a nyelvtudomány javára, s lelje örömét benne! Kívánunk jó erőt és egészséget további tervei megvalósításához! Isten éltesse sokáig!

MAGYAROK SZLOVÁKIÁBAN

LELKES GÁBOR

RÉGIÓK ÉS GAZDASÁG

Fórum Kisebbségkutató Intézet

FAZEKAS JÓZSEF

A 80 éves Zeman László köszöntése

A szlovákiai magyar tudományos élet kiemelkedő alakja, a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszékének tanára, Zeman László 1928. november 7-én született Eperjesen. Szülővárosában járt iskolába, a Sárosban akkor egyetlen magyar tanítási nyelvű evangélikus elemibe, s folytatta tanulmányait a kollégiumi, majd az ennek utódjaként számon tartott gimnáziumban, ahol 1948-ban érettségizett. Ugyanebben az évben a pozsonyi Comenius Egyetem Természettudományi Karán természetrajz-filozófia szakra iratkozott. A harmadik évfolyamtól lehetőség nyílt a szakosodásra, s ekkor a biológiai stúdiumokra tért át, de 1953-ban az eredeti szakpárosítású tanári oklevelet is megszerezte. Már negyedéves egyetemi hallgatóként (1952) a pozsonyi magyar tanítási nyelvű pedagógiai gimnáziumban, 1953-tól 1958-ig pedig tanársegédként, majd adjunktusként a pozsonyi Pedagógiai Főiskola magyar tagozatának biológia tanszékén oktatott. Közben 1955-ben a főiskolán képesítést nyert magyar nyelvből és irodalomból, s 1956-ban egyúttal fonetikát adott elő a magyar tanszéken. Mivel küszöbön állt a főiskola Nyitására történő helyezése, 1958-ban a kassai magyar tanítási nyelvű középiskolában vállalta az oktatást, az 1960/1961-es tanévben igazgatóhelyettesként. Visszatérve Pozsonyba, 1961-ben a Duna utcai magyar tanítási nyelvű gimnáziumban működött két évig. 1962 végén pályázat útján a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének adjunktusa lett. A prágai Károly Egyetemen finnugor szakból Vladimír Skalička akadémikusnál – aki a magyar nyelv nyelvtanaként megírta az első strukturális grammatikát (1935), s dolgozataiban összegezte a magyar nyelv tipológiáját – doktorált 1971-ben. 1989-ben vonult nyugalomba.

Az egyetemen nyelv- és irodalomtudományi tárgyakat egyaránt adott elő, s vezette a megfelelő szemináriumokat és gyakorlatokat (fonetika, stilisztika, általános nyelvészet, lektori gyakorlat, stilisztikai gyakorlat, fordítói szeminárium, irodalomelmélet, mindkét szakág didaktikája, szakdolgozók vezetése), valamint a záróvizsgabizottság és a doktorizációs bizottság tagja volt, az utóbbinak vizsgálójátja.

Fotó: Beáta Osvaldová

Ezek a tömör életrajzi adatok Zeman László sokoldalúságáról, kettős – természettudományi és humán – képzettségéről tanúskodnak, s arról, hogy egyetemi oktatói munkája szinte egy egész tanszék munkáját felölelte. Újabb és újabb stúdiumi egyfajta kihívást jelenthettek számára az egyetemesség-igénynek megfelelően.

Tudományos munkásságának főbb területeit, oktatói tevékenységének akciórádiuszát publikált műveiből, tanulmányaiból, illetve egyetemi előadásaiból rekonstruálhatjuk. Ennek kapcsán feltétlenül meg kell említenünk azt az oktatás helyzetét eleve meghatározó ténytet, hogy a két világháború közötti Csehszlovákiában – az 1925-ben létrehozott losonci református teológiát leszámítva – nem volt magyar nyelvű felsőoktatás, hiszen a magyar nyelv és irodalom oktatását a pozsonyi egyetemen csupán szeminárium keretében egy vagy két szlovák (vagy cseh) nemzetiségű vendégoktató biztosította, részben szlovák nyelven. Az 1953-ban Pozsonyban létrehozott Pedagógiai Főiskola 1959-ben megszűnt (helyét a nyitrai Pedagógiai Kar vette át), s Pozsonyban létrejött a magyar tanszék. Erre az éppen formálódó magyar tanszékre került 1962-ben Zeman László.

Tudományos munkásságának és ezzel párhuzamosan oktatói tevékenységének jelentőségét csak akkor érthetjük meg igazán, ha azt a magyar nyelv- és irodalomtudomány akkori fő irányvonalával vetjük össze. A hagyományos (vagy klasszikus) nyelvészet kapcsolata a modern irányzatokkal az ötvenes évektől kezdődően – főképp az ideológiai hatások gyengülésével – jelentős változáson ment át. A modern irányzatok ugyan ösztönzőleg hatottak a hagyományos alapozású fonetikai és fonológiai, szemantikai, morfológiai, mondattani kutatásokra, ám nyilvánvalóvá vált, hogy az elsődlegesen diakronikus beállítottságú hagyományos nyelvészet kevésbé képes a nyelv történetileg adott formáit a múlttól elvonatkoztatva egyidejű elemek rendszereként a maguk funkcióiban vizsgálni. Ennek következtében a belőlük kiinduló hagyományos nyelvtanok adósak maradtak a nyelvhasználat és a kommunikációs tevékenységformák összefüggéseinek leírásával, s ezért a rájuk épülő anyanyelvi és idegen nyelvi oktatás sem volt igazán hatékony.

Ezzel szemben Zeman László munkásságának és ezzel párhuzamosan oktatói tevékenységének magvát és kiindulópontját a Ferdinand de Saussure nyomán kibontakozó strukturális nyelvészet egyes irányzatai, s főképpen a prágai iskola, azaz a funkcionális nyelvészet képezte. Zeman László kezdettől fogva a modern nyelvészeti irányzatok vonzásában élt, s vizsgálódásai során ezek eredményeit igyekezett hasznosítani. Ebben nyilvánvalóan kedvező külső körülményeket jelentett számára, hogy a szlovák nyelvtudomány hosszú évtizedeken keresztül a cseh nyelvtudománnyal szorosan együttműködve fejlődött, s benne a prágai iskola főbb eredményei a kutatás kiindulási pontjait alkották.

Zeman Lászlónál a prágai iskola hatása jól érzékelhető a *Magyar nyelv leíró nyelvtana* c. egyetemi tankönyv általa 1968-ban írt *Fonetika* című fejezetében; ennek középpontját a Trubeckoj által megfogalmazott s Roman Jakobson által tovább finomított elmélet képezi, mely szerint a fonológiai leírás középpontjában Saussure nyomán az ún. disztinktív vagy megkülönböztető jegyek alapján megállapított fonológiai oppozíció s a korrelatív sorok fogalma áll, s tárgyalásából nem hagyja ki az utalást a hangzók formánsszerkezetére sem.

Stilisztikai munkásságának kiindulópontját ugyancsak a prágai iskola jelenti, amely egyrészt koherens nyelvészeti és irodalomelméleti-esztétikai rendszert alakított ki, központi fogalmával, a funkcionális stílussal, s például az irodalmi művet sa-

ját belső fejlődése, törvényei és a külső, társadalmi impulzusok metszéspontjába helyezi, másrészt a formális elemzéstől továbblép a jelentés elemzése felé. Mindez kiegészülve a későbbi nyelv- és irodalomtudomány, köztük a František Miko neve által fémjelzett ún. nyitrai iskola eredményeivel (a struktúra, a hierarchia, a strukturális oppozíciók, az esztétikai funkció és norma, az aktualizálás, a funkcionális stilisztikai kategóriák stb. kutatásával), az irodalmi mű leírásának olyan modelljét nyújtja, amely jól alkalmazható az oktatásban is. Ugyanakkor František Miko *Az epikától a líráig* c. kötetének fordítójaként Zeman Lászlót joggal tarthatjuk a funkcionális stilisztika magyar nyelvű fogalom-, illetve terminológiai-nevezéktani rendszer egyik megalapozójának. Mindez nála kiegészül a szlovák-magyar szak- és műfordítás elméleti-gyakorlati kérdéseinek vizsgálatával, valamint a szlovák-magyar összevető nyelvvizsgálattal mint a sajátos (kisebbségi) helyzetünkéből adódó feladat felvállalásával.

A nyelvoktatással kapcsolatban úgy véli, hogy az idegen nyelvek didaktikájában a generatív-transzformációs nyelvi modell alkalmazásának eredményeként történt némi előrelépés, de az anyanyelv oktatásának elmélete terén nem. Az egyik tanulmányában felvázolt nyelvoktatási koncepciójában a tanulók nyelvi-kommunikatív készségének növelését és a beszédművelés szükségességét hangsúlyozza mint elérendő célt. Ezt a stílustannal szervesen párosuló, jelentéstani megalapozottságú mondaton révén véli megvalósíthatónak, miközben a mondatból elindulhatunk a szöveg felé is. A mondat- és szövegközpontúság által pedig meg lehet teremteni a nyelvtan és a fogalmazás-szerkesztés (azaz a stílustan, a szövegek befogadása és képzése) közötti szerves kapcsolatot. A mondat szervező központjaként az igealakra támaszkodik. Értelmezésében a mondat nem más, mint az igealaknak és bővítményeinek együttese, ezért a nyelvtan tengelyében az általános (jelentéstani és szintaktikai) értelemben vett igevonzatok fejezetének kell állnia.

Mindezeket nyelv- és grammatikateóriává formálva tárgyalja a Tesnière által kidolgozott ún. valenciaelmélet. Lucien Tesnière az ígét teszi meg a mondat irányító központjának (hiszen abban az alany, a tárgy vagy némely határozói bővítmény már adva van, függetlenül mondatbeli kitételüktől, ill. attól, kényszerűek-e vagy hiányozhatnak), követi az általa meghatározott függőségi viszonyokat, azt, ahogy az ige kiosztja a résztvevőknek (vagyis aktánsoknak, azaz az alanyak, tárgynak, részeshatározónak) a történésben-folyamatban a „szerepeket”. Az ún. függőségi nyelvtanra épülő mondatnapi tipológia nemcsak a nyelvtudományban, hanem mind az anyanyelv, mind az idegen nyelvek oktatásában bizonyos hagyománnyá fejlődött. Ez tudniillik olyan osztályozó és mondatképző eljárást jelent, amely lehetővé teszi az egyszerű, elemibb nyelvszerkezetekre és elsajátításukra támaszkodva variálásukat és összefűzésüket, összetettebb mondatok képzését. A módszer az 1960-as évektől alkalmazott generatív-transzformációs nyelvi modellel kölcsönösen átképezhető viszonyban van. Ezzel kapcsolatban Zeman kiemeli Eugen Paulinynek az ige intenciójáról kifejtett nézetét (amelyre egyébként a szlovák akadémiai nyelvtan igei típusa épül), s az ekképpen definiált igejelentésből levezethető mondatformák-mondatminták koncepcióját, valamint mások (pl. H. Molnár Ilona, Havas Ferenc) vonzattal kapcsolatos dolgozatainak fontosságát egy modern anyanyelv-oktatási koncepció kidolgozásának szempontjából.

Zeman László nyelv- és irodalomtudományi szemléletével nem korrespondeált a magyar tanítási nyelvű általános és középiskolák tanterve sem, amely leginkább az

azonosító-osztályozó, a nyelvi anyagot a felmondhatóság függvényében gyakorló oktatást pártolta, s kevésbé volt fogékony az akut nyelv- és irodalomoktatási kérdések iránt. Így a szlovákiai magyar közegben szinte egyedül maradt a maga felfogásával, melyet mindenekelőtt tanítványainak fejtett ki egyetemi előadásai, szemináriumai és gyakorlatai során, illetve tanulmányaiban publikálta.

Zeman László irodalomtudományi és nyelvészeti szemléletmódját az irodalomnak és a nyelvtudománynak a kapcsolata határozza meg. A földi, pályatárs és barát, Rákos Péter ezt 1996-ban úgy fejezte ki, hogy Zeman László „az irodalom és nyelv határán vetette meg lábát” (*Prágai Tükör*, 1996. 1–2. sz. 5. p.), s ugyanezt ismétli meg három évvel később cseh nyelvű születésnapjához küldött köszöntőjében, majd szinte utolsó üzenetként az Erich Auerbach *Mimesis* című könyvének második cseh nyelvű kiadása alkalmából rendezett ankéton, ha csak egy mondat erejéig is, amikor Auerbach művének lehetséges folytatói között a Miko által vezetett nyitrai iskolát említi, majd így fogalmaz: „Az én személyes tippem ez irányú állhatatosságával és következetességével kitűnő Zeman László, akinek a szöveg a hitvallása” (*Kritika&Kontext*, 2001. 1. sz. 84. p.).

„Zeman László évtizedeken át oktatta (nyelvre, stilsztikára, irodalomra) a pozsonyi egyetem magyar szakos hallgatóit, olyan mindvégig állhatatos és önmagához hű tartással, melyet a felületesek drákói szigorként, a hivatottak meg nem alkuvó igényességként érzekeltek – írja Zeman Lászlóról Rákos Péter, majd így folytatja: – Zeman tanár úr ablakából messzire látni: otthonos a magyar, a szlovák, a cseh tudományosságban és az azokon túliakban is... De a sugárzó központ, ahonnan ilyen messzire tekintget, kezdettől mindvégig szülővárosa, Eperjes, a háromnyelvű város, ahonnan gyökerestül sem lehetne őt kitépni. Igen, Eperjes, és persze tágabban az a keleti (vagy északkeleti) szűkebb pátria, amelyben benne foglaltatik Kassa és a Tatra, Sáros és Szepes: ezeknek tanúja és tudója, enyésző szellemüknek borongó krónikása. Pótolhatatlan színe szellemi életünknek, ha úgy tetszik: Kassától Prágáig” (*Prágai Tükör*, 1996. 1–2. sz. 5. p.).

A „Tarca-parti Athénnek” is nevezett Eperjes mindenkor Magyarország egyik leg híresebb iskolavárosa volt. Az 1667-ben megnyílt Kollégiuma a későbbiekben főgimnáziumot, jogakadémiát, evangélikus teológiai akadémiát és tanítóképzőt foglalt magában. Külön ki kell emelnünk az egykor háromnyelvű (magyar, német, szlovák) város Kollégiuma eszmei tengelyében álló tudományosságigényt és humanista örökséget, melynek jegyében mindenkor a nemzeti-nemzetiségi és vallási tolerancia le-téteményesének bizonyult. 1711-ig a német lakosság volt többségben Eperjesen, a 18. század második felétől azonban már a szlovák. A szlovákság számának emelkedéséhez nagyban hozzájárult a Habsburg-ellenes felkelés leverése, melyet első sorban a protestáns német és magyar lakosság sínylett meg, de az 1696. és 1710. évi pestis is jelentős emberáldozatot követelt.

Zeman László 2003-ban kiadott könyve, a *Gymnasiologia*, amely alcíme szerint *Az eperjesi Kollégium és áthagyományozódásai*, első sorban az egykori alma maternek állít emléket. Annak a Kollégiumnak, melynek tanárai között olyan jelentős személyiségek voltak, mint Ludmann Ottó, Wallentínyi Samu, Schöpflin Géza, Vandrák András, Hazslinszky Frigyes, Greguss Mihály, Szilávik Mátyás, Maléter István, Flórián Károly, valamint Berzeviczy Albert, aki később, 1905–1936 között az MTA elnöke volt. A Kollégiumnak volt tanítványa Kossuth Lajos is 1816–1819 között. Eperjesen született és lakott 1849-ig Kerényi Frigyes, 1837–1838-ban itt volt ülnök Eöt-

vös József, aki itt kezdte írni *A karthausi* című regényét. 1845 áprilisában Petőfi meglátogatta Eperjesen Kerényit és az ott nevelősködő Tompa Mihályt (e látogatás nevezetes emléke az ún. költői verseny). 1848–1849-ben a Kollégium felügyelője volt Dessewffy Arisztid, a későbbi aradi vértanúk egyike. A város szülötte volt többek közt Korabinszky János Mátyás földrajzi író, térképész, Bogdány Jakab barokk és angol udvari festő, Bercsényi László francia marsall, a Rákóczi-szabadságharc résztvevője, Pulszky Ferenc régész, publicista, Borsody István történész és Maléter Pál, az 1956-os második Nagy Imre-kormány kivégzett minisztere, Zeman László cserkésző társa.

Eperjes városa és Kollégiuma a második világháború után kikerült a magyarországi kutatók látóköréből. Ezzel szemben a szlovák kutatók már évtizedek óta számon tartják a város és a Kollégium jelentőségét, amelyet elsősorban a szlovák művelődéstörténet vonatkozásában követnek.

A most 80 éves Zeman Lászlót munkásságáért 2000-ben a Magyar Köztársaság elnöke, Göncz Árpád elnöki aranyéremmel tüntette ki, 2001-ben a már említett Miko-kötet fordításáért a Szlovák Irodalmi Alap Madách-díját, 2003-ban pedig a Márai Sándor Alapítvány Nyitott Európáért-díját nyerte el, 2003-ban a Szlovák Köztársaság Ezüstplakettjével tüntették ki. 2006-tól a Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság tiszteletbeli tagja.

Ha tömören összegezzük eddigi életművét, akkor annak jellemzésére két szó a legalkalmasabb: az érték és a szolgálat. Munkásságának tengelyében a tudományos vagy irodalmi-esztétikai érték felmutatása áll. Zeman László évtizedeken át a szlovákiai magyar oktatásügyet szolgálta, tanárnemzedékek egész sorát nevelve fel. Szerényen, háttérben maradva, a széles nyilvánosság előtt ritkán megszólalva, de amikor megszólalt – szóban vagy írásban –, annak mindenkor súlya volt, a szakmabeliek körében legalábbis.

Éppen ezért születésnapja alkalmából azt kívánjuk, hogy még sokszor „megszólaljon”, hogy még sok könyvet és tanulmányt írjon mindnyájunk szellemi épülésére. Ehhez kívánunk neki további jó egészséget.

Isten éltesse sokáig, Tanár Úr!

NOSTRA TEMPORA

MAGYARNAK LENNI

A SZLOVÁKIAI MAGYAROK
ÉRTÉKRENDJE

LAMPL ZSUZSANNA

FORUM
Institute

DOKUMENTUMOK

A Selye János Egyetem főállású oktatói a 2008/2009-es akadémiai évben

Egyetemi professzorok

Prof. Dr. Szabó András, DrSc.
 Prof. Ing. Stoffová Veronika, CSc.
 Prof. Dr. Földes Csaba, DrSc.
 Prof. Dr. Varga János, DrSc.
 Prof. Ing. Stoffa Ján, DrSc.
 Prof. RNDr. Kmeť Tibor, CSc.
 Prof. PhDr. Popély Gyula, DrSc.
 Prof. Dr. Pukánszky Béla, DrSc.
 Prof. Dr. Nemcsók János, PhD.
 Prof. Dr. Sikos T. Tamás, DSc.
 Prof. Dr. Balaton Károly, DrSc.
 Prof. Ing. Okenka Imrich, CSc.
 Prof. Dr. Poór József, DrSc.
 Prof. ThDr. Karasszon István, PhD.
 Prof. ThDr. Bándy György, CSc.
 Prof. Bernhard Kaiser, D.Th.
 Dr. h. c. Doc. Ing. Albert Sándor, PhD.
 Doc. PhDr. Erdélyi Margit, CSc.
 Dr. Kováts Mária, CSc.
 Doc. PhDr. Molnár János
 Doc. RNDr. Tóth János, PhD.
 Dr. Kurtán Zsuzsa, CSc.

Egyetemi docensek

Doc. PaedDr. Majzlanová Katarína, PhD.
 Dr. Vörös Ottó, CSc.
 Dr. Rácz Gabriella, PhD.
 Doc. RNDr. Gyepes Róbert, PhD.
 Doc. Szarka László, PhD.
 Doc. PhDr. Bajánek Ján, CSc.
 Doc. Ing. Huszár Jozef, DrSc.
 Dr. Tóth József, PhD.
 Dr. Lőrincz Julianna, PhD.

174 A Selye János Egyetem főállású oktatói...

Doc. PhDr. Ozábalová Ľudmila, PhD.
Doc. PhDr. Žiláková Mária, PhD.
Doc. Dr. Tiner Tibor, CSc.
Doc. RNDr. Mišík Ladislav, CSc.
Dr. Szentgyörgyi Szilárd, PhD.
Dr. Kontor István László, CSc.
Dr. Sziklai Péter, PhD.

Egyetemi adjunktusok (PhD.)

PaedDr. Nagy Melinda, PhD.
RNDr. Csiba Peter, PhD.
RNDr. Filip Ferdinand, PhD.
Ďurdík Ladislav, PhD.
Simon Attila, PhD.
Mgr. Vajda Barnabás, PhD.
PhDr. Liszka József, PhD.
Pongó Štefan, CSc.
Simon Szabolcs, PhD.
PaedDr. Török Tamás, PhD.
Ing. Nagy Zoltán, PhD.
Kumar Sanjay, PhD.
ThDr. Nagy Ľudovít, PhD.
ThDr. Erdélyi Gejza
Mgr. Görözdí Zsolt, ThD.
RNDr. Bukor József, PhD.
PhDr. Bordás Sándor, PhD.
RNDr. Fehér Zoltán, PhD.
Ing. Nagy Ladislav, PhD.
PhDr. Oravec Tomáš
PaedDr. Stedl Terézia

Egyetemi tanársegédek

PaedDr. Stefán István
Mgr. Dobay Beáta
PaedDr. Puskás Andrea
Mgr. Lukácsóvá Katarína
Mgr. Mészáros Attila
PaedDr. Szabóóvá Edita
RNDr. Gubo Štefan
Mgr. Vojtek Alexander
Mgr. Tóth Krisztina
Mgr. Takács Zoltán
PaedDr. Keserű József
Mgr. Kiss Gábor

PhDr. Némethová Margita
Mgr. Sovinsky Zsuzsa
Mgr. Szabó Csilla
H. Nagy Péter
Mgr. Sánta Szilárd
Mgr. Šimonová Monika
Mgr. Szabó Ingrid
Mgr. Csízi Ladislav
Mgr. Fehér Lilla
Papp Vanda
Ing. Pisoňová Erika
Mgr. Végh Ladislav
Ing. Szóköľ Štefan
Mgr. Berta Tünde
Dióši Eva
Ing. Asszonyi Árpád
Mgr. Hevesi Andrej
Jobbágy István
Antalík Imre

Számunk szerzői

Albert Sándor (1943)
gépészmérnök (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Antalík Imre (1983)
közgazdász (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Bándy György (1950)
teológus (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Bordás Sándor (1952)
klinikai pszichológus (Selye János
Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Cs. Molnár János (1938)
teológus (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Erdélyi Margit (1945)
irodalomtörténész (Selye János
Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Fazekas József (1953)
esztéta (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Görözdí Zsolt (1967)
teológus (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Karasszon István (1955)
teológus (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Keserű József (1975)
irodalomtörténész (Selye János
Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Kiss József (1944)
történész (SZTA Politikatudományi
Intézete, Pozsony, Szlovákia)

Kovács András (1980)
közgazdász (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Misad Katalin (1961)
nyelvész (Comenius Egyetem, Pozsony,
Szlovákia)

Papp Vanda (1969)
irodalomtörténész (Selye János
Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Sikos T. Tamás (1953)
közgazdász (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Simon Szabolcs (1964)
nyelvész (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Szabó Ingrid (1974)
közgazdász (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Vajda Barnabás (1970)
történész (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)